

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

ORTA ASYA'DA SİYASİ MODERNLEŞMENİN KÖKENLERİ:
KAZAK ÖRNEĞİ (1822-1924)

DOKTORA TEZİ

İBRAHİM KALKAN

İSTANBUL 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

ORTA ASYA'DA SİYASİ MODERNLEŞMENİN KÖKENLERİ:
KAZAK ÖRNEĞİ (1822-1924)

DOKTORA TEZİ

İBRAHİM KALKAN

TEZ DANIŞMANI:
PROF. DR. AHMET KANLIDERE

İSTANBUL 2012

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi İbrahim KALKAN'ın "Orta Asya'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri: Kazak Örneği (1822 - 1924) " konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Ahmet KANLIDERE
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

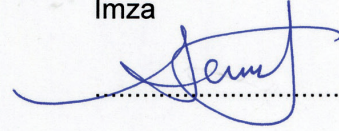
Üye : Prof.Dr. Emine GÜRSOY NASKALI
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç.Dr. Okan YEŞİLOT
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

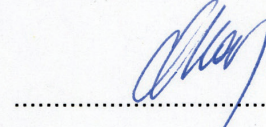
Üye : Prof.Dr. Abdolvahap KARA
Üniversitesi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

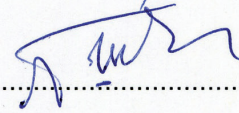
Üye : Yrd.Doç.Dr. S. Sadi KUCUR
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

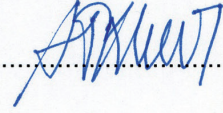
İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 10...../12...../ 2012 tarih ve 2012-23-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

Tablolar Listesi	III
Önsöz	IV
Özet	VI
Abstract	VII
Çalışmada Kullanılan Kazakça Kril - Kazakça Latin Çevriyazı	IX
Kısaltmalar	X

GİRİŞ: KONUNUN SINIRLARI1

1. — MODERNLEŞME NEDİR?10

1.1. — Modernleşmenin Tarihsel Kökenleri	11
1.2. — Siyasi Modernleşme	16
1.3. — Modernleşmenin Siyasal Etkileri	17
1.4. — Orta Asya'da Sömürgecilik ve Modernleşmenin Başlangıç Noktası Olarak Kazakistan	20

2. — GELENEKSEL KAZAK SİYASİ YAPISININ TARİHSEL OLUŞUM SÜRECİ28

2.1. — Moğol İmparatorluğu ve Altın Orda Hanlığı: Geleneğin Kurumsallaşması	34
2.2. — Altın Orda Hanlığının Ardıllarından Biri Olarak Kazak Hanlığı	45
2.3. — Kazak Hanlığı Örneğinde Geleneksel Siyasi Yapının Unsurları	48
2.4. — Kazaklarda Geleneksel Siyasi ve Toplumsal Yapı	55

3. — RUS SÖMÜRGEÇİ GÜCÜNÜN MODERNLEŞTİRİCİ ETKİSİ61

3.1. — Rusya İmparatorluğu'nun Doğuya Yayılması ve Kazaklar	62
3.2. — Kazak Topraklarında Rus Müdahalesi: Orenburg Şehri ve Orenburg Ekspedisyonu	68
3.3. — Kazakların Rus Hakimiyeti Altına Girmesi	70
3.4. — Küçük Jüz'de Rus Müdahalesi: İgelstrom Reformları	78
3.5. — Küçük Jüz'de Rus Müdahalesi: Bökey Ordası'nın Kurulması	83
3.6. — Orta Jüz ve Ulu Jüz Kazaklarında Rus Müdahalesi	85

4. — KAZAK HALKINI KANUNLA 'MEDENİLEŞTİRME'88

4.1. — Sibirya Kırgızları (Kazakları) Hakkındaki Kanun: Speranskiy Reformları (1822)	88
4.2. — Orenburg Kırgızları (Kazakları) Hakkındaki Kanun (1844)	99
4.3. — Bökey Ordası'nda Siyasi Modernleşme Girişimleri	107
4.4. — Kazak İsyanları ve Toprak Meselesinin Ortaya Çıkması	114
4.5. — Kazak Siyasetinde Reform İhtiyacı ve Çokan Velihanov	123
4.5. — Türkistan ve Bozkır Vilayetleri Hakkında Kanunlar (1867, 1868, 1886 ve 1891)	126

5. — KAZAK AYDINLARININ MODERNLEŞTİRİCİ ETKİSİ.....	138
5.1. — XX. Yüzyıl Başlarında Kazak Siyasi Düşüncesi	140
5.2. — Modernleşme, Aydınlar, Basın ve Siyaset.....	143
5.3. — Kazak Basınının Ortaya Çıkışı.....	145
5.4. — Kazak Siyasi Fikrinin Modernleşmesi ve Kazak Gazetesi (1913-1918).....	150
5.5. — Gazetenin Özellikleri	152
5.6. — Gazetede Yer Alan Konular	156
5.7. — Kazak Gazetesi ve Siyaset	158
 6. — XX. YÜZYIL BAŞINDA KAZAK SİYASİ GÜNDEMİNİ OLUŞTURAN KONULAR.....	162
6.1. — Toprak Meselesi.....	162
6.1.1. — Toprak Meselesi ve Rus Toprak Siyaseti.....	164
6.1.2. — Kazak Gazetesinde Toprak Meselesi	168
6.2.— Orta Asya'da 1916 Olayları.....	173
6.3. — Kazak Komiteleri ve Kurultayları.....	186
6.3.1. — Kazak Komiteleri	191
6.3.2. — Kazak Kurultayları.....	194
6.4. — Alaş Partisi	207
6.5. — Alaş Özerkliği ve Alaş Orda Hükümeti	221
 7. — SONUÇ	233
 KAYNAKÇA.....	238
EKLER.....	261

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1: Kazak Halkını Oluşturan Jüzler ve Belli Başlı Boylar.....	57
TABLO 2: 1822 Reformuna göre Orta Jüz Kazaklarının yeni siyasi yapısı.....	94
TABLO 3: Orta Jüzde açılan okruglar ve nüfusları (XIX. yüzyıl ortası).....	95
TABLO 4: Orta Jüz'de Prikaz ve Ağa Sultan bütçesi (1832).....	96
TABLO 5: 1832 yılında seçilen Ağa Sultanlar.....	98
TABLO 6: Yeni Aleksandrov bölgesinde toplanan vergiler.....	102
TABLO 7: Orenburg Sınır Komisyonu bütçesi (1844)	104
TABLO 8: Bökey Hanlığında 14 boy başkanı (1853)	110
TABLO 9: Bökey Hanlığı Geçici Yönetim Bütçesi (1846)	112
TABLO 10: 1896-1916 yılları arasında Rusya'nın Asya kısmına ve Kazakistan'a Slav köylülerinin göçü.....	122
TABLO 11: Bozkır Vilayeti Genel Valileri.....	131
TABLO 12: <i>Kazak</i> gazetesinin ulaştığı yerler ve tirajı.....	154

ÖNSÖZ

Muasıır medeniyetler seviyesine çıkmak, yani modernleşme adı verilen süreç günümüzde bile Batı dışı toplumların gündemini meşgul etmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya cumhuriyetleri de hızla modern dünyaya uyum sağlamaya çalıştı. Bu ülkeler içerisinde Kazakistan takip ettiği siyaset, ekonomik ve toplumsal gelişmeler dolayısıyla öne çıkmaktadır. Tüm Sovyet dönemi boyunca Kazakistan'da yaşanan bu ilerlemenin tamamen Sovyet politikaları sonucu olduğu iddia edilmiştir. Sovyet ve modern kelimeleri çoğu kere eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Ancak gerçekte Kazak aydınları kendi halklarını modernleştirme yolunda büyük katkılar sağlamış, hatta bu gayretlerini Sovyet döneminde de sürdürmüşlerdir. Fakat alternatif bir yola her zaman karşı olan Sovyet yönetimi 1937-1938 yıllarında bu aydın sınıfını suçsuz yere mahkum etmiş ve idamlarla ortadan kaldırmıştır. Uzun yıllar adlarını anmak bile yasak olan bu aydın insanlar 1991'den sonra yeniden gündeme gelmişlerdir. Alaş hareketi adı verilen toplumsal hareket çatısı altında toplanan bu aydınların faaliyetleri, Kazak tarihine ve siyasetine katkılarıyla ilgili ciddi araştırmalar yapılmaya başlamıştır.

Bu araştırmalar sonucunda günümüzde Kazakistan'da yaşanan pek çok sorun ile XX. yüzyıl başında Kazak halkının gündemini meşgul eden sorunlar arasında benzerlikler olduğu ortaya çıktı. Kazakistan'da yaşayan Rus nüfusu, Kazakların Rusya ile ilişkileri, Kazak topraklarının tanzimi, eğitim-öğretimin Kazaklaştırılması, uluslaşma ve ulus devleti yapılandırma gibi sorunlar bu benzerliklerin bir kaçıdır. Bu nedenle XX. yüzyıl başındaki Kazak aydınlarının faaliyetlerini incelemek günümüz için de faydalı olacaktır.

Bu çalışmamı hazırlarken her türlü kolaylığı sağlayan, kıymetli tavsiyelerde bulunarak yol gösteren, bilimsel çalışma yöntemi konusunda kendisinden çok şey öğrendiğim ve benden desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere'ye şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Çalışmanın ana kaynaklarını elde etmemde büyük yardımları olan Prof. Dr. Mambet Koygeldiev'e, Prof. Dr. şkltay Subhanberdina'ya ve Yrd. Doç. Dr. Erjan Quanışbaev'e çok teşekkür ederim. Çalışmamla ilgili olarak Kazakistan'da bulunduğum sırada fikirleriyle ve bilgisiyle bana destek olan Yrd. Doç. Dr. Eręali Esbosınov'a da teşekkür borçluyum. Ayrıca bir hayli uzun süren tez çalışmam sırasında sevgisini ve desteğini her an yanımda hissettiğim hayat arkadaşım Selma Kalkan'a şükran borçluyum. Onun desteği olmadan bu çalışmayı bitirmem mümkün olamazdı.

Özet

Bu çalışmanın konusu Kazak siyasi yapısının modernleşmesi sürecinde etkin olan süreçler, tarihi şahsiyetler, siyasi kurumlar, kanunlar ve düzenlemelerin tarihsel bir bakış açısıyla incelenmesidir. Kazak siyasi yapısının modernleşmesinin kökenleri bu çalışmanın ana konusudur. Özetle, Kazak Hanlığı'nın, Kazakistan Cumhuriyeti haline gelirken neler değiştiğini ve bu değişimlerin hangi güçler eliyle yapıldığı anlatılmaktadır. Siyasi aktörler ve kurumlardaki değişim tez çalışmamın ana izleğini oluşturmaktadır.

Geleneksel Kazak siyasi yapısı XIX. yüzyıl başında kurumsal hale gelen Rus müdahaleleri sonucunda daha 'modern' bir biçime evrilmeye başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan Kazak aydınları, Kazak gelenek ve adetlerini gözardı eden bu sömürgeci Rus düzenlemelerine alternatif geliştirmekte gecikmedi. Ancak, Rus sömürgeci gücünün 1822, 1867, 1868, 1886 ve 1891 yıllarında gerçekleştirdiği kapsamlı kanunlar geleneksel Kazak siyasi yapısının parçalanarak Rus tarzı bir sistemin egemen olmasının yolunu açtı. Bir diğer deyişle, Kazak siyasi yapısının modernleşmesinin kökeninde öncelikle Rus sömürgeci uygulamaları yatmaktadır.

Ancak Rus kanun ve uygulamaları modernleşme sürecinin tek kaynağı değildir. İlk Kazakça süreli yayınlar, Kazakça kitaplar, ilk Kazak siyasi partisi, Kazak kurultayları, ilk Kazak özerk yönetimi gibi uygulamalar Kazak aydınlarının girişimleriyle gerçekleşti. Bu nedenle Kazak aydınlarının düşünce ve faaliyetleri Kazak siyasi modernleşmesinin ana kaynaklarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Kazaklar, Kazakistan, modernleşme, sömürgecilik, Alaş Hareketi, Kazak aydınları.

The Roots of Political Modernization in Central Asia:

The Kazakh Case (1822-1924)

Abstract

The main subject of this dissertation is studying the processes, historical figures, political institutions and legal reforms which affected the modernization process of Kazakh political structure through a historical point of view. The roots of Kazakh political modernization are the main subject matter of the study. In the dissertation I try to clarify that what had been changed while Kazakh Khanate turned into the Republic of Kazakhstan and who were responsible from that massive transition. The change in political actors and institutions is the essential route to follow for the readers of the dissertation.

Because of the Russian interventions at the beginning of the XIXth century, the traditional Kazakh social and political structure were evolved to a 'modern' form. The Russian colonial rule implemented comprehensive legal and political reforms in the years of 1822, 1867, 1868, 1886 and 1891. As a result of these reforms traditional Kazakh social and political structure was destroyed. Instead sedentary and secular Russian way of life was introduced in Kazakh lands. Thus the modernizing effect of Russian colonial rule is the first root of Kazakh political modernization.

At the beginning of XXth century there emerged a phenomenon of Kazakh intellectuals in Kazakhstan. The Kazakh intellectuals who were well educated, studied in Russian universities and aware of the modern world tried to introduce an alternative modernization project. According to them Russian style of modernization was not suitable for Kazakh people. They had a secular and nationalist approach to the main problems of Kazakh people. In order to find solutions to those problems they published books and newspapers, established political parties, organized meetings,

constituted Kazakh national assembly, declared the first Kazakh autonomy and the first Kazakh national government. Thus we can say that the second root of Kazakh political modernization was the thoughts and acts of Kazakh intellectual elite.

Keywords: Kazakhs, Kazakhstan, modernization, colonialism, Alash movement, Kazakh intellectuals.

Çalışmada Kullanılan Kazakça Kril - Kazakça Latin Çevriyazı¹

Kazakça Kril		Kazakça Latin		Kazakça Kril		Kazakça Latin
А а	—	A a		П п	—	P p
Ә ә	—	Ä ä		Р р	—	R r
Б б	—	B b		С с	—	S s
В в	—	V v		Т т	—	T t
Г г	—	G g		У у	—	W w
Ғ ғ	—	Ğ ğ		Ұ ұ	—	U u
Д д	—	D d		Ү ү	—	Ü ü
Е е	—	E e		Ф ф	—	F f
Ё ё	—	Yo yo		Х х	—	X x
Ж ж	—	J j		Һ һ	—	H h
З з	—	Z z		Ц ц	—	C c
И и	—	İ i		Ч ч	—	Ç ç
Й й	—	Y y		Ш ш	—	Ş ş
К к	—	K k		Щ щ	—	Şş şş
Қ қ	—	Q q		Ъ ъ	—	(")
Л л	—	L l		Ы ы	—	I ı
М м	—	M m		І і	—	İ i
Н н	—	N n		Ь ь	—	(')
Ң ң	—	Ñ ñ		Э э	—	E e
О о	—	O o		Ю ю	—	Yu yu
Ө ө	—	Ö ö		Я я	—	Ya ya

¹ Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlık resmi sayfası <http://qz.government.kz/>

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	- adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	- adı geçen makale
bkz.	- bakınız
ev.	- eviren
der.	- derleyen
ed.	- editör
haz.	- hazırlayan
<i>PSZ</i>	- <i>Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii</i>
<i>QSE</i>	- <i>Qazaq Sovet Entsiklopediyası</i>
s.	- sayfa
v.d.	- ve diğerkleri

GİRİŞ: KONUNUN SINIRLARI

Bu bölümde iki temel soruya cevap vermeye çalışacağım: ne ve nasıl? Birinci sorunun cevabı bize çalışmanın konusu ve nasıl sorusunun cevabı da çalışmada kullanılan yöntem hakkında bilgi verecektir.

Bu çalışmanın konusu Kazak siyasi yapısının modernleşmesi sürecinde etkin olan süreçler, tarihi şahsiyetler, siyasi kurumlar, kanunlar ve düzenlemelerin tarihsel bir bakış açısıyla incelenmesidir. Kazak siyasi yapısının modernleşmesinin kökenleri bu çalışmanın ana konusudur. Özetle, Kazak Hanlığı'nın, Kazakistan Cumhuriyeti haline gelirken nelerin değiştiğini ve bu değişimlerin hangi güçler eliyle yapıldığını anlatmaya çalışacağım. Siyasi aktörler ve kurumlardaki değişim tez çalışmamın ana izleğini oluşturmaktadır.

Geleneksel Kazak siyasi yapısı XIX. yüzyıl başında kurumsal hale gelen Rus müdahaleleri sonucunda daha 'modern' bir biçime evrilmeye başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan Kazak aydınları, Kazak gelenek ve adetlerini gözardı eden bu sömürgeci Rus düzenlemelerine alternatif geliştirmekte gecikmedi. Ancak, Rus sömürgeci gücünün 1822, 1867, 1868, 1886 ve 1891 yıllarında gerçekleştirdiği kapsamlı kanunlar geleneksel Kazak siyasi yapısının parçalanarak Rus tarzı bir sistemin egemen olmasının yolunu açtı. Bir diğer deyişle, Kazak siyasi yapısının modernleşmesinin kökeninde öncelikle Rus sömürgeci uygulamaları yatmaktadır.

Ancak Rus kanun ve uygulamaları modernleşme sürecinin tek kaynağı değildir. İlk Kazakça süreli yayınlar, Kazakça kitaplar, ilk Kazak siyasi partisi, Kazak kurultayları, ilk Kazak özerk yönetimi gibi uygulamalar Kazak aydınlarının girişimleriyle gerçekleşti. Bu nedenle Kazak aydınlarının düşünce ve faaliyetleri Kazak siyasi modernleşmesinin ana kaynaklarından biridir.

XX. yüzyıl başında Kazak tarihine yön veren aydınların pek çoğu Alaş hareketi adı verilen oluşum içinde yer aldı. Amaçları Kazak halkını çağdaşlaştırmak olan bir grup aydının öncülüğünde, XX. yüzyıl başlarında oluşturulmuş olan, kültürel ve siyasi nitelikler taşıyan toplumsal harekete Alaş² adı verilir.

XX. yüzyıl başında Kazak tarihine yön veren oluşumlardan biri olan Alaş hareketinin karakteri hakkındaki tartışmalar hala devam etmektedir. Sovyet dönemi ve bağımsız Kazakistan devri tarihçileri bu hareketi değişik biçimlerde yorumlamışlardır. Önceleri karşı devrimci, milliyetçi-burjuva ve halk düşmanı olarak tanımlanan Alaş mensupları, şimdilerde ulusal kurtuluş hareketinin liderleri olarak kabul edilmektedir.³ Bu sebeple hareketin gerçek niteliği bugünkü değerlendirmelerle değil hareketin kökenlerine bakarak anlaşılabilir.

Alaş hareketinin kökleri XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Bu tarihlerde Rusların Kazak topraklarında hakim olarak önceleri hanlar ve beylerin elinde olan siyasi gücü elde etmeleriyle yoğunlaşan sosyal değişim, Rus-Kazak okullarının açılmasıyla büyük hız kazanmıştır. Bökey Orda'sında 1841 yılında açılan ilk Rus-Kazak okulu ile başlayan Kazak eğitim sistemindeki değişim kısa sürede bir takım sosyal sonuçlara yol açmıştır.⁴ Batı tarzında eğitim almış, Rusça bilen, Batı düşüncesini tanıyan yeni bir aydın kitlesinin ortaya çıkması bu sonuçlardan biridir. Bunun yanında Çariçe II. Katerina'nın Kazak bozkırına Tatar mollalarını göndererek Kazaklara İslam'ı daha iyi öğretme politikası Tatarlar ve Kazaklar arasında daha sıkı bir etkileşime fırsat vermiştir.⁵

Eğitimde ve siyasi alanda meydana gelen bu gelişmeler Alaş hareketinin köklerini oluşturmuştur. Kazaklar üzerinde Batı tarzı eğitimin başlaması yeni bir aydın sınıfı ortaya çıkarmıştır. Pek çok kaynakta birlikte zikredilen Çokan

² Etimolojik kökeni kesin olarak belli olmayan Alaş sözcüğünün başlıca iki anlamı vardır; birincisi Kazak halkını oluşturan boyların kurduğu ilk birliğin adıdır. Yani Kazakların, Kazak adını almazdan evvelki adıdır. İkinci olarak ise bütün Kazak boylarının savaşlarda ortak olarak kullandığı savaş narası ve paroladır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. I. Isqarov v.d. (haz.), *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, cilt: I (Almatı: Ğılım, 1974), s. 203-204.

³ Birinci tanımlama için bkz. "Alaş Partiyası", *Qazaq Sovet Entsiklopediyası*, cilt: I (Almatı: Kazak Sovet Entsiklopediyası, 1972), s. 249. İkinci tanımlama için bkz. Gulnar Kendirbay, "The National Liberation Movement of the Kazakh Intelligentsia at the Beginning of the 20th Century", *Central Asian Survey*, cilt: XVI, no: 4, s. 487-515.

⁴ A. N. Nüsipbekov v.d. (haz.), *Qazaq SSR Tarixi, köne zamannan buginge deyin*, cilt: III (Almatı: Ğılım baspası, 1982), s. 344.

⁵ Abdurreşid İbrahimof, *Ço[l]pan Yuldızı*, 2. baskı (Petersburg: Eliktrik basmahanesi, 1907), s. 33-34.

[Muhammed Kanapiya] Velihanov (1835-1865), Ibray [İbrahim] Altınsarin (1841-1889) ve Abay [İbrahim] Kunanbaev (1845-1904) bu yeni aydın sınıfının en fazla dikkat çeken isimleridir. Daha önceleri geleneksel aydın olarak tanımlanan şair, yazar ve din adamları Kazakları modernleştirmek için belirgin bir harekette bulunmamışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, yani Rus hakimiyetinin kesinleşmesini takiben ortaya çıkan aydınlar ise Kazak halkını değiştirmek, onları çağdaşlaştırmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu durumu Altınsarin'in, İlminski ile beraber yürüttüğü Kazak eğitim sistemini yenileştirme çabalarında, Abay'ın şiirleriyle kötü adet ve geleneklere karşı çıkarak toplumu geleneğe karşı bilinçlendirmesinde ve Velihanov'un modern yöntemler kullanarak hazırladığı araştırmalarında görmek mümkündür.⁶

Tatar yakınlaşması ise Kazaklar arasında iki değişik etkiye yol açmıştır. İlk olarak İslamcı ve milliyetçi denilebilecek, Batılı hayat tarzını pek benimsemeyen, geleneksel aydın sınıfının bir devamı olarak da nitelendirilebilecek bir aydın tabakası oluşmuştur. Bu hareketin temsilcileri arasında Şakerim Kudayberdiev (1858-1931), Akmola Muhamediyarov (1839-1895) ve Meşhur Jüsip Köpeeov (1857-1931) sayılabilir. Kazak-Tatar etkileşiminin ikinci sonucu Kazaklar arasında cedit hareketinin yayılması olmuştur. Ceditçi aydınlar daha sonra Alaş hareketi bünyesinde fikirlerini devam ettirmişlerdir.

XX. yüzyıl başlarında ise giderek artan ve yoğunlaşan bir Kazak aydını birikimi görülmektedir. Kazak topraklarındaki eskiye göre daha çağdaş okullarda okuyan Kazak gençleri bu eğitimle yetinmeyip Moskova, St. Petersburg ve hatta İstanbul üniversitelerine gitmişlerdir. Bunun neticesinde Kazaklar XX. yüzyıla sayıları az da olsa üniversite eğitilmiş, Kazak kültürünün yanı sıra Batı medeniyetini de tanımış yeni aydınlarla girmiştir. Bu aydın kitlesi yüzyıl başında Kazak tarihini etkileyecek pek çok işe girişmiştir.

Genel olarak muhafazakar, milliyetçi ve sosyalist görüşlere sahip üç grupta toplanabilecek olan yüzyıl başındaki Kazak aydınları Kazak toplumunu harekete geçiren, yönlendiren ve hatta idare eden en büyük güç olmuştur. Kazak modernleşmesinin mimarları konumundaki bu aydınlar arasında Alihan Bökeyhanov

⁶ İbrahim Kalkan, "Sovyet Dönemi Öncesi Orta Asya Aydınları ve Değişim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no: 14 (2000), s. 285-297.

(1870-1937), Ahmet Baytursinov (1873-1937), Miryakup Dulatov (1885-1937), Halil Dosmuhamedov (1883-1939), Mustafa Çokaev (1890-1941), Muhammedcan Sıralın (1871-1929), Bahtcan Karataev (1860-1934) önde gelen isimlerdir. Kazak aydınlarını, Alaş hareketine mensup olan milliyetçi ve seküler görüşlere sahip bir grup aydın ile pek homojen bir fikri yapıya sahip olmayan ‘diğerleri’ grubu olarak iki grupta toplamak da mümkündür.

Sözü edilen Kazak aydınları arasında en önde gelen isimler aynı zamanda *Kazak* gazetesinin kurucuları ve Alaş hareketinin mimarları konumundaki üç kişidir: Ahmet Baytursinov, Alihan Bökeyhanov ve Miryakup Dulatov.

Torğay eyaleti, Torğay ili, Tosın ilçesi, Sarı Tübek mevkiinde 28 Ocak 1872’de dünyaya gelen Ahmet Baytursinov, ilk öğrenimini köy mektebinde gördü. Torğay şehrindeki iki yıllık Rus-Kazak okulunu bitirdikten sonra 1891 yılında Orenburg Kazak Öğretmen Okulu’na yazıldı. Buradan öğretmen olarak mezun olan Baytursinov, Aktöbe ve Karkaralı köylerinde öğretmenlik yaptı. 1905 yılında Karkaralı’da Koyandı panayırında Çar’a şikayetname sunanlar arasında yer aldı. Çarlık hükümeti yeniden güç kazanmaya başlayınca siyasi faaliyette bulunanları takibe almaya başladı. Baytursinov da 1907 yılında birkaç arkadaşıyla birlikte Semey’de hapse atıldı. Daha sonra Orenburg’a sürgüne gitti. Bu yıllar Baytursinov için verimli geçti. Bütün Kazak ülkesinde adını duyuracak olan *Masa* (sivrisinek) (1909) adlı şiir kitabı ve *Kırk Misal* (1911) adlı manzum hikaye çevirisi bu yıllarda yayınlandı.

Ancak Baytursinov’un belki de en büyük başarısı *Kazak* gazetesini çıkarmasıdır. Beş yıl boyunca (1913-1918) bütün zorluklara, maddi sıkıntılara, sansüre ve savaşımlara rağmen çıkmaya devam eden *Kazak* gazetesinin Kazak milli uyanışına büyük katkıları olmuştur.

Baytursinov, Kazakistan’da Bolşeviklerin hakim olmasından sonra çeşitli görevlerde bulundu. Fakat 1929 yılında tutuklandı ve Arhangelski’ye sürüldü. 1934 yılında geri dönse bile 1937 yılında bu kez Stalin’in tasfiye hareketinden kurtulamadı.⁷

⁷ Axmet Baytursinov, *Şiğarmaları*, Ä. Şäripov (haz.) (Almatı: Jazwşı, 1989), s. 3-20.

Alihan Bökeyhanov, Semey eyaleti, Karkaralı ili, Tokıraun ilçesi, 7 numaralı köyde 1866 (diğer bir kaynağa göre 1870) yılında doğdu. Kendisi han neslinden olup dedesinin dedesi Bökey Han'dır. Köy mektebinde okuduktan sonra Karkaralı'da Rus-Kazak okulunu bitirdi (1886). Daha sonra Omsk'ta teknik liseye gitti. 1888-1892 yılları arasında da St. Petersburg Üniversitesi Ormancılık Fakültesi'nde okudu. 1894'te Omsk'a geri döndü. 1896-1891 yılları arasında Kazak ülkesinin arazi durumunu inceleyen Şçerbina Ekspedisyonu'na katıldı. 1905 yılında daha yeni kurulmuş olan Kadet partisine üye oldu. Böylece resmen siyasi faaliyete başlamış oluyordu. Karkaralı'daki Koyandı panayırı toplantısına Bökeyhanov da katıldı. Daha sonra I. Duma (Rusya parlamentosu) vekili oldu. *Kazak* gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. Özellikle siyasi konularda bir çok makalesi Kazak gazetesinde ve diğer gazetelerde yayınlandı. 1917 yılında Alaş Partisi'nin kurulmasında öncülük yaptı. Yine aynı yıl Alaş özerkliği ve Alaş Orda hükümetini kuranlar arasında yer aldı. Alaş Orda hükümetinin başbakanı seçildi. Bolşeviklerin hakimiyetinden sonra Moskova'ya sürgüne gönderildi (1922). Burada siyasi faaliyette bulunamayan Bökeyhanov bilimsel çalışmalarına devam etti. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi onu çalışmalar yapmak üzere davet etti. Ancak Bökeyhanov Moskova'da rahat değildi. 1927-1937 yılları arasında tam 10 yıl evinde hapis hayatı yaşadı. Bökeyhanov da Stalin'in tasfiyesinden kurtulamayarak 1937 yılında idam edildi.⁸

Ünlü Kazak şair ve yazarı olan Miryakup Dulatov, 25 Kasım 1885'te Torğay eyaleti, Torğay ili, Sarıkopa ilçesi Kızbel mevkiinde doğdu. Köy mektebindeki ilk öğreniminden sonra 1897 yılında Torğay'daki Ibray Altınsarin'in açmış olduğu Rus-Kazak okuluna kaydoldu. 1902'de bu okulu bitirdi. 1904'te Omsk'a gitti. 1909 yılında ünlü kitabı *Uyan Kazak* Ufa'da yayınlandı. Kısa süre sonra bu kitap yasaklandı. İlk Kazakça roman olan *Bahtsız Cemal*'i yazdı. Bu kitap 1910 yılında Orenburg'da yayınlandı. Yazdıkları tehlikeli olarak değerlendirilen Dulatov Semey'de hapse atıldı (1911). Hapisten çıkar çıkmaz Orenburg'a gitti ve Baytursinov'la birlikte *Kazak* gazetesini çıkarma işine girişti. Gazetenin ikinci editörü oldu. Gazetede bir çok makalesi yayınlandı. Sovyet devrinde Taşkent'e gitti (1920). Burada *Ak Col* gazetesinde çalıştı. Daha sonra Semey'e gitti. Mahkemede çalıştı. Ancak 1922'de hapse atıldı. Kısa süre sonra Orenburg'a sürgüne gönderildi. 1928

⁸ Älixan Bökeyxan, *Tandamalı*, R. Nurğaliev (haz.) (Almatı: Qazaq Entsiklopediyası, 1995), s. 5- 29; Älixan Bökeyxanov, *Şığarmalar*, Mämbet Qoygeldiev (haz.) (Almatı: Qazaqstan, 1994), s. 5-91.

yılında tekrar hapse atıldı. 1930 yılında ölüm cezasına çarptırıldı. Daha sonra bu ceza 10 yıl hapse çevrildi. Bu hareketli ve zor hayata fazla dayanamadı. Hastalanarak 1935’de öldü.⁹

Bu devir Kazak aydınları hem siyasi hem de fikri alanda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Alaş hareketi liderlerinden Alihan Bökeyhanov I. Duma’da Kazakları temsil eden vekiller arasında yer almış ve Torğay vilayeti komiserliği yapmıştır. Diğer bir Alaş mensubu Muhamedcan Tınışbaev Türkistan Komitesi üyeliği yapmıştır. Alaş hareketi mensuplarının fikri alandaki en büyük eserleri ise *Kazak* gazetesi olmuştur. Alaş liderlerinden Ahmet Baytursinov’un editörlüğünde 1913-1918 yılları arasında Orenburg şehrinde çıkan *Kazak* gazetesi Alaş hareketinin yayın organı işlevini görmüştür. Alaş mensupları fikirlerini bu gazete yoluyla halka duyurmuşlardır. Ayrıca devrinin en çok satan gazetesi olması sebebiyle *Kazak* gazetesi memleket meselelerinin tartışıldığı en büyük ortam olmuştur.

Halkı etkileyebilmek ve daha önemlisi harekete geçirebilmek için oluşturdukları gruba Kazakları tanımlayan en eski sözlerden biri olan ‘Alaş’ adını seçen Alihan Bökeyhanov ve arkadaşları dünyaya bakışları ve Kazaklar için düşündükleri gelecek tasarımlarıyla diğer gruplardan ayrılır. Böylece XX. yüzyıl başında bir grup Kazak aydınının, Kazakları çağdaştırmak için özgün bir yol seçtikleri ve bu yolu oluşturan modernleşme tasarımları, önerileri bütününe de Alaş hareketi adını verdikleri görülmektedir.

Rusya’daki 1917 devrimlerinden sonra iyice politize olan Kazakları yönlendiren en etkili güç Alaş hareketi ve *Kazak* gazetesi olmuştur. Alaş mensupları siyasi alanda yaptıkları işleri düzenlemek ve ülke yönetiminde söz sahibi olabilmek için aynı adla bir siyasi parti kurmuşlardır. Kısa sürede bu parti öncülüğünde bir Kazak özerk idaresi kurulmuş buna da Alaş adı verilmiştir. Fakat Bolşeviklerin bölgede hakim duruma geçmeleri neticesinde Alaş özerkliği pek fazla yaşayamamış ve 5 Haziran 1920 tarihinde Kirrevkom (Kırgız [Kazak] Devrimci Komitesi) tarafından ilga edilmiştir.¹⁰ Böylece Alaş adı gericiliğin, devrim karşıtlığının ve rejim

⁹ Mirjaqıp Dulatov, *Şığarmaları*, Marat Äbsemet ve Gülnar Dulatova (haz.), 1. cilt (Almatı: Ğılım, 1996), s. 3-18; Marat Orazbayulı Äbsemet, *Mırjaqıp (Ömiri men Şığarmaşılığı)* (Almatı: Kenje, 1995).

¹⁰ Keñes Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda* (Almatı: Atatek, 1995), s. 212.

düşmanlığının simgesi haline gelerek Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar yasaklanmıştır. Bu da Alaş hareketinin sona ermesi anlamına gelmektedir.

Sonuçta bu denli yoğun bir siyasi faaliyet içerisinde yer alan Kazak aydınları Kazak halkını modernleştirmeye çalıştı. Ancak Bolşeviklerin galip gelmesi nedeniyle Kazakistan'da komünist sistem egemen oldu ve Kazak halkının siyasi ve toplumsal yapısı tamamen farklı bir yönde gelişti.

Çalışmada Kullanılan Yöntem

Tez çalışmasında kullandığım en temel yöntem geleneksel Kazak siyasi yapısında meydana gelen değişimleri tarihsel bir düzlemde incelemek oldu. Geleneksel Kazak siyasi aktörleri ve kurumlarında meydana gelen her bir değişimin bir örüntü (*pattern*) oluşturup oluşturmadığını inceledim. Birbiriyle ortak özellikler gösteren ve tekrarlayan değişimler bir örüntü anlamına geliyordu ve modern bilimsel araştırmanın ulaşmak istediği sonucu ifade ediyordu.

'Geleneksel Kazak siyasi yapısının modernleşmesinin temel kaynağı Rus kanun ve uygulamalarıdır' şeklinde bir tezi ispat etmek için Kazak tarihinde devamlı surette tekrar eden ve ortak özellikler gösteren örüntüler bulmam gerekiyordu. Yaptığım araştırmalar neticesinde 1786, 1822, 1844, 1854, 1867, 1868, 1886 ve 1891 yıllarında çıkarılan kapsamlı kanunların her biri sonrasında geleneksel Kazak siyasi yapısının Rus sistemine doğru bir değişim geçirdiği sonucuna vardım. İşte bu durum, tekrar eden ve ortak pek çok özellikler taşıyan bir örüntünün varlığını ispat ediyordu. Aynı yöntemi 'Kazak siyasi yapısının modernleşmesinin bir diğer kaynağı Kazak aydınlarının düşünce ve faaliyetleridir' varsayımı için uyguladım.

Çalışmanın temel iddiası olan Kazak aydınlarının da modernleştirici bir etkisi olduğu tezini savunmak amacıyla öncelikle kuramsal bir giriş yapmak gerekti. Bu nedenle birinci bölümde modernleşme, siyaset ve Kazak modernleşmesi kavramlarına açıklık getirmeye çalıştım.

İkinci bölümde bugün daha modern bir Kazak siyasi sistemi olduğu varsayımını temellendirmek amacıyla geleneksel Kazak siyasi yapısını incelemeye

çalıştım. Kazak siyasi modernleşmesi, geleneksel Kazak siyasi yapısının değişerek daha çağdaş bir biçime evrilmesi anlamına geldiği için öncelikle geleneksel yapı ile neyi kastettiğimi ortaya koymak istedim. Bu amaçla tarihsel süreci esas alarak, Kazak halkının siyasi yapısının temellerine inmeye çalıştım. Kazak siyasi yapısının temelinde Hunlardan ve Göktürk Kağanlığından beri süregelen göçebe siyasi kültürünün izleri vardır. Bu göçebe siyasi kültür Moğol İmparatorluğu ve Altın Orda Hanlığı zamanında kurumsal bir hal almış ve Kazak adı verilen halkın oluşumuna temel teşkil etmiştir. Kazak Hanlığı, asıl itibarıyla Altın Orda Hanlığı'nın varislerinden biridir. Bu nedenle de siyasi yapısı Altın Orda ve göçebe devlet sistemiyle ortak özellikler içermektedir.

Üçüncü bölümde Rus sömürgeci gücünün modernleştirici etkisini ortaya koymaya çalıştım. Bu bölümde daha kapsayıcı bir kavram olan sömürgeci gücün modernleştirici etkisini vurgulamaya çalıştım. Yani Kazakların 1730'lardan itibaren tecrübe ettiği tarihsel süreç sadece Kazaklara özgü değildi. Tüm dünya tarihinde benzer örnekleri görmek mümkündür. Bu süreç Rusya'nın doğuya ilerlemesiyle başlamıştır. Rusya doğuya ve güneye doğru ilerledikçe Kazaklarla karşılaştı ve uzun mücadeleler sonucunda tüm Kazak bozkırını Rusya İmparatorluğu'nun egemenliği altına aldı. Üçüncü bölümün temel konusu Rusya'nın Kazak bozkırını ele geçirme tarihidir.

Üçüncü bölümün devamı niteliğindeki dördüncü bölümde ise Rusya'nın Kazak topraklarında kurduğu 'yeni' ve 'modern' siyasi sistemin tarihsel sürecini ele almaya çalıştım. Bu bölümde özetle Rusya'nın geleneksel Kazak siyasi ve toplumsal yapısını nasıl parçaladığını anlatmak istedim. Rusya, çıkardığı kanunlar aracılığıyla Kazak hanlıklarını ve diğer geleneksel siyasi kurumları ortadan kaldırdı. Bu yolla geleneksel Kazak siyasi yapısı Rus sistemini esas alan daha 'çağdaş' bir yapıya bürünmeye başladı.

Beşinci ve son bölümde ise XX. yüzyıl başında artık tam bir Rusya sömürgesi olan Kazak bozkırlarında yaşanan siyasi ve fikri hareketliliği ele almaya çalıştım. Kazak aydınlarının gayretleri sonucunda, devamlı surette Kazakların aleyhine işleyen Rus sistemine alternatif projeler ortaya çıktı. Kazaklar artık yıllardır çiğnenen haklarını arayacak, ellerinden alınan toprakların hesabını soracak düzeye gelmişti. Kazak aydınlarının büyük kısmı Alaş hareketi çatısı altında birleşti ve ilk Kazak

siyasi partisi ve siyasi özerkliğini kurdu. Bu bölümün ana kaynağı Alaş hareketinin yayın organı konumundaki *Kazak* gazetesidir. Bu gazete Kazak aydınlarının düşüncelerini ve faaliyetlerini izleme açısından büyük kolaylık sağlamaktadır.

Çalışmada kullanılan yöntemle ilgili son bir ayrıntı dipnotlar ve kaynakçada kullanılan alfabedir. Özellikle Rusça ve Kazakça eser adlarını eksiksiz bir biçimde ifade etmek amacıyla günümüzde Kazakistan'ın resmi kurumlarında da kullanılmakta olan değiştirilmiş bir Latin alfabesini kullandım. Okuma kolaylığı açısından çalışmanın ana metninde Türkçe Latin alfabesine uymayı tercih ettim.

1. — MODERNLEŞME NEDİR?

Modernleşme, insanoğlunun yaklaşık olarak son beş yüz yılda yaşadığı ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm sürecini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Modernleşme ‘modern’ olana dönüşüm sürecidir. Modern kelimesi ise değişik anlamlar taşımaktadır. Modern dendiğinde ilk olarak geleneksel olmayan, geleneğin karşıtı anlamları akla gelmektedir. Gerçekten de modern kelimesi, geleneksel kavramlar, kurumlar ve olguların dönüştüğü yeni durumu ifade etmektedir. Örneğin modern bir bina dendiğinde bir köy evi değil elbette ki günlük hayatta sıkça karşılaştığımız büyük betonarme binalar anlaşılmaktadır. Bunun gibi modern üretim tarzları tümcesi ise artık günümüzde yaygın hale gelen sanayi ve teknolojiyi ifade etmektedir.

Modern kavramının anlamı belki de etimolojisini inceleyerek daha iyi anlaşılabilir. Modern kelimesi Latince *modus* kökünden gelmektedir ve 'şimdi, şu anda, günümüzde' anlamlarını taşımaktadır. Böylelikle modern kelimesiyle geçmişte değil günümüzde sahip olduğumuz kavramlar, kurumlar ve olgular anlaşılmaktadır, tıpkı ev örneğinde olduğu gibi. Modern ev dendiği zaman, geçmişte yaygın olarak kullanılan değil bugün mevcut olan en son teknolojiyle inşa edilen ev kastedilmektedir.

Modernleşme, geleneksel olarak ifade edilen kavramlar ve olguların günümüz şartlarına uyarlanması ya da tamamen terk edilerek yerine yenilerinin inşa edilme süreci anlamına gelmektedir. Bu süreç uzun bir zamana yayıldığı ve hala devam ettiği için geleneksel ile modern bir arada görülebilmektedir. Tıpkı köy evleri ile betonarme binaların yan yana durması gibi. Ancak günümüzdeki durumu daha yeni olan, daha güncel yani modern olan temsil etmektedir.

Geleneksel ile modern arasında tam bir karşıtlık söz konusu değildir. Bir diğer deyişle modernleşme, geleneksel olanın moderne dönüştüğü tek boyutlu, doğrusal bir gelişme çizgisiyle değil; daha çok gelenekle modernin aynı düzlemde yer alabildiği, birbirleriyle alış veriş halinde olduğu bir sarmal ile daha iyi ifade edilebilir. İkisi arasındaki ideal ilişki bir tür diyalektik alışverişle belki daha iyi açıklanabilir. Geleneksel olan gerekli temeli modern olana sağlar ve modern olan eksikleri tamamlayarak yeni bir (söz yerindeyse) modern gelenek oluşturur. Değişim ve dönüşüm böylece sürüp gider.¹¹

Modernleşme kavramı aslında insanoğlunun yaşadığı toplumsal değişimleri açıklamak için kullanılan anahtar kelimelerden biridir. Bir diğer deyişle modernleşme bir toplumsal değişim kuramıdır, tıpkı diyalektik, evrimci ve yapısal-işlevsel kuramlar gibi.¹² Ancak modernleşmeyi diğer modellerden ayıran yön belki de pratik olarak daha kolay anlaşılabilir olmasıdır.

1.1. — Modernleşmenin Tarihsel Kökenleri

Modernleşme belli bir toplumsal değişimi ifade eden bir olgu olmasının yanı sıra tarihsel bir süreçtir. Değişim zaman içinde oluşur ve kendisine zaman bulaşmış her şey gibi tarihseldir. Bu yüzden modernleşme sürecini incelemek toplum bilimin olduğu kadar tarih biliminin de sıklıkla kullandığı çalışma alanlarından biridir.

Tarihsel olarak modernleşme, ortaçağdan günümüze kadar uzanan zaman aralığında gerçekleşen bazı olaylar ve süreçler anlamına gelmektedir. Toplumsal olarak ise modernleşme, insanların ortaçağ ve daha öncesinde sahip olduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal bir çok kurum ve uygulamanın yerine yenilerini inşa etme sürecidir. Bu iki pencereden bakıldığında modernleşme, feodal bir toplumsal yapıya sahip, dine dayalı bir devlet sisteminde asillerin egemen olduğu, daha çok kırsal kesimde yaşayan, tarıma dayalı üretimin hakim olduğu, deniz aşırı ticaretin yaygın olmadığı, uluslararası ticarette merkantalist iktisadi yapıların geçerli olduğu,

¹¹ Frank Tachau (ed.), *The Developing Nations: What Path to Modernization?* (New York: Dodd, Mead & Company, 1974), s. 9.

¹² Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 7. bsk. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), s. 227.

cemaat ilişkilerinin baskın olduğu geleneksel bir ortaçağ toplum düzeninden; seküler ve ulusal bir devlet sisteminde seçilmişlerin idare ettiği, sanayi üretiminin ve kapitalizmin egemen olduğu büyük şehirlerde yaşayan, uluslararası ticaretin gittikçe kolaylaştığı ve yaygınlaştığı, örgün eğitimin yapıldığı, yüksek okuma yazma oranlarına sahip, bireyciliğin ön plana çıktığı modern topluma dönüşüm sürecidir.

Modern dünya sanayileşme, kentleşme ve özellikle Avrupa’da cereyan eden bazı siyasi süreçler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu süreçler öylesine büyük ve geniş kapsamlı olmuştur ki dünyanın neredeyse her köşesi bu süreçlerden etkilenmiştir. Böylelikle modernleşme küresel bir olay haline gelmiştir. Bu açıdan modernleşme, büyük dinler ya da ideolojiler gibi bir yayılma ve etkileme özelliğine sahiptir. Sözü edilen ekonomik, toplumsal ve siyasi süreçler sayesinde modernleşmenin belli bazı standartları oluşmuştur. Yani modern olmayı modern olandan ayırabilecek bazı ölçütler ortaya çıkmıştır.

Modern toplumun en belirgin özelliği kendini ekonomik alanda göstermektedir. Liberal kapitalizmin yön verdiği sanayi ve teknolojik üretim hayatın hemen her alanını etkilemektedir. Şehirleşme modern toplumun bir diğer ölçütü olarak kabul edilmektedir. Büyük şehirlerde yaşamının bir sonucu olarak örgün eğitim ve yaygın okur-yazarlık ise modernleşmenin başta gelen kültürel ölçütüdür. Bir başka kültürel gelişme ise basın-yayın faaliyetlerinin hızla gelişerek toplumu etkileyebilecek kadar güçlenmesidir. Siyasal alanda ise demokratikleşme, sekülerleşme ve uluslaşma modern siyasi sistemi geleneksel olandan ayıran önde gelen ölçütlerdir.

Modernleşme çoğu kere Batılılaşma olarak tanımlanmıştır. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Modernleşmeyi oluşturan süreçler ilk olarak İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca diğer dünya ülkeleri modernleşirken Batı Avrupa’nın tecrübelerini örnek almış ve benzer yöntemler kullanmaya çalışmışlardır. Fakat gerçekte modernleşme, batılılaşmadan daha geniş bir kavramdır. Bir diğer deyişle batılılaşma belki modernleşme yollarından biri (ama en yaygını) olarak kabul edilebilir.¹³

¹³ İlber Ortaylı, “Batılılaşma Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: VII, s. 138; Ayrıca bkz.: Hasan Bülent Kahraman, “Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu’su”, *Doğu Batı*, no: 14 (2001), s. 8-27.

Modernleşme kavramı ilk defa XIX. yüzyılın sonlarında Batı’da artık iyice baskın hale gelen sanayileşmiş kapitalist toplumsal sistemi anlamlandırabilmek ve ayrıca kapitalist, bürokratik ve akılcı sosyal ve kültürel yapılarla donatılmış sanayi toplumunu açıklayabilmek için kullanılmıştır. Max Weber, Karl Marx, Emile Durkheim gibi düşünürlerin çalışmaları o zamanların gündemini oluşturan bu büyük dönüşümleri açıklamaya adanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda dünyada bir başka büyük değişim yaşanmıştır. 1950 ve 60’lı yılların dünya gündeminin maddelerinden biri sömürgelerin bağımsız olması ve yeni ulusların ve devletlerin, bir başka deyişle Üçüncü Dünya’nın ortaya çıkmasıdır. Eski fakir ve güçsüz sömürgeler bağımsız, modern ve zengin devletlerle, en azından Birleşmiş Milletler’de, eşit sayılmaya başlanmıştır. Bu durum geri kalmış eski sömürge halklarının gelişmesi ve modernleşmesini gündeme getirmiştir. Gerçekten de bu yeni ülkelerde hızlı bir modernleşme hareketi başlamıştır. Dünyanın hemen her yanından bilim adamları da bu yeni olguyu incelemeye başlamıştır. T. Parsons, M. Levy, Jr., S. N. Eisenstadt, E. A. Shils, W. W. Rostow gibi araştırmacılar bunlar arasında sayılabilir.

Bu dönemdeki araştırmacıların yeni devletlerdeki modernleşme hareketleriyle ilgili üç temel varsayımı vardır. İlk olarak modernleşme sürecinde Avrupa ya da daha genel olarak Batı tecrübesi sonradan modernleşenler için bir örnek, kalıp, model ve nihai hedef teşkil etmektedir. İkinci olarak modernleşme neredeyse kaçınılmazdır. Dünya üzerindeki her toplum er geç modernleşecektir. Son olarak ise zengin ülkelerden fakir olanlara teknoloji ve sermaye transferi süreci ateşleyecek, hızlandıracak ve çok daha hızlı bir modernleşme gerçekleştirecektir.¹⁴

Fakat bir çok Üçüncü Dünya ülkesinin bir türlü modernleşememesi, aksine yoksul ve dış yardıma muhtaç olması, demokrasinin bu ülkelerde yerleşememesi, şiddet ve düzensizliğin artarak devam etmesi bu kuramlarda bazı tutarsızlıklar olduğunu ortaya çıkardı. Çünkü ortaya konan modernleşme paradigması etnik-merkezli ve teleolojik bir yaklaşıma sahipti. Yeni devletlerin ve toplumların kendilerine has iç dinamikleri gözardı edilmişti. Ayrıca bu paradigma Batı’da

¹⁴ Manning Nash, *Unfinished Agenda: The Dynamics of Modernization in Developing Nations* (Boulder: Westview Press, 1984), s. 2-3.

yaşananların aynı şekilde dünyanın diğer yörelerinde de aynıyla yaşanacağı gibi doğrusal ve nedenselci bir temele oturuyordu.

Batı dışında modernleşme yollarının olabileceği ise son yıllarda gündeme gelmeye başlayan bir tartışmadır. Üçüncü Dünya ülkelerinde ya da daha kapsayıcı bir tabirle modernleşmekte olan toplumlarda görülen Batı dışı uygulamalar ancak bu yolla açıklanabilir. Örneğin Japonya, Sovyetler Birliği, Çin ve hatta Türkiye’de görülen modernleşme süreçleri Batı’dakinden değişik bazı özellikler taşımaktadır.¹⁵

Ancak her halükarda modernleşme sürecinin ortaya çıkmasında ve uygulanmasında Avrupa’nın yeri çok özeldir. Modern kavramlar ve kurumlar ilk defa Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Avrupa modernleşmesi örnek alınarak diğer toplumların modernleşme süreçleri daha iyi anlaşılabilir. Bu yüzden Avrupa tecrübesi açıklanmaya değerdir. Avrupa ve sonrasında diğer dünya toplumları temelde üç kapsamlı dönüşüm sonucunda bugünkü modern duruma kavuşmuştur.

Bu dönüşümlerden ilki kurumsal çoğulculuğun ortaya çıkmasıdır. Söz konusu dönüşümü bir dizi devrimsel hareket oluşturmuştur. Özellikle son iki yüz yıl içerisinde Avrupa kıtasında gerçekleşen bir dizi olay modern, yani içinde yaşadığımız çağdaş, dünyanın oluşmasını sağlamıştır. Bunlardan ilki Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda seküler hayat tarzının yaygınlaşması ve siyasetin de laikleşmesidir. Yani Avrupa siyasetinde kilisenin etkisinin büyük ölçüde ortadan kalkmasıdır. Aşağı yukarı aynı önemde bir diğer olay ise Feodal Devrim olarak adlandırılabilen toplum düzeninin değişmesi işidir. Bu devrim neticesinde dağınık haldeki küçük şehir devletleri yerini büyük ve merkezi ulusal monarşilere ve sonrasında da ulus devletlere bırakmıştır. Feodal Devrimin ekonomide gerçekleşen sonuçları olan kapitalizmin ve sanayiinin gelişmesiyle birlikte Kentleşme Devrimi yaşanmıştır. Bu devrim de modern hayatı yansıtan en büyük sembollerden biri olan dev metropoller ve modern insanın hayat tarzını oluşturmuştur. Bu süreçlerle birlikte sanayileşen, laik idarelerin hakim olduğu, kapitalizmin ticari ilişkileri düzenlediği

¹⁵ S. N. Eisenstadt, “Multiple Modernities”, *Daedalus*, no: 1 (2000), s. 1; Nilüfer Göle, “Batı-dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, U. Kocabaşoğlu (der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, cilt: III (İstanbul: İletişim, 2002), s. 56-67.

kentlerde üniversiteler gittikçe önem kazanmıştır. Üniversitelerde ortaya çıkan Bilimsel Devrimler modern çağların ideolojisinin temelini oluşturmuştur.¹⁶

Bilimsel devrimler sonucunda teknoloji ve bilgi birikimi büyük hız kazanmış ve ekonomik üretim hızla artmıştır. Batı çok hızlı bir biçimde zenginleşmiştir. Kapitalizmin gelişmesi sanayi ve ticaretin büyümesine etki etmiştir. Modernleşmenin belki de en göze çarpan ve etkili unsuru sanayileşmedir. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa’da görülen sanayideki büyük ilerleme geleneksel üretim tarzlarının kökten değişmesine ve dolayısıyla yeni bir toplumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanayileşme sonucunda seri üretim yapan, binlerce kişinin çalıştığı dev fabrikalar kurulmuştur. İnsanlar artık köylerinde, tarlalarda ya da küçük atölyelerde çalışmayı bırakıp şehirlerde kurulu olan büyük fabrikalarda çalışmaya başlamıştır.

Yukarıda anlatılmaya çalışılan dinsel, feodal, şehirleşme ve entelektüel devrimler sonucunda çoğulcu ve katılımcı bir toplumsal yapı ortaya çıktı. İnsanlar artık etraflarında olan bitenle birebir ilgileniyorlar, toplumsal sorunlara ortak çözümler teklif ediyorlar ve daha önemlisi birlikte hareket ediyorlardı. Bu yapısal çoğulculuğun sonucu tabi ki siyasette kendini gösterdi. İkinci büyük dönüşüm de yeni bir siyasi sistemin ortaya çıkmasıdır. Çokuluslu büyük monarşiler ya da küçük şehir devletlerinden oluşan feodal siyasi yapı modern zamanlarda yerini ulusal monarşilere ve ulus devletlere bırakmıştır. Özellikle 1789 Fransız Devriminden sonra anayasal cumhuriyet rejimi uluslararası siyasette bir standart haline gelmiştir. Yeni siyasi sistemin bir ürünü olan milliyetçilik hareketleri de modern uluslararası toplumun temel birimi olan ulus devletleri doğurmuştur. Devletlerin egemenliği altında yaşayan halk da artık monarşilerin etkisiz tebaası olmaktan çıkarak söz hakkı olan yurttaşlara dönüşmüştür.

Bu yeni siyaset doğrultusunda gelişen toplum da yapısal dönüşümlere uğramıştır. Devlet egemenliğinin yurttaşların oyları ve anayasal düzenle belirlenmesi sonucu toplumsal yapı üç temel alana bölünmüştür. Bunlardan ilki eskiden beri var olan ve etkisi her zaman hissedilen siyasi alandır. İkincisi her bireyin kendi hakları ve tercihleri doğrultusunda yaşadığı özel alandır. Bu ikisinin arasında ise yurttaşlarla

¹⁶ Björn Wittrock, “Modernity: One, None or Many?”, *Daedalus*, no: 1 (2000), s. 40.

devletin ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerinin düzenlendiği kamusal alan ortaya çıkmıştır.

Modernleşme adı verilen dönüşüm sürecinin nasıl işlediğini açıklamaya çalışan değişik görüşler vardır. Bunlardan en çok bilineni yayılmacı görüştür. Buna göre modernleşme Avrupa’da başlamış ve diğer büyük akımlar gibi yayılmacı bir yön izleyerek dünyanın diğer bölgelerine ulaşmıştır. Yayılmacı görüş modernleşmenin dünyanın her yerinde aynı özellikleri gösterdiğini ve sonradan modernleşen toplumların Avrupa’nın geçirdiği safhaları izleyerek sonunda tıpkı Avrupa gibi olacağını varsayar. Bu görüşe göre modern durum idealize edilmiş bir resim gibidir ve diğer toplumlar bu resme ne kadar benzerlerse o kadar modern sayılırlar. Modernleşme de diğer toplumların bu resme benzeme çabası sonucunda dünya üzerinde yayılma göstermiştir.¹⁷

Modernleşme üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan John Kautsky, toplumların modernleşme mekanizmasını değişik bir biçimde açıklamaya çalışmıştır. Ona göre temelde iki tür modernleşme yolu vardır. Toplumlar ya Avrupa’da olduğu gibi içeriden modernleşirler ya da dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi dışarıdan modernleşirler. Birinci durumda modernleşme, toplumun kendi iç dinamikleri sonucunda kendiliğinden ortaya çıkar. Sanayileşme, toplumsal devrimler ve siyasi gelişmeler hep içten gelen ihtiyaçlar sonucunda oluşmuştur. İkinci durumda ise toplumun modernleşmesi değişik unsurlar tarafından dışarıdan ithal edilerek gerçekleştirilir. Modernleştirici unsurlar olarak tanımlanabilecek olan bu aktörlerin başında sömürgeci gücün reform hareketleri gelmektedir. Diğer unsurlar ise reform yanlısı soylular ve aydınlar sınıfı olarak sıralanabilir.¹⁸

1.2. — Siyasi Modernleşme

Siyaset terimi, önceleri farklı görüşlere ve çıkarlara sahip olan insan topluluklarının, kendileri için bağlayıcı bazı ortak kararlara ulaşmaları ve bu kararları

¹⁷ Shmuel N. Eisenstadt, “The Civilizational Dimension of Modernity: Modernity as a Distinct Civilization”, *International Sociology*, cilt: XVI, no: 3 (2001), s. 320-340.

¹⁸ John H. Kautsky, *The Political Consequences of Modernization* (New York: Robert E. Krieger, 1980).

uygulamaları süreci olarak tanımlanabilir.¹⁹ Bir diğer deyişle siyaset, değişik düşüncelere sahip en az iki grup insanın belli bir konu hakkında uzlaşmaya varması ve bağlayıcı kararlar alması işidir. Toplumda siyaset sürecinin işlediği en geniş ve en sık rastlanan alan devlet kurumudur. Devlet, modern dünyada, insan gruplarının sorunlarını görüştüğü, çözüm yolları aradığı, düzen ve huzur için kanunlar çıkarttığı ve bu kanunları uyguladığı en geniş kurumdur. Bu yüzden siyaset ve devlet kavramları nerdeyse özdeşleşmiş, ayrılmaz bir ikili haline gelmiştir. Sonuçta siyaset bilimi araştırmalarının temel inceleme konusu siyasi sistemlerin ana etkeni olan devletler ve devlet işleri olmuştur.

Siyasi sistem terimi ise bir devleti oluşturan işler, süreçler, kurumlar, ortak hedef ve kararların oluşturulması ve uygulanmasından oluşan bütün olarak tanımlanabilir. Siyasi modernleşme, bir siyasi sistem içindeki her bir kurumun farklı işlerle ilgilenmesi, alınan kararlar ve yapılan işlerin akılcı ve laik esaslara oturması süreci olarak tanımlanabilir.

Ortaçağın bitmesi ve modern zamanların başlamasını etkileyen olay ve süreçler ekonomik, siyasal ve toplumsal olmak üzere üç alanda cereyan etmiştir. Bu üç alanı bir biriyle kesişen üç daire biçiminde düşünmek mümkündür. Yani her biri diğerleriyle bağlantılıdır ve birini diğerlerinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Her bir olay aynı zamanda ekonomik, siyasal ve toplumsal etkilere yol açmıştır. Örneğin sanayileşme ekonomik sistemi değiştirmiş, şehirleşmeye katkıda bulunarak toplumsal hayatı etkilemiş ve siyasette yeni bir baskı grubu olan kapitalist burjuva sınıfını ortaya çıkarmıştır.

1.3. — Modernleşmenin Siyasal Etkileri

Modernleşmenin siyasetteki etkileri çok çeşitlidir. Birçok araştırmacı siyasetteki modernleşme sürecini değişik biçimlerde açıklamaya çalışmıştır. Bu tanımlamalar çoğu kez modern ve geleneksel siyaset arasındaki farklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylelikle siyasi modernleşme geleneksel siyasi yapıdan modern olana doğru işleyen süreç olarak tanımlanmıştır.

¹⁹ "Politics", *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought* (Oxford: Basil Blackwell, 1987), s. 390.

Bu açıdan bakıldığında siyasi modernleşme süreci üç ana başlık altında gerçekleşir. İlk olarak siyasi modernleşme idari yapının daha akılcı olmasını içermektedir. Siyasi modernleşmede ilk adım geleneksel, dini, ailevi ya da etnik yönetimlerin yerini merkezi, laik ve ulusal siyasi yönetimin almasıdır. İkinci olarak ise modernleşen bir siyasi sistemde yönetim mekanizmasının her bir işlevi değişik kurum ve kişiler tarafından yerine getirilir. Ekonomik modernleşmenin getirdiği en dikkat çekici yöntemlerden biri olan iş bölümü ve görev farklılaşması siyasette de kendini göstermektedir. Modernleşen toplumlarda artık uzmanlık ön plana çıkmaktadır. Siyasi modernleşme süreci içinde idari hiyerarşi çok daha karmaşık hale gelir. Ayrıca makam ve güç hak edene verilir. Siyasi modernleşmenin üçüncü ayırıcı özelliği toplumu oluşturan hemen her sınıfın siyasete katılmasıdır. Bütün modern siyasi sistemlerde vatandaşlar seçimle ya da başka yollarla yönetime katılırlar.²⁰

Siyasi modernleşmenin ayırıcı özellikleri sayılan bu üç adım başarıyla gerçekleştirildiğinde artık modern sayılan siyasi sistemlerde demokrasi, düzen, refah ve ulusal birliğin de gerçekleşeceği varsayılır. Ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda modernleşmiş kabul edilen Batı ülkelerinde belli ölçülerde demokrasi, düzen ve refahın varlığı inkar edilemez. Bu yüzden modern siyasi sistemler dendiğinde Batılı liberal demokrasiler akla gelmektedir.

Siyasi modernleşme çalışmaları, XX. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen sömürgelerin bağımsız olmaları hareketiyle büyük bir hız kazanmıştır. Araştırmacılar uluslararası topluma yeni katılan bu ulus devletlerde meydana gelen hızlı değişimi anlama ve açıklama çabası içine girmişlerdir. Batılı toplumlar için ortaya atılan modernleşme kuramları gelişmekte olan ülkelere görülen değişimi açıklamakta kullanılmıştır.

Gelişmekte olan ülkelere de çok hızlı bir ekonomik ve kültürel modernleşme olduğu istatistiksel bir gerçektir. Rusya, Çin, Güney Kore, Malezya, Endonezya, Türkiye gibi bazı ülkeler ekonomik ve kültürel alanlarda geçen yüzyılda büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Devrimler, rejim değişiklikleri ya da reformlar sonucunda pek çok konuda modern standartlar yakalanmıştır. Örneğin uluslar oluşmuş, seçimle oluşturulan parlamenter sistemler ortaya çıkmış, siyasi partiler açılmış, anayasalar ve

²⁰ Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1968), s. 34-35.

diğer yazılı kanunlar hazırlanmış ve modern bir siyasi sistemde olması gereken kurumlar oluşturulmuştur. Ancak gelişmekte olan ülkelerde hala siyasi istikrarsızlık, demokratik olmayan uygulamalar ve düzensizliğin görülmesi yukarıda anlatılan kuramsal denklemlerle çelişmektedir.

Bazı araştırmacılara göre bu uyumsuzluk siyasi yapıdaki değişim ile siyasete katılım ve siyasi bilincin artması arasındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Bir diğer deyişle gelişmekte olan ülkelerde siyasi bilinç ve katılım arzusu büyük bir hızla artarken, siyasi sistem aynı oranda gelişmemiştir. Böylelikle çoğunlukla yerli aydın gruplarının ve burjuvazinin ateşlediği yönetimde söz sahibi olma ve yönetime katılma istekleri siyasi yapılar tarafından karşılanamamış, sonuçta düzensizlikler ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Ünlü siyaset bilimci Huntington bu uyumsuzluğu “siyasi boşluk” olarak adlandırmaktadır.²¹ Örneğin Rusya’daki 1905 ve 1917 devrimleri ve Osmanlı İmparatorluğundaki 1908 devriminin önde gelen nedenlerinden biri de halk arasında baş gösteren yeni siyasi taleplere sistemin cevap verememesi olmuştur.

Fakat modernleşme teorisinin gelişmekte olan ülkelerde yaşanan otoriter rejimler, dış yardıma bağımlı ekonomiler, fakirlik ve siyasi himayeciliği açıklamakta zorlanması araştırmacıları yeni açıklamalar geliştirmeye zorladı. Sonuçta Marksizm’den ilham alan ve ünlü sosyolog Immanuel Wallerstein’in öncülüğünü yaptığı bağımlılık kuramı ortaya çıktı. Buna göre gelişmekte olan ülkelerdeki istikrarsızlık, düzensizlik ve ilerleyememe durumunun açıklaması gelişmekte olan ülkelerin, modernleşmiş ülkelere bağımlı hale getirilmesinde yatmaktadır. Bu kurama göre dünya toplumları merkez ve kenar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Modernleşmiş, gelişmiş merkez ülkeleri gelişmekte olan kenar ülkeleri kendilerine bağımlı hale getirmekte ve izledikleri siyasetlerle kenarda kalmalarını sağlamaktadır.

Sebepler ne olursa olsun modernleşme süreci Batı’da ve gelişmekte olan ülkelerde farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde en çok demokratik bir toplum düzeninin eksikliği dikkati çekmektedir. Günümüzde siyasi modernleşme çalışmalarında esas alınan nokta demokratik kurum ve uygulamalar olmaktadır. Bir ülkenin siyasi sisteminin modern ölçütlere uygun olup olmadığı diğer

²¹ Samuel P. Huntington, *Political Order...*, s. 36

unsurlar yanında demokratik olup olmamasıyla değerlendirilmektedir. Siyasi modernleşme teriminin yerini “demokrasiye geçiş” almaktadır.

Demokrasiye geçiş incelemeleri son yıllarda daha çok eski Sovyet bloğu ülkelerindeki gelişmeleri konu almaktadır. XX. yüzyıl ortalarında yaşanan sömürgelerin özgürleşmesi hareketinden sonra en geniş kapsamlı bağımsızlık hareketi Sovyetler Birliği’nin 1990’lı yıllarda yıkılmasıyla gerçekleşmiştir. Sonuçta çok kısa bir sürede eski Sovyetler Birliği bünyesinden 14 bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Ayrıca Varşova Paktı üyesi bir çok Doğu Avrupa ülkesi sınırlarını dünyaya açmıştır.

Sözü edilen ülkeler arasında 5 Orta Asya ülkesi Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan da yer almaktadır. Tacikistan diğerlerinden ayrı özellikler göstermektedir. Öncelikle diğer dört cumhuriyet halkı çoğunlukla Türki etnik gruplardan oluşmaktadır. Tacikistan halkı ise Farsça konuşan halklardandır. Ayrıca yıllardır süren iç savaş nedeniyle Tacikistan’da ekonomik, toplumsal ve siyasi açıdan çok büyük bir gelişme yaşanmamıştır. Diğer dört ülkede ise önemli değişimler meydana gelmiştir.

Modernleşme süreci, bu çalışmanın konusu olan 4 Orta Asya cumhuriyetinde de etkin olmuş, bu ülkelerde belli oranlarda kendini hissettirmiştir. Sözkonusu ülkeler Batı ülkelerindeki kadar olmasa bile, modernleşme yolunda belli bir mesafe katemişlerdir.

1.4. — Orta Asya’da Sömürgecilik ve Modernleşmenin Başlangıç Noktası Olarak Kazakistan

Modernleşme teorileri, insanlığın son beş yüz yılda başından geçenleri araştıran tarih çalışmalarında sıkça kullanılan anlatım yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Ülkeler, halklar, ordular, ekonomiler, hatta eğitim ve vergi sistemlerinde yaşanan değişimler ‘modernleşme’ kavramıyla aktarılmaya başlamıştır. Geçtiğimiz beş yüz yılda, yani modern zamanlarda, insanlık tarihini etkileyen bir diğer kavram ise sömürgecilik olmuştur. Hatta kimi tarihçilere göre tüm insanlık tarihi,

sömürgecilik tarihiyle ifade edilebilir.²² Örneğin en büyük sömürge imparatorluklarından biri olan İngiltere aslında bizatihi sömürgeciliğin bir ürünüdür. Britanya İmparatorluğundan önce Britanya adası bir Roma sömürgesiydi. Roma döneminden önce de Normanlar tarafından, ondan önce de Keltler tarafından ele geçirilerek yerleşilmişti. Bu şekilde hemen her halk ve ülkenin tarihinde sömürgeciliğin izlerini bulmak mümkündür.

Modernleşme ve sömürgecilik arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkiyi P. Gillen ve D. Ghosh, *Colonialism and Modernity*²³ adlı eserlerinin giriş kısmında fantastik ve çarpıcı bir örnekle açıklamaktadır. Yazarlar, başka bir yıldız sisteminden insan türünü merak eden bir zaman efendisi (*time lord*) insanlığın doğuşundan itibaren her beş yüz yılda bir dünyayı ziyaret etse ne gibi değişimlere tanık olur sorusuna cevap vermeye çalışmaktadır. Bu fantastik sorunun cevabında ortaya konan örnekler çok dikkat çekicidir. Hayali zaman efendisi, son beş yüz yıla kadar nüfus, ekonomik üretim, şehirleşme, iletişim, ulaşım ve teknoloji gibi sayısal olarak ölçülebilir alanlarda görece yavaş ilerleyen bir değişime tanıklık ederken, M.S. 1500-2000 yılları arasında çok hızlı ve başdöndürücü bir değişim gözlemler. Sadece nüfus artışında yaşanan değişim bile son beş yüz yılda ne kadar yoğun bir dönüşüm yaşandığını sayısal olarak ifadede etkili olacaktır. M.S. 1000-1500 arasında dünya nüfusu yaklaşık olarak 250 milyondan 450 milyona ulaşmıştır. Yani 200 milyonluk bir artış gözlemlenmektedir. M.S. 2000 yılında ise dünya nüfusu yaklaşık 6 milyara ulaşmıştır. Yani 5 milyar 500 milyonluk bir artış sözkonusudur.

Modern çağda yaşanan bu yoğun ve hızlı değişimi oluşturan en önemli etkenlerden biri sömürgecilik olmuştur. Sömürgecilik, yani Batılı imparatorlukların dünyanın diğer bölgelerini işgal ederek, buralara Batılı yerleşimciler getirmeleri ve işgal ettikleri ülkelerin doğal kaynaklarını sömürmeleri, coğrafi keşiflerden sanayi devrimine kadar pek çok küresel süreci etkilemiştir.

Sömürgecilik, modernleşen Batı Avrupa siyaset ve ekonomisinin en önemli itici güçlerinden biri olmuştur. Batı Avrupa modernleşmesinin bir ürünü olarak

²² Felipe Fernandez-Armesto, *Civilizations: Culture, Ambition, and the Transformation of Nature* (New York: Simon & Schuster, 2000), s. xiv.

²³ Paul Gillen ve Devleena Ghosh, *Colonialism and Modernity* (Sidney: UNSW Press, 2007), s. 3-5.

görülebilecek olan sömürgecilik, aynı zamanda Batı dışında kalan sömürge ülkelerinin modernleşmesinde etkin bir rol oynamıştır.

Sömürgeci güçler, yeni ele geçirdikleri topraklarda hakimiyet ve düzen tesis edebilmek amacıyla kendi modernleşen siyasi ve ekonomik sistemlerini yeni sömürgelerinde uygulama yoluna gitmişlerdir. Sonuçta sömürgeci güçler, geleneksel bir toplum yapısına sahip olan sömürgelerde siyasi, ekonomik ve kültürel reformlar yaparak modern kavram ve kurumların Batı Avrupa dışına ihraç edilmesine yol açmışlardır.

Özetlemek gerekirse sömürge imparatorluklarının, yeni ele geçirdikleri topraklarda siyaset, ekonomi ve eğitim alanlarında giriştikleri reformlar, sömürgelerde modernleşmenin yayılmasına ve modernleşmenin hızla küresel bir süreç haline gelmesine neden olmuştur. Batı dışı modernleşme yollarından biri ve ilk başlatıcısı sömürgeci güçlerin uyguladığı politikalar olmuştur. Buna sömürgeci gücün modernleştirici etkisi demek mümkündür.

Bu noktada Türkçede var olmayan bir ayrımı ortaya koymak yerinde olacaktır. Türkçede kolonyalizm ve emperyalizm kavramlarını ayrı ayrı ifade eden sözcükler mevcut değildir. Her iki kavram çoğu kez ‘sömürgecilik’ terimi ile karşılanmaktadır. Ancak emperyalizm ve sömürgecilik iki değişik anlam ifade etmektedir. Sömürgecilik hakkındaki çalışmalarıyla tanınan Edward Said bu iki terim arasındaki farkı şöyle özetlemektedir:

“Emperyalizm terimini, uzak bir ülkeyi yöneten hakim merkezin uygulama, teori ve tutumları anlamında kullanmaktayım. Neredeyse her zaman emperyalizmin bir sonucu olan kolonyalizm ise uzak bir ülkeye yeni insanlar yerleştirmektir.”²⁴

Bu anlamda kolonyalizm, imparatorlukların ele geçirdikleri topraklara yeni yerleşimcileri iskan etmeleri siyasetine denmektedir. Bu çalışmada kolonyalizm, sömürgecilik ile karşılanmaktadır. İmparatorlukların sömürge elde etme, yönetme ve bu ülkelerden yararlanma siyasetleri ise Türkçeye zaten yerleşmiş durumda olan emperyalizm sözcüğü ile karşılanmaktadır.

²⁴ Edward W. Said, *Culture and Imperialism* (New York: Alfred A. Knopf, 1993), s. 9.

Böylelikle genelde olumlu anlamlar içeren modernleşme kavramı ile işgal, zulüm, köleleştirme, insan haklarının ihlali ve savaş gibi tamamen olumsuz çağrışımları barındıran emperyalizm ve sömürgecilik kavramları bir noktada kesişmektedir. Özellikle Batı Avrupa dışı modernleşme süreçleri incelemelerinde modernleşme ve sömürgecilik çoğu kez yanyana kullanılmaktadır. Sonuçta modernleşme kavramının yüksek insanlık idealleriyle bezeli masumiyeti bir ölçüde kaybolmakta, emperyalizmin olumsuz anlamları modernleşme kavramına da bulaşmaktadır.

Sömürgeci gücün modernleştirici etkisi çoğu kere bunalımlara, isyan ve huzursuzluklara yol açmıştır. İngiltere'nin Hindistan ve diğer sömürgelerinde, İspanya'nın Güney Amerika'da, Rusya İmparatorluğu'nun da Orta Asya'daki sömürge siyasetleri bu konuda çok bilinen örneklerdir.

XVI. yüzyılda artık Moğol-Tatar hakimiyetinden tamamen kurtulma gayreti içindeki Rusya da dünya siyasetindeki sömürge elde etme ve imparatorluk oluşturma hareketinde Britanya, İspanya ve Fransa'yı takip etmiş ve konjonktürel siyasi fırsatlardan yararlanarak topraklarını doğuya doğru genişletmeye başlamıştır. 1552 yılında Kazan şehrinin düşmesi Rusya'nın Sibiry ve Orta Asya'ya doğru genişlemesinde bir milat olarak kabul edilmektedir.

Rusya, bu tarihten sonra tüm modern zamanlar boyunca, aşılması güç doğal ve siyasi engellerle karşılaşınca kadar doğuya ve güneye doğru topraklarını genişletmiştir. Kazan ve Astrahan hanlıklarının 1552-1556 yılları arasında Rus hakimiyeti altına girmesi ile Rusya sınırı doğuda İdil (Volga) ırmağına kadar uzandı. 1700'lere gelindiğinde ise tüm Sibiry, Rusya İmparatorluğu toprağı sayılıyordu. 1731 yılında Kazak hanlarından Ebulhayır'ın Rusya hakimiyetini kabul etmesi ile başlayan Rusya'nın Orta Asya'yı işgali 1885'te Pamirlere kadar uzandı. Hatta kısa süreliğine de olsa Alaska, Rusya İmparatorluğu sınırlarına dahil edildi. Ancak ulaşılması güç ve verimsiz topraklara sahip olduğu için 1867'de Amerika Birleşik Devletleri'ne satıldı.²⁵

²⁵ Rein Taagepera, "An Overview of the Growth of the Russian Empire", M. Rywkin (ed.), *Russian Colonial Expansion to 1917* (London: Mansel Publishing, 1988), s. 1-7.

Rusya İmparatorluğu XIX. yüzyıl sonlarına doğru artık İngiliz sömürgeleriyle sınırdaş olmuş ve özellikle Orta Asya topraklarına hakim olmak amacıyla büyük bir mücadeleye başlamıştır. Sözkonusu sömürgeleştirme mücadelesi uluslararası ilişkiler literatüründe ‘Büyük Oyun’ tabiri ile de karşılanmaktadır.²⁶ Bu büyük oyun, Rusya tarafından önce himaye altına alınan, sonra da resmen işgal edilen Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarında çok yoğun olarak kendini göstermiştir.

Rusya İmparatorluğu, Orta Asya’yı ele geçirmek için öncelikle askeri ve diplomatik yöntemleri uygulamaya koysa da yeni sömürgelerinde düzen ve güvenliği sağlayabilmek amacıyla bir dizi reform hareketine girişmiştir. Rusya İmparatorluğu’nda Çar I. Petro ile başlayan reform, yenileşme ve modernleşme siyaseti XIX. yüzyılda Orta Asya’da yeni ele geçirilen topraklara uzanmıştır. Rusya, Kazak Hanlığı topraklarını işgale başladığı tarih olan on sekizinci yüzyıldan başlayarak bölge halkı ve topraklarıyla ilgili bir çok kanun çıkartmıştır. Bu kanunlar 1822, 1867, 1868, 1886 ve 1891 yıllarında kapsamlı reform paketleri halinde uygulamaya konulmuştur.

Rusya İmparatorluğu bu reform ve modernleşme çalışmalarıyla iki önemli amacı gözetmekteydi. Rusya, öncelikle Kazak topraklarında geleneksel siyasi kurumları ve uygulamaları ortadan kaldırarak yerine Batı tarzı, ‘modern’ Rus kurumlarını yerleştirmek istiyordu. 1822 yılında çıkarılan Speranskiy Reformları ile Kazaklarda hanlık kurumunun ortadan kaldırılması ve daha sonraki kanunlarla bozkır bölgesinin Rus askeri valiler tarafından yönetilmesi bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Rusya, Kazak topraklarına girişiyle birlikte büyük bir dirençle karşılaşmıştır. Kazak halkı, Sırım Datulı, İsatay Taymanulı, Mahambet Ötemisulı ve son olarak Sultan Kenesarı liderliğinde Rus hakimiyetine karşı silahlı mücadelelere girişmiştir. Rusya açısından bu mücadeleler bir iç işleri meselesi olarak görülmekte ve isyan olarak tanımlanmaktaydı. Çıkarılan kanunlar neticesinde, Rusya tarafından direniş ve huzursuzluk kaynağı olarak görülen geleneksel siyasi yapının ortadan kaldırılması, isyanların önüne geçilmesi, düzenin sağlanması ve Rus hakimiyetinin tesis edilmesi amaçlanmaktaydı.

²⁶ Peter Hopkirk, *The Great Game* (London: Oxford University Press), 1992.

İkinci olarak ise Orta Asya ile ilgili çıkarılan kanunlar sayesinde Rus köylülerinin yeni toprak ihtiyacını karşılama konusu kanuni bir temele oturmuş oluyordu. Rusya’da gerçekleştirilen reformlar sonucunda toprağa bağlı çiftçi-köle sisteminden yeni kurtulan Rus köylülerini yerleştirmek için geniş topraklara ihtiyaç vardı. İşgal edilen topraklara yeni yerleşimcileri iskan etmek anlamına gelen sömürgeleştirme de Rusya’nın sorunlarına çözüm oluyordu. 1867’de reform paketi kapsamında çıkarılan bir kanunla tüm Kazak toprakları Rusya imparatorluğunun mülkü sayıldı ve buralara Slav yerleşimciler iskan edilerek Orta Asya’nın sömürgeleştirilmesi tamamlanmış oldu.

Orta Asya topraklarının yarısından fazlasını kaplayan Kazakistan, tüm bu modernleşme ve sömürgeleşme süreçlerinde önemli bir yere sahiptir. Kazakistan, Rusya’nın Orta Asya’yı işgal ve sömürgeleştirme hareketinde bir giriş noktası ve örnek uygulama alanı olmuştur. Rusya, Kazan’ın 1552 yılında ele geçirilmesiyle başlayan ve neredeyse beş yüz yıl süren doğuya doğru ilerlemesi sırasında Kazak topraklarında çok ağır yol alabilmiş ve Orta Asya’yı tamamıyla işgal edebilmesi ancak XIX. yüzyıl sonunda gerçekleşmiştir. Rusya, Kazak topraklarını, 1731-1867 yılları arasında, neredeyse yüz elli yıl süren askeri, diplomatik ve siyasi hareketler sonucunda tam anlamıyla hakimiyet altına alabilmiştir. Bu uzun zaman zarfında Rusya sömürge sistemini çeşitli kanunlar ve düzenlemeler aracılığıyla oluşturma ve uygulama imkanı bulmuştur. Bir diğer deyişle Kazakistan, Rus sömürge siyasetinin Orta Asya’ya giriş kapısı olmuştur. Rusya’nın askeri hareketleri, diplomatik misyonları, bilimsel araştırma gezileri aracılığıyla çeşitli bilgiler toplanması, sömürge siyasetleri, Slav ve diğer halklardan göçmenlerin getirilerek Orta Asya’ya yerleştirilmesi ve çeşitli kanunlarla resmen Rusya İmparatorluğu’nun bir parçası haline getirilmesi önce Kazakistan’da uygulanmaya başlamıştır.

Bu nedenlerden dolayı Orta Asya siyasi sisteminin modernleşme tarihi konusunda Kazakistan bir örnek teşkil etmektedir. Kazak toprakları ve halkı üzerinde uygulanan sömürge siyaseti geleneksel Kazak siyasi yapısını kökten değiştirmiş ve günümüzde halen devam eden sistemin temelleri atılmıştır. Bir diğer deyişle modern Kazak siyasi sisteminin tarihi gelişimi incelendiğinde değişimin kökenlerinin Rus sömürge reformlarına uzandığı görülmektedir.

Ancak, sömürgeci gücün modernleştirici etkisi çağdaş Kazak siyasi sisteminin oluşumunda tek kaynak değildir. XIX. yüzyıl ortalarında görülmeye başlayan Kazak aydın sınıfının düşünceleri, eserleri ve siyasi girişimleri kapsamlı bir alternatif modernleşme hareketi başlatmıştır. Günümüzde Kazak siyasi ve toplumsal hayatında görülen milli unsurlar ve milliyetçi hareketlerin kökeninde bu sözü edilen aydınların etkisi büyüktür.

Bu çalışmanın tarihsel yerleşim alanını oluşturan XIX. yüzyılda, Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan Türk soylu halklar arasında ekonomik, fikri, sosyal ve siyasal alanda daha ileride olan Batı medeniyetinin meydan okumalarına cevap verebilecek, dolayısıyla toplumun değişim ihtiyacını karşılayabilecek yeni bir hareket doğdu. Neticede Rusya Türkleri arasında tecdit, ıslah, reform, ceditçilik gibi bir çok isimle anılan modernleşme hareketi oluştu ve gelişti. İdil-Ural bölgesinde, özellikle Kazan Tatarları arasında ortaya çıkan ceditçilik hareketi kısa zaman içinde Tatar aydınlarının gayretleri neticesinde Orta Asya'ya da sıçradı. Ancak Orta Asya halkı için Tatar aydınları tek örnek değildi. Bunların yanında Rus kültüründen doğrudan etkilenmeler de söz konusuydu. Orta Asya halkları için Batı, Rusya demekti. Kendilerine en yakın Batılı medeniyet olan Rusya, Orta Asyalılar için, aynı zamanda en yakın örnekti. Bu açıdan, Rusların bölgede tam hakimiyeti sağlamaları ile cedit hareketinin güç kazanmasının hemen hemen aynı devirde olması rastlantı değildir. Orta Asyalılar karşılaştıkları bu yeni ve ileri medeniyet karşısında geri kalmışlıklarını daha iyi idrak ettiler. İçine düştükleri yenilmişlik ve değişmezlik döngüsünü kırıp toplumu iyileştirmenin yollarını aradılar.

Kazaklar arasında XIX. yüzyıl ortalarında Çokan Velihanov, Abay Kunanbayev, Ibray (İbrahim) Altınsarin ve sonrasında XX. yüzyıl başlarında Ahmet Baytursinov, Alihan Bökeyhanov ve Miryakup Dulatov gibi aydınların düşünceleri, eserleri ve faaliyetleri Kazak siyasi düşüncesini ve sistemini köklü değişimlere uğratmıştır.

Sonuçta XIX. yüzyıl başlarında Rus sömürge siyaseti ve reformları sonucunda Kazak siyasi sisteminin geleneksel yapısı çözülmeye başlamış, XX. yüzyıl başlarında da Kazak aydınlarının katkılarıyla bu siyasi modernleşme süreci yeni bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Ancak, 1917'de Rusya'da yaşanan Bolşevik devrimi sonrasında kurulan Sovyetler Birliği siyasi sistemin çok farklı bir yöne evrilmesine

yol açmıştır. Yüz yılı aşkın bir zaman diliminde gerçekleşen bu büyük değişimin kökenlerinde Rus sömürge siyasetinin değiştirici etkisi ve Kazak aydınlarının düşünce ve faaliyetleri yer almaktadır.

Orta Asya’da yaşanan bu siyasi modernleşme sürecinin daha net gözönüne serilebilmesi için öncelikle geleneksel siyasi yapının bilinmesi gerekmektedir. Orta Asya ve özellikle Kazak geleneksel siyasi yapısının özellikleri ve tarihsel süreç içindeki oluşumu bir sonraki bölümün konusu olacaktır.

2. — GELENEKSEL KAZAK SİYASİ YAPISININ TARİHSEL OLUŞUM SÜRECİ

İnsanoğlunun yaşadığı diğer toplumsal dönüşümler gibi geleneksel Kazak siyasi yapısının oluşumu da başlıbaşına tarihsel bir süreçtir. Orta Asya tarihi içinde gerçekleşen siyasi olaylar geleneksel Kazak siyasi yapısını oluşturmuştur. Söz konusu tarihsel olaylar Kazakların bir halk olarak ortaya çıktığı XV. yüzyıl ortalarından çok daha eski çağlara uzanmaktadır. Orta Asya göçebe halklarının bazı ortak toplumsal özellikleri, yaşayış tarzları, ekonomileri ve siyasi sistemleri hakkında güvenilir bilgilerin izleri M.Ö. III. yüzyıla, Asya Hun İmparatorluğuna kadar sürülebilmektedir. Bu tarihten sonra modern çağın başlangıcı olarak kabul edilen XVI. yüzyıla kadar gelişen birtakım siyasi ve tarihi olaylar sonucunda günümüzde bile varlığını kısmen sürdüren geleneksel toplumsal-siyasal yapı ortaya çıkmıştır.

Bugün Orta Asya'da bir çok unsurlarıyla varlığını sürdürmekte olan geleneksel siyasi yapı XIII. yüzyılda, Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğunu kurmasıyla yerine oturmuş ve kurumsal bir yapıya bürünmüştür. Bu bölümün ana konusu modern öncesi, geleneksel Kazak siyasi yapısının söz konusu tarihsel ve siyasi olaylar sonucunda ortaya çıkış süreci olacaktır. Bu amaçla önce kuramsal bir çerçeve çizildikten sonra, Orta Asya ve Kazak tarihinden örneklerle konu açıklanmaya çalışılacaktır.

Öncelikle toplumsal yapı ve onun tamamlayıcı bir unsuru olan siyasal yapı terimleriyle anlatılmak istenen nedir sorusuna kısaca cevap vermek yerinde olacaktır. Toplumsal yapı, en genel anlamıyla, toplumu oluşturan unsurlar ve bu unsurlar arasındaki ilişkilerin meydana getirdiği sistemdir. Söz konusu kurucu unsurlar ise kurumlar, toplumsal gruplar, statüler ve rollerdir. Bireyler arasındaki köklü ve süregelen ilişkiler toplumsal kurumları oluşturur. En temel toplumsal kurumlar aile,

din, siyaset, ekonomi ve eğitimidir. Bu kurumlar toplumsal gruplar tarafından meydana getirilir. Bireylerin statüleri ise toplumsal grupların oluşumunda etkindir. Toplumun temel yapıtaşı olan bireylerin statülerinin gereği olan hakları, yükümlülükleri ve beklentileri ise bireylerin rolleridir.

Toplumsal yapıyı oluşturan kurumlardan biri olan siyaset de benzer bir yapıya sahiptir. Siyasi yapı terimiyle, kanunlar, gelenek ya da örf-adetler çerçevesinde herhangi bir siyasi sistem içerisindeki kurumlar ve gruplar ile bunların birbiriyle olan ilişkilerinin oluşturduğu bütün kastedilmektedir.

Siyasal yapıyı oluşturan kurucu unsurlar siyasal kurumlar ve gruplardır. Bu kurum ve grupların birbiriyle olan ilişkiler ağı siyasal yapıyı oluşturur. Daha somut bir ifadeyle bir siyasal sistemin merkezi konumundaki devlet aygıtı, devleti oluşturan kurumlar, iktidar mücadelesi içindeki diğer kurumlar ve gruplar siyasal yapıyı oluşturan unsurlardır. Örneğin geleneksel siyasal sistemlerde yaygın olan krallık, sultanlık, hanlık ya da beylik kurumları siyasal yapının en dikkat çekici unsurları arasında sayılabilir. Yine bunun gibi, yönetici elit sınıfın, yani kral, sultan ya da hanların diğer sosyal gruplarla, örneğin askeri yöneticiler ve soylularla ilişkileri de herhangi bir toplumun siyasal yapısını açıklamada ve niteliklerini ortaya koymada önemli bir yere sahiptir. Bütün bu ilişkiler ve kurumlar sonuçta toplumsal yapının da unsurlarıdır. Bu nedenle daha kapsayıcı bir kavram olan toplumsal yapıdan yola çıkarak siyasal yapının izahına ulaşmak sıkça kullanılan yöntemlerden biridir.

Siyaset en nihayetinde insan toplulukları tarafından gerçekleştirilen toplumsal bir etkinliktir. Ancak toplumu oluşturan bireylerin nasıl olup da siyaset işinin yapıldığı temel ortam olan devletleri oluşturduğu hala tartışmalı bir konudur. Yerleşik Batı Avrupa toplumlarında devlet aygıtının tarihsel gelişimi derinlemesine incelenerek neredeyse tüm süreç kuramsal ve tarihsel olarak belli bir açıklığa kavuşmuştur. Fakat göçebeler sözkonusu olduğunda işler biraz karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Göçebe toplumların kendi başlarına devlet denilen şeyi icat edemedikleri, ancak yerleşik toplumları işgal ettiklerinde bir devlet yapılanmasına gittikleri yönünde iddialar ortaya atılmıştır.²⁷

²⁷ Nikolay N. Kradin, "Early State Theory and the Evolution of Pastoral Nomads", *Social Evolution and History*, cilt: VII, no: 1 (2008), s. 107-130.

O halde gerçek nedir? Göçebe toplumlar devletsiz, herhangi bir siyasi yapılanmayı bile beceremeyecek kadar ilkel toplum numuneleri miydi? Orta Asya göçebeleri nasıl bir topluma ve siyasi yapıya sahipti?

Orta Asya'da yaşayan insan toplulukları tarihin en eski çağlarından beri coğrafi ve iklimsel etkenler nedeniyle genelde göçebe bir ekonomiye ve toplum yapısına sahip olmuşlardır. Göçebe hayat tarzı Orta Asya Türk halklarının neredeyse tümünde görülen ortak bir özelliktir. Türk halklarının büyük çoğunluğu, Kazaklar da dahil olmak üzere, XX. yüzyıl başlarına kadar göçebe toplum yapısına sahip olmuşlar ve siyasi tarihlerinde de bu unsur devamlı surette belirleyici bir etken olmuştur. Türk devletlerinin göçebe karakteri tarih araştırmalarında sıklıkla vurgulanmıştır. Kısacası, geleneksel Orta Asya toplumu, bir kaç istisna dışında, göçebe bir toplum yapısına sahipti genellemesi yanlış olmayacaktır.

Sözkonusu göçebe toplum yapısının ataerkil bir düzene dayandığı konusunda tüm araştırmacılar hemfikirdir. Bu toplum yapısı yerleşik toplumlardan bariz biçimde farklıydı. Yerleşik toplumlarda sosyal, ekonomik ve siyasi düzen toprağa bağlılık ile ifade edilirken, göçebelerde belirleyici etken soy ve kabile ilişkileri olmuştur. Göçebeler devamlı surette hareket halinde olduğundan bölgesel ve toprağa dayalı komşuluk ilişkileri kurulamamıştır. Bu yüzden toplumsal ilişkileri ifade etmek için akrabalık ve soy bağlantıları en uygun araçlar haline gelmiştir. Örneğin yerleşik toplumlarda herhangi birinin toplumsal kimliği sözkonusu olduğunda öncelikle nerede yaşadığı, yani nereli olduğu önemliyken, göçebelerde kimin akrabası olduğu, hangi soydan olduğu ilk sorulan sorular arasındadır.

Bir hayli basit gibi görünen bu ayrım o derece etkindir ki XVIII - XX. yüzyıllar arasında, yaklaşık iki yüzyıl boyunca Orta Asya'da gördüğümüz savaşlar, mücadeleler ve sorunların temelinde yerleşik Slavlar ile göçebe Türk halkları arasındaki farklı dünya görüşü, yaşayış ve gelenekler yatmaktaydı. Kendileri gibi göçebe olan Moğol hanları yüzyıllar boyunca Özbek, Kazak ve Kırgızları yönetmişler ancak bu durum Türk halkları tarafından göreceli bir kolaylıkla kabul görmüştür. Rus idaresine karşı yürütülen mücadele ile Moğol yönetiminin benimsenmesi arasında büyük farklar mevcuttur. Bu nedenle yerleşik toplumlar ile göçebeler arasındaki gerilim modern Orta Asya siyasi tarihinin mutlaka takip edilmesi gereken ana güzergahlarından biri olmalıdır.

Göçebe toplum yapısını açıklayabilmek için kullanılan en yaygın yöntem bölümlenmiş soy (*segmentary lineage*) sistemidir. Bu kavram ünlü antropologlar M. Fortes ve E. E. Evans-Pritchard tarafından *African Political Systems*²⁸ adlı eserde kuram haline getirilmiş ve daha sonra pek çok araştırmacıyı etkilemiştir. Buna göre toplum bölümlerden oluşur. Çekirdek aile en küçük ve birbirine en yakın toplum bölümüdür. Birbiriyle akraba aileler daha büyük bir birliği oluşturur. Birbiriyle soy yakınlığı olan aile birlikleri birleşerek daha geniş toplumsal birlikler ortaya çıkar. Soy esasına dayalı bu bölümlenme büyüyerek tüm toplumu kapsayacak biçimde devam edebilir. Birbiriyle bağlantılı aile şecerelelerinden oluşan ağlar o kadar geniş ve kapsayıcı olabilir ki sonuçta tüm bir ülke halkının tek bir atadan bölümlenerek ortaya çıktığı şeklinde rivayetler görülebilmektedir.²⁹ Bu duruma en açık örneklerden biri Kazak şeceresidir. Kazak şecere geleneğine göre tüm Kazaklar Alaş adında efsanevi bir atanın soyundan gelmektedir.³⁰

Akrabalık küçük toplumsal gruplar arasındaki ilişkileri düzenlemede etkili olabilse de daha büyük gruplarda insanlar artık birbirlerini tanımadıkları için etkin bir role sahip değildir. Bu noktada akraba gruplar arasındaki soydaşlık kavramı düzenleyici olmaktadır. Birbirleriyle akraba gruplar aynı atayı paylaştıkları için bu gruplar soydaşlık çatısı altında toplanmakta ve kabileler ortaya çıkmaktadır. Kabileler ise artık bir siyasi kimlikle hareket ederler ve çıkarları doğrultusunda diğer kabilelerle birlikler kurarak konfederasyon, federasyon, hanlık, beylik ya da kısaca devlet diyebileceğimiz siyasi yapıları oluştururlar.

Bir hayli karmaşık bir yapıya sahip olan bu göçebelerdeki siyasi yapının oluşum sürecinin işleyişiyle ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Klasik bölümlenmiş soy sisteminde evrimsel bir güzergah izlenmektedir. En küçük toplumsal birimden yola çıkarak zaman ve uzama yayılan birikimsel bir süreç söz konusudur. Sonuçta göçebe siyasi sistemlerinin temel yapıtaşı olan kabile denilen toplumsal gruplar soy

²⁸ M. Fortes ve E. E. Evans-Pritchard (der.), *African Political Systems*, (London: Oxford University Press, 1940). Ayrıca bu konunun kuramlaştırılması hususunda Sahlins'in makalesinin önemli bir yeri vardır. Marshall D. Sahlins, "The Segmentary Lineage: An Organization of Predatory Expansion", *American Anthropologist*, no. 2, (1961), s. 322-345.

²⁹ Anatoly M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1994), s. 140-141.

³⁰ Geleneksel Kazak edebiyatının temelini sözlü edebiyat oluşturduğu için şecerelele ilgili bilgiler sözlü rivayetlere dayanıyordu. Ancak XIX. yüzyılda ilk yazılı şecere numunelerini görmekteyiz. Şakerim Kudayberdiulı'nın şeceresi en ünlü örneklerden birdir. Bu konuda bkz. İbrahim Kalkan, "Şakerim Kudayberdiulı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: XXVI.

akrabalığı esas alınarak ortaya çıkan, soya dayalı toplum birimleri olarak kabul edilmektedir. Bir diğer deyişle göçebe siyasi yapılarını (devletleri) kabileler oluşturmakta ve kabileleri de bölümlenmiş soy sistemi doğrultusunda soydaş aileler ve gruplar ortaya çıkarmaktadır.

Bu toplumsal yapı modeli dünyanın değişik yerlerinde pek çok halk için açıklayıcı olsa da Orta Asya’da yaşayan Türk soylu göçebelerin en temel birleştirici özelliklerinden birini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Orta Asya Türklerinin etnik yapısı sözkonusu olduğunda ilginç bir nokta dikkati çekmektedir. Hemen hemen bütün halklarda (Kazak, Kırgız, Özbek, Nogay, Başkurt ve Karakalpaklarda) bir çok boy adı ortaktır. Bugün birbirlerinden tamamen ayrı birer ulus oldukları iddiasında olan bu topluluklar için bu isim ortaklıkları kafa karıştırmaktadır. Örneğin bugün Kazak etnik yapısında önemli bir role sahip olan Kerey boy adına ufak söyleniş farklılıklarıyla Nogaylar, Başkurtlar, Özbekler hatta Kırım Tatarlarında (Giray) rastlanmaktadır. Kazak, Özbek, Nogay ve Başkurtların çoğunluğu hemen hemen aynı boylardan teşekkül etmiştir. Kıpçak, Kañlı, Kırgız, Kıtay, Nayman, Min, Kerey, Argın, Tabın, Barın, Mangıt, Alçın, Salcıyut, Jalayır ve Koñrat boyları sözü geçen Türki toplulukların hepsinde ortaktır. Bunlar arasında özellikle Kıpçak, Kanlı, Nayman, Konrat, Argın, Kerey ve Uysun boyları Kazak, Özbek ve Nogayların etnik yapısında baskın rol oynarlar.³¹ Bölümlenmiş soy sistemini esas alırsak soylar kabileleri, kabileler de siyasi-idari yapılanmaları ve sonuçta halkları oluşturması gerekmektedir. Fakat aynı boy adının farklı yerlerde karşımıza çıkması karışıklık yaratmaktadır. Nayman boyu Kazak mı, Özbek mi yoksa Nogay mıdır? Sözkonusu kurama göre Nayman kabilesinin diğer bazı kabilelerle birleşerek belli bir siyasi yapıyı oluşturması gerekmektedir. Ama bu durumda en az üç farklı(laşmış) halkın oluşumuna etki etmiş görünmektedir. İşleri daha da karmaşıklaştıran bir diğer tarihi bilgi ise Moğolca ‘sekiz’ anlamına gelen Nayman boyunun bazı kaynaklara göre Moğol kabileleri arasında sayılmasıdır.³² Yani Cengiz Han zamanından önce Türk soylu olduğu tartışmalı olan Naymanlar, çok kısa bir zaman içinde üç ayrı Türk soylu halkın oluşumuna katkıda bulunmuştur. Özetle, sanki kabile devleti değil de devlet

³¹ A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981), s. 29.

³² W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 2. baskı, s. 178. Ayrıca bakınız, Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East* (Weisbaden: Otto Harrassowitz, 1992), s. 236-237 ve Abdülkadir İnan, “Nayman Boyunun Soyu Meselesi”, A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968), s. 59-65.

kabileyi oluşturmuş gibi bir durum sözkonusudur. Biraz karmaşık görünen bu durumun mantıklı bir açıklaması olmalıdır.

Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalara göre kabile oluşum süreci her zaman bölümlenmiş soy sisteminde anlatıldığı gibi gerçekleşmemektedir. David Sneath, *The Headless State* adlı eserinde antropoloji alanında yaygın olarak kabul gören göçebelerdeki kabile ve devlet oluşum sürecine köklü eleştiriler getirmektedir.³³ Sneath, çalışmasıyla iki temel amacı gerçekleştirmek istemektedir. Öncelikle modern bilim literatüründe genel kabul görmüş olan Orta Asya göçebelerinin henüz devletleşmemiş, devlet öncesi akraba kabilelerden oluştuğu tezini çürütmeyi amaçlamaktadır. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Moğolistan'da yürüttüğü antropolojik saha çalışmaları sonucunda Moğolistan ve genel olarak Orta Asya siyasi yapısının akraba kabilelerin oluşturduğu bir bütün olmadığı sonucuna varmıştır. Bu bölgelerdeki göçebe halkların toplumsal ve siyasi yapısının oluşumunda sanılanın aksine önemli olan kilit unsurun akrabalık ve soy birliği değil, aristokratik güç ve bu gücün biçimlendirdiği siyasi – idari yapılanma olduğunu iddia etmektedir. Bir diğer deyişle Orta Asya göçebe toplumlarında gerçek anlamda akrabalık ve soy birliğine dayalı bir toplumsal yapıdan söz etmek mümkün değildir. Sözkonusu soy birliği olduğu düşünülen, ortak bir ataya uzanan şecerelelere sahip kabileler için ‘hayali cemaatler’ tabiri daha uygun olacaktır.³⁴

Sneath’ın ikinci amacı ise toplumları devlet düzenine sahip ve henüz devlet kuramamış, devletsiz ilkel toplumlar olarak ikiye ayıran bilimsel literatür hakkında yeniden düşünmeye davet etmektir. Ona göre devlet denilen kurumun temel ayırıcı özelliği halkın merkezi ve teritoryal bir otoriteye boyun eğmesi değil, toplum içindeki güç ve çıkar ilişkilerinin ‘bir biçimde’ yatay düzlemde güç sahipleri tarafından düzenlenmesidir. Bu noktada birbirine denk (yatay düzlem) haklara sahip aristokrat sınıf temsilcilerinin birbirleriyle anlaşarak oluşturdukları, modern anlamda merkezi bir yönetime sahip olmayan siyasi birliklere pekala devlet demek mümkündür. Bu durumun örneklerini Asya Hunlarından başlayarak neredeyse tüm Orta Asya göçebe devletlerinde görmek mümkündür.

³³ David Sneath, *The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia* (New York: Columbia University Press, 2007).

³⁴ ‘Hayali cemaatler’ tabiriyle ilgili olarak bkz. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (London: Verso, 2006).

Sneath'ın temel iddiasına göre aristokratik güç odakları tarihi olaylar ve siyasi süreçler neticesinde kabileleri birleştirerek yeni etnik (yani ayrı bir soy iddiasında olan) grupları ortaya çıkarmıştır. Bu durumda, yukarıdaki örneğe dönecek olursak, Nayman kabilesi diğer kabilelerle birlikte Kazak halkını ortaya çıkarmamış, Kazak Hanlığı Nayman kabilesini Kazak yapmış, Özbek Hanlığı kendi bünyesindeki Naymanları Özbekleştirmiş, Nogay Hanlığı da benzer bir süreci yaşayarak Naymanların bir kısmını Nogay kimliğine sokmuştur.

Daha kapsayıcı ve açıklayıcı bir diğer örnek Kazak halkının ortaya çıkışıdır. Kazak halkının tarih sahnesine çıkması ve daha genelde modern Orta Asya halklarının etnik yapılarının biçimlenmesi Asya Hunlarından günümüze bir dizi tarihsel olay ve siyasi süreç neticesinde gerçekleşmiştir. Ancak, geleneksel Kazak siyasi yapısının oluşumu meselesinde Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu sonrasında yaşanan siyasi mücadeleler son noktayı koymuştur.

2.1. — Moğol İmparatorluğu ve Altın Orda Hanlığı: Geleneğin Kurumsallaşması

Cengiz Han, Türk müydü? Bu soru, Orta Asya tarihi sözkonusu olduğunda en sık karşılaşılan sorulardan biridir. Cengiz Han ve Moğolların Türk olup olmadığı meselesi günümüzde bile Türk halkı arasında tartışılan bir konudur. Türkiye’de pek çok insan Cengiz Han’ı bir Türk hükümdarı olarak bilmekte ve ‘ulu bir Türk kahramanının’ anısını yaşatmak amacıyla çocuklarına onun adını vermektedir. Sadece bu örnek bile Cengiz Han ve Moğol imparatorluğunun Türk tarihinde ne derece etkin bir rol oynadığını göstermek için yeterlidir. Cengiz Han’ın Türk soylu olmadığı tarihsel kanıtlarla açıkça ortadayken bu paradoksun ve kültürel kafa karışıklığının bir nedeni olmalıdır.

Kazaklar ve Özbekler başta olmak üzere modern Orta Asya halklarının ortaya çıkışı XIII. yüzyılda Moğol İmparatorluğunun kurulması ve kısa zamanda dağılmasının sonuçlarından biridir. Moğol İmparatorluğu sonrasında Kazak, Özbek, Nogay, Tatar gibi pek çok yeni halk ortaya çıkmıştır. Yani günümüzde ayrı dilleri, kültürleri ve kimlikleri olan bu etnik gruplar evrimsel bir süreç içinde doğal olarak

gelişmemiş, Cengiz Han soyundan gelen aristokrat liderlerin mücadeleleri ve müdahaleleri sonucunda oluşmuşlardır. Örneğin Kazak halkını oluşturan boyların biraraya gelme nedenleri, yani itici güçleri, ortak bir düşman tehlikesi, doğal afetler, yeni otlaklar arama ihtiyacı ya da ekonomik gelişmelerden ziyade Cengiz Han sülalesinden Kerey ve Janibek adındaki iki beyin iktidar mücadelesidir.

Bu nedenle geleneksel Kazak siyasi yapısının izlerini Moğol İmparatorluğunda aramak yerinde olacaktır. Fakat Moğol İmparatorluğu da bizzat tarihsel sürecin bir parçasıdır ve bu yüzden kendisinden önceki tarihsel olaylardan bağımsız olarak değerlendirilemez.

Orta Asya tarihine biraz uzaktan, tümüne birden baktığımızda belli başlı dönüm noktalarının göze çarptığını görürüz. Söz konusu dönüm noktalarından sonra tarihin akışı değişmiş ve Orta Asya tarihinin karakteri dönüşüme uğramıştır. Bu durum Thomas Kuhn'un *Structure of Scientific Revolutions* adlı ünlü kitabında ortaya attığı 'paradigma değişimi' kuramına benzer özellikler göstermektedir. Kuhn'un savunduğuna benzer bir biçimde, tarihsel ilerleme düz bir kronolojik çizgide değil büyük tarihsel olayların yol açtığı dönüm noktalarının oluşturduğu inişli çıkışlı bir grafik düzleminde gerçekleşmektedir. Kuhn'un kuramsal çerçevesinin yol göstericiliğiyle Orta Asya tarihinin son üçbin yılını akılda kalıcı bir anlatımla ortaya koymak mümkündür.

Bugün bir biçimde Türklükle ilintilendirilen boylar üç göçebe imparatorluğun devlet oluşumu sırasında aynı siyasi yapı içinde biraraya geldiler. Bu imparatorluklar Hsiung-nu (Hun)³⁵, Göktürk Kağanlığı ve Cengiz Han Moğol İmparatorluğudur.³⁶ Orta Asya Türk tarihi söz konusu olduğunda başlangıç noktası çoğunlukla Asya Hunları olmuştur. Daha önce bölgede etkin olan İskit ve Sakaların Türk tarihiyle bağlantıları henüz tam olarak ortaya konulmuş değildir. Bu nedenle neredeyse tüm Orta Asya'yı egemenliği altına alan ve uzunca bir süre etkisini sürdüren Asya Hun İmparatorluğu ilk dönüm noktası sayılabilir.

³⁵ Türkiye'de yayınlanan tarih kitaplarında yaygın olan kullanımda Hunlar ikiye ayrılmakta ve Mete'nin liderliğindeki Hunlar ile Attila'nın Hunları aynı kavim sayılmaktadır. Bunlardan birincisine Asya Hunları diğerine ise Avrupa Hunları denmektedir. Aslında Hun adı ve Asya-Avrupa bağlantıları çok tartışmalı bir konudur. Hun adı doğrudan doğruya Attila'nın hükümdarlığını yaptığı halkın adıdır. Mete'nin halkı ise Çin kaynaklarında 'Hsiung-nu' ya da 'Xiongnu' olarak zikredilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki yaygın kullanım tercih edilerek Asya Hunları tabiri kullanılmıştır. Bu konuda bkz. L. N. Gumilev, *Hunlar*, çev. A. Batur, (İstanbul: Selenge, 2002).

³⁶ Peter Golden, *An Introduction to the History...*, s. 46.

Çin kaynaklarında Türklerin atası olarak zikredilen Hunlar³⁷, dünya ve özellikle Asya tarihinde derin izler bırakarak kendisinden sonra gelen göçebe devletleri etkilemiştir. Asya Hun İmparatorluğu bir bozkır devlet modeli oluşturmuştur. Bu modelin en dikkat çeken özelliği çeşitli boyları idaresi altına alan ‘yabgu’ ya da Çince karşılığıyla ‘şan-yü’ hükümdarlık kurumudur. Çin kaynakları Asya Hunlarıyla ilgili bilgileri tarihin en eski devirlerine kadar dayandırmaktadır. Onlara göre Hunlar, Çin’in kadim düşmanlarıydı. Ancak Hun yabguları arasında en ünlüsü M.Ö. 209 yılında iktidarı babasının elinden alan Mete’dir. Yabgu Mete, Çin’in kuzey ve batısında uzanan bozkırlarda yaşayan yirmidört göçebe boyu liderliği altında birleştirmiştir. Yabgu bu boyların yöneticisi olarak görülse de Çin imparatoru gibi kesin otoriteye sahip bir hükümdar değildi. ‘En büyük’ anlamına gelen yabgu diğer beyler arasında en önde gelen kişidir.³⁸ Yabgunun gücü ve iktidarı büyüktür ama mutlak değildir. Yabgunun otoritesi her biri sayıları ikibinden onbine kadar varan atlı savaşçıya sahip olan boy beyleri tarafından sınırlandırılmıştı.

‘Onbin savaşçı süvari’ tabiri bizi Hunların ikinci ayırdedici özelliğine getirmektedir. Hun ordusu ondalık sisteme göre düzenlenmişti. Bugün modern ordularda da kullanılan bu sisteme göre on kişinin başında onbaşı, yüz kişinin başında yüzbaşı, bin kişinin başında binbaşı ve onbin savaşçının başında da boy beyi vardı. Elbette bunlar yaklaşık sayılardı. Gerçekte bir boy beyinin yönetimindeki askerler ikibine kadar düşebiliyordu.³⁹ Burada önemli olan, Hun yönetimindeki bozkır göçebelerinin Çinliler karşısında geliştirdikleri ordu sistemidir. Hun yabgusu idaresi altındaki boylardan savaş zamanı sözkonusu sisteme göre asker alıyor ve yerleşik hayat tarzına göre organize olmuş Çin ordusuna ağır darbeler indiriyordu.

Yalancı geri çekilme ve hilal kuşatması taktikleri de Hunlar tarafından sıklıkla kullanılan savaş oyunlarından. Bunların yanında Hunlar süvari hızını ve özellikle uçsuz bucaksız bozkır denizini Çin karşısında silah olarak kullanıyordu. Hunların peşinden bozkırın içlerine giren piyade ağırlıklı Çin ordusu kısa zamanda istihkamlarından uzaklaşıyor ve yerleşim olmayan bozkırda yiyeceksiz kalıyordu.

³⁷ Denis Sinor, “The Establishment and Dissolution of the Türk Empire”, Denis Sinor (ed.), *The Cambridge history of early Inner Asia*, (New York: Cambridge University Press, 1994), s. 287.

³⁸ L. N. Gumilev, *Hunlar*, s. 90.

³⁹ C. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, (New York: Facts on File, 2004) s. 595.

Aslında, Çin seddinin inşa nedenlerinden biri de bozkır içlerine yapılan Çin askeri hareketına destek olmaktı.⁴⁰

Özetle, Hunlar geliştirdiği devlet sistemi ile tarihte bir dönüm noktası oluşturmuş ve kendilerinden sonra gelen bozkır devletlerine örnek olmuştur. Bozkır göçebeleri tarih boyunca özellikle Çin ile olan ilişkilerinde Hun modelini uyguladıklarında başarılı olmuş, bu modelden uzaklaştıklarında da kısa zamanda yıkılmışlardır.

Antropoloji dünyasında yaygın olan görüşün aksine Hunlar, Çin etkisinde kalmadan özgün bir göçebe devlet sistemi ve Çin dış politikası geliştirmiştir. Göçebe siyasi yapılarının komşu yerleşik devletlerden etkilenecek ortaya çıktığı yönündeki görüş Hun örneğinde doğrulanmamaktadır. Hunlar, Çin'i işgal etme niyetinde değildi. Çin'i kısa süreli askeri seferlerle ve alınan haraçlarla sömürmeyi amaçlıyorlardı. Çin'den gelen ticari mallar ve vergiler olmadan varlıklı bir Hun devletinden söz etmek mümkün değildi.⁴¹

Aşina sülalesinin idaresindeki Göktürk İmparatorluğu bu modeli başarıyla uygulamış ve Türk adını tarihe yazmıştır. Orta Asya Türk tarihindeki ikinci dönüm noktası Türk halkına adını vermiş olan Göktürk İmparatorluğudur. Hunları oluşturan göçebe kabileler Hun hakimiyetinin sona ermesinden sonra çeşitli siyasi yapılar içinde yer aldılar. Jou-Jan 'kağanlığı' bunlardan biriydi ve V. yüzyıl başlarında Orta Asya bozkırlarındaki en güçlü devletti. Bu devlete tabi boylardan Aşina sülalesinin yönetiminde Türk adındaki demircilikle uğraşan boy isyan etti. Bumin liderliğindeki Türkler 552 yılında Jou-Janları yenerek kendi kağanlıklarını kurdu. Türk Kağanlığı, kısa sürede Moğolistan bozkırlarından Sasani İranına kadar tüm bozkır bölgesindeki halkları egemenliği altına aldı. Bu derece geniş bir coğrafyayı tek merkezden idare etmek mümkün olmadığı için kağanlık doğu (merkez) ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Bumin'in kardeşi İstemi batı kanadının hakimi oldu. Bu ikili yönetim aslında Hunlardan kalma bir uygulamaydı. Böylelikle Türk Kağanlığı, Hun siyasi geleneğinin takipçisi oluyordu. Tarih boyunca pek çok göçebe bozkır devletinde bu ikili (bazen

⁴⁰ Nicola di Cosmo, "The Origins of the Great Wall", *The Silk Road*, cilt: IV, no: 1 (2006), s. 14-19.

⁴¹ Thomas J. Barfield, "The Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organization and Foreign Policy", *The Journal of Asian Studies*, no: 1 (1981), s. 59.

daha çok merkezli) idari yapı kullanılmıştır. En son örneği de Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğudur.

Türk ya da daha yaygın kullanılan şekliyle Göktürk İmparatorluğunun en temel ayırıcı özelliği Orta Asya bölgesinin etnik yapısını ve kültürünü tümünden değiştirmiş olmasıdır. Göktürkler Orta Asya'nın batı ve güneyine ilerlemeden önce bölgede çoğunlukla İran kökenli halklar yaşıyordu. Partlar, Baktriyalılar, Amuderya boyundaki Harezmliler, Zerevşan boyunda yaşayan Soğdlular ile göçebe kavimleri oluşturan İskit ve Saka kalıntıları İran dillerini konuşan halklardı.⁴² Bu halklardan Soğdlular Doğu ve Batı Göktürk kağanlık saraylarında bulunmuşlar ve önemli siyasi, kültürel ve ekonomik roller oynamışlardır. Örneğin Bumin'e gönderilen ilk Çin elçisi bir Soğdlu idi ve ilk Türk kitabelerinden olan Bugut yazıtı Soğd dilinde yazılmıştı. Fakat Göktürklerin kağanlık kurdukları 552 yılından sadece beş yıl sonra 557'de İstemi ve bir Göktürk prensesi ile evlenen Sasani hükümdarı Hüsrev Anuşirvan arasında bir anlaşma yapıldı. Sonrasında Göktürk sınırları Bizans'ın dikkatini çekecek kadar batıya uzandı. Bizans, hızla büyüyen doğudaki bu yeni güce elçilik heyetleri gönderdi. Sonuçta Türkçe konuşan boylar tüm Orta Asya'da yayılmaya başladı. Bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Bugün, Türklerin anayurdu neresidir sorusuna tek ve kesin olarak verilecek cevap Orta Asya olacaktır.

Göktürk Kağanlığının siyasi yapısı kendisinden sonra gelen neredeyse tüm göçebe bozkır devletlerinde taklid edilmiştir. Göktürkler, Hun siyasi sistemini geliştirmişler ve daha kompleks bir yapıya kavuşturmuşlardır. Hunlardaki yabgunun muadili olan kağan boylarüstü bir iktidara sahipti. Kağanın tanrısal bir takdir ile iktidara geldiğine inanılırdı. Bu kutsallık kağanın tüm ailesine ve akrabalarına yani yönetici boya teşmil edilmişti. Kağanların mensubu olduğu Aşina sülalesi kutsaldı ve aile üyelerinin kanı akıtılamazdı. Bu yüzden eğer öldürülmeleri gerekiyorsa boğularak idam edilmişlerdir. Aynı geleneğin yüzyıllar sonra ve Aşina sülalesinin yurdundan binlerce kilometre uzakta Osmanoğullarında yaşadığını görmek Göktürk etkisinin bir örneği olarak değerlendirilebilir.

⁴² V. V. Bartold, *Orta Asya – Tarih ve Uygarlık*, çev. A. Batur (İstanbul: Selenge, 2010), s. 19. Orta Asya'nın Türkleşmesiyle ilgili ayrıca bkz. Yuri Bregel, "Turko-Mongol Influences in Central Asia", Robert L. Confield (ed.), *Turko-Persia in Historical Perspective* (New York: Cambridge University Press, 1991), s. 53-77.

Kağanlar ve akrabalarında olduğuna inanılan bu kutsallık halkı iki temel tabakaya ayırıyordu. Kağanlık, kutsal ve soylu yönetici sınıf ile avam halka işaret eden *kara bodun* adı verilen tebadan oluşuyordu. Bu toplumsal ve aynı zamanda siyasi yapı günümüzde bile Orta Asya halklarında görülmektedir. Göktürkler ayrıca etkin bir bürokrasi sistemi kurmuşlardır. Yine Selçuklular ve Osmanlılarda görülen tımar sisteminin ilk örneklerini Göktürklerde görmek mümkündür. Ayrıca yazılı bir kültüre de sahiptiler. Kısacası Göktürk Kağanlığı ortaya koyduğu siyasi ve toplumsal yapısıyla Orta Asya tarihinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Ünlü tarihçi Peter Golden'a göre, Moğol İmparatorluğu pekçok bakımdan Göktürk devletinin daha büyük ölçekte yeniden kurulması idi.⁴³ Moğol İmparatorluğu Orta Asya tarihindeki bir diğer dönüm noktasıdır. Bugün Orta Asya'daki çeşitli Türk halklarını oluşturan boylar Moğol İmparatorluğunun hızlı, yıkıcı ve kapsayıcı etkisiyle yer değiştirmişler ve birbirleriyle karışmışlardır. Ama daha önemlisi Türk soylu halklar Moğol kökenli hanedanlar tarafından yönetilmeye başlamış ve böylelikle siyasi yapıları köklü değişikliklere uğramıştır.

Modern Orta Asya toplumlarının oluşum sürecinde bir başlangıç noktası tespit etmek gerekirse bu mutlaka Moğol İmparatorluğunun ortaya çıkışı olmalıdır. Çünkü Moğol hakimiyetiyle birlikte Orta Asya'daki siyasi sistemler ve meşruiyet kaynaklarının gelişimi tümenden değişmiştir.⁴⁴ Bu duruma güzel bir örnek boyların isim alma süreçlerinde görülen değişimdir. Cengizogulları hakimiyeti sonrasında bazı boylar liderlerinin adıyla anılır olmuşlardır. Özbek, Nogay, Çağatay, Osmanlı, Karamanogulları gibi boy adları ancak Moğol İmparatorluğu sonrasında karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵ Moğol siyasi geleneğinin bir parçası olarak kabileler bağlılıklarını hanlık makamına değil hanın şahsına sunuyorlardı. Hanın şahsı bizzat meşruiyet kaynağı olmuştu. Bu da Cengiz Han'ın ezici karizmasından kaynaklanıyordu. Cengiz Han o derece etkili bir şahsiyet ortaya koymuştu ki onun neslinden gelenler yüzyıllar boyunca bu metafizik çekim gücünü, yani karizmayı mutlak bir meşruiyet kaynağı olarak başarıyla kullandı. Cengizogulları, XIII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl sonuna kadar, yaklaşık sekiz yüzyıl boyunca Orta Asya halklarının yönetici sınıfını oluşturdu.

⁴³ Peter B. Golden, *An Introduction to the Turkic...*, s. 121.

⁴⁴ Beatrice F. Manz, "Historical Background", Beatrice F. Manz (ed.), *Central Asia in Historical Perspective* (Boulder: Westview, 1998), s. 6.

⁴⁵ Peter B. Golden, *An Introduction to the Turkic...*, s. 254.

Orta Asya'nın doğusu, Moğolistan bozkırlarından Balkaş gölüne kadar olan bölge XIII. yüzyıl başlarında Naymanlar, Kerayitler, Tatarlar, Merkitler ve çeşitli Moğol boyları arasındaki iktidar mücadelelerine sahne oluyordu. *Altan uruğ* (altın soy) mensubu Yesügey Han'ın oğlu olan Temuçin babasının ölümünden sonra zorlu ve maceralı bir gençliğin ardından Moğollar arasındaki iktidar mücadelesinde galip geldi. Merkit, Nayman ve Kerayitlere karşı elde ettiği zaferlerin de etkisiyle Temuçin 1206'da toplanan büyük kurultayda Cengiz (Türkçe *tengiz*: okyanus kadar yüce, büyük anlamında) adıyla han ilan edildi. Cengiz Han başlatmış olduğu fetih hareketlerine daha da güçlenerek devam etti. Güney ve doğudaki komşuları Tangut Batı Xia ile Jin Devletini yendikten sonra yüzünü batıya çevirdi. Orta Asya içlerinde çeşitli Türk boyları değişik siyasi yapılar altında yaşıyordu. Nüfusun çoğunu Kıpçak boyları oluşturuyordu. Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğunun sınırları, 1221'de Harezmşahların tamamen yenilmesiyle birlikte Aral gölüne ve Hazar denizine ulaşmış oldu. Böylelikle Moğol İmparatorluğu çok kısa bir zaman içinde binlerce kilometre genişleyerek Müslüman Orta Doğu'ya kadar uzandı. Moğol ilerlemesi ancak yine başka bir göçebe kavim, Kıpçak soyundan bir sülale olan Memlükler tarafından Suriye'de durduruldu. Cengiz Han, oğulları ve komutanları tüm Orta Asya bozkırları boyunca Kıpçak boylarını bu büyük fetih hareketinin savaş ve ekonomik paylaşım sistemine dahil ederek ilerledi ve kısa zamanda daha batıda İdil boyundaki Bulgarlara ve en nihayetinde Kiev'e kadar Rus prensliklerine ulaştı. Cengiz Han, 1227'de öldüğünde tarihin en geniş topraklarına sahip imparatorluklarından birinin hükümdarıydı.

Cengiz Han'ın Orta Asya ve daha genelinde Avrasya siyasi yapısına iki yönlü bir etkisi olmuştur. Öncelikle mevcut siyasi yapıları kelimenin gerçek anlamıyla yıkarak dağıtmış, sonrasında ise Moğol '*yasa*'sına uygun yeni bir siyasi yapı inşa etmiştir. Bu dağılma süreci kavimlerin göçü ile başlamıştır. Cengiz Han İmparatorluğu neredeyse tüm Türk boylarını etkilemiştir. Moğol istilası sırasında pek çok kavim yer değiştirmiştir. Ayrıca bu toplumsal hareketlilik nedeniyle boylar arası yakınlaşmalar ve yeni boy yapılanmaları ortaya çıkmıştır. Cengiz Han öncesi ve sonrasını gösteren Avrasya haritalarına bakıldığında büyük bir yer değiştirme, göç ve değişim hareketinin olduğu dikkati çekmektedir.⁴⁶ İlk dikkati çeken husus Oğuz boylarının batıya, İran ve Anadolu'ya doğru başlayan hareketinin yoğunlaştığı ve

⁴⁶ Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia* (Leiden: Brill, 2003), s. 32-39.

Selçuklularla beraber bir çok Türk boyunun yeni yurdunun artık Anadolu olmasıdır. Cengiz Han'ın askeri hareketiyle birlikte Moğolistan'ın Moğollaşma süreci bitmiş, ayrıca tüm Orta Asya bölgesinin Türkleşmesi tamamlanmıştır. Günümüzde Orta Asya ahalisinin neredeyse %90'ı Türkdillidir.⁴⁷ Moğol etkisi o derece güçlüydü ki batıda Safeviler ve Osmanlılar ancak bölgeden Moğollar çekildikten sonra büyüyebilmişler ve imparatorluk haline gelebilmişlerdir.⁴⁸

Cengiz Han'ın ikinci etkisi yeniden yapılanma oldu. Bu da neredeyse tüm Avrasya kıtasını kapsayan bir *pax Mongolica* ile gerçekleştirildi. Cengiz Han'ı anlatan tarihçilerin çoğu onun yıkıcı etkilerini vurgulamıştır. Günümüzde bile pek çok kaynakta Cengiz Han ve Moğollar acımasızlığın ve gayri medeni davranışların simgesi olarak görülmektedir. Halbuki Moğol istilaları savaş ve yıkım kadar özgün bir bozkır göçebe toplum ve siyaset sistemi getirmiştir.

Temuçin kişisel karizmasını kullanarak boy liderlerini kendine bağlamasını iyi biliyordu. Han olduktan sonra da bu hanlık kurumunu kendi lehine ustaca kullandı. Hanlık makamını Moğollara ve diğer halklara hükmedebilmek için bir meşruiyet aracı olarak kullandı. Buna göre, asil 'Altan hanlar' soyundan gelen Cengiz Han '*kut*' sahibiydi. Bu yüzden de mutlak güç ve hakimiyet sahibiydi. Kutlu soya sahip, dokunulmaz hanlık ideali Cengiz'in eski bozkır geleneğinden aldığı tek unsur değildi. Cengiz Han, ordusunu Hunlardan beri kullanılagelen ondalık sisteme göre tanzim etti. Sırasıyla bin kişilik birimler (*minggan*), yüz kişilik (*ja'un*) ve on kişilik (*arban*) savaşçı gruplarından oluşuyordu. Bazı *minggan*lar Cengiz Han'ın komutanlarından birinin idaresinde birleşerek onbin kişilik *tümen*leri oluşturuyordu.⁴⁹ Cengiz Han en gözde hanımı Börte'den olan dört oğluna daha hayattayken kendisine, yani Moğolistan'daki merkeze bağlı tımarlar tahsis etti. Böylelikle imparatorluk fiili olarak dört parçaya bölündü. Bu tımarlara *ulus* adı verildi. En büyük oğlu Joçi, geleneğe uygun olarak en uzaktaki toprakları, İrtiş ırmağının batısını ulus olarak aldı.

⁴⁷ Peter B. Golden, "Migrations, Ethnogenesis", Nicola di Cosmo v.d. (ed.), *The Cambridge History of Inner Asia: Chinggisid Age* (New York: Cambridge University Press, 2009), s. 111. Ayrıca Zeki Velidi Togan da *Türkistan* adlı eserinde evvelce Taciklerle meskun olan bir çok Türkistan şehrinin Cengiz fütuhâtı sırasında başka yerlere sürüldüğü ve bunların yerini Türklerin doldurduğundan söz etmektedir. A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan...*, s. 102.

⁴⁸ Charles H. Parker, *Global Interactions in the Early Modern Age, 1400–1800* (New York: Cambridge University Press, 2010), s. 6.

⁴⁹ Cengiz Han'ın ordusunu ve dolayısıyla Moğolları nasıl tanzim ettiği *Moğolların Gizli Tarihi*'nde çok canlı ve açık bir biçimde anlatılmaktadır. *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), s. 134-154.

Çağatay’a, Türkistan ve Maveräünnehir bölgesi, Ögedey’e İli ırmağı ve Balkaş gölü civarı verildi. Tuluy’a ise en küçük oğlan (*otçigin*) olduğu için yine geleneğe uygun olarak baba ocağı olan Moğolistan topraklarının idaresi verildi. Cengiz Han’dan sonra onun isteğine de uygun olarak Ögedey büyük han seçildi. Ögedey zamanında da (1229-1241) Moğol İmparatorluğu büyümeye devam etti. Ancak zaten fiili olarak bağımsız davranan Moğol ulusları zamanla tamamen ayrı hanlıklar haline geldi. Joçi ulusu Altın Orda, Çağatay ulusu Çağatay Hanlığı ve Tuluy neslinden gelenler de İran’da İlhanlı devletini kurdu.

Moğol barışının özellikle ticaret üzerinde olumlu etkileri oldu. Tarihi İpek Yolu kervanları Çin’den Avrupa’ya kadar sayısız ülke, gümrük ve vergi sistemi geçmek yerine sadece tek bir Moğol sistemine tabi oluyordu. Ayrıca bölgede tesis edilen asayiş de ticaretin güvenli olmasını sağlıyordu. Gelişmiş Moğol posta sistemi sayesinde hem siyasi hem de ticari bilgiler hızlı ve güvenli bir biçimde iletiliyordu. Bunların yanında insan ve işgücünün o zamanın şartlarında ulaşılması neredeyse imkansız uzaklıklara taşınması doğu-batı arasındaki bilgi alışverişini hızlandırdı. Sayıları binlerle ifade edilen kalabalık insan toplulukları önceleri askeri amaçlarla taşındı. Sonrasında her iki yönde de, yani doğudan batıya ve tersi yönde yoğun bir sivil insan trafiği yaşandı. Örneğin Kafkaslarda yaşayan Alanlardan yaklaşık onbin kişi 1230’larda Kuzey Çin’e gitti, 1250’lerde Baykal Gölü çevresinde yaşayan Oyratlardan bir ‘ordu’ Hülagü yönetimindeki İran’a gönderildi, yaklaşık aynı zamanlarda bin kadar Çinli mühendis kuşatmalarda kullanılmak üzere evlerinden altı bin kilometre kadar uzaktaki İran’a gönderildi. Bu tarz yer değiştirmeler genelde tek yönlü oluyordu. Aşılması çok güç uzaklıklarda kalan anayurtlara dönmek neredeyse imkansızdı. Askeri amaçların yanında her türden zanaatkar, demirci, çiftçi ve tarım işçisi Türkistan ve İran’dan Moğolistan ve Çin’in muhtelif bölgelerine yerleştirildi. Kuzey Çin’de 1252’de yapılan sayımın kayıtlarında bu şekilde bölgeye gelmiş pek çok gruba rastlanmaktadır. Yer değiştiren meslek grupları çok çeşitliydi, Rus demirciler, Nestoryan şerbetçiler ve Müslüman müzisyenler doğuya gönderilirken Çinli aşçılar, Moğol güreşçileri ve Uygur katipler batıda görevlendiriliyordu.⁵⁰

⁵⁰ Thomas T. Allsen, “Mongols as Vectors for Cultural Transmission”, Nicola di Cosmo v.d. (ed.), *The Cambridge History of Inner Asia: Chinggisid Age* (New York: Cambridge University Press, 2009), s. 136. Ayrıca Allsen’in diğer bir eserinde yayınladığı ‘batıdaki doğulular – doğudaki batılilar’ tablosu dikkat çekicidir. Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (New York: Cambridge University Press, 2001), s. 6.

Cengiz Han ele geçirdiği topraklarda yaşayan halkların inanç ve yaşayışlarına göreceli bir serbestlik tanıyordu.⁵¹ Siyasi olarak bir tehdit oluşturmadığı müddetçe her dinden ve dilden insanı tercüman, katip ve danışman olarak kullandı. Moğol sarayında görev yapan Uygur katipleri sayesinde Uygur yazısı Moğollar tarafından kullanılmaya başladı. Kitan danışmanlardan birinin Ögeday’a ‘imparatorluklar at sırtında fethedilse de at sırtından yönetilemez’ anlamındaki eski bir Çin atasözünü hatırlattığı rivayet edilir. Bu rivayet ne kadar doğrudur bilinemez ancak Moğol hanlarının Cengiz Han da dahil olmak üzere bu öğüde uygun davrandıkları açıktır. Moğollar göçebe bir halk olmasına rağmen Cengiz Han hükümdarlığının onbeşinci yılında 1220’de Göktürk Kağanlığının da merkezi konumundaki Orhon ırmağı boyunda Karakorum şehrinin kurulması buyruğunu verdi.⁵² Karakorum’u başkent yapan Cengiz Han böylelikle imparatorluğunun merkezini de belirlemiş oluyordu.

Daha Cengiz Han’ın hükümdarlığı sırasında dünya ölçeğinde bir imparatorluk haline gelen Moğol İmparatorluğu idaresi de belli esaslara bağlandı. Yukarıda sözüedilen toplumsal ve siyasi dönüşümlerin yanında belki de en önemli değişim hukuk alanında yaşandı. Moğollar o zamana değin yazılı olmayan, dağınık parçalar halinde halk arasında muhafaza edilen ve uygulanan geleneksel bir hukuk sistemine sahipti. Cengiz Han 1206’daki büyük kurultayda zaferlerinin devamlılığı için güçlü kanunlar yapılması gerektiğini söyler. Onun büyük kurultayda yaptığı düzenlemeler Moğol yasaının ya da daha tanınan adıyla Büyük Yasa’nın temellerini attı. Cengiz Han, üvey kardeşi Şigi-Kutuku’yu yasayı hazırlamakla görevlendirdi ve onu *yarguçu* (yargıç) olarak tayin etti. Onun aldığı kararlar Uygur yazısıyla gök deftere (*kökö debter*) yazıldı ve diğer kararlara örnek oluşturdu. Cengiz Han, en sert mizaçlı oğlu olarak tanınan Çağatay’ı yasanın uygulanması hususunda yetkili kıldı.

Her ne kadar özgün ve tam bir metin ele geçmemiş olsa da bazı Arap, İranlı ve Avrupalı tarih yazarları ve seyyahların eserlerinde, Yuan hanedanı kanun mecmualarında ve Altın Orda fermanlarında sözkonusu yasayla ilgili bahisler ve kanun maddelerine atıflar mevcuttur.⁵³ Özellikle Cuveyni’nin *Tarih-i Cihanguşa’sı*,

⁵¹ Peter Jackson, “The Mongols and the Faith of the Conquered”, Reuven Amitai v.d. (ed.), *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World* (Leiden: Brill, 2005), s. 245.

⁵² Bira Shagdar, “The Mongol Empire in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: East-West Relations”, Vadime Elisseeff (ed.), *The Silk Roads: Highways of Culture and Commerce* (New York: Berghahn Books, 2000), s. 128.

⁵³ Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1967), s. 31-37.

Reşideddin'in *Camiu't-Tevarih*'i, Plano Carpini ve Rubruck'un seyahatnameleri yasayla ilgili değerli bilgiler vermektedir. Bu kaynaklardan bazılarında yasanın yazıldığı yönünde bilgiler de vardır. Bazı yasa maddelerinden anlaşıldığı kadarıyla yasa, Cengiz Han zamanında tamamlanmamış sonraki hanlar zamanında da eklemeler yapılmıştır. Yazılı ve tam bir metin olmasa da devlet işleri ve temel toplumsal ilişkileri düzenleyen bu seküler kanunların hanlar ve diğer yöneticiler tarafından sıkı bir biçimde uygulandığı kaynaklarda anlatılmaktadır.⁵⁴

Yetkileri ve görevleri yasayla düzenlenen Moğol İmparatorluğu siyasi sistemi içinde bürokratik kurumlar hızla gelişti. Gittikçe büyüyen imparatorluğun siyasi işlerini yürütebilmek amacıyla çeşitli makamlar ihdas edildi. Ancak devlet sisteminin olgunlaşması Cengiz Han'ın halefleri zamanında, Moğol İmparatorluğunun gelişme devrinde gerçekleşmiştir. Moğol devlet sisteminin bir günde kurulmadığı muhakkaktır. Büyük istila seferlerinin başladığı zamanlarda bu sistem henüz kesin bir şekil almamıştı.⁵⁵

Cengiz Han'ın Moğol toplumsal sistemine en büyük katkısı kendi hanedanını kurarak mutlak iktidar hakkına sahip yeni bir Moğol soylu sınıfı yaratması olmuştur. Moğol toplumsal ve siyasal yapısı bu soylu sınıf etrafında biçimlendi. Böylelikle zaten eskiden beri var olan soyluları ifade eden *çagan yası* (ak kemik) ve bu soyluların yönettiği halka karşılık gelen *kara yası* (kara kemik) arasındaki ayrım netleşmiş oldu.⁵⁶ Cengiz Han'ın bir diğer katkısı Moğol ordusunu, dolayısıyla neredeyse tüm Moğol halkını ondalık sisteme göre tanzim etmesidir. Bu askeri organizasyon sistemi aynı zamanda ekonomik ve siyasi anlamlar da taşıyordu. Böylelikle sözkonusu organizasyon Moğol *ulus* sisteminin de temelini oluşturdu. Cengiz Han, gittikçe büyüyen ülkesini oğullarına verdiği *uluslar* aracılığıyla yönetmeyi uygun gördü. Böylece Cengiz Han geleneksel siyasi yapının kurumsal hale gelmesini sağladı. Kendisinden sonra gelen hanlar yüzyıllar boyunca bu yeni geleneğe uygun bir biçimde halkları yönetti.

⁵⁴ George Lane, *Daily Life in the Mongol Empire* (Westport: Greenwood, 2006), s. 206. Ayrıca yasanın Cengiz Han'dan sonraki uygulamaları hakkında bkz. P. O. Morgan, "The Great Yasa of Chingiz Khan and Mongol Law in the Ilkhanate", *Bulletin of the Schools of Oriental and African Studies*, cilt: XLIX, no: 1, (1986) ve David Morgan, "The 'Great Yasa of Chinggis Khan' Revisited", Reuven Amitai v.d. (ed.), *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World* (Leiden: Brill, 2005).

⁵⁵ A. Yu. Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, 2. baskı (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1976), s. 32.

⁵⁶ David Sneath, *The Headless State...*, s. 61.

Cengiz Han, yıllar süren seferlerden sonra yurdu Moğolistan’a 1224’te döndü. Tangutlara karşı yeni bir sefer hazırlığındayken 1227 yılında öldü. Bıraktığı imparatorluk kısa zaman içinde dörde bölündü. Her bir oğlu kendi ulusunun topraklarında ayrı hanlıklar kurdu. Bunlar arasında belki de Orta Asya Türk tarihini en çok etkileyeni Cengiz Han’ın en büyük oğlu Joçi soyundan gelenlerin kurduğu Altın Orda Hanlığı olmuştur. İlhanlılar 1330’lara, Çağatay Hanlığı da 1370’lere kadar hüküm sürdüğü halde Altın Orda Hanlığı 1480’lere kadar bölgede hakim olmuştur. Ayrıca kapsadığı coğrafya ve bünyesinde barındırdığı Kıpçak boyları açısından modern Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin temelini teşkil etmiştir.

2.2. — Altın Orda Hanlığının Ardıllarından Biri Olarak Kazak Hanlığı

Kazaklar Türk müdür? Bu soruya Kazakistan’da ve Türkiye’de farklı cevaplar verilebilmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılması ve Orta Asya’da yeni devletlerin kurulmasıyla birlikte yoğunlaşan ilişkiler Türkiye’de Orta Asya’nın yeterince tanınmadığı gerçeğini ortaya çıkardı. İlk temaslarla birlikte Türkiye kamuoyunun büyük bir kısmı Kazak, Kırgız, Özbek ya da Nogay gibi adlarla ilk defa karşılaştı. Bu adlar hakkında daha önceden bilgi sahibi olanların büyük bir kısmı ise Orta Asyalılar ile kendileri arasında hiçbir fark olmadığını zannediyordu. Ancak Kazakların (veya Kırgız ve diğerleri) kendilerine Türk demediklerini, kendi aralarında Rusça konuştuklarını, Kazakça’nın (veya Özbekçe ve diğerleri) pek öyle zannedildiği gibi kolayca anlaşılır olmadığını görünce eski bilgiler ile yeni öğrendikleri çelişti.

Bu çelişkinin temel nedenlerinden biri 1991 öncesi Türk tarih yazımının seçmeci tutumudur. Türkiye-Orta Asya ilişkilerinin başlamasından önce yazılan ilk ve orta dereceli okullardaki tarih ders kitaplarının tamamında ve diğer tarih kitaplarının bir kısmında Kazakların, Özbeklerin ve diğer Orta Asya halklarının oluşma çağı olan XIV ve XV. yüzyıl Orta Asya tarihi ve bu halkların mevcut durumları neredeyse hiç işlenmemiştir. Cumhuriyet dönemi Türk tarih yazımında görülen bu eksik anlatım aslında Türk tarih paradigmasıyla ilgilidir. Türk tarih yazımı paradigmasının 1991’den önceki yapısını tarih ders kitaplarında görülen Türk tarihinin anlatımıyla

açıklamak mümkündür.⁵⁷ Bu kitaplarda Türk tarihi Orta Asya’da dünyanın dört bir yanına yönelen kavimler göçünün anlatımıyla başlar. Ömrü pek kısa süren Güneş Dil Teorisi’nin kalıntıları olarak değerlendirilebilecek bu göçler bahsinden sonra ilk Türk devleti olarak Hunlar anlatılır. Tarih anlatımı sırasıyla Göktürkler, Uygur, Karluk, Karahan, Gazne ve Selçukluların anlatımıyla devam eder. Cengiz Han’ın ortaya çıkması işleri biraz karmaşıktır. Cengiz imparatorluğunun etnik karakteri sorunu Türklerin çoğunlukta olduğu bir Türk-Moğol devleti olduğu söylenerek çözümlenir. Cengiz Han’dan sonra ana anlatım alanı Anadolu’ya kayar. Anadolu Selçukluları, beylikler dönemi ve Osmanlıların anlatımıyla Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar olan Türk tarihi büyük oranda tamamlanır. Bu ana anlatım Eyyubi, Memluk, Timur ve Babur devletlerinin de eklenmesiyle sona erer.

Türk tarih yazımında uzun bir dönem hüküm sürmüş olan bu paradigmanda Cengiz Han’dan sonraki Orta Asya tarihi sadece Timur ve Babur çerçevesinde anlatılır. Yani bu anlatımda Ak Orda, Nogay, Kazan, Kasım, Sibir, Astrahan, Özbek, Kazak, Buhara, Hive, Hokand hanlıkları ile Doğu Türkistan’da hüküm süren Hocalardan veya Yakup Bey’den hiç söz edilmez. Cumhurbaşkanlığı forsunda temsil edilen on altı Türk devleti çizgisinde ilerleyen Türk tarih paradigması bu onaltı devlet dışında kalan Orta Asya tarihiyle pek fazla ilgilenmemiştir. Türkiye’ye gelen bir Kazak öğrencinin ‘Kazak Hanlığı bu onaltı yıldızın hangisidir?’ sorusu yanıtsız kalacaktır.

Sözkonusu resmi tarih tezinin temelini teşkil ettiği iddia edilen *Türk Tarihinin Ana Hatları*⁵⁸ adlı kitap seçmecisi Türk tarih paradigmasına en uygun örnek olarak verilebilir. İnsanlık tarihinin başlangıcından Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar olan Türk tarihini inceleyen bu hacimli eser tamamıyla yukarıda bahsedilen anlatıma uygun bir yapıya sahiptir.

Sonuçta Kazakların kim olduğu, Türk olup olmadığı meselesi ortalama Türk okuyucusu için içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Ancak 1991 sonrasında Türk tarih yazımında bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Eskiden geçerli olan çağdaş Orta Asya

⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye’de ‘Resmi Tarih’ Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 2. baskı (İstanbul: Afa, 1996), Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).

⁵⁸ Afet İnan, Mehmet Tevfik ve diğerleri, *Türk Tarihinin Ana Hatları* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930).

tarihini dışlayan anlatım terk edilmiştir. Artık Orta Asya hanlıkları müfredata girerek, Türk tarihinin parçalarından biri sayılmaktadır.⁵⁹

Ancak bu yeni tarih yazımında da bazı karışıklıklar devam etmektedir. Kazakların ortaya çıkışı meselesi bunlardan biridir. Türkiye’de yayınlanan tarih kitaplarında Altın Orda Hanlığının mirasçıları olarak Kazan, Kasım, Kırım, Astrahan ve Sibir Hanlıkları gösterilmektedir. Halbuki Altın Orda toprakları sözüedilen hanlıkların hüküm sürdüğü toprakların doğusuna da uzanıyordu. Yani İdil ırmağının doğusunda ve güneyindeki Altın Orda topraklarında sadece Sibir Hanlığını göstermek Aral gölü ile Balkaş gölü arasında yaşayan boyları yok saymak anlamına geliyordu. Bir diğer deyişle Altın Orda’nın doğu toprakları temel anlatımda yer almamıştır. Bunun başlıca iki nedeni vardır. İlk olarak Altın Orda’nın merkezi olan Saray şehri İdil boyunda yer alıyordu. Yani hanlık merkezi batıda yer alıyordu ve sonrasında kurulan Tatar hanlıkları da burayı merkez olarak görmüşlerdir. Ayrıca Altın Orda tarihi hakkında değerli bilgiler veren Rus kaynakları da daha çok Rus topraklarına yakın olan bölgelerle ilgili bilgiler vermiştir. İkinci olarak Türk tarih yazımında Ak Orda – Kök Orda ayırımına ilişkin bilgiler yok denecek kadar azdı. Altın Orda tarihiyle ilgili uzun yıllar neredeyse tek kaynak eser olarak kalan *Altın Ordu ve İnhitati*⁶⁰ adlı çalışmada bile bu konu açıklığa kavuşturulmamıştır. Halbuki Altın Orda Hanlığı Ak Orda ve Kök Orda olmak üzere iki bölümden oluşuyordu ve tam da sözüedilen İdil ırmağının doğusuna tekabül eden topraklar Ak Orda hakimiyetinde sayılıyordu. Yani bir bakıma Altın Orda’nın diğer yarısı hakkında yeterli bilgi olmadığı için Türkçe tarih kitaplarında Kazakların, Altın Orda Hanlığı ile bağlantıları tam olarak anlatılmamıştır.

Halbuki İngilizce, Rusça ve Kazakça yayınlarda bu konu bütün açıklığıyla ortaya konmaktadır. Bu çalışmalar arasında en dikkati çekenlerden biri Peter Golden’ın Türkçeye de çevrilmiş olan eseridir. Golden’ın tasnifine göre Altın Orda varislerini, bir hayli geniş olan Altın Orda topraklarının batısı (İdil-Karadeniz bozkırları) ve doğusunda (Doğu Kıpçak-Özbek kitlesi) olmak üzere iki bölgede

⁵⁹ Bu konuda en yeni ve yetkin örneklerden biri için bkz. Ahmet Kanlıdere (ed.), *Orta Asya Türk Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011).

⁶⁰ A. Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve İnhitati*, çev. Hasan Eren (Ankara: Maarif Vekaleti, 1955). Bu konudaki isitinsalardan biri Zeki Velidi Togan’dır. Togan, çok ayrıntıya girmemekle birlikte Ak Orda-Kök Orda meselesine değinmiştir. A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan...*, s. 34-35.

toplamak mümkündür.⁶¹ Bu coğrafi bölünme aslında siyasi bir ayrılığa da işaret ediyordu. Altın Orda'da gerçekte ikili bir yönetim mevcuttu. Bu yönetim biçimi Asya Hun İmparatorluğundan beri göçebe boylar arasında çok yaygındı. Doğulu ve batılı bir çok kaynakta Joçi Ulusu'nun Kök Orda ve Ak Orda olmak üzere ikiye ayrıldığı anlatılmıştır. Buna göre Joçi'nin oğullarından Orda Ejen ve Şiban'ın idaresindeki Ak Orda, yine Joçi'nin oğlu Batu'nun hakimiyetindeki Kök Orda'ya tabi idi. Böylelikle Joçi Ulusu'nun (Altın Orda'nın) temelini Batu'lu Kök Orda oluşturunuyordu. Kazaklar ve diğer Kıpçak boylarının büyük kısmı Orda Ejen ve Şiban idaresindeki Ak Orda'da yaşıyordu.

Altın Orda sonrasında yaşanan iktidar mücadelelerinin temel çerçevesini bu Kök Orda-Ak Orda ayrımı oluşturmuştur. Sonuçta Altın Orda'nın merkezini temsil eden Kök Orda topraklarında Kazan, Kasım, Kırım, Astrahan ve Sibir hanlıkları kurulmuş, Ak Orda'da ise Nogay, Özbek ve Kazak hanlıkları ortaya çıkmıştır.

Özetle Kazak halkının ortaya çıkışı tamamen Altın Orda sonrası Orta Asya'da yaşanan iktidar mücadelelerinin bir sonucudur. Bu nedenle Kazak Hanlığı (Özbek Hanlığı ile birlikte), Altın Orda'nın mirasçılarında biri sayılmalıdır. Kazak Hanlığı üzerindeki Altın Orda ve dolayısıyla Cengizogullarının etkisi tam anlatılmazsa Kazak siyasi yapısını anlamak bir hayli zor olacaktır. Geleneksel Kazak siyasi yapısı büyük oranda Moğol İmparatorluğu ve Altın Orda modeline göre oluşmuştu. Dolayısıyla Altın Orda Hanlığının dağılması ve sonrasında yaşanan tarihi olaylar, Kazak halkının ortaya çıkışının ve Kazak Hanlığının siyasi yapısının anlaşılabilmesi açısından bir anahtar görevi görmektedir.

2.3. — Kazak Hanlığı Örneğinde Geleneksel Siyasi Yapının Unsurları

Kazaklar, XV. yüzyıl ortalarında Kıpçak bozkırlarında Kazak Hanlığının kurulmasıyla birlikte ayrı bir halk olarak ortaya çıkmıştır. Kaynaklarda genellikle Kazakların zuhuru Özbek hanı Ebulhayır'a karşı gelen Janibek ve Kerey adındaki iki sultanın hakimiyetindeki boylarla birlikte Yedisu bölgesine göç etmeleriyle başlar. Bu

⁶¹ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay (Ankara: Karam, 2002), s. 264.

anlatımda Janibek ve Kerey'in yürüttükleri iktidar mücadelesinin asıl karakteri karanlık kalmıştır. Bu iki sultanın durup dururken Ebulhayır'la çatışmadıkları ortadadır. Ancak bu mücadelenin arkasında yatan neden nedir?

Ebulhayır, Batu'nun oğullarından Şiban soyundan bir hükümdardı. Janibek ve Kerey ise yine Batu'nun bir diğer oğlu Orda Ejen neslinden geliyordu. Yani sözkonusu bu üç kişi Cengiz soyundan gelen soylulardı ve aynı zamanda Ak Orda tahtında, daha da ötesi tüm Altın Orda'nın hükümdarı olma hususunda hak sahibiydiler. Emir Timur'un ortaya çıkması ve Altın Orda hanı Toktamış'ı 1396'da yenmesiyle hızlanan Altın Orda'nın dağılma süreci bir hayli karmaşık iktidar mücadelelerine sahne oldu. Batıdaki Altın Orda topraklarında Joçi soyundan gelen değişik sultanların liderliğinde Kazan, Kasım, Kırım ve Astrahan hanlıkları kuruldu. Doğuda ise Timur etkisi daha yoğundu. Timur, Ak Orda bölgesinin yönetimini Orda Ejen soyundan Urus Han'ın oğlu Kuyrışak'a verdi. Onun oğlu Barak 1418-1419 civarında Kazan Hanlığının kurucusu sayılan Uluğ Muhammed tarafından yenildi. Timurlu Uluğ Bey'in yardımıyla 1423'te geri dönen Barak başarılı olamadı ve 1428'de Moğulistan'da öldü. Bu karmaşa içinden 1428'de Ebulhayır adında bir başka Cengizoglu sıyrılarak Aral gölünün kuzeyinde hanlığını ilan etti. Bu bölgedeki Kıpçak boylarını kapsayan Ebulhayır'ın halkına Özbek Ulusu dendi. Böylelikle Özbek Hanlığı kurulmuş oldu. Ebulhayır 1468'e kadar kırk yıl süren, uzun bir hükümdarlık sürdü. Siyasi gücü ele geçirme, iktidar mücadeleleri onun zamanında da hızını kesmedi. Ebulhayır'a karşı olan sultanlardan Janibek ve Kerey, Urus Han soyundan geliyordu. Bunlardan Janibek, ünlü Barak Han'ın en küçük oğluydu. Kerey de Urus Han dolayısıyla Janibek'in akrabasıydı.⁶² Bu iki sultan Ebulhayır yönetiminde kendilerine yer bulamayınca kendi hükümdarlıklarını kurma yoluna gitti. Komşu sayılabilecek doğudaki bir diğer güç Çağatay ulusundan Moğulistan⁶³ hükümdarı Esen Buka ile görüştüler. Ebulhayır'ın hasmı konumundaki Esen Buka, bu iki sultana Çu ırmağı civarındaki bölgeyi verdi. Ebulhayır'ın etkisinden uzakta, güvenli sayılabilecek bu bölgede yaşamaya başlayan boylara başka boylar da katıldı.

⁶² S. G. Klyashtorny ve T. İ. Sultanov, *Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge, 2004), s. 237.

⁶³ Buradaki Moğulistan, Cengiz Han'ın atayurdu Moğol memleketi Moğolistan'dan farklı bir coğrafyaya tekabül etmektedir. Çağatay Ulusu XIV. yüzyılın yarısında dağılma sürecine girdi. Çağatay Ulusunun batısı Timurlu egemenliğine girdi. Doğusu ise yine Çağatay neslinden gelen hanlar tarafından idare edilmeye devam etti. Bugünkü güney ve güneydoğu Kazakistan ile Doğu Türkistan'ın bir kısmını kapsayan bu bölge o zamanın Fars ve Arap kaynaklarında diğer Mongol ülkesinden farklı olarak Moğulistan olarak geçmekteydi. C. E. Bosworth, "Moghulistan", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, cilt: VII, s. 218.

Janibek ve Kerey'in bu girişimi Ebulhayır'dan rahatsız olan diğer boyları cezbedi. Ebulhayır'dan kaçıp gelen bu boylara başına buyruk yaşayan, kanun tanımayan, özgür anlamında 'kazak'⁶⁴ denmeye başladı. Zamanla Janibek ve Kerey'in liderliğindeki bu yeni *ulus* Kazaklar adıyla tanındı.

Birlikte hareket eden akraba sultanlar Janibek ve Kerey'in Çu ırmağı boyuna ne zaman geldikleri tartışma konusudur. Konuyla ilgili olarak değişik kaynaklarda 1451, 1455-56 hatta 1465 yılları geçmektedir. Ancak elimizdeki verileri değerlendirdiğimizde yaklaşık bir tarih bulmak mümkündür. Janibek ve Kerey'in bir biçimde Esen Buka Han ile görüştüğü hususunda tüm kaynaklar hemfikirdir. Yani bu görüşme Esen Buka hayattayken gerçekleşmiştir. Esen Buka Han'ın 1462 yılında öldüğü bilinmektedir. Bu durumda sözkonusu göç bu tarihten önce gerçekleşmiştir. Erken devir Kazak tarihinin iki önemli kaynağı *Tarih-i Reşidi*⁶⁵ ve *Bahr'ul Esrar*'a göre Janibek ve Kerey'in göç hadisesi Esen Buka ile kardeşi Yunus Han arasındaki savaş zamanında cereyan etmiştir. Bu savaşın da 1458-59 yıllarında olduğu bir çok kaynakta mevcuttur. Bu durumda Janibek ve Kerey sultanların maiyetlerindeki boylarla birlikte Çu ırmağı boyuna göçmesi hadisesi 1459-60 yıllarında gerçekleşmiş olmalıdır.⁶⁶

Zaman içinde bu bölgede Kerey ve Janibek'in siyasi birliği sağlaması neticesinde bölge halkı birbiriyle kaynaşmış ve yeni bir etnik yapı ortaya çıkmıştır. Bugünkü Kazakların kökeni de bu etnik oluşuma dayanmaktadır.⁶⁷

Bu anlatım tarihi belgelere dayandığı ve gerçekleri büyük oranda yansıttığı halde bazı eksiklikleri barındırmaktadır. Anlatımda Kazakların siyasi tarihi mükemmel bir biçimde verilmekte fakat Kazakların etnik kökenleri, yani bu halkın aslında kim olduğu sorusu yanıtsız kalmaktadır. Kazakların kökeni hakkındaki ikinci yaklaşım işte bu konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır. Bu görüş, Kazakları oluşturan boyları esas alan bir anlatıma sahiptir. Diğer bir deyişle bu yaklaşımda

⁶⁴ Kazak kelimesinin etimolojisi hakkında bkz. V. P. Yudin, "K Etimologii Etnonima Kazax (Qazaq)", V. P. Yudin, *Tsentrāl'naya Aziya v XIV-XVIII vekax Glazami Vostokoveda* (Almatı: Dayk-Press, 2001), s. 137-166.; V. V. Radlov, *Opit' Slovary Tyurkskix' Nareçiy*, cilt: 2/1 (S. Peterburg: Imperatorskoy Akademïa Nawk, 1899), s. 364-65.

⁶⁵ Tarih-i Reşidi Türkçeye de çevrilmiştir. Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, çev. E. Denison Ross v.d. (İstanbul: Selenge, 2006).

⁶⁶ S. G. Klyashtorny ve T. İ. Sultanov, *Kazakistan: Türkün...*, s. 240.

⁶⁷ Reşid Rahmeti Arat, "Kazakistan", *İslam Ansiklopedisi*, cilt: VI, s. 499.

tümevarım metodu uygulanarak tek tek boy tarihleri birleştirilerek bir Kazak tarihi bütünü elde edilmeye çalışılmaktadır. Buna göre Kazakların kökeni, XV. yüzyıldan daha eskilere uzanmaktadır. Bugünkü Kazak halkını oluşturan boyların bir kısmı Gök Türk Kağanlığı devrinden beri tarih sahnesindedirler. Üysin, Kañlı, Kerait, Kerey, Nayman ve Koñırat gibi bazıları kendi hanlıklarını kurmuş olan boylar Kazak etnik yapısını oluşturan en önemli boylardandır.

Kerey ve Janibek beylerin bölgeye gelmeleri ile zaten bu bölge ve civarında yaşamakta olan bu Türk dilli boylar arasındaki ilişkiler daha da sıklaşmış ve neticede yeni bir üst etnik kimlik, yani Kazak halkı ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Kazaklar, bu nedenle kökenleri Göktürklere dayanan göçebe Türk geleneğinin bir temsilcisidir. Böylelikle, en başta sorduğumuz soruyu 'evet Kazaklar Türk dili konuşan ve Türk soylu halklardan biridir' biçiminde cevaplayabiliriz.

Kazak Hanlığının kurucuları son Ak Orda hanı Barak'ın yeğeni Kerey ve yine Barak'ın oğlu Janibek adlı beylerdir. Yaşça daha büyük olan Kerey, han seçilir ve bölgede siyasi bağımsızlığını ilan eder. Aslında Kazak hanlığının kurulması ve ilk zamanları Ak Orda mirasçıları ile Şeybani ulusunun Deşt-i Kıpçak'ta hakimiyet kurma mücadelesi olarak da ele alınabilir. XV. yüzyıl sonlarında Kıpçak bozkırında tam bir siyasi belirsizlik ve güç boşluğu hakimdi. Şeybani neslinden Ebulhayır Han'a karşı zaten mevcut olan iç muhalefet ve diğer hanlıklar arasındaki rekabet Kazakların işini kolaylaştırdı. Ebulhayır bozkır idaresini Ak Orda elinden alarak özellikle Sırderya boyundaki ticaret şehirlerine hakim oldu. Moğolistan hanı Esen Buğa'nın daha batıdaki Timur evladıyla anlaşmazlıkları vardı. Bu arada kuzeyde Altın Orda iyice dağılarak Kazan, Kasım ve Astrahan gibi küçük hanlıklara bölünmüştü. Bu belirsiz durumdan yararlanan Kerey, kısa zamanda bir hanlık kurdu ve gücünü arttırdı.

Ebulhayır ve onun yerine geçen oğlu Şeyh Said 1468'de ölünce Kerey Han bölge ticaretinde önemli bir yere sahip olan Sırderya boyundaki şehirleri ele geçirmeye girişti. Bu hareket aslında Kazakların Maveräünnehir siyasetine karışmaya başlaması anlamına geliyordu.

⁶⁸ Kazak kimliğinin oluşumu hakkında bkz.: Shirin Akiner, *The Formation of Kazakh Identity: From Tribe to Nation-State* (London: Royal Institute of International Affairs, 1995) ve Beria Jülide Mollaoğlu, "History and The Construction of Identity: The Kazakh Experience", Yüksek Lisans tezi (Ankara: ODTÜ, 1996).

Kerey on yıl hanlık yaptıktan sonra amcası Barak'ın oğlu Janibek⁶⁹ han olup Kazak hanlığının yayılma yönünü Sırderya'dan bozkır içlerine çevirdi. Janibek'in 1480'de ölümünden sonra sırasıyla Murunduk (1480-1512) ve Kerey'in oğlu Kasım (1512-1521) hanlık yaptı.

Kazak hanlığı, Kasım Han zamanında en güçlü devrine ulaştı. Bu zamanda hanlık sınırları batıda Yayık (Ural) ırmağına, güneyde Sayram şehri dahil olmak üzere Sırderya boylarına, kuzeyde ise Balkaş gölünün ötesine ve Uludağ'a kadar uzanıyordu.⁷⁰

Kasım'dan sonra hanlık yapan Mamaş (1523), Tahir (1523-1533) ve Buydaş (1533-1538) zamanında hanlık taht mücadelelerine sahne oldu. Bu siyasi karışıklıklar yüzünden hanlık zayıf düştü. Kasım'ın oğlu Haknazar (1538-1580), 42 yıl süren hükümdarlığı boyunca Kazak Hanlığı'nda istikrarlı bir yönetim izledi. Haknazar, iç huzuru sağladıktan sonra hanlık sınırlarını genişletti. Doğuda Kırgızlarla bir anlaşma yaparak batıya doğru ilerledi. Batıdaki Noğay Ordası'nda ortaya çıkan iç karışıklıklardan yararlanarak Noğay Ordası'nın bir kısmını Kazak Hanlığı'na kattı. Böylelikle Noğay Ordası'nın diğer tarafını ele geçiren Ruslara komşu oluyordu. Bu, daha önce Kasım Han devrinde başlayan Kazak-Rus ilişkilerinde önemli bir gelişmeydi. Haknazar ayrıca, Kerey Han'dan beri ele geçirilmeye çalışılan Sırderya şehirlerini kontrol altına almak amacıyla Şeybani neslinden Buhara hanı II. Abdullah ile bir anlaşma yaptı. Ancak 1480'de Taşkent kuşatması sırasında öldürüldü.⁷¹

Haknazar'dan sonra han olan Şığay (1580-1582) ve Tavekel (1586-1598) devirlerinde Kazaklar Maveräünnehir siyasetine iyice dahil oldular. Hatta Semerkant ve Taşkent Kazak Hanlığı'na tabi oldu.⁷² Tavekel'in takipçisi İşim (1598-1628) zamanında da Kazaklar Maveräünnehir bölgesinde varlıklarını sürdürdüler.

⁶⁹ Janibek'in asıl adı Ebu Said'dir. Äz Janibek olarak da adlandırılır. Son Ak Orda hanı Barak'ın Mir Said ve Mir Kasım adlı oğullarından sonraki en küçük oğludur.

⁷⁰ K. A. Pitişulina, "XV-XVII Ğasırlardağı Qazaq Xandığı", M. Q. Qozıbaev (der.), *Qazaqstan Tarixi: Očerker* (Almatı: Dävir, 1994), s. 158.

⁷¹ K. A. Pitişulina, "XV-XVII Ğasırlardağı...", s. 159-160.

⁷² K. A. Pitişulina, "Qazaq Xalqınıñ Qalıptaswı jäne Qazaq Xandıqtarınıñ Uyımdaswı (15-18 ğasırlar)", *Qazaq Sovet Entsiklopediyası: Qazaq Sovettik Sotsiyalistik Respwblıkası* (Almatı: Qazaq Sovettik Entsiklopediyasınıñ Bas Redaksiyası, 1980), s. 175.

Ancak, XVII. yüzyılda pek çok etkenin bir araya gelmesi neticesinde Kazak hanlığı güç kaybetmeye hatta dağılmaya başladı. İçte iktidar mücadeleleri şiddetlendi. Han olabilmek için yapılan mücadelelerin yanı sıra yerel beyler de merkezi idare ile olan başlarını gevşeterek kendi bölgelerinde yarı bağımsız idareler kurmaya başladılar.⁷³ Dışta ise Janilerin idaresi altında yeniden güçlenen Özbekler, bölgedeki Kazak varlığını tehdit ediyordu. Son olarak doğudan yükselen yeni bir güç, Kalmuklar⁷⁴ Orta Asya hanlıkları için büyük bir tehlike oluşturmaya başlamıştı.

Kalmuklar XV. yüzyılda Moğolistan'da etkin olmaya başlayınca Kazaklarla komşu olmuşlardı. Bu durum bölge üzerinde çıkarları çatışan iki halkı karşı karşıya getirdi. Ancak XVII. yüzyıla kadar büyük çaplı çatışmalar yaşanmadı. Doğu Moğollarından Altın (Altan) Han 1609'da Batı Moğollarının ülkesini işgal edince Kalmukları oluşturan boylar arasında batıya doğru bir yer değiştirme cereyanı etti. Bu baskılar neticesinde Torgut boyunun reisi Ku Urluk 1616 yılında Jungarya'yı terk ederek bozkır boyunca batıya doğru ilerledi ve 1632'den itibaren aşağı İdil boyunda yaşamaya başladı. Böylelikle bozkır bölgesi hem doğudan hem de batıdan Kalmuk baskısıyla karşı karşıya kaldı.

Kalmuklar, liderleri Çevan Rabdan döneminde (1697-1723) Kazak topraklarında batıya doğru ilerlediler ve Kazaklarla uzun yıllar sürecek olan bir mücadeleye girdiler. Kazaklar, Kalmuklar karşısında yenilgiye uğrayarak geri çekildi. Kazak Hanlığı zor günler yaşıyordu. Kazak sultanı Abılay, Kalmuklar tarafından kaçırıldı. Kazak Hanlığı'nın son büyük hanı olarak nitelendirilebilecek olan Tavke (1680-1718) zamanında Kalmuk saldırıları giderek artmıştır. Tavke, Kalmuk saldırıları karşısında bozulan Kazak sosyal düzenini yeniden sağlamak için *Jeti Jarğı* (Yedi Yargı) adıyla anılan kanunları çıkardı. Buna göre Tavke Han her boyun otlak, yaylak ve kışlaklarını belirledi, her boyun damgalarını ayırdı, her sonbaharda boy

⁷³ Bu mücadeleler için bkz.: Alan Bodger, "Change and Tradition in Eighteenth-Century Kazakhstan: The Dynastic Factor", Shirin Akiner (der.), *Cultural Change and Continuity in Central Asia* (Londra: Kegan Paul International Ltd., 1991), s. 344-359.

⁷⁴ Moğolların batı kolunu oluşturan Kalmuklar çeşitli adlara sahiptir. Cengiz Han zamanındaki sınıflandırmada sol kanat boylarını oluşturdıkları için Jungar (*jun-ğar*, *jegün-ğar* veya *segon-ğar*) olarak adlandırılmışlardır. Jungar (sol kanat) boyları kendi aralarında bir birlik oluşturdıkları için ayrıca *Oyrat* (konfederasyon) adıyla da anılırlar. Türk soylu komşuları ise onları *Kalmuk* (Kalmak ya da Kalmık) olarak adlandırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rene Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, çev. Naomi Walford (New Jersey: Rutgers University Press, 1994), s. 502-542 ve W. Barthold, "Kalmuklar", *İslam Ansiklopedisi*, c: 6, s. 140-141.

liderlerinin toplanarak sorunları görüşmesini kanuna bağladı. Ayrıca her jüz⁷⁵ için ayrıntılı idari kurallar koydu.⁷⁶

Kalmukların 1723'te büyük bir hızla İli havzasında ilerlemesi, burada yaşamakta olan Kazakların kitleler halinde batıya göç etmesine yol açtı. Kazak tarihinde bu olaya *Aktaban Şubırındı*⁷⁷ adı verilir. Aynı yıl Kalmuklar, Kazakların elinden Taşkent, Sayram ve Türkistan şehirlerini aldı.

Bu büyük baskı neticesinde Kazak jüzleri arasındaki ilişkiler iyice zayıflamış, neticede her jüz ayrı hanlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Tavke Han'dan sonra gelen Bolat ve Abilmambet Han üç jüzün hanı sayılmalarına karşın, fiiliyatta yerel güç merkezleri daha etkindi. Örneğin Bolat Han gerçekte sadece Ulu Jüz'ün hakimi iken, Orta Jüz'ü Sameke ve Küşik, Küçük Jüz'ü ise Ebulhayır idare etmekteydi. Bu yüzden Tavke Han'dan sonra tek ve bütün bir Kazak hanlığından söz etmek pek mümkün değildir. Bu üç bölünmenin ötesinde hanlıkta, siyasi güç ve dolayısıyla toprak kavgaları başladı. Boylar arasında çatışmalar oldu. Bu karışık durumdan istifade eden Sultan Bökey, kendi hanlığını kurma yoluna gitti. Rus hükümetinin de desteğini alarak İdil ve Yayık nehirleri arasındaki bölgede yeni bir orda⁷⁸ kurdu. Bu yeni siyasi-sosyal oluşuma Bökey Ordası adı verildi.⁷⁹

Kazakların bu zayıf durumu zaten doğuya, Sibiry'a doğru genişleyen Rusların dikkatinden kaçmamış ve Kazak topraklarıyla daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır. I. Petro'nun emriyle güneybatı Sibiry'a'da, Kazak topraklarını kuzeyden kuşatan bir kale hattı inşa edildi.⁸⁰ Böylelikle Ruslar Kazak topraklarında ilerlemek için ilk adımları atmış oluyordu.

⁷⁵ Bölüm, kısım anlamlarına gelen bu sözcük Kazakları oluşturan üç büyük boy grubuna verilen addır. Kazak boyları Ulu, Orta ve Küçük Jüz olmak üzere üç büyük grupta toplanmıştır.

⁷⁶ "Jeti Jarğı", *QSE*, cilt: IV, s. 428.

⁷⁷ Yalınayak, tabanları aklaşana kadar durmaksızın kalabalık halinde yürümek, göç etmek anlamındadır, bkz.: A. I. Isqaqov ve diğerleri (der.), *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, cilt: X (Almatı: Gılım, 1986), s. 280.

⁷⁸ Orda asıl olarak hanların otağlarına verilen addır. Ancak daha sonra hanların hakimiyet sahalarına da orda adı verilmiştir. Altın Orda, Ak Orda veya Gök Orda gibi hanlıklar zamanından kalma bir tabir olan orda kelimesi Kazaklar tarafından da kullanılmıştır. Bazan Kazak jüzleri anlamında 'orda' kelimesi kullanılmıştır. Burada da Bökey Jüzü yerine Bökey Ordası denmesinin nedeni bu koşutluktur.

⁷⁹ Marat Muqanov, *Qazaq Jeriniñ Tarixi* (Almatı: Atamura-Qazaqstan, 1994), s. 64-66.

⁸⁰ Bu kalelerin bazıları şunlardır: Yamişevsk (1716), Omsk (1716), Jelezinsk (1717), Semey (1718), Öskemen ve Koryakov (1720), bkz.: J. Q. Qasimbaev, "Qazaqstannıñ Reseyge Qosılıwı: Kırwi, Jawlap Alwı, Otarlawı", M. Q. Qozibaev v.d. (der.), *Qazaqstan Tarixi: Oçerker* (Almatı: Dävir, 1994), s. 187.

2.4. — Kazaklarda Geleneksel Siyasi ve Toplumsal Yapı

Siyasi yapının temelini teşkil eden toplumsal yapı Kazaklarda yerleşik toplumlardan daha değişik özellikler göstermektedir. Ortaya çıkışlarından beri göçebe bir toplum yapısına sahip olan Kazaklarda toplum iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Soyluların oluşturduğu sınıfa *ak süyek* (ak kemik), soylular dışındaki halkın oluşturduğu sınıfa ise *kara süyek* adı verilir. Ak süyek sınıfı da iki alt kola ayrılır. Kendilerinin Cengiz Han soyundan geldiğini ispat veya ikna etmeyi başaranlar yani *törelər* ve soylarını Hz. Muhammed'in eshabına dayandıran *kojalar*⁸¹ (hocalar), soylu sayılırlar ve toplumda ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler. Ak süyeklerden sadece törelerin siyasi gücü vardır. Kojalar, dinin Kazak toplumsal hayatında çok belirleyici bir yere sahip olmaması neticesinde siyasette fazla etkin olamamışlardır. Siyasette en üst katmanda yer alan hanlar törelerden seçiliyordu. Dahası sadece törelerin han olmaya hakkı vardı. Kojalardan veya kara süyekten biri han olamazdı.

Kara süyek, yani tebaa ise çeşitli boy ve kabilelerin birleşiminden oluşmuş bir bütün olarak da incelenebilir. Kazak toplumsal yapısının esasını teşkil eden bu boylar *jüz* adı verilen üç büyük grupta toplanmıştır. Kazakların ortaya çıktığı XV. yüzyılda oluşmaya başlayan jüz kavramı ve ayrımı XVI. yüzyıl sonlarında kesinleşmiştir. Kazak boyları hem siyasi hem de coğrafi etkenlerin yönlendirmesiyle Ulu Jüz, Orta Jüz ve Kişi (küçük) Jüz olarak adlandırılan üç jüze (bölüme) ayrıldılar ve bugünkü Kazakistan'ın üç değişik bölgesinde yaşamaya başladılar. Daha sonra, XIX. yüzyılda Bökey Han, Ural ırmağının doğusunda ayrı bir hanlık kurunca bu bölgeye Bökey Ordası adı verildi. Jüz yerine orda tabirinin kullanıldığı bu ayırım, ayrı bir jüz sayıldı. Ancak çok kısa bir zaman sonra, Bökey Han'ın ölümüyle birlikte Rusların Bökey Ordası'nda hanlığı kaldırması sebebiyle bu ayırım halk arasında yerleşmeden yok oldu.

Jüzlerin ortaya çıkışıyla ilgili olarak halk hikayelerinde Kazakların atası sayılan efsanevi Alaş Han ve onun üç oğlu ya da yoldaşı ile ilgili pek çok hikaye

⁸¹ Kojaların en eski atası eshabdan Eyüb bin Yemin sayılmaktadır. Soyu Hz. Muhammed'e dayananlara da "seyid koja" denir. Kazaklar arasında kojalar "Şemsi Ahmed" ve "Şeyh-i Büzürg" adlarında iki kısma ayrılır. Hoca Ahmed Yesevi ve Arıstan Bab, Şeyh-i Büzürg sayılır. Şemsi Ahmed kısmından ise Horasan Koja, Kırıksadak, Divane Koja, Baksayıs gibi meşhur kojalar çıkmıştır. Bkz.; "Qoja", *QSE*, cilt: VI, s. 578.

mevcuttur. Ancak, gerçekte bu üç jüzün oluşumunda coğrafya ve tarih etkili olmuştur. Üç jüzün yaşadığı bölgeler birbirinden değişik özellikler göstermektedir. Yedisu ve güneydoğu Kazakistan'da Ulu jüz; kuzeydoğu, orta ve güney Kazakistan'da Orta Jüz; batı Kazakistan'da ise Kişi Jüz boyları yaşamışlar ve halen bu bölgelerde yoğunlukla yaşamaya devam etmektedirler. Coğrafi etkenin yanı sıra tarih de jüz ayırımında etkili olmuştur. Kazakların ortaya çıktığı XV. yüzyılda Ulu Jüz toprakları Moğulistan adıyla anılıyor ve Moğol hanlığı hakimiyetinde bulunuyordu. Aynı şekilde Orta Jüz toprakları eski Ak Orda, Kişi Jüz toprakları ise Noğay Ordası ve kısmen Ak Orda idaresindeydi. Bir diğer deyişle hakim siyasi yapı boyların sınıflanmasında (birleşmesinde ve ayrılmasında) etkili olmuştur.⁸² Kazak jüzleri, Rus sistemi uygulanmaya başlayana kadar toplumsal olduğu kadar siyasi bir kimliğe de sahipti. Kasım, Haknazar ve Tavke gibi bir kaç han dışında her üç jüze hakim olan han çıkmamış, başta büyük han olsa bile fiiliyatta her jüz kendi hanı tarafından yönetilmiştir. Tavke Han bile bütün siyasi gücüne rağmen Ulu Jüzü Töle, Orta Jüzü Kazıbek, Kişi Jüzü ise Ayteke Biy aracılığıyla idare etmiştir.

⁸² X. Arğınbaev, "Jüzder", *Qazaq Sovet Entsiklopediyası: Qazaq Sovettik Sotsiyalistik Respwblıkası* (Almatı: Qazaq Sovettik Entsiklopediyasının Bas Redaksiyası, 1980), s. 176-177.

TABLO 1: Kazak Halkını Oluşturan Jüzler ve Belli Başlı Boylar⁸³

Ulu Jüz	Orta Jüz	Küçük Jüz		
Kanlı	Arğın	Alimulı	Bayulı	Jetiruv
Sirgeli	Kıpşak	Karasakal	Aday	Kerderi
Jalayır	Nayman	Karakesek	Altın	Kereyit
Sarı Üysin	Konırat	Kete	Jappas	Tabın
Şanışkılı	Kerey	Törtkara	Altıbas	Tama
Istı	Taraktı	Şömekey	Baybaktı	Jağalbayulı
Şapıraştı	Uvak	Şekti	Maskar	Telev
Oşaktı			Beriş	Ramadan
Alban			Taz	
Suvan			Esentemir	
Dulat			Isık	
			Tana	
			Kızılğurt	
			Şerkeş	

Kazak jüzlerini oluşturan boy lar pek çok akraba kabilenin birleşmesiyle oluşmuştur. Kabileler ise yine kan bağıyla birbirine bağı olan ve “ruv” (uruğ) adı verilen akraba ailelerden müteşekkildir. Aynı zamanda Kazak toplumsal ve siyasal yapısının en küçük birimini oluşturan ruvlar, “avıl” adı verilen göçebe köylerinde yaşardı. Devamlı hareket halinde olan bu avıllarda siyasal güç iki kişinin elindeydi. İdari ve ekonomik işlerden sorumlu olan kişiye *aksakal* denirdi. Aksakalı, avıl ileri gelenleri avılın yaşça ve nüfuzca yetkin kişileri arasından seçerdi. Avıl halkı arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde yetkili kişiye ise *biy*⁸⁴ adı verilirdi. Biy, bütün

⁸³ Şakerim Qudayberdiulı [M. Mirzahmetov ve M. Kazbekov (haz.)], *Türük, Kırgız-Kazak hem Handar Şejiresi* (Almatı: Qazaqstan ve Sana, 1991); *Şejire: Qazaqtıñ Rw-Taypalık Qurılısı* (Almatı: Rawan, 1991); Nadir Devlet, *Çağdaş Türkiler* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993).

⁸⁴ *Biy* ünvanı çok kere *bek* veya *beg* kelimesiyle karıştırılmaktadır. Bek, zengin ve itibarlı kişi anlamındadır ve siyasal bir kimliği yoktur.

avıl halkının saydığı ve itibar ettiği kişilerden seçilirdi. Çoğu zaman aksakal ve biy aynı şahıs olduğu için bu iki kelime birbirini karşılayacak biçimde eş anlamlı olarak kullanılabilmektedir. Aksakal ve biylerin yetkisi, bulundukları avıl ile sınırlıydı. Başka bir avılla ilgili meselelerde söz sahibi değillerdi. Aksakallık ve biylik babadan oğula geçse bile bu bir kural değildi. Güç ve nüfuz sahibi herhangi biri kendisini biy veya aksakal seçtirebilirdi.⁸⁵

Askeri alanda temayüz etmiş, kahramanlıklar göstermiş kişilere *batır* unvanı verilirdi. Kazak toplumsal sınıflarından birini teşkil eden batırlar özellikle Kalmuklarla yapılan savaşlarda ön plana çıkmış ve Kazak siyasi hayatında etkin olmuşlardır. Bahadır anlamına gelen batır unvanı babadan oğla geçmezdi.⁸⁶

Vergi başta olmak üzere bazı konularda ayrıcalıklara sahip olan *tarhanlar* kara süyek içindeki ileri gelenlerden oluşurdu. Tarhan daha çok hanlık için faydalı olmuş kişilere verilen bir taltif unvanıydı. Ruslar da bu geleneği devam ettirmişler ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar tarhan unvanını pek çok Kazak'a vermişlerdir. Rus belgelerinde tarhan unvanına ilk defa çariçe Elizaveta'nın fermanıyla 11 Temmuz 1743 tarihinde Janibek Batır'a tarhan unvanı verilmesi olayında rastlanır.⁸⁷ Siyasi bir özelliği olmayan tarhanlık babadan oğula geçebilirdi.

Siyasi kimlikleri olmayan diğer iki toplumsal sınıf, *kullar* (köle) ve *tölengitler*dir. Kazak toplumunda yaygın olmasa da köle kullanılmıştır. Zengin ailelerin sadece ev işlerini gören köleler Sırderya boyundaki şehirlerde alınıp satılabiliyordu. Köleler ekonomik üretimde kullanılmamış, bu yüzden de fazla yaygınlaşmamıştır. Genellikle azat edilmiş kölelerden oluşan tölengitler ise hanların koruyuculuğunu yapan askerlerdi.⁸⁸

Avılların birleşmesiyle boylar oluşurdu. Boylar, sultanların idaresindeydi. Aksakalların toplanmasıyla töreler arasından seçilen sultanlar, ruvlar arası ilişkilerden, özellikle yayla ve kışlak tahsisinden sorumluydu. Ayrıca han önünde

⁸⁵ Alfred E. Hudson, *Kazakh Social Structure* (New Haven: Human Relations Area Files Press, 1964 [1938]), s. 62.

⁸⁶ G. F. Daxşleyger, "Patriarxaldıq-Feodaldıq Qatnastar", A. N. Nüsipbekov v.d., *Qazaq SSR Tarixi*, cilt: II (Almatı: Gılım, 1983), s. 346.

⁸⁷ Ermuxan Bekmaxanov, *Qazaqstan XIX Ğasırdañ 20-40 Jıldarında*, çev. Ä. Qaztaev v.d. (Almatı: Sanat, 1994), s. 103.

⁸⁸ Ermuxan Bekmaxanov, *Qazaqstan XIX Ğasırdañ...*, s. 109-117.

bütün boyun sorumluluğunu sultan üstlenirdi. Aksakal ve sultanların yönettiği yerel idarelerde ilişkiler daha çok kişisel, yani bire bir özellikteydi. Karmaşık bürokratik süreçler ve çok kademeli bir idari yapı içermiyordu. Yönetim doğrudan halk ve yöneticilerin yüz yüze görüşmesi şeklinde gerçekleşiyordu.

Boyların birleşiminden oluşan siyasi yapıya hanlık adı verilmekteydi. Kazak hanlığı bölgedeki diğer hanlıklardan bazı yönleriyle ayrılıyordu. Yerel yönetimlerin çok fazla özerk olması büyük hanın ne kadar yetkili olduğu, dahası bütün hanlığa tam anlamıyla hakim bir handan söz etmenin mümkün olup olmadığı sorularını gündeme getirmektedir. Kazak tarihinde başta bütün jüzlere hakim bir han olsa da her jüz kendi içinde yarı bağımsız hareket etmiş, zaten Tavke Han'dan sonra da fiiliyatta büyük han kavramı kalmamıştır. Her jüzün kendi hanı olmuştur. Bir diğer deyişle Kazak toplumunda aynı anda birden fazla han hüküm sürmüştür. Bu durum Rusların XIX. yüzyılda, jüzlerde teker teker hanlık sistemini kaldırmasına kadar devam etmiştir.

Aslında bu çok başlılık, hanların seçimi ve iş başına geliş sistemi ile yakından ilgilidir. Hem teori hem de pratikte han belli bir jüz veya boydan seçilmiyordu. Çünkü Cengiz Han soyundan geldiklerini iddia eden törelerden seçilen hanlar, herhangi bir jüz veya boy sınıflandırmasına girmezler. Töreler boylarüstü bir kimliğe sahiptirler. Bu yüzden Kazaklar arasında yaşayan herhangi bir töre kendini han ilan edebilir. Ancak hanlar en güçlü ve etkili boyun desteklediği kişilerden seçilirdi. Neticede sultanların katıldığı bir seçimle işbaşına gelen hanların arkalarına güçlü bir boyun desteğini almaları kaçınılmazdı. Bu sebeple, örneğin, Abılay Han Orta Jüz'ün güçlü boylarından Arğınların, Barak Han Naymanların, Kenesarı ise Kıpşakların desteğiyle han olabilmişlerdir.⁸⁹

Avıl, ruv veya boy gibi yerel birimler ile hanlar arasında çok sıkı olmayan bağlar olduğu için hanlar ile yerel yönetimler arasında devamlı bir hakimiyet mücadelesi yaşanırdı. Hanlar hakimiyetlerini daha uçlara ve toplumun daha derin noktalarına yaymaya uğraşırken, yerel idareciler buna direnmeye çalışırdı.

Hanların etrafında pek çok danışman ve yardımcısı olmasına karşın, idari görevlerin kurumsallaştırılarak belli kişilere paylaştırılması gibi bir uygulama yoktu.

⁸⁹ İ. V. Erofeeva, "XVIII Ğasır men XIX Ğasırdıñ Ortasındaǵı Qazaq Qoǵamınıñ Ğlewmettik-Ekonomikalıq Damwı", M. Q. Qozıbaev v.d. (der.), *Qazaqstan Tarıxı: Oǵerkter* (Almatı: Dävir, 1994), s. 208.

Hanlığın yürütme mekanizmasında bakanlık veya vezirlik gibi kurumlar mevcut değildi. Bu yüzden her bir yerel grup ile han arasındaki ilişki doğrudan gerçekleşiyordu.⁹⁰

Hanın üç önemli yetkisi ve görevi vardı. En başta boyların otlaklarını ve göç düzenlerini kontrol eder ve düzenlerdi. İkinci olarak asker toplar ve diğer hanlıklarla ilişkileri yürütürdü. Hanın üçüncü yetkisi ise vergi toplamaktı. Han bu işleri *jarlık* (yarlık) adı verilen ferman ile bildirirdi.

Hanın yerine kimin geçeceği konusunda kesin bir kural yoktu. Babadan oğla geçebildiği gibi, yakın akrabalarından biri de han olabilirdi. Genellikle hanın ölümü bir iç savaşa yol açarak hanlık iddiasında olan tarafların birbiriyle karşılaşmasıyla sonuçlanıyordu. Nihayetinde aralarındaki en güçlü aday diğerlerini alt edince han olabiliyordu. Hanlık ile ilgili bir diğer gelenek ise çok eski bir Kıpçak adeti ile ilgilidir. Bu Kıpçak adetine göre hanlık babadan oğla değil, amcadan yeğene geçmekteydi. İşte bu sebeple Barak Han'ın yeğeni olan Kerey ilk Kazak hanı olmuş, onu yeğeni Janibek izlemiştir.⁹¹

⁹⁰ Alfred E. Hudson, *Kazakh Social...*, s. 64.

⁹¹ Bereket Kärıbay, "Käreı Xan", *Jas Türkistan*, no: 1 (Mayıs 1998), s. 24.

3. — RUS SÖMÜRGEÇİ GÜCÜNÜN MODERNLEŞTİRİCİ ETKİSİ

Orta Asya Türk tarihinin bir diğer dönüm noktası bölgenin Rusya İmparatorluğu hakimiyetine girmesidir. Modernleşme adı verilen süreç Batı Avrupa’da XVI. yüzyılda başladığı halde, modern kurumlar, kavramlar ve daha önemlisi gündelik hayatta kullanılan araç-gereç ve silahların Orta Asya’ya ulaşması Rusların katkısıyla, XVIII. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Orta Asya’da *modernleşmenin itici gücü* Ruslar oldu. Rusya coğrafi olarak hızla modernleşen Avrupalı ülkelerin komşusuydu ve Çar I. Petro (1682-1725) zamanındaki kapsamlı Batılılaşma hareketiyle modernleşme sürecine dahil oldu.⁹² Türkiye’de bilinen adıyla Deli Petro, Rusya ve Avrupa’da tanınan adıyla Büyük Petro, nihayetinde Rusya’yı Avrupa ülkeleri düzeyine çıkarmak istiyordu. Bu amaçla Rusya devletini modern, tam anlamıyla mutlakiyetçi⁹³ ve aynı zamanda bürokratik bir yapıya kavuşturmak için büyük reformlar ve istila hareketlerine girişti. Çar Petro’ya göre,

“Kazak bozkırları tüm Asya ülkelerinin kapısı ve anahtarıdır, bu yüzden Rusya hakimiyeti altına alınması gerekmektedir”.⁹⁴

Böylelikle zaten Sibiryâ içlerine kadar ilerlemiş olan Ruslar, Kazak bozkırları ve Türkistan hanlıklarını işgal hareketine girişti. Kazaklar da modern dünya ile Ruslar

⁹² Çar I. Petro ve reformları hakkında; E. V. Anisimov, *The Reforms of Peter the Great: Progress Through Coercion in Russia*, çev. J. T. Alexander (New York: M. E. Sharpe, 1993); Simon Dixon, *The Modernisation of Russia 1676-1825* (Cambridge: Cambridge University, 1999).

⁹³ Rusya’da Çar IV. İvan’a kadar tam anlamıyla bir mutlakiyetten söz etmek mümkün değildir. Siyasi güç *dvoryan* denilen soylu ailelerin elindeydi. Rusya ancak IV. İvan’ın 1564’te başlattığı *Opriçnina* hareketi sonrasında otokratik bir yapıya ulaştı. Rusya Senato’sunun I. Petro’ya ‘Ülkesinin Babası, İmparator, Büyük’ unvanlarını vermesiyle Rusya artık bir imparatorluk haline geldi. Bkz. George Vernadsky, *A History of Russia* (New York: New Home, 1944), s. 65-98.

⁹⁴ A. S. Donnelly, “Peter the Great and Central Asia”, *Canadian Slavonic Papers*, cilt: XVII, no: 2/3 (1975), s. 212.

aracılığıyla tanıştı. Ancak bu tanışma çok acı ve sıkıntılı bir işgal, savaş ve sömürgeleşme sürecini de beraberinde getirdi. Evet, Kazaklara modern dünyayı tanıtan Ruslardı ama bu süreç İspanyolların Güney Amerika yerlilerine, İngilizlerin Hindistan, Avustralya ve Afrika halklarına, Fransızların Mağriblilere ve diğer emperyalist güçlerin hakimiyetleri altına aldığı yerli halklara tanıttığı biçimde gerçekleşti.

Bu bölümde Kazak siyasi yapısının büyük değişimler geçirdiği XVIII ve XIX. yüzyılları değerlendirmeye çalışacağım. Sözkonusu zaman diliminde Ruslar Kazak topraklarını tamamen işgal etmiş ve Kazak siyasi yapısını kökten değiştirmiştir. Rusların Kazak siyasetine etkin bir biçimde dahil olduğu 1730'lu yıllarda Kazaklar hanlar tarafından yönetilen, sınırları haritalarda gösterilmeyen geleneksel otlaklarda göçebe bir hayat süren ve yazılı bir hukuk sistemi olmayan bir halk iken; XIX. yüzyıl sonlarında eyaletlerde yaşayan, yerleşik hayata geçmeye başlamış, Rus valiler ve bürokratlar tarafından yönetilen bir Rusya İmparatorluğu sömürgesine dönüştü. Yani geleneksel toplum ve siyaset yapısı parçalandı, modern kavramlar ve kurumlar Kazakların gündelik hayatına egemen olmaya başladı. İşte bütün bunları başlatan Rusya'nın doğuya ve güneye doğru ilerlemesi ve Kazakların Rus hakimiyeti altına girmesidir.

Yukarıda özetlediğim iddiaları tarihsel delillerle desteklemeye çalışacağım. Bu amaçla öncelikle Rusya'nın Sibiry ve Orta Asya'da ne işi vardı sorusuna cevap vermek istiyorum. Sonrasında bir hayli tartışmalı bir mesele olan Kazakların Rus hakimiyeti altına girmesi konusunu işleyeceğim. En sonunda ise Rusların geleneksel Kazak siyasi yapısını tamamen değiştirdiği 1822-1891 yılları arasındaki kapsamlı kanuni reformları ele alacağım.

3.1. — Rusya İmparatorluğu'nun Doğuya Yayılması ve Kazaklar

Rusya İmparatorluğu'nun doğu ve güneye yayılmasının temel karakterini sömürgecilik ve emperyalizm kelimeleriyle kavramsallaştırmak mümkündür. Rusya XVIII. yüzyılda aslında sadece doğuya değil batıya, Polonya ve İsveç dahil olmak

üzere Avrupa içlerine doğru büyük bir ilerleme kaydetmişti. Fakat doğuda elde ettiği topraklar batıdakilerle kıyaslanamayacak genişlikteydi. Sadece Sibirya bölgesi bile tüm Avrupa'dan geniş topraklara sahipti. Peki, Rusya bu topraklarda ne arıyordu? Herşey 'yumuşak altın' olarak tabir edilen kürk ticareti ile başladı.⁹⁵ Tıpkı Kanada'da kürk arayan Fransızlar gibi, Ruslar da Sibirya'daki kürk ticaretini ele geçirmek istedi. Sonrasında güneydeki halklarla ticaret yaparak gelir elde etme siyaseti ortaya çıktı. Rusya, Sibirya ve Orta Asya'da, İspanyolların Güney Amerika'da ilerlemesine benzer bir biçimde hızla ve göreceli bir kolaylıkla yol aldı.⁹⁶ Yine tıpkı Güney Amerika gibi bu bölgeler Ruslar ve Avrupalılar tarafından bilinmeyen, keşfedilmeyi bekleyen bir 'terra incognita' idi. Öyle ki Rusya Sibirya'ya gönderdiği bazı keşif seferleriyle Sibirya'daki büyük ırmak sistemleri yoluyla Hindistan'a giden bir yol bulmaya çalışıyordu.⁹⁷

Kısacası ilk neden, pek çok şeyde olduğu gibi, ekonomikti. Ancak bu ekonomik girişimler kısa zamanda sistemli bir siyasete dönüştü ve siyasi anlaşmalar, askeri seferler, siyasi-idari yapılanmalar, ülkeleri egemenlik altına alma, buralara yeni yerleşimciler getirme biçiminde tezahür eden bir sömürgecilik hareketi haline geldi.

Sömürgecilik, XIX. yüzyıl başlarında Batılı güçlerin ekonomisini besleyen temel unsur haline geldi.⁹⁸ Başta Büyük Britanya olmak üzere Fransa, İspanya, Almanya ve Rusya İmparatorluğu Asya, Afrika ve Amerika'da kendi ülkelerinin yüzlerce katı büyüklüğünde toprakları ve milyonlarca insanı sömürge haline getirdi. Her bir sömürgeci güç uzak ülkelerde yaptıklarını meşrulaştırmak için değişik nedenler ileri sürdü. 'Vahşi halkları' medenileştirmek 'beyaz adamın sorumluluğu' (*white man's burden*)⁹⁹ olarak görüldü. Hiç bir ülke açıkça sömürgecilik ve

⁹⁵ Bugün bile bazı kürklerin binlerce Amerikan Doları fiyatla alıcı bulduğu düşünülürse, Rusya'nın kürk ticaretinden hatırı sayılır bir gelir elde ettiği daha iyi anlaşılabilir. XVII. yüzyılda Rusya hazinesi gelirlerinin yaklaşık yüzde 10'u kürk ticareti ve bundan alınan vergilerden oluşuyordu. Bkz.; Benson Bobrick, *East of the Sun: The Epic Conquest and Tragic History of Siberia* (New York: Poseidon, 1992), s. 72.

⁹⁶ Alex Trudov, "Taming the Dragon: Russian Imperial Drive towards the Far East (mid 16th Century to 1905), its Historical Significance and Consequences", Yüksek Lisans Tezi (Hawaii Pasific University, 2004), s. 45.

⁹⁷ Yuriy Bregel, "Central Asia: in the 18th - 19th Centuries", *Encyclopaedia Iranica*, cilt: V, s. 193-205.

⁹⁸ Charles H. Parker, *Global Interactions in the Early Modern Age* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), s. 232-235. Dünya ekonomisinin sadece modern zamanlarda değil, öncesinde de ne kadar birbirine bağlı olduğunu ayrıntılarıyla ortaya koyan bu önemli çalışmada Avrupa'nın ekonomik üstünlüğünün ne derece sömürgelere dayandığı hakkında bilgiler yer almakta.

⁹⁹ Ünlü İngiliz yazar Rudyard Kipling'in bir şiiri olan "White Man's Burden", özellikle İngiliz emperyalizmini meşrulaştırmak için kullanılan metaforlardan biri oldu. Konuyla ilgili bkz.; Fatma Kapaklı, "The Failure of the Concept of the White Man's Burden in James Gordon Farrell's the Siege of Krishnapur", *The Journal of International Social Research*, cilt: II, no: 9, (2009), s. 210-215.

emperyalizmin asıl karakteri olan şiddet yoluyla en doğal hakların gasp edilmesinden, yerli halka ait toprakların işgal edilmesinden, doğal kaynakların tek taraflı kullanımından, yerli halka ikinci sınıf insan muamelesi yapılmasından, milyonlarca insanın kendi yurtlarında köle muamelesi görmesinden ve gelenek, görenek, adet ve dini inançların aşağılanması söz etmiyordu. Her ülke kendi sömürge hareketinin en iyisi olduğunu, diğer ülkelerdeki insanlık dışı uygulamalardan tamamen farklı olduğunu iddia ediyordu.

Rusya İmparatorluğu da sözkonusu genellemeden farklı değildi. Bir çok Rus tarihçisine göre Rusların anayurtlarından daha doğuya ve aslında aynı zamanda batı ve güneye yayılmaları kesinlikle emperyalizm ile ifade edilemezdi. Onlara göre Rus yayılmacılığı zaten boş olan topraklarda yeni koloniler kurarak, buraları yerleşime, tarıma ve en nihayetinde medeniyete açmaktan ibarettir. Halbuki önceden başkalarına ait toprakların Ruslar tarafından ele geçirilerek Rusya İmparatorluğunun bir parçası haline getirilmesi, en basit ifadeyle, emperyalizmden başka bir şey değildir. Ancak Rus ve bazı Batılı araştırmacılar Rus yerleşimcilerin bozkır bölgelerini sömürgeleştirme hareketinin bilinçli bir emperyalist girişim olmadığını iddia etmektedir. Bunun yerine, Slav ve diğer halklardan yerleşimcilerin bozkır ve diğer ‘tarıma uygun’ bölgelere gitmeleri göçetme (*pereselenie*), yerleştirme (*rasselenie*) ya da dahili kolonizasyon (*vnutrennyaya kolonizatsiya*) tabirleri ile karşılanmıştır. Bu sonuncu tabir Almanların *innere Kolonisation* teriminin Rusça’ya uyarlanmış halidir. Slav köylülerin sömürge yerleşimleri bir imparatorluğun genişlemesi olarak değil, tarımsal ilerleme ve nüfus yayılması olarak görülmüştür. Ayrıca Rus gücünün ve Rus siyasi kurumlarının sömürgelerde uygulanması, her ne kadar işgal ve Rus hakimiyeti altına alma demek ise de, ‘içine alarak birleşme’ ve ‘ekonomik gelişme’ biçiminde değerlendirilmiştir. Bu ‘birleşme’ ve ‘ekonomik gelişme’ tabirleri sömürgelerle ilgili kullanıldığında, başkasına ait bir şeyi sahiplenme ve benimseme anlamına gelen, tek bir tabirle, *osvoenie* ile karşılanmıştır.

Özetle, Rusya İmparatorluğu’nun sömürge hareketi, tıpkı Çin’in genişlemesinde kullanıldığı gibi, tamamen doğal bir süreç gibi görülmüştür. Bu nedenle fetih veya işgal yerine ‘birleşme’ tabiri daha çok kullanılmıştır. Sonuçta Ruslara göre, Rusya İmparatorluğu’nun batı, güney ve doğusundaki bozkırları

sömürgeleştirmesi tarihçi Vasili Kliuçevski'nin tabiriyle 'temel bir gerçeklik'tir.¹⁰⁰ Bu düşünce günümüzde de sürmektedir. Amerikalı akademisyen Willard Sunderland'in yukarıda özetlenen düşüncelerine karşılık Rusya'dan gelmiştir. Rusya'da yayınlanan bir dergide Sunderland'in kitabını konu alan iki makale yer almıştır.¹⁰¹ Her iki makalede de Sunderland'in emperyalizm vurgusu şiddetle eleştirilmektedir.

Rusya İmparatorluğu'nda, I. Petro (1682-1725) devrinde başlayan kapsamlı modernleşme hareketi çerçevesinde yeni ele geçirilen bölgelere çeşitli keşif seferleri (ekspedisyonlar) gönderilmeye başladı. Bu ekspedisyonlar hem askeri hem de bilimsel amaçlarla yapıldı. Özellikle 1724'te Rusya Bilimler Akademisi'nin kurulmasından sonra Rusya İmparatorluğu'nun haritalarının yapımına ve yeni ele geçirilen bölgelerle ilgili raporların hazırlanmasına girişildi. Askeri, coğrafi, tarihi ve hatta biyolojik çalışmaları bünyesinde toplayan bu ekspedisyonlar aynı zamanda Rus milliyetçiliğini de besledi. Buna göre, Rusya topraklarının incelenmesi işi aynı zamanda Rusların ülkesini, dolayısıyla geçmişteki ve o günkü Rus halkının yaşam alanını tanımlamak anlamına geliyordu. Rusya denilen yer geçmişteki eski Rusların yaşadığı ülke olduğu gibi o Rusların torunlarının yaşadığı imparatorluk anlamına da geliyordu. Yani açık bir biçimde Rusya devleti ile Rus halkının yaşadığı topraklar arasında doğrudan bir bağ kuruluyordu. Kısacası Rusya İmparatorluğunun XVIII. yüzyıldaki devlet ve toprak ideolojisi 'Rusya, Rusların yaşadığı (her) yerdir' biçiminde ifade edilebilir. Bu düşünce doğrultusunda Rusya yeni ele geçirilen yerleri hızla sömürge haline getirmiş ve bu bölgeleri Ruslaştırma yoluna gitmiştir.¹⁰²

Gerçekte Rusya bir imparatorluk olma yolunda ilerlerken 'zamanın ruhuna' (*die zeitgeist*) uygun olarak ülkeler fethetmiş, halklara boyun eğdirmiş, uçsuz bucaksız yeni toprakları yerleşimcilerle sömürge haline getirmiştir. Rusların doğuya doğru koloniler kurma girişimleri XII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Novgorod ve Suzdal şehirlerinden bazı koloniciler Mordvinlerin ülkesinde kürk bulmak için Kama

¹⁰⁰ Willard Sunderland, *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe* (Ithaca: Cornell University Press, 2004), s. 3-4.

¹⁰¹ Igor Grachev, Pavel Rykin, "A European's View of Asiatic History: Willard Sunderland. Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe", *Forum for Anthropology and Culture*, no: 4 (2007), s. 395-402; Alexander Morrison, "What is 'Colonisation'? An Alternative View of Taming the Wild Field", *Forum for Anthropology and Culture*, no: 4 (2007), s. 402-419.

¹⁰² W. Sunderland, "Imperial Space: Territorial Thought and Practice in the Eighteenth Century", J. Burbank v.d. (ed.), *Russian Empire: Space, People, Power, 1700-1930*, (Bloomington: Indiana University Press, 2007), s. 42-43.

ırmağı boyuna kadar gitti.¹⁰³ Değişik zamanlarda yapılan bu koloni hareketleri Moğolların gelmesiyle iki yüzyıl kadar kesintiye uğradı. Ancak Kazan'ın 1552 yılında Ruslar tarafından alınmasıyla İdil ırmağının doğusuna giden yoldaki en büyük engel ortadan kalkmış oldu. Doğuya doğru genişleme şehirlerin kurulması ve Rusların bu yeni ticaret merkezi şehirlere yerleşmesiyle hız kazandı. Şehirler kurma yolunda ilk adımlardan biri Stroganov kardeşlerin 1558'de Çar IV. İvan'dan (daha bilinen adıyla Korkunç İvan) (1533-1584) Kama ırmağı boyunca Nogaylar ve diğer düşman halklardan korumak ve bu bölgelerden tuz çıkarmak için izin istemesiyle atıldı. Çar izin vermekle kalmadı, sözkonusu toprakların idaresini de Stroganov sülalesine verdi. Stroganovların ilk icraatlarından biri Kama boyunda Piskor manastırını inşaa etmek oldu. Doğuya doğru ilerleme Rus-Kazakları eliyle devam etti. Stroganovlar, Çar IV. İvan adına, Rus-Kazaklarının lideri Yermak'ın seferlerini finanse etti. Stroganovların hedefi Sibir Hanlığı'nın kontrolünde olan kürk ticaretini ele geçirmektir. Yermak sadece 840 (başka bir rivayete göre 1200) kişiden oluşan ordusuyla Sibir hanı Küçüm'ü 1582'de bozguna uğrattı. Bu zaferin en büyük nedeni Yermak ve Rus-Kazaklarının ateşli silahlara, tüfek ve toplara sahip olmasıydı. Stroganovlar böylelikle Ural'dan İrtiş ırmağına kadar olan muazzam büyüklükteki bölgeyi Çar IV. İvan'a hediye etmiş oldu. Sibir hanlığından dolayı yaklaşık 6 milyon km.² büyüklüğündeki bu bölgeye Sibirya adı verildi. Rus ilerlemesi ırmaklar boyunca kaleler kurarak ilerledi. Ruslar, Ob ve İrtiş ırmağına 1585'te, Yenisey'e 1628'de, Amur ve Kolima'ya 1640'da ulaştı. Irkutsk şehri, Fransızların bir diğer kürk şehri Montreal'i Kanada'da kurmasından önce, 1632'de inşa edildi. Ruslar en nihayetinde 1649'da Kamçatka yarımadasına ulaşmıştı. Rus ilerlemesi Çin'deki Mançu hanedanı tarafından 1689'da imzalanan Nerçinsk antlaşması ile durduruldu.¹⁰⁴

Bu süratli ilerleyiş neticesinde, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rusya İmparatorluğu toprakları kuzey doğuda tüm Sibirya boyunca uzanıyordu. Günümüzde bile çok düşük bir nüfus yoğunluğuna sahip olan Sibirya boyunca ilerlemek ve bu

¹⁰³ George V. Lantzeff, "Russian Eastward Expansion before the Mongol Invasion", *The American Slavic and East European Review*, cilt: VI, No: 18-19 (1947), s. 1-11; Roman K. Kovalev, "The Infrastructure of the Novgorodian Fur Trade in the Pre-Mongol Era", Doktora Tezi (University of Minnesota, 2002).

¹⁰⁴ Marc Ferro, *Colonization: A Global History* (London: Routledge, 1997), s. 47-48; Basil Dmytryshyn, "Russian Expansion to the Pacific, 1580-1700 : A Historiographical Review", *Slavic Studies*, no: 25 (1980), s. 1-25.

topraklarda egemenlik kurmak nispeten kolaydı.¹⁰⁵ Rusya'nın, doğu Asya'nın kuzeyindeki hızlı ilerleyişi güneye indikçe yavaşladı. Ural ırmağının Hazar Denizine döküldüğü eski Astrahan Hanlığı topraklarından doğusu, Altay ve Tarbagatay dağlarına kadar yüzyıllardır Kıpçak ya da Kazak bozkırı olarak biliniyordu. Eski çağlardan beri Avrupa-Asya sınırı Don ırmağı olarak görülürken I. Petro zamanında yapılan haritalarda bu sınır Ural ırmağına çekilmişti.¹⁰⁶ Rusya artık Ural ırmağını bu bölgede yaşayan göçebe kavimlerle, yani Kalmıklar, Başkurtlar ve Kazaklarla arasındaki doğal sınır olarak görüyordu. Rusya XVIII. yüzyıl boyunca bu yeni sınır hattını Ural'dan başlatarak batıdan doğuya doğru sırasıyla şu kale ve yerleşim yerleriyle belirledi: Kalmıkovski Forpost (1743), Yayitski Gorodok, İletski Gorodok (1740), Orenburg (1743), Orsk (1735), Verhneyaitskaya (1735), Troitskaya (1743), Petropavlovskaya, Omsk (1716), Koriyakovski Forpost (1720), Yamışevo, Semipalatnaya (1718), Ust'-Kamenogorskaya (1719).¹⁰⁷ Bu yerleşimlere tarihsel olarak bakıldığında ise doğudan batıya doğru bir gidiş gözlemlenmektedir. Bunda büyük ölçüde 1714-17 yıllarında yaklaşık 3 bin askerle yapılan Buhgol'ts ekspedisyonu etkili oldu. Sibiry içlerinden Yamışevsko gölüne kadar ilerleyen Buhgol'ts, burada Jungarlar tarafından kuşatıldı. Bunun üzerine ekspedisyon ekibinden kalan 700 kişiyle geri döndü, İrtiş ırmağı boyunca kuzeye gitti ve Om ırmağı boyunca Omsk kalesini kurdu. Kazak bozkırıyla Rus topraklarını ayıran bu hat boyunca 46 adet kale-şehir ve 96 adet karakol kuruldu.¹⁰⁸ Rus sömürge hareketi bu hat üzerinden ilerledi. Bu kalelerde öncelikle atlı Rus-Kazak birlikleri ve Slav göçmenler yerleşti. Söz konusu kaleler çok geçmeden ticaret merkezleri haline dönüştü.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Bugün yaklaşık 20 milyon olan Sibiry nüfusunun XVIII. yüzyılda yaklaşık 200 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bkz.; Igor V. Naumov, *The History of Siberia* (New York: Routledge, 2006), s. 48. Rusya nüfusu ise XVIII. yüzyıl başlarında yaklaşık olarak 13 milyon olarak tahmin edilmektedir. George Vernadsky, *A History of Russia...*, s. 114. Kazak nüfusu ise 1897 sayımına göre yaklaşık 3 milyon 400 bin kişiydi. N.V. Twrçaninov, "Naselenie Aziatskoy Rossii. Statiçeskii Oçerk", *Aziatiskaya Rossiya*, cilt: I (1914), s. 82.

¹⁰⁶ Norman Davies, *Europe: A History* (Oxford: Oxford University Press, 1996), s. 8.

¹⁰⁷ Yuri Bregel, *An Historical Atlas...*, s. 59.

¹⁰⁸ Edward Allworth, "Encounter", Edward Allworth (ed.), *Central Asia: 130 Years of Russian Dominance* (Duke University Press, 2002), s. 9-10.

¹⁰⁹ "Sibir Şebi", *Qazaq Sovet Entsiklopediyası*, cilt: X, s. 500.

3.2. — Kazak Topraklarında Rus Müdahalesi: Orenburg Şehri ve Orenburg Ekspedisyonu

Bu yerleşimler arasında Kazak tarihi açısından en önemlisi Orenburg şehridir. Kazakların Rus hakimiyeti altına alınması sürecinin neredeyse tamamı Orenburg'dan yürütüldü. Bu şehir Kazak tarihi için o derece önemliydi ki 1920 yılında Kırgız (Kazak) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduğunda başkent olarak Orenburg seçildi. Küçük Jüz hanı Ebulhayır'ın 1731'de Rusya tebaalığına geçtiğini bildiren fermanın yayınlanmasının ardından geleneksel Rus siyaseti takip edilerek bölgeye bir ekspedisyon gönderilmesi kararlaştırıldı. Çariçe Anna İvanovna'nın onayladığı 18 Mayıs 1734 tarihinde ilan edilen özel kanun ile Orenburg Ekspediyonu adı verilen keşif seferinin görevleri belirlendi.¹¹⁰ Çarlık Rusya'sının Kazak ülkesine yayılma niyetini açıkça ortaya koyan bu kanunda şu ifadeler yer almaktaydı:

“...öncelikle Ekspedisyon dahilinde arazi, göl ve ırmakları haritalara düzgün biçimde geçirebilecek askeri personel olmalıdır. Bu işleri yerli halka sezdirmeden, herhangi biri gibi davranarak, gizlice yürütmelidir. Ticaret yollarını ve yerli halkın gelenek-göreneklerini halkın dikkatini çekmeden çok gizli biçimde öğrenmelidir.”

Kanunun diğer maddelerinde ekspedisyonun güvenliğinin Rus-Kazaklar tarafından sağlanacağı, bu amaçla yol üzerinde istihkamlar kurulması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca ekspedisyonun amaçları hakkında sözkonusu kanunda Kazak yurdunun tarıma elverişlilik açısından incelenmesi, Kazak memleketi üzerinden Hive ve Buhara hanlıklarıyla ticari ilişkilerin geliştirilmesi için ticaret yollarının açılması, Or ırmağının Yayık ırmağıyla birleştiği yerde bir kale-şehir inşa edilerek Orenburg adının verilmesi, Sırderya ırmağının Aral gölüne döküldüğü deltada bir şehir kurularak Aral üzerinden ticaret yollarının kurulması gibi konular yer aldı.

¹¹⁰ "6571.- Maiya I. Vısoçayşaya rezolyutsiya na proekt Statskago Sovetnıka İvana Kırilova.- O postroenii goroda pri ust'e reki Or, dlya poddannıx Başkırtsov i prişedşix vnov v poddanstvo Kırğis-Kaysakskago i Karakalpakskago naroda; o naryade rabotnikov dlya stroeniya o snabjeniı onago goroda garnizonom, artilleriyskimı orwdiyamı i pripasamı, i ob opredelenii na sey predmet Wfımskix pribılıx doxodov sverx prejnıyago oklada.", PSZ, cilt: IX, s. 309-317.

Ekspedisyon başkanı İ. K. Kirillov, yardımcısı ise A. V. Tevkelev oldu. Kirillov, Rusya Senatosu'nun Baş Sekreteriydi ve ayrıca ünlü bir haritacıydı. İlk Rusya atlasını Kirillov hazırlamış ancak yayınlayamadan Orenburg Ekspedisyonuna gitmek zorunda kalmıştı. Başkurtlar 1734-1735 yıllarında Rusya'ya karşı büyük bir isyan başlattığı için Ekspedisyonun belirlenen yere ulaşması bir hayli zor oldu. Ekspedisyon üyeleri ve ayrıca Ebulhayır Han, kardeşi Eralı ve diğer bazı Kazak sultanlarının da katılımıyla 15 Ağustos 1735'te Orenburg kalesinin inşasına başlama merasimi düzenlendi. Kirillov'un ölümünden sonra 1737'de Ekspedisyon başkanlığına V. N. Tatitşev getirildi ve artık ekspedisyonun adı Orenburg Komisyonu olarak değiştirildi. Tatitşev de bir bilim adamıydı. Kendisi ünlü bir coğrafyacıydı ve aynı zamanda Ural Madenleri İdaresinin başkanlığını yapıyordu. Tatitşev şehrin yerinin uygun olmadığı ve taşınması gerektiği yönünde Çariçe'ye görüş bildirdi. Bu mesele 1739'da başkan olarak atanan Prens V. A. Urusov zamanında da gündemde kaldı. Urusov, Komisyon başkanı olduğunda gündeminde üç önemli mesele vardı: Orenburg şehrinin taşınarak eski şehrin Orsk olarak adlandırılması, Tobolsk ve Yayık ırmaklarının boyunda yeni kale-şehirler kurulması ve yeni Orenburg şehrine Kazan Guberniyası'ndan Tatar tüccarların getirilmesi. Samara ırmağının Yayık'la birleştiği bölge Orenburg'un yeni yeri olarak tespit edildi. Orenburg Komisyonu başkanlığına 1742'de İ. İ. Neplyuev getirildi. Neplyuev, Küçük Jüz ve Orta Jüz Kazaklarının tamamen Rus egemenliğine girmesi için yoğun çaba sarfetti. Orenburg şehrinin taşınması işi onun zamanında gerçekleşti. Orenburg şehri 1743'te taşındı ve 1744'te Orenburg Komisyonu, Orenburg Guberniyası¹¹¹ olarak yeniden yapılandırıldı. Rus ve Kazak tarihinde önemli bir yeri olan Orenburg'un ilk valisi olarak Neplyuev tayin edildi. Neplyuev'in en önemli görevi Orenburg sınırına kaleler inşa etmek oldu. Neplyuev zamanında 28 kale, 36 karakol ve 3 Rus-Kazak askeri birliği istihkamı yapıldı. Karakollar kalelerin arasına inşa edildi. Her bir karakol arası yaklaşık 20 km. olacak şekilde bir savunma hattı oluşturuldu. Bu kale-şehirlere yerleşimciler getirildi. Özellikle Ural Rus-Kazakları ve Rus köylüleri geldi. Ayrıca 1744-1762 yılları arasında Kazan Guberniyasından 95.378 kişi gelip yerleşti. Tatarlar, Orenburg

¹¹¹ Guberniya bir çok vilayetten oluşan ve 'genel valilik' tabiriyle karşılanabilecek bir yönetim birimidir. İlk defa Çar I. Petro 1708 yılında gittikçe büyüyen Rusya topraklarını sekiz guberniyaya ayırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Sergey Tarxov, "İzmenenie Administrativno-territorialnogo Deleniya Rossii v XIII-XX vv.", *Logos*, cilt: 46, no: 1 (2005), s. 65-101.

şehrinde Seytov yerleşimini kurdu ve burası Özbek, Kazak ve Tatarlar arasındaki ticaretin merkezi haline geldi.¹¹²

Özetle Orenburg adı, ister bir ekspedisyonun, komisyonun ya da şehrin adı olsun, Kazakların Rus hakimiyeti altına girmesinde kilit rol oynadı. Rusların Kazaklar üzerinde egemenlik kurma ve Kazak topraklarını sömürgeleştirme stratejisi Orenburg'dan başlayarak Çin sınırına kadar uzanan kale-şehirlerden oluşan Sibirya Sınır Hattı ile başladı. Bu kale-şehirler ile Rusya Kazak topraklarını batıdan ve kuzeyden kuşattı. Batıda Orenburg, doğuda Sibirya'da da Omsk şehirlerini askeri, diplomatik ve siyasi merkezler haline getirdi. Askeri seferlerde bu şehirler ve sınırdaki diğer kaleler üs olarak kullanıldı. Ayrıca Kazakların Rus hakimiyetini kabul etmeleri konusunda Kazak hanları ve sultanları ile görüşmeler bu şehirlerde yürütüldü.

3.3. — Kazakların Rus Hakimiyeti Altına Girmesi

Rusya İmparatorluğu'nun Kazak ülkesini hakimiyet altına alması Kazak tarihinin en tartışmalı konularından birisidir. Sovyet dönemi tarihçileri Kazakların kendi istekleriyle Rus hakimiyetini kabul ettiklerini iddia etmişlerdir.¹¹³ Ayrıca devamlı surette bu kabul edişin Kazakları olumlu yönde etkilediği, ekonomik, toplumsal ve siyasi ilerlemeye yol açtığı, kısacası Kazakları modernleştirdiği söylenegelmıştır.¹¹⁴ Kazakların Rus hakimiyeti altına girmesi meselesi güncelliğini yitirmemiş, bağımsızlıktan sonra da Kazakistan tarihçilerinin gözde araştırma alanlarından biri haline gelmiştir.¹¹⁵

¹¹² V. Ya. Başın, *Rossiya i Kazaxskie Xanstva XVI-XVIII vv.* (Alma-Ata: Nawka, 1971), s. 198-199.

¹¹³ *Qazaq SSR Tarixi: Köne Zamannan Büginge Deyin*, cilt: III (Almatı: Ğılım, 1982), s. 37. Sovyet resmi görüşünün en yetkili ortamlarından biri olan beş ciltlik *Qazaq SSR Tarixi* adlı eserde ve diğer çalışmalarda "kendi isteğiyle" tabiri özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca Rusça eserlerde de bu konu "Kazakistan'ın Rusya'ya katılması/birleşmesi (*prisoedinenie*)" tabiriyle ifade edilmektedir. Bunun yanında "Rusya vatandaşlığına girme (*poddanstvo*)" ifadesi de sıkça kullanılmıştır. Bkz.; M. Vyatkin, *Oçerki po İstorii Kazaxskoy SSR* (OGİZ Gospolitizdat, 1941).

¹¹⁴ Bu konuda en bilinen örnek; T. Şoimbaev, *Progressivnoe Znaçenie Prisoedineniya Kazaxstana k Rossii* (Alma-Ata: Kazaxstan, 1973). Ayrıca bkz.; B. S. Suleymenov ve V. Ya. Başın, *Kazaxstan v Sostave Rossii v XVIII-naçale XX veka* (Alma-Ata: Nauka, 1981).

¹¹⁵ S. V. Timçenko, "Problemı Prisoedineniya Kazaxstana k Rossii v Sovremennoy Kazaxstanskoy İstorioğrafi", S. N. Abaşın v.d., *Tsentralnaya Aziya v Sostave Rossiyskoy İmperii* (Moskova: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2008), s. 338-359.

Bu konu Kazak siyasi yapısının modernleşme sürecinin temel karakterini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Kazak siyasi tarihinde belirleyici bir yere sahiptir. Eğer meselenin Sovyet versiyonunu doğru olarak kabul edersek Kazakların Rus hakimiyeti altına girmelerini emperyalist bir sömürgeleşme süreci olarak göremeyiz. Bu durumda konu daha çok, tıpkı günümüzde Avrupa Birliği'nde örnekleri görülen, bir siyasi entegrasyon süreci haline gelmektedir. Gerçekten de Kazaklar kendi iyiliklerini düşünerek, daha rahat ve huzurlu bir hayat sürebilmek için gönüllü olarak mı Rus tebaası oldu? Yoksa Kazaklar zor kullanılarak, cebren Rus hakimiyetini kabule mecbur mu bırakıldı? Bu noktada üçüncü halin imkansızlığı prensibini gözardı ederek bir diğer açıklama getirmeye çalışacağım. Kazakların bir kısmı Rus himayesini gönülsüz de olsa kabul etti ve paradoksal olarak bu himayeyi varlıklarını ve bağımsızlıklarını korumak için bir araç olarak kullanmak istedi. Ancak Kazakların Rus himayesine girme isteği anlaşmalarla belgelenmiş bir olgu haline dönüştü. Ruslar da bu meşruiyet temeli üzerinde kendi siyasetini geliştirdi, sonrasında Kazakların bölünmüşlüğü, siyasi, ekonomik ve askeri zayıflıklarını kullanarak kısa zamanda tüm Kazak topraklarında egemen güç haline geldi.

Ruslar gelmeden önce, Orta Asya'da Moğol hakimiyeti vardı. Moğol İmparatorluğu sonrasında, geleneksel toplumsal ve siyasi yapı kurumsal hale geldi, belli esaslara bağlandı. Tarihi Kıpçak bozkırı, XV. yüzyıl ortalarında, yani Osmanlıların İstanbul'u alıp artık bir imparatorluk haline geldiği yıllarda, Kazak Hanlığı'nın hakimiyeti altına girdi. Kıpçak birliğini oluşturan boyların büyük kısmı artık Kazak Hanlığı'nın siyasi çatısı altında birleşti. Ancak Moğollardan miras kalan adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışı kısa zamanda Kazakları üç büyük *ordaya* böldü. Moğol İmparatorluğundaki *orda* kurumunun daha küçük ölçekte bir yorumu olan bu üç boy birliğine Kazaklar *jüz* (yüz) adını verdi. Kazak boyları sırasıyla *Ulu*, *Orta* ve *Kişi* (küçük) *Jüz* boy birlikleri altında toplandı. Çok daha sonraları XIX. yüzyılda dördüncü bir *jüz* oluştuğunda buna Bökey Ordası adı verildi. Bu adlandırmada yoğun bir Rus etkisinden sözedilebilse de aslında Kazakların *jüz* kurumu ile neyi ifade ettiği böylece açık bir biçimde ortaya konuyordu. Yine tıpkı Cengiz Han İmparatorluğunda olduğu gibi her bir *jüz* kısa zaman içinde ayrı hanlar tarafından yönetilmeye başladı. Yönetimsel hiyerarşinin en tepesinde üç *jüzün* kabul ettiği bir ulu han olsa da pratikte her *jüz* kendi hanı tarafından yönetilmeye başladı. Kazak geleneksel hukukunu *Jeti Jargı* (yedi yargı/kanun) adı altında derleyen Tavke

Han (1680-1718) en son ve Kazakları birleştirmede en başarılı ulu han olarak kabul edilir.

Bu ayrılığın en başta gelen nedeni doğudan yükselen yeni bir Moğol gücünün, Jungar Hanlığı'nın tüm Kıpçak bozkırını ele geçirmesi oldu.¹¹⁶ Kazak Hanlığı ile Jungarlar ve onların batıya göçederek İdil boyuna yerleşen kolu Kalmıklar arasında XVI. yüzyıldan beri süregelen bir mücadele zaten mevcuttu. Jungar Hanlığının kuruluş yılı olarak kabul edilen 1635'ten sonra Jungarlar tüm Doğu Türkistan'ı ele geçirdi ve batıdaki Kazak bozkırlarına doğru genişledi. Kazak tarihinin en sıkıntılı dönemlerinden biri olan Kazak-Kalmık savaşları özellikle Jungar hanı Tseveen Aravdan (1697-1727) döneminde çok şiddetlendi.

Kazak tarihinde *Aqtaban şubırındı-Alqaköl sulama*¹¹⁷ denilen büyük savaşlar ve göçler 1722-1723 yıllarında gerçekleşti. Jungarların amacı Kazak Hanlığı'nın merkezi Türkistan şehrini almak ve bozkırda hakimiyet tesis etmektir. Tarih sahnesinden silinme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kazaklar büyük bir varlık mücadelesine girişti. Bu mücadelede *aq süyek* hanlar ve sultanların yanısıra *kara süyekten* batırlar da etkin rol oynadı. Bögenbay, Kabanbay, Navrızbay, Bayan, Malaysarı, Eset ve Rayımbek Batırlar Kazak halkını Kalmık saldırılarına karşı korudu. Savaşlarda büyük kahramanlıklar sergileyen bu komutanlar zaman zaman siyasete de karıştı. Han seçimlerinde ve diğer bazı kararların alınmasında etkili oldular.

Jungar istilası Kazaklardaki hanlık kurumunu zayıflattı ve sonuçta tüm Kazaklara hükmeden tek bir han devri kapandı. Kazaklar bölündü, her bir jüz ayrı hanlar tarafından yönetilmeye başladı. Kazak siyasi yapısı, özellikle hanlığın kime geçeceği ve siyasi kararların alınmasında *kara süyekten* grupların katılımı

¹¹⁶ Tarihte daha çok Jungar adıyla bilinen bu halk Oyrat ve Kalmık olarak da adlandırılmıştır. Moğol İmparatorluğu hakimiyetini tanımadan kendi idarecileri yönetiminde bugünkü Moğolistan'ın batısında yaşayan bazı Moğol boylarının oluşturduğu birliğe Oyrat (müttefik) adı verildi. Bu halka aynı zamanda sol kol (batı) anlamında Jungar da dendi. Türkler ise bu halkı Müslüman olmayan, eski dininde kalan anlamında Kalmak (ya da Kalmık) adıyla anmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Ekrem Kalan, "Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi", Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005); Junko Miyawaki, "History of the Dzungars: Introductory Survey", Chahryar Adle ve Irfan Habib (ed.), *History of Civilizations of Central Asia*, cilt: V (Paris: UNESCO, 2003), s. 142-179.

¹¹⁷ Bu deyim "ayakları beyazlaşana kadar durmadan yürüyerek halsiz kalmak ve sonunda susuzluktan bitap düşerek göl kenarına düşüp kalma" anlamına gelmektedir. Kazakların o dönemde yaşadıkları zorlukları ifade etmek amacıyla kullanılır. Bkz. Jambıl Artıqbaev ve Adılhan Pırmanov, *Qazaqstan Tarixi* (Almatı: Atamura, 2008), s. 336. Ayrıca Kazak tarihinde artık bir deyim haline gelen bu tabirin Kazak tarih yazımındaki yeri hakkında bkz.; Michael Hancock-Parmer, "Historiography of the Bare-Footed Flight: Dynamics of a National History", Yüksek Lisans Tezi (Indiana University, 2011).

meselerinde değişimler yaşandı.¹¹⁸ Bu değişimler Kazak hanlık geleneğinin ve Kazak siyasi yapısının XVIII. yüzyıl boyunca hızla çözülmesine yol açtı.

Jungar istilasının bir diğer etkisi ise Kazakların Ruslara yaklaşması olmuştur. Ünlü Kazak etnograf ve tarihçisi Çokan Velihanov'a (1837-1865)¹¹⁹ göre, "XVIII. yüzyılın başları Kazak halkı için çok sıkıntılı zamanlardı. Jungarlar, İdil Kalmıkları, Yayık Rus-Kazakları ve Başkurtlar her yandan Kazaklara saldırıyor, sürülerini gaspediyor ve tüm halkı tutsak edip götürüyordu".¹²⁰ Kazaklar devamlı bir savaş ve mücadele içindeydi. Kalmıkları bir türlü topraklarından çıkaramayan Kazaklar, bir de kuzeyden gelen Başkurt akınlarından şikayet ediyordu. Bu durumda bölgede gittikçe güç kazanan ve artık dünya siyasetinde etkin hale gelen Rusya İmparatorluğu'ndan yardım isteme düşüncesi gündeme geldi. Kalmıklara ve Başkurtlara karşı Ruslardan yardım istemeyi coğrafi olarak en batıda yer alan, yani Ruslara en yakın grup olan Kişi Jüz Kazaklarının hanı Ebulhayır Han uygulamaya koydu. Böylelikle Ebulhayır Han Kazak tarihinin en tartışmalı konularından birini, Kazakların Rus hakimiyeti altına girmesi meselesini başlatmış oluyordu.

Ruslar, Kazakları bölüm bölüm hakimiyet altına aldı. Coğrafi olarak batıdan doğuya doğru önce Küçük Jüz, sonra Orta Jüz ve en son olarak da Ulu Jüz Kazakları Rusya hakimiyetine girdi. Bu işgal hareketi, sadece güçlü Rusya'nın askeri hareket neticesi Kazak topraklarını işgal etmesi biçiminde gerçekleşmedi. Yani tek yönlü bir hareket değildi. Birden çok etkenin biraraya geldiği, dinamik bir yapıya sahipti.

Bu sürecin unsurlarını çeşitli güçlerin Kazak bozkırını ele geçirme savaşı, Kazak hanlığındaki iktidar mücadelesi ve Rusya'nın doğuya ve güneye yayılma siyaseti biçiminde sıralamak mümkündür. Jungar-Kazak savaşlarının XVIII. yüzyıl başında en yoğun noktasına çıkması ve ayrıca Orta Asya içlerine doğru ilerleyen Çin etkisi birinci unsur kapsamında değerlendirilebilir. Zaten üç parçaya bölünmüş olan

¹¹⁸ Alan Bodger, "Change and Tradition in Eighteenth-Century Kazakhstan: The Dynastic Factor", Shirin Akiner (ed.), *Cultural Change and Continuity in Central Asia* (London: Kegan Paul, 1991), s. 344-361.

¹¹⁹ Asıl adı Muhammed Qanapiya olan Şoqan Şıñğısılı Wälixanov'u kaynaklar ilk Kazak coğrafyacısı, halkbilimcisi, dilbilimcisi ve tarihçisi olarak gösterir. Wälixanov meşhur Abılay Han'ın neslinden olup Orta Jüz'ün son hanı olan Wäli Han'ın torunudur. 1853'te Omsk askeri okulundan mezun olduktan sonra Rus hükümet görevlerinde bulundu. Rus aydınlarıyla sıkı dostluklar edindi. Kazak tarihi, edebiyatı ve coğrafyası üzerine pek çok çalışmalar yaptı. Manas destanından batı literatüründe ilk bahseden ve destanın bir bölümünü Rusça'ya ilk defa çeviren Wälixanov'tur. Älkey Marğulan, "Şoqan Şıñğısılı Wälixanovtñ Ömiri meñ Qızmeti", Älkey Marğulan (der.), *Şoqan Wälixanov: Tañdamalı* (Almatı: Jazuvşı, 1985), s. 3-82; Turatbek Mantayev, "Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov'un Eserleri", Yüksek Lisans Tezi (İzmir: Ege Üniversitesi, 2010).

¹²⁰ Çokan Valixanov, *Sobranie Soçineniy v 5 tomax*, cilt: I (Alma-Ata: Akademïa Nawk, 1961), s. 426.

Kazak hanlığındaki büyük han olma yarışı ve her bir hanlık içinde görülen ayrı iktidar mücadeleleri Rus müdahalelerine zemin hazırlıyordu. Rusların bu durumu maharetle değerlendirerek devamlı surette Kazak Jüzlerinin içişlerine karışması ve Kazaklar arasındaki mevcut ayrılığı derinleştiren bir strateji izlemesi Rusya'nın doğuya ilerleme siyasetinin temelini oluşturdu. Her bir Kazak jüzünün Rusya hakimiyetine girme sürecinde bu üç unsurun etkileşimli bir biçimde beraberce yürüdüğü rahatlıkla görülebilmektedir. Bu çok boyutlu yapı nedeniyle sözkonusu süreç Kazak tarihinin en tartışmalı konularından biri olmuştur.

Kazak jüzlerinin Rus hakimiyeti altına girme süreci tarihsel ve coğrafi olarak üç bölümde ele alınabilir. Bu amaçla önce Küçük Jüz'ün Rusya tebaası olması, sonrasında sırasıyla Orta ve Küçük Jüz Kazaklarının Rusya hakimiyetine girmesi ele alınacaktır.

Kazak-Rus ilişkileri XVI. yüzyıla kadar uzansa da XVIII. yüzyıla kadar genelde ticari konularda diplomatik elçilik heyetleri yoluyla ilişkiler yürütüldü. Rusya'nın 1714'teki İsveç zaferinden sonra Çar I. Petro dikkatini Türkistan hanlıklarıyla ticarete verdi. Petro, 1714-1725 yılları arasında Sibirya'ya ve Orta Asya'ya bir çok keşif ve elçilik heyeti gönderdi. Bunlardan pek çoğu dikkate değer bir başarı elde edemedi. Ancak 1714'teki Buhgol'ts keşif seferinden sonra İrtiş ırmağı boyunca Orta Asya bozkırlarının kuzeyinde kale şehirlerden oluşan ünlü Sibirya Savunma Hattı kuruldu.¹²¹

Kazaklar, Kalmık ve Başkurt saldırılarına karşı değişik zamanlarda Rusya'dan yardım istese de Çariçe Anna İvanovna (1730-1740) zamanına kadar olumlu bir cevap alınamadı. Rusya, doğudaki hanlıklarla ve özellikle Çin ile ticari ilişkilerini ilerletmek istiyordu. Bu ortamda Kişi Jüz hanı Ebulhayır, Kazak *aksakalları* ve *batırlarıyla* yaptığı istişare doğrultusunda Rusya'ya yeni bir elçi heyeti gönderdi. Seyitkul Koydağulov ve Kutlımbet Koştaev başkanlığındaki heyet 1730'da Çariçe Anna'ya sunulmak üzere yazılmış bir mektupla Petersburg'a gitti. Aynı yıl Çariçe Anna,

¹²¹ Sibirya Savunma Hattı ve bu hat boyunca gerçekleşen ticari, siyasi ve kültürel ilişkiler hakkında yeni bir çalışma dikkati çekmektedir; Yuriy Malikov, *Tsars, Cossacks, and Nomads: The Formation of a Borderland Culture in Northern Kazakhstan in the 18th and 19th Centuries* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2011).

Rusya'ya gelen ilk Çin elçilik heyetini kabul diyordu.¹²² Yani Rusya doğuya doğru ilerleme konusunda bir hayli kararlı adımlar atıyordu.

Türkçe yazılmış olan mektupta Ebulhayır Han, "Uluğ Padişah"a hitaben özetle şöyle diyordu:

"Ural boyunda yaşayan sizin tebanızdan Başkurt halkıyla yakın ilişkiler kuramadık. Ulu Padişah Hazretleri size tabi olarak, yine sizin bendeniz Aldarbay'la birlikte size elçi gönderiyorum. Aldarbay size elçi göndermemizi talep etti, bu yüzden ben Ebulhayır Han, sayısız Orta Yüz Kiçi Yüz Kazaklarıyla birlikte size boyun eğdim. Artık sizin yardımınızla Ural boyundaki kullarınız Başkurtlarla barış içinde yaşamayı dileriz".¹²³

Bu mektup üzerine Rusya Dışişleri, Çariçe'ye, Ebulhayır Han'ın Rusya'dan koruma talep ettiğini, bu nedenle Kazakları Rusya tebaası olarak ilan etmenin doğru olacağını tavsiye eden bir rapor sundu.¹²⁴ Çariçe Anna, 19 Şubat 1731 tarihli fermanında Kazakları Rusya İmparatorluğunun tebaası ilan etti. Çarlık fermanı olarak yayınlanan bu metinde özetle şu maddeler yer alıyordu:

"Biz ulu hükümdar, bizim yüce imparatorumuz, senin, Ebulhayır Han'ın elçilerin Kutlumbet Koştaev ve Seytkul Kuydaulov eliyle gönderdiğin mektuptan senin kendi rızanla bize tebaa olduğunu bildik

¹²² Steven Sabol, "Kazakh Resistance to Russian Colonization: Interpreting the Kenesary Kasymov Revolt, 1837-1847", *Central Asian Survey*, cilt: XXII, no: 2/3 (2003), s. 234.

¹²³ *Kazaxsko-Rwsskie Otnoşeniya v XVII-XVIII vekax: Sbornik Dokumentov i Materialov* (Alma-Ata: Akademîya Nawk Kazaxskoy SSR, 1961), s. 35-36.

Mektubun orijinal metninin transkribe edilmiş hali şöyledir:

"Uluğların uluğsı himmeti büyük devleti artuk yeryüzünü biylegen ak biy uluğ padişah hazretlerinin huzuruna bendeliğe aynalamız. Günden gün aydan ayğa yıldan yılğa devleti selameti ziyade ola inşaallah teala. Badehu arz-ı bende hazretlerinizge budur ki siz uluğ hazretnin Ural iştegi Başkurt halayıkı birle arada illigimiz yok siz devletli uluğ padişah hazretlerinin sayesinde penah olub mutı'-ı munkad olmak için tuğal yolu Ural iştegi bendeniz Aldarbayğa elçi koşup yiberdim ol Aldarbay siz uluğ padişalık hazretinizge elçi tilegeni için biz Ebulhayır Han kırık san Kazak orta yüz kiçi yüz barça raiyyet karalarım birle baş saldım barlık siznindir ol kullarınız Ural iştegi birle illi kılıb yaraşulıknı tileymiz sizin yarlığınız birle il (?).....

Seyitkul

Yibergen elçi başı Kutlumbet yoldaşları birle".

Rusça ve Kazakça tercümeleri olmasına rağmen bu önemli mektup orijinal halinden Latin harflerine dünya literatüründe ilk defa burada transkribe edilmiştir. Mektubun orijinal metni için tez çalışmasının sonunda yer alan 'Ekler' bölümüne bakınız.

¹²⁴ Baymirza Hayit, "Some Reflections on the Subject of Annexation of Turkistani Kazakhstan by Russia", *Central Asian Survey*, cilt: III, no: 4 (1984), s. 61-75.

ve Rusya'nın tebaası Başkurtlarla komşuluk içinde olduğunuzu anladık.

İlk olarak yüce imparatorumuza hizmet etmeyi, Başkurtlarla barış içinde yaşamayı ve vergi ödemeyi vaat edeceksiniz.

İkinci olarak Rusya tebaasına sizin tarafınızdan hiçbir zarar gelmemeli.

Üçüncü olarak siz Kaysaklara (Kazaklara) herhangi bir saldırı olursa yüce imparatorumuz sizi korur ve sizi kendi tebaamız sayarız.

Dördüncü olarak sizden Başkurtlar ve diğer Rusya tebaasından olan halkların aldığı şeyler geri verilecek. Siz de Rus tutsakları salıvermeyi, Başkurtlar, Kalmıklar ve diğer Rusya tebaası halklar ile barış içinde yaşamayı vaat edeceksiniz.

Böylelikle biz, ulu hükümdar, yüce imparator, sana Kırgız-Kaysakların hanı Ebulhayır, sultanlar ve diğer bütün Kırgız-Kaysak ordusuna lutfedip, sizin talebiniz doğrultusunda yukarıda sayılan şartlarla sizi tebaalığa kabul ettik."¹²⁵

Çariçe Anna İvanovna, aynı gün Kazaklarla görüşmeleri yürütmek ve Çarlığın taleplerini Kazaklara etraflıca anlatıp, tüm Kazak halkına Rusya'nın tebaası olmayı kabul ettirmek gibi görevlerle tercüman Mamet Tevkelev'i¹²⁶ (ö. 1766) elçilikle görevlendiren bir karar daha ilan etti.¹²⁷ Böylelikle Küçük Jüz Kazakları resmen Rusya İmparatorluğu tebaası sayıldı.

Bu anlaşma aslında pek çok bakımdan Rusların daha önce Kalmık hanı Ayuki ile 1697'de yaptığı anlaşmayla benzer özellikler gösteriyordu.¹²⁸ Belki de Ebulhayır Han, Rus-Kalmık ilişkilerini örnek alarak böyle bir girişimde bulunmuştu. Ancak her iki anlaşmanın başlattığı süreç sonuçta hem Kalmıklarda, hem de Kazaklarda hanlık kurumunun ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Çar I. Petro zamanında başlayan doğuya

¹²⁵ "5704.-Fevralya 19. Jalovannaya Gramota Starşin Kirgiz-Kysatskoy Ordı Ebulxaır Xanw i vsemu Voyskw, - o prinyatiu ix v Rossiyskoe Poddanstvo", *PSZ*, I. seri, cilt: VIII (Sanktpeterbwrg: Peçatano v Tipografii II Otdleniya Sostvennoy, 1830), s. 386.

¹²⁶ Asıl adı Kutlu Muhammed Tevkelev'dir, Hristiyan olarak adını Aleksey İvanoviç Tevkelev olarak değiştirmiştir. Kazaklar ve Karakalpakların Rusya hakimiyeti altına alınmasında diplomatik heyetlere başkanlık etti ve Rusya İmparatorluğunda önemli görevlerde bulundu. Hayatı hakkında bkz.; Osman Yorulmaz, "Aleksey İvanoviç (Kutlu Muhammet) Tevkelev", *Bilig*, no: 34, s. 117-144. Rusya'nın Orta Asya siyaseti hakkında önemli bilgiler veren Tevkelev'in günlüklerinin en kapsamlı edisyon kritiği ve hayatı için bkz.; İ. V. Erofeeva (der.), *İstoriya Kazaxstana v Rvsskix Istochnikax XVI-XX vekov: Jwrnali i Shvjebnie Zapiski Diplomata A. İ. Tevkeleva po İstorii i Etnografii Kazaxstana (1731-1759 gg.)* (Almatı: Dayk-Press, 2005).

¹²⁷ *Kazaxsko-Rvsskie Otnoşeniya...*, s. 41.

¹²⁸ Michael Khodarkovsky, "Uneasy Alliance: Peter the Great and Ayuki Khan", *Central Asian Survey*, cilt: VII, no: 4 (1988), s. 1-47.

ilerleme siyaseti Rusya'daki iktidar mücadelesine ve iç sorunlara rağmen Çariçe Anna zamanında da benzer yöntemlerle devam etmiştir.

Ebulhayır Han, mektubunda kendisini açık bir biçimde sayısız Orta Jüz ve Küçük Jüz Kazaklarının hanı olarak tanıtiyordu. Ancak, Tevkelev Kazak ülkesine geldiğinde gerçek durumun hiç de Ebulhayır'ın anlattığı gibi olmadığını gördü. Ebulhayır Han, hem Kalmıklara ve Başkurlara karşı bir müttefik arayışı ile hem de Kazaklar arasındaki iç iktidar mücadelesinde avantaj sağlamak gayesiyle Ruslarla anlaşma yoluna gitmişti. Kazak sultanları, biyleri, batırları ve aksakallarından pek çoğu Tevkelev'in gelmesinden ve daha önemlisi ileri sürdüğü anlaşma şartlarından rahatsız oldu. Ancak Tevkelev diplomatik becerisini kullanarak Küçük Jüz içi siyasette etkin isimleri yanına çekmeyi bildi. Özellikle Bökenbay Batır'ın desteği sayesinde başarılı oldu.

Kazaklar bu anlaşmayı fiili olarak fazla bağlayıcı görmüyordu. Kazak liderlerine göre bu yemin tamamen kağıt üzerinde kalan, gerektiğinde tek taraflı olarak şartları esnetilebilecek bir anlaşmaydı. Bu anlaşmayla Başkurt ve Kalmıklara karşı Rus koruması, hanlık içi iktidar mücadelelerinde avantaj sağlama ve sınır boyundaki ticarete birtakım ayrıcalıklar elde etmeyi planladılar. Fakat Rusya bu anlaşmaları çok daha ciddiye aldı ve devamlı surette bu tarz anlaşmaları Kazak topraklarını ele geçirmede diplomatik bir araç olarak kullandı.¹²⁹

Rusya, Küçük Jüz'den sonra komşusu konumundaki Orta Jüz Kazaklarını da aynı yöntemle kendisine bağlamak istedi. Orta Jüz hanı Semeke (Şahmuhammed) Han kendisine bağlı boyları Türkistan şehrinden yönetiyordu. Ulu Jüz hanı Jolbarıs ise Taşkent'teydi. Çariçe Anna adına 10 Haziran 1734 tarihinde Semeke Han'a, yine aynı tarihte Ulu Jüz batırları ve ileri gelenlerine hitaben fermanlar yazıldı. Bu fermanlarda her iki jüzün ileri gelenlerinin tıpkı Küçük Jüz'ün yaptığı gibi Rusya tebaası olması isteniyordu.¹³⁰

Rusların diplomatik girişimleri ve anlaşmalar yoluyla Kazak jüzlerini egemenlik altına alma siyaseti istenilen sonuçları vermedi. Ruslar kağıt üzerinde

¹²⁹ Alan Bodger, "Abulkhair, Khan of the Kazakh Little Horde, and his Oath of Allegiance to Russia of October 1731", *The Slavonic and East European Review*, cilt: 58, no: 1 (1980), s. 40.

¹³⁰ *Kazaxsko-Rwsskie Otnoşeniya...*, s. 117-119.

Kazak topraklarında egemen olsalar da XIX. yüzyıl sonlarına kadar tam olarak askeri ve siyasi hakimiyet kuramadılar.¹³¹ Hanlık kurumu XIX. yüzyıl başlarına kadar varlığını devam ettirdi. Fakat 1731 fermanından sonra, Rusya İmparatorluğu, Küçük Jüz iç siyasetinin etkin bir aktörü oldu. Ebulhayır Han'ın 1748'de hanlık içi iktidar çatışmalarından birinde Barak Sultan tarafından öldürülmesinden sonra hanlık seçimlerinde Rusya aktif bir siyaset izledi. Orenburg valisi İvan İvanoviç Neplyuev'in (1693-1774) girişimleri sonucunda daha zayıf aday olan Nurali han seçildi. Ancak Nurali'nin han olmasını istemeyen muhalif grup Batır Sultan'ı han olarak tanıdı.

3.4. — Küçük Jüz'de Rus Müdahalesi: İgelstrom Reformları

Nurali Han'ın seçim süreci ve han olarak atanması Ebulhayır zamanında başlayan Rus tebaası olma meselesinin kurumsal hale gelmesine yol açtı. Küçük Jüz ve Orta Jüzden bine yakın aksakal, han seçmek için, 1748 yılının Ekim ayında Orenburg valiliğinin de yardımlarıyla toplandı. Seçim eski usullere göre olmadı. Her bir boydan onar kişi hanın otağında toplandı ve oy kullandı. Dışarıda bekleyen diğer aksakallara da seçimi Nurali'nin kazandığı ilan edildi. Bunun üzerine toplantı kısa zamanda dağıldı. Nurali, Çarlık yönetiminden kendisini han olarak tanınması için talepte bulundu. Rusya devleti Nurali'yi Küçük Jüz hanı olarak tanıdı ve kendisine yıllık 600 ruble maaş bağladı. Bir diğer deyişle Nurali Han, Rusya İmparatorluğu'nun maaşlı bir memuru oldu.¹³² Bu son durum Kazak-Rus ilişkilerinde yeni bir devir açtı. Rus devlet kurumları zaten tercüman ve danışman olarak Kazakları istihdam ediyordu. Ancak Kazakların (en azından bir kısmının) han seçtiği ve kendilerini yönetmekle görevlendirdiği en üst düzey bir yönetici birdenbire aynı zamanda Rusya İmparatorluğu'nun resmi yöneticisi haline geldi. Ruslar bu uygulamayı gittikçe genişleterek Rusya İmparatorluğu yönetimine Kazak halkı gözünde meşruiyet kazandırmaya çalıştı.

Hanlık içindeki iktidar mücadelesi ve Rus etkisi, Küçük Jüzde hanlık kurumunun ortadan kaldırılmasına kadar benzer olaylarla devam etti. Ruslar devamlı

¹³¹ Baymirza Hayit, "Some Reflections...", s. 64-67. Hayit makalesinde çeşitli tarihi deliller sunarak Kazak topraklarında fiili Rus hakimiyetinin ancak 1868'de sağlanabildiğini ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır.

¹³² M. X. Asılbekov v.d. (haz.), *Qazaqstan Tarixi: Köne Zamannan Buginge Deyin*, cilt: III (Almatı: Atamura, 2010), s. 208.

surette Kazak siyasetine dahil oldu, mutlaka sultanlardan birini destekledi ve onu han olarak tanıdığını ilan etti. Böylelikle Küçük Jüz içinde hiç bitmeyen bir ikilik, iktidar mücadelesi ve karmaşa ortamı oluştu. Hatta Ruslar, Nurali'nin oğullarından Bökey Sultan'ı destekleyerek İdil ve Yayık ırmakları arasında yeni bir hanlığın, Bökey Ordası'nın oluşmasına yolaçtı. Rus siyasetinin temelinde böl ve yönet prensibi yatıyordu.

Nurali Han zamanında meydana gelen ve başarısızlıkla sonuçlanan iki büyük isyan Rusların Kazak topraklarında egemenliğini sağlamlaştırmasına yol açtı. Çariçe II. Katerina'nın toprak siyasetinden rahatsızlık duyan özellikle Slav olmayan köylüler 1773-1774 yıllarında Rus-Kazak Pugaçev liderliğinde büyük bir isyana kalkıştı. Küçük Jüz Kazaklarının bir kısmı da bu isyana katılarak Orenburg kuşatmasına katıldı. Ancak isyan bastırıldı ve sınır güvenliğini sağlamak için Orenburg'da Sınır Komisyonu (*Orenburgskaya Pograniçnaya Komissiya*) kuruldu.¹³³ Rusya ve Küçük Jüz Kazakları arasındaki sınırı belirleyen Yayık (Ural) ırmağının öte tarafına Kazakların geçmesinin yasaklanması, sınır boyunda Rus-Kazakları ve Başkurtlarla toprak sorunlarının çıkması, Nurali Han'ın Rus güdümünde bir siyaset izlemesi gibi nedenlerle bu kez Kazaklar büyük bir ayaklanma çıkardı. Daha önce Pugaçev isyanına katıldığı bilinen Küçük Jüz boylarından Baybaktı'nın beyi Sırım Datulı liderliğindeki Kazaklar 1783 yılında Nurali'nin hanlıktan indirilmesi ve Kazakların eskiden olduğu gibi Yayık boyunda hayvancılık yapabilmeleri gibi taleplerle isyan başlattı. Kısa zamanda hızla yayılan isyanı bastırabilmek için Simbirsk ve Samarsk valisi Baron O. A. İgelstrom (1737-1817) harekete geçti. Küçük Jüz aksakalları ve ileri gelenleri, İgelstrom'un da etkisiyle, 1785'te bir kurultay düzenledi. Bu kurultayda açıkça Nurali'yi han olarak tanımadıklarını ifade ettiler. Küçük Jüz Kazakları arasında hanlık kurumunun saygınlığı ve meşruiyeti gittikçe azalıyordu. Artık Sırım Datulı gibi bir *karasüyek* bile hanlık otoritesine açıkça karşı gelebiliyordu. İgelstrom bu durumu fırsat bilerek 'İgelstrom Reformları' olarak da bilinen bir dizi siyasi değişiklik yapmak istedi. Bu çerçevede Küçük Jüz'ü 'asli parçalarına' yani Alimulı, Bayulı ve Jetiruv boylarına bölmeyi gündeme getirdi. Nurali, Çariçe II. Katerina'nın buyruğuyla 3 Mayıs 1786'da hanlıktan indirildi, önce Orenburg'a sonra Ufa'ya sürgün edildi ve orada öldü.

¹³³ S. V. Gorbwnova, "Orenbwrgskaya Pograniçnaya Komissiya i Politika Rossiı v Mladşem Kazaxskom Jwze", Doktora Tezi, (Moskova: Moskova Devlet Pedagoji Üniversitesi, 1998).

Kazak siyasi yapısının değiştirilmesi hususunda İgelstrom Reformları kapsamında bir diğer önemli olay Sınır Mahkemeleri'nin (*Pograniçnyy Swd*) kurulması oldu. Çariçe II. Katerina 2 Mayıs 1784'te Orenbug'da bir Sınır Mahkemesi kurulması emrini verdi. Medeni hukuk ve ceza hukuku konularındaki davalara bakacak olan bu mahkeme Sınır Mahkemesi adıyla 3 Ekim 1786'da Orenburg'da açıldı. Söz konusu mahkeme sınır boyundaki Rus-Kazakları, Kalmıklar, Başkurtlar ve Kazaklar ile bu bölgeye ticaret için gelen Hive ve Buhara hanlıklarında mukim halklar arasındaki davaların görülmesi amacıyla kuruldu. Mahkemede Kazaklardan da temsilcilerin yer alması kararlaştırıldı. Mahkeme Kazaklar arasında *rasprav* adı verilen bir makam tarafından temsil edilecekti. *Rasprav* makamına boy *aksakallarından* biri başkanlık edecek, iki de yardımcısı olacaktı. Ayrıca Ruslardan da iki 'temsilci' bu heyette yer alacaktı. Kazak *rasprav* üyelerine maaş verilecekti. Geleneksel Kazak siyasi yapısındaki *biy* kurumunun yerini alması planlanıyordu. Yani *rasprav* üyesi aksakallar zaten toplumun ileri gelenlerinden seçiliyordu. Bu nedenle de verdikleri kararlar Kazak halkı arasında belli bir meşruiyete sahip olacaktı. Fakat bu süreç Kazakların kendi içinde değil Rusya İmparatorluğu'nun resmi bir kurumunda ve Rus kanunlarına bağlı olarak işleyecekti.

Kazak mahkeme üyeleri aynı zamanda boylarının düzeninden ve yönetiminden de sorumlu tutulacaktı. Yani bu kurum sadece hukuki bir işlevi yerine getirmeyecek, idari ve siyasi etkileri de olacaktı. İgelstrom, İmparatorluk Şurası'na 1787'de sunduğu bir raporda "Küçük Jüzü oluşturan asıl boy birlikleri olan Alimulı, Bayulı ve Jetiruv için ayrı ayrı *rasprav*lar kurulması gerektiğini" belirtti. 1879 yılında Alimulı ve Bayulı boyları için birer *rasprav* makamı ihdas edildi. Ufa Genel Valisi A. A. Peutling'in yayınladığı 21 Mart 1791 tarihli tezkerede Küçük Jüz boylarından Jetiruv'a bağlı Kerdari boyu için *rasprav* makamı açıldığı ve hazineden yıllık 440 ruble maaş bağlanacağı belirtilmektedir.¹³⁴ Yani yeni hukuk sistemi tek tek boylara sirayet ediyordu. Bu sistem İgelstrom'un reformlarında amaçladığı Küçük Jüzün üçe bölünerek her bir jüzün ayrı yönetiminin olması biçimindeki planını destekliyordu. Aynı zamanda bu sistem ile Rusya'nın Sırım isyanı sırasında devamlı surette görüşmeler yaparak, *aksüyek* hanlar ve sultanlara karşı desteklediği *karasüyek* halkın ileri gelenleri Rusya bürokratik sistemine dahil ediliyordu. Bu tüm dünyada örnekleri

¹³⁴ V. M. Şabrın, "Pograniçnyy Swd v Mexanizme Gosudarstvenno-Pravovogo Regulirovaniya Otnoşeniya Rossi s Kazaxstanom v kontse XVIII veka", *Pravo: Vestnik Çelyabinskogo Wniversiteta*, cilt: IX, no: 1 (2002), s. 68.

görülebilien yerli elit sınıfın sömürgeci güç tarafından sisteme entegrasyonundan başka bir şey değildi.

İgelstrom bu siyasetiyle zaten Kazak halkı içinde son çıkan Sırım Datulı isyanıyla iyice derinleşmeye başlamış olan soylu *aksüyek* sınıfı ile halkın büyük kısmını oluşturan *karasüyek* sınıfı arasını açarak Kazakları bir de bu şekilde bölmek istiyordu. Çariçe'ye sunduğu bir raporunda *rasprav* kurumu hakkında şöyle demektedir:

"Tüm halk ve aksakalların aynı düşüncede olduğu ve Orda'da (Küçük Jüzde) bu yeni kurumun özel bir ilgiyle karşılandığı, bu makama en seçkin, en önde gelen ve liyakatli kişilerin seçildiği kanaatindeyim. Ancak Ebulhayır soyunun bütün sultanları, şimdiki han Nuralı'nın çocukları, onun kardeşleri ve onların çocukları halktan ayrı düştü. Onlardan hiçbiri bu değişimlere katılmış değil. Onlar halklarını yönetme sistemlerinin bu yeni kurumlar eliyle yıkılacağını anladı, bu nedenle kendilerini dışlanmış ve haksızlığa uğramış gibi görüyorlar."¹³⁵

İgelstrom, reformların başarılı olabilmesi için çeşitli siyasi manevralar yaptı. Kazak köylerine saldıran Rus-Kazakları ağır bir biçimde cezalandırıldı. Yayık ve İdil ırmakları arasındaki tartışmalı bölgeye Kazaklardan bir kısmının hayvancılık amacıyla geçmesine izin verildi. Yayık ötesindeki 'iç bölgeye' geçmek için 17 aksakal izin aldı. Bu 17 boy liderinin idaresinde yaklaşık 45 bin kişi yaşıyordu.¹³⁶

Fakat İgelstrom Reformları istenen sonucu vermedi. Sırım Datulı'nın liderliğindeki isyan Rusların verdiği desteğe ve tavizlere rağmen sona ermedi. Büyük umutlarla oluşturulan *raspravlar* işlerlik kazanamadı. *Rasprav* toplantıları bir türlü gerçekleşemiyordu. Sultanlar hala gücünü koruyordu. Ayrıca Orta Jüz sultanları, özellikle Kazak bozkırlarında hayatı bir efsane halinde dilden dile anlatılan meşhur Abılay Han'ın oğlu Veli Han ve sultanları Küçük Jüz sultanlarına destek oldu. Küçük Jüzde hanlık kurumu ortadan kalkarsa sıranın kendilerine geleceğini çok iyi biliyorlardı. Bunun yanında Rus yetkililer arasında da reformların yetersiz ve etkisiz kaldığını, sonuçta işe yaramadığını düşünenler de vardı. Örneğin Nuralı Han'ın

¹³⁵ A. N. Nüsipbekov v.d. (haz.), *Qazaq SSR Tarixi: Köne Zamannan Buginge Deyin*, cilt: III (Almatı: Gılım, 1982), s. 123.

¹³⁶ M. X. Asılbekov v.d. (haz.), *Qazaqstan Tarixi...*, s. 229.

kardeşi Eralı Sultan'a Sırım'ın serbest bırakılmasını istemeye gönderilen Albay Grankin 1788'de şunları bildirmişti:

“*Raspravlar* yok demek daha doğru olacaktır. Kazaklar arasında pek güvenilmeyen kişiler *raspravlara* atanmış. Ayrıca *raspravların* devam etmesi ve çalışması da mümkün değil, çünkü bu *rasprav* dairelerinde sadece sekreterler kalmakta. Diğer üye hakimler kendi boylarının bulunduğu yerlerde, *rasprav* ofisinden yüzlerce kilometre uzakta bulunmakta.”¹³⁷

Genel Rusya içi siyasi tartışmalar, Fransa'da meydana gelen 1789 devriminin getirdiği karışıklıklar da eklenince Rusya İgelstrom planının yürümeyeceği kanaatiyle tekrar eski sisteme geri dönmeye karar verdi. Eralı Sultan'ın han olarak 'seçimi' için düzenlemeler yapıldı. Seçim için 1791'de Orsk kalesinin yakınlarında bir yerde sultanlar ve boy aksakalları toplandı. Kurultaya Rus genel valisi de katıldı. Toplantının yapıldığı bölgeye yedi adet piyade bölüğü, üç adet süvari birliği ve dört yüz Rus-Kazak askeri konuşlandırıldı. Sonuçta Eralı, han olarak 'seçildi'. Ancak kısa zaman sonra 1794'te Eralı ölünce Ruslar yeni bir han seçimi işini ağırdan aldı. Fakat 1796'da Nuralı'nın oğlu Esim, benzer usullerle han seçildi. Aynı yılın kış aylarında Küçük Jüz topraklarında şiddetli soğuklardan dolayı *jut*¹³⁸ oldu, sonuçta ekonomi büyük zarar gördü ve halkın gündelik hayatı çok zorlaştı. Bazı kişiler tüm bu felaketlerden hanı sorumlu tutuyordu. Bu zorlu ortamda Sırım taraftarı bir grup isyancı 1797'de Esim Han'ın awılını basarak hanı öldürdü. İgelstrom yeniden Küçük Jüz işlerine müdahale ederek Küçük Jüz Kazaklarının Aışuvak Sultan başkanlığında altı üyeden (Küçük Jüzü oluşturan üç büyük boydan ikişer temsilci) oluşan bir *sovet* (*sovyet*; şura, danışma kurulu) tarafından idare edilmesi kararı verildi.¹³⁹ Sırım bin kadar adamıyla kurultayı bastı. Ancak görüşmeler sonucunda Sırım'ın da hanlık kurulunda yer almasına karar verildi. Bunun karşılığında Sırım isyandan vazgeçeceğini vaadetti. Fakat hanlık kurulu lağvedilerek aynı yıl artık iyice yaşlanmış olan Aışuvak Sultan (1797-1805) Rusların desteğiyle han seçildi. Sırım da Eralı Han

¹³⁷ A. N. Nüsipbekov v.d. (haz.), *Qazaq SSR Tarixi: Köne Zamannan...*, s. 124.

¹³⁸ Türkçe 'yut-' anlamındaki bu deyim Kazakça'da kış aylarında şiddetli soğuktan toprağın donması, dolayısıyla hayvan sürülerinin yiyecek ot bulamaması anlamını ifade eder. Bu durum Kazak bozkırında en sık görülen doğal afettir. Göçebe hayvancılıkla yaşamını sürdüren bir toplumun ekonomisinin temelini oluşturan hayvan sürülerinin toplu olarak yok olması ekonominin de çökmesi ve insanların aç kalması hatta hayatlarını kaybetmesi anlamına gelmekteydi.

¹³⁹ A. İ. Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kazaç'ix, ili Kirgiz-Kaysatskix, ord i stepey*, 2. baskı (Almatı: Sanat, 1996), s. 278

ve oğullarına karşı iktidar mücadelesi veren Ebu'l Aziz Sultan'dan destek almak maksadıyla Küçük Jüz Kazaklarının güney komşusu Hive Hanlığı'na gitti. Ebu'l Aziz Sultan Küçük Jüz hanı olma gayesiyle Hive hanından destek alıyordu. Artık iyice zayıflayan isyan hareketi Sırım'ın 1803'te Hive'de ölmesiyle sona erdi.

Ayşuvak Han'dan sonra gelen Jantöre (1805-1809) ve Şirğazi (1812-1824) hanlar da etkili bir yönetim sergileyemedi. Şirğazi Han'dan sonra da 1824'te Orenburg Kırğızları Hakkındaki Kanun ile Küçük Jüz Kazaklarında hanlık kurumu resmen kaldırıldı.

3.5. — Küçük Jüz'de Rus Müdahalesi: Bökey Ordası'nın Kurulması

Rusya'nın yoğun çabaları neticesinde Küçük Jüz Kazaklarında hanlık kurumu ortadan kalktı. Fakat Rusya kendi siyasi çıkarları doğrultusunda başka bir hanlık kurulmasına destek oldu. Bundaki temel amaç Küçük Jüz içi bölünmeyi gözle görünür kılmak ve yeni bir siyasi yapı aracılığıyla somutlaştırmaktı. Böylelikle Kazaklar arasındaki iç çatışma sadece hanlar ve sultanlar düzeyinde cerayan eden soylu sınıf içi mesele olmaktan çıkıp, karasüyek halkın da bölünmesine yol açan bir olay haline geldi. Bökey Ordası'nın kurulması Rus devletinin Kazak halkının en alt katmanlarına ulaşan, derinlemesine bir bölme hareketiydi. Kelimenin gerçek anlamıyla Kazaklar bölündü ve adı, sanı, toprağı ve halkı ayrı bir hanlık oluşturuldu.

Çar I. Pavell'in (I. Pol) 11 Mart 1801 tarihli fermanında Nurali Han'ın oğullarından Bökey Sultan liderliğindeki yaklaşık 7.500 kişilik bir Kazak grubunun Yayık ırmağının sağ yakasına geçmesine izin verildi. Bu daha önce çeşitli nedenlerle kısıtlı olarak sadece hayvan otlatmak için Nurali Han'a ve bazı sultanlara verilen izinden çok farklıydı. Bökey Sultan, Rusya'ya yakınlığından dolayı Yayık'ın 'iç tarafı' olarak adlandırılan bu bölgede siyasi bir birlik kurdu. Kurucusundan dolayı Bökey Ordası ya da bulunduğu bölgeden dolayı İç Orda (*Vnutrennayaya Orda*) adı verildi. İdil ve Yayık ırmakları arasındaki nispeten küçük, ama verimli otlakların olduğu bu bölgede Astrahan ve Orenburg valiliklerinden özerk bir yönetim kuruldu. Ancak Rusya'ya hayvan başına yıllık 50 *kopeek* (kuruş, 1/100 ruble) vergi vermesi

kararlaştırıldı.¹⁴⁰ Zamanla hanlık nüfusu arttı, 1828'de Bökey ya da İç Orda'nın nüfusu 10.235 ev olarak hesaplanıyordu.¹⁴¹

Sovyet dönemi tarihçileri Bökey Sultan'ın göçünü ekonomik olarak zayıf durumdaki halkın yeni otlaklar arama ihtiyacı olarak tanıtmışlardır. Ayrıca Küçük Jüz boylarından Bayulı ve Jetiru arasındaki mücadele neticesi Bayulı halkının büyük kısmının göçederek Bökey Ordasını oluşturduğu iddia edilmiştir. Halbuki Kazakların Yayık'ın sağ yakasına geçmesi 1742, 1755, 1756 ve 1765 yıllarında ilan edilen pek çok kanunla yasaklanmıştı. İzinsiz olarak o bölgede hayvancılık yapan Kazaklara ağır cezalar veriliyordu. Rusya, Yayık ırmağını Rusya İmparatorluğu'nun resmi sınırı olarak görüyordu. Rusya, ayrıca bu bölgede Kalmıklar, Başkurtlar ve Kazaklar arasındaki çatışmaların önüne geçebilmek için böyle bir tedbire başvurduğunu iddia ediyordu. Verimli otlaklara sahip iki büyük ırnak arasındaki bu bölge çok eskiden beri Kazak ve Başkurt boylarının otlağıydı. Ancak Ruslar kurduğu kale-şehirler sistemi ve çıkardığı kanunlarla bu bölgeyi göçebelerden temizleyerek Rus köylülerini ve Rus-Kazakları yerleştirdi. Özetle Kazaklardan sadece bir grubun Çarlık fermanıyla bu bölgeye getirilip yerleştirilmesi ve özerk bir yönetim verilmesi açıkça Rusya devletinin siyasi bir stratejisiydi. Bu durum daha sonra 1824'te Orenburg Kazakları Hakkındaki Kanun'da Bökey Ordasına bir takım ayrıcalıklar tanınmasıyla açıkça ortaya konmuştur.

Artık iyice yaşlanmış olan Bökey Han 1815'te öldü. Oğlu Jangir henüz küçük yaşıyordu ve Astrahan valisinin evinde kalarak Rus tarzı bir eğitim alıyordu. Bu yüzden Bökey'in kardeşi Şığay Sultan hanlığın idaresini devraldı. Sonrasında 1824'te Jangir Sultan, Ural şehrinde Orenburg Sınır İdaresinin de katılımıyla han ilan edildi. Jangir Han, hanlığın siyasi yapısında bir takım değişiklikler yaptı. Modernleşme çabaları denebilecek bu değişiklikler çok etkili olmadı. Zaten 1845'te Jangir Han öldükten sonra da yeni bir han sečilmedi, Bökey Hanlığı da ortadan kalkmış oldu.

¹⁴⁰ Martha Brill Olcott, *The Kazaks*, 2. baskı (Stanford: Hoover Institution, 1995), s. 49-50.

¹⁴¹ V. F. Şaxmatov, *Vnutrennyaya Orda i Vosstanie İsataya Taymanova* (Alma-Ata: Nawka, 1946), s. 19.

3.6. — Orta Jüz ve Ulu Jüz Kazaklarında Rus Müdahalesi

Ruslar, tüm XVIII. yüzyıl boyunca, neredeyse tüm dikkatlerini Orenburg üzerinden Küçük Jüz Kazakları üzerinde yoğunlaştırmıştı. Fakat hanlık içi iktidar mücadelesi ve Kalmık-Jungar tehdidi konularında Orta Jüz'de de durum pek farklı değildi. Semeke Han'ın ölümünden sonra iktidar mücadelesi tek bir hanın ortaya çıkmasını engelledi. Sonuçta Ebulmambet Sultan (ö. 1771) ve Abılay (Ebu'l Mansur) Sultan (ö. 1781) Orta Jüz yönetiminde söz sahibi oldu. Ebulmambet'in ölümünden sonra han ilan edilen Abılay, Kazak tarihinin en dikkat çekici simgelerinden biridir. Abılay Han, efsane ve gerçeğin bazen birbirine karıştığı, kahramanlıklarla, yenilgi, esaret ve zaferlerle dolu maceralı bir hayat yaşamıştır.¹⁴² Kazakların içte hanlar arası iktidar mücadelesi, dışta Kalmık, Başkurt, Rus ve Çin müdahaleleri ile iyice bunaldığı bir ortamda Abılay Sultan'ın kahramanlık hikayeleri çok etkili oldu. Ruslar da Abılay Sultan'ın karizmasının farkına varmışlardı. Rusya Dışişleri'nin bir yazışmasında Orenburg valisi Afanasiy Romanoviç Davıdov'a (1699-1764) Abılay Sultan'ın Orta Jüz'de yürüttüğü siyaseti dikkatlice izlemesi gerektiği söyleniyordu.¹⁴³ Ruslar Ebulmambet ve Abılay Sultanları Rus tebaası olmak üzere Orenburg'a davet etti. Ancak her ikisi de davete gitmedi. Fakat doğudan Jungar ve Çin saldırıları yoğunlaştığından Abılay da Ebulhayır Han'ın siyasetini takip etme kararı aldı. Ebulmambet ve Abılay Sultanlar Orenburg valisi Prens Urusov ile irtibat kurarak, Rusya'ya bağlı kalacakları vaadinde bulundu. Ancak bu da siyasi bir manevradan başka bir anlam ifade etmiyordu. Abılay bunun faydasını kısa zamanda gördü. Jungarlar, 1741'de büyük bir orduyla Kazak bozkırlarına girdi ve Orenburg yakınlarına kadar ilerledi. Jungar ilerlemesi, Rusların müdahalesi sonucu durdurulabildi. Ancak savaşlar esnasında Jungarlar, Abılay Sultan'ı esir aldı. Yaklaşık bir yıl esaretten sonra Rus elçisi Binbaşı Miller'in çabaları sonucunda serbest bırakıldı. Abılay Han, Jungar ve Kalmık savaşlarında Rusya ve Çin arasında bir

¹⁴² A. Absadiqov, "Abılay Xan Tarixi: Şındıq jane Fol'klor", *Aqıqat* (2003), no: 3, s. 56-61; no: 5, s. 77-82.

¹⁴³ Jambıl Artıqbaev, *Qazaqstan Tarixi...*, s. 348.

güçler dengesi siyaseti izleyerek Orta Jüz'ün bağımsızlığını korumak istedi. Bu açıdan Kazaklar arasında siyasi iktidarın ve birleştirici gücün simgesi oldu.¹⁴⁴

Abılay Han 1781'de öldü ve Türkistan şehrinde Hoca Ahmed Yesevi haziresine defnedildi. Onun yerine oğlu Vali, Rusya'nın da onayıyla han ilan edildi. Vali Han, 1819 yılına kadar bir hayli uzun bir süre Orta Jüz hanı olarak kaldı. Fakat Rusya, Küçük Jüzde takip ettiği ve başarılı olduğu siyaseti Orta Jüzde de uygulamaya koydu. Çar I. Aleksandr, 1815 yılında Orta Jüzün güçlü boylarından Nayman boyunun desteklediği Barak Sultan'ın oğlu Bökey'i han olarak tanıdığını ilan etti. Böylece Orta Jüzde aynı anda iki han oldu. Fakat kısa zaman sonra 1819 yılında Vali Han ve Bökey Han öldü. Orta Jüz boy beylerinin han adayı Ğubaydolda (Ubeydullah) Çarlık tarafından onaylanmadı.¹⁴⁵ Ayrıca, tıpkı Çin'e elçiler gönderen Abılay Han gibi, Ğubaydolda'nın Çin İmparatorluğu'yla da ilişkiler kurarak hanlık unvanını tescil ettirmek istediği bilinmektedir.¹⁴⁶ Fakat Rusya ve Çin tarafından istediği desteği alamadı. Yeni bir han seçilmedi, böylece Orta Jüzde de hanlık fiili olarak sona erdi.

Ulu Jüz Kazakları resmi olarak, kağıt üzerinde Jolbarıs Han (1720-1739) zamanında Rusya tebaası olmasına rağmen fiili olarak Rus siyasetinden uzakta kaldı. Çariçe Anna İvanovna 1738'de Jolbarıs Han'a özel bir ferman yollayarak kendisini tebaalığa kabul ettiğini bildirdi. Fakat Ulu Jüz topraklarının Jungar Hanlığı tarafından işgal edilmesi, sonrasında da Çin İmparatorluğunun Jungaryayı ele geçirerek, Kazak bozkırında Tarbagatay dağları ve İli havzası boyunca ilerlemesi nedeniyle Ulu Jüz Kazakları ile Rusya arasında doğrudan bir ilişki gerçekleşmedi. Küçük Jüz Kazakları Rusya ve Kalmık meseleleriyle mücadele ederken Ulu Jüz Kazakları da daha çok Çin hakimiyeti altında kaldı. Çin İmparatorluğu XIX. yüzyıl başlarında bölgeden çekilmeye başlayınca bu kez güneyden Hokand Hanlığı Ulu Jüz topraklarında egemen oldu. Ulu Jüz Kazaklarından bir grup boy beyi diğer Kazak jüzleri gibi Rusya'nın himayesine girme yolunu aradı. Ulu Jüz Kazak boylarından bir kısmına hakim olan Abılay Han'ın oğullarından Sultan Süyik Abılayhanulı 1819'da kendi idaresindeki boylarla birlikte Rus hakimiyetini kabul ettiğini bildirdi.¹⁴⁷ Yine Abılay Han

¹⁴⁴ Abılay Han ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.; Z. S. Tayşibay (der.), *Abılay Xan: Ömiri men Qızmetine Qatıstı Qujattar men Materialdar* (Petropavl: Astana Baspası, 2005).

¹⁴⁵ Jambıl Artıqbaev, *Qazaqstan Tarixi...*, s. 384.

¹⁴⁶ Jin Noda, "Titles of Kazakh Sultans Bestowed by the Qing Empire: The Case of Sultan Ghubaydulla in 1824", *The Memoirs of the Toyo Bunko*, no: 68 (2010), s. 63-94.

¹⁴⁷ *Kazaxsko-Rwsskie Otnoşeniya...*, s. 203-204.

soyundan Sultan Adil 1821'de Rus tebaalığına geçti. Bunun gibi bir çok Ulu Jüz sultanı Rus hakimiyetini kabul etti. Çar I. Aleksandr 1824'te Ulu Jüz Kazaklarından 14 sultanı tebaalığa kabul ettiğini bildirdi.¹⁴⁸ Sonuçta XIX. yüzyıl başında artık Ulu Jüz Kazakları da Rusya İmparatorluğu tebaası sayılmaya başladı.

¹⁴⁸ *Kazaxsko-Rwsskie Otnoşeniya...*, s. 214.

4. — KAZAK HALKINI KANUNLA 'MEDENİLEŞTİRME'

4.1. — Sibirya Kırgızları (Kazakları) Hakkındaki Kanun: Speranskiy Reformları (1822)

Yürürlükteki 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 2. maddesinde şöyle denilmektedir: “Türkiye Cumhuriyeti... demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.” Çok kısa bir tanımla hukuk devleti, hukuka bağlı olan devlet demektir. Hukuk ise anayasa, kanun, tüzük, yönetmelik gibi kurallardan oluşan hiyerarşik bir düzendir. Günümüzde geçerli olan anayasaların pek çoğunda görebileceğimiz bu ifadeler modern devleti tanımlarken sıklıkla kullanılmaktadır. Yani modern devlet, genelde yazılı olan bir hukuk sistemine, kanunlara ve diğer düzenlemelere bağlı bir siyasi kurumdur. Dünya siyasi sistemlerinin modernleşme sürecinde kullanılan en temel metodlardan biri, yeni kanunlar yoluyla toplumsal yapıyı (yani halkı), siyasi reformları uygulamaya teşvik etmek olmuştur. Bu her devlet için olduğu gibi, Rusya İmparatorluğu için de geçerli bir yöntem oldu.

Rusya’da I. Petro (1682-1725) zamanında başlayan toplumsal ve siyasi modernleşme hareketi sonraki çarlar ve çariçeler zamanında da devam etti. Çariçe II. Katerina (1762-1796) zamanında Rusya’nın güneye ve doğuya yayılma hareketi hızlandı. Avrupa’daki 1789 Fransız Devrimi’nin etkileri Rusya’ya da ulaştı. Çar I. Aleksandr (1801-1825) Avrupa’daki yeni duruma uymak gerektiğini düşünüyordu. Bu amaçla bir dizi siyasi ve hukuki reformlar gerçekleştirdi. I. Aleksandr reformlarını Rus devlet adamı Mikhael Speranskiy¹⁴⁹ (1772-1839) hazırladı. Speranskiy Rusya’nın

¹⁴⁹ Speranskiy hakkında bkz.; Marc Raeff, *Michael Speransky, Statesman of Imperial Russia, 1772-1839* (Westport: Hyperion Press, 1979).

bir meşruti monarşi olması gerektiğini düşünüyordu. Bu doğrultuda 1809 yılında bir dizi kanun hazırladı. Ancak soylu sınıfın yoğun karşı çıkışı ve Rusya'nın 1812'de Napolyon tarafından işgal edilmesi reformları yavaşlattı. Speranskiy'nin en büyük işlerinden biri o zamana dek yapılmış olan tüm Rusya kanunlarını 45 ciltlik bir külliyatta toplaması oldu.¹⁵⁰ 1830'da yayınlanan bu külliyatta 1649'dan itibaren Rusya'da ilan edilen kanunların tümü yer aldı. Bu kapsamlı çalışma Rusya'da XIX. yüzyıl boyunca görülen, devleti ve toplumu kanunlar yoluyla modernleştirme hareketinin en bariz sembollerinden biri oldu.

Rusya İmparatorluğu XIX. yüzyıl başlarında önemli iç sorunlarla mücadele ediyordu. Fransız Devrimi'nin de etkisiyle, Çarlık otoritesine karşı gittikçe güçlenen bir muhalefet yükseliyordu. Avrupa ülkelerinde serflik kurumu uzun zaman önce, ortaçağ sonlarında kaldırılmış olmasına rağmen Rusya'da devam ediyordu. Bu durum köylü halk arasında derin rahatsızlıklara yol açıyor, sık sık isyanlara neden oluyordu. Çar I. Aleksandr'ın reform girişimleri Napolyon savaşları nedeniyle kesintiye uğradı. Ancak 1815'te Napolyon'un yenilmesinden sonra tüm Rusya yönetim sistemini değiştiren kanun değişikliklerine girişti. Bu iş için Speranskiy'den daha uygun biri düşünülemezdi.

Rusya İmparatorluğu toprakları içinde Sibiry'a'nın ayrı bir yeri vardı. Sahip olduğu doğal kaynaklar, tüm Rusya'nın kereste ihtiyacını karşılayabilecek uçsuz bucaksız ormanlar, yeni yerleşimlere uygun nüfus ve coğrafya özellikleri Sibiry'a'yı fazlasıyla önemli kılıyordu. Yetenekli, tecrübeli ve çalışkan devlet adamı Speranskiy, 1819 yılında Sibiry'a Guberniyası¹⁵¹ genel valisi oldu. Hızla işe girişen Speranskiy üç yıl gibi kısa bir sürede Sibiry'a Reformları¹⁵² olarak bilinen bir dizi kanunu hazırladı. Speranskiy, reformlar yoluyla Sibiry'a'nın idari yapısını tamamen değiştirdi. Buna

¹⁵⁰ *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii*, 1. seri (Sanktpeterburg: Peçatano v Tipografii II Otdleniya Sobstvennoy ego Imperatorskago Velicestva Kantselyarii, 1830). 42, 43 ve 44. ciltler ikiye bölünmüş halde yayınlanmış, ayrıca 1845'te şehir amblemlerinin çizimlerinin yer aldığı bir cilt daha eklenmiştir (*Kniga Çertejey i Risunkov, Risunki Gerbam Gorodov*). Daha sonra 1825-1881 yılları arasındaki kanunları kapsayan 55 ciltlik 2. seri *PSZ* yayınlandı. 1830-1884 yılları arasında yayınlanan 2. seriden sonra 1881-1913 yılları arasında çıkan kanunların yer aldığı 3. seri *PSZ* yıllar içinde aralıklarla 33 cilt halinde yayınlandı. Bkz.; B. N. Abdraxmanov, "Kazaxstan v Materialax Polnogo Sobraniya Zakonov Rossiyskoy Imperii", Yüksek Lisans Tezi (Wst'-Kamenogorsk: Vostočno Kazaxstanskogo Gosudarstvennogo Wniversiteta, 2002).

¹⁵¹ "Sibir Guberniyası", *QSE*, cilt: X, s. 498. Sibiry'a denince, Türkiye'de genellikle coğrafi bir bölge anlaşılmaktadır. Halbuki XIX. yüzyıl Rusya'sında Sibiry'a, aynı zamanda, ülkenin idari bir bölümü, sınırları belli olan bir eyaletiydi.

¹⁵² Sibiry'a Reformları hakkında en kapsamlı inceleme Marc Raeff, *Siberia and the Reforms of 1822* (Seattle: University of Washington Press, 1956).

göre Sibirya doğu ve batı olmak üzere iki genel valiliğe ayrıldı. Doğu Sibirya'nın merkezi İrkutsk, Batı Sibirya'nın merkezi Tobolsk (sonradan 1838'de Omsk olarak değişti) oldu. Doğu Sibirya'da İrkutsk, Yeniseysk, Yakutsk ve Özel Sınır Bölgesi vilayetleri kuruldu. Batı Sibirya kapsamında da Tomsk, Tobolsk ve Omsk vilayetleri oluşturuldu. Bunların yanında askeri, idari, ekonomi, eğitim ve hukuk alanlarında çok kapsamlı düzenlemeler yapıldı.

Sibirya Reformları, Sibirya'da yaşayan halkların hayatlarını her açıdan etkiledi. Reformlar, onbir ayrı ve kapsamlı kanundan oluşuyordu. Bu düzenlemeler *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZ)* 38. ciltte, 29.124 - 29.134 numaralı kanunlar arasında gösterilmiştir. Bu kanunlarla Sibirya yönetimi baştan aşağı yeniden düzenlendi (PSZ 29.125). Daha iyi ve istikrarlı bir ekonomi için vergi sistemi yenilendi (PSZ 29.132 - 29.134). Sibirya'nın sürgün yeri olması meselesi kanunla düzenlendi (PSZ 29.129). Sibirya ulaşım ve nakliye konuları kanunda yerini aldı (PSZ 29.130). Ayrıca Sibirya'da yaşayan yerli halkın ilişkileri kanunla tanımlandı (PSZ 29.126, 29.127). Yani, Sibirya'nın yerli halklarının statüleri belirlendi. Buna göre yerliler üç grupta toplandı; yerleşikler, göçebeler ve gezici-avcılar.¹⁵³

Coğrafi olarak güney Sibirya bozkırlarında yaşayan Orta Jüz Kazakları ikinci gruba, göçebe kavimlere dahildi. Dünyaya yerleşik hayat penceresinden bakan Ruslar, Orta Jüz Kazaklarını yaşadıkları coğrafyaya göre tanımladı ve 'Sibirya Kırgızları (Kazakları)' tabirini kullandı. Aynı biçimde Küçük Jüz Kazakları da 'Orenburg Kırgızları' olarak tanımlanıyordu. Speranskiy, Sibirya reformları çerçevesinde Rusya İmparatorluğu devletinin Kazaklarla olan ilişkilerini düzenleyen kanunlar hazırladı. Sibirya Kırgızları (Kazakları) Hakkındaki Kanun (*Wstav o Sibirskix Kirgizax*) adı verilen ve 319 maddeden oluşan bu kanun Kazak siyasi yapısını temelden değiştirdi.¹⁵⁴

Rusya, tüm XIX. yüzyıl boyunca kanunlar ve hukuki düzenlemeler yoluyla Kazak bozkırında yeni bir hukuki ve idari sistem inşaa etmeye çalıştı. Rusya, önce

¹⁵³ Igor V. Naumov, *The History of Siberia* (New York: Routledge, 2006), s. 97.

¹⁵⁴ “29.127 - İyulya 22. Vısoçayşe utverjdenıny Wstav o Sibirskix Kirgizax. ”, *PSZ*, cilt: XXXVIII, s. 417-433. Ayrıca A. İ. Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kazaç'ix...*, s. 399-427 arasında 320 madde olarak yayınlanmıştır. Buradaki fark, dizgi hatası yapılarak 300. maddenin atlanmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu kanun, eserin 1832 yılında yayınlanan orijinalinde 3. bölümün sonunda, 243-301. sayfalar arasında ek olarak basılmıştır. Burada kanun, doğru olarak, 319 madde halinde verilmiştir. Bkz. A. Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kaysakskix, ili Kirgiz Kazaç'ix Ord i Stepey* (S. Peterbwrg: Karl Kray, 1832).

1822 yılında daha sonra süregiden bir dizi halinde 1824, 1844, 1867, 1868 ve 1891 yıllarında kapsamlı kanunlar çıkardı. Bu çerçevede hukuk ve kanunlar geleneksel bir toplum düzenine sahip Kazaklar üzerinde kullanılan en temel güç ve kontrol araçları oldu. Rus kanun koyucuları toplumsal ve siyasi değişimi yönlendirmek ve Kazak bozkırındaki Rus hakimiyetini meşru göstermek için gayret sarfetti. Ortaya konan bu kanunlar ile geleneksel Kazak toplumsal ve siyasal yapısı parçalandı, yerine Rus sistemi getirilmek istendi.

Ruslar ayrıca kanunlar aracılığıyla Kazakları (ve diğer yerli halkları) 'medenileştirme' düşüncesindeydi. Rusya, XIX. yüzyıla gelindiğinde artık dünyanın en büyük imparatorluklarından biri haline geldi. Bünyesinde Ortodoks Hristiyan Rusların yanısıra, çeşitli milletlerden Katolik Hristiyan, Müslüman, Yahudi, Budist ve putperest halklar yaşıyordu. Ruslar etnik kimliği dikkate almadan tüm Rusya tebaasını iki gruba ayırdı: Hristiyan (Ruslar) ve Hristiyan (Rus) olmayan diğerleri. Bu ikinci grup *inorodtsi* (yabancı) tabiriyle kavramsallaştırıldı.¹⁵⁵ *İnorodtsi*, tüm Rus-Hristiyan olmayanları tanımlamak için resmi belgelerde de kullanılan bir terim haline geldi. Böylelikle en baştan kategorik olarak Ruslar ve diğerleri biçiminde bir ayırma sözkonusuydu. Bu ayırma Ruslar iyi, güzel, medeni, ileri ve üstün olanı temsil ediyordu.

Rusya İmparatorluğu'nun güney ve doğu sınırlarında XVIII. yüzyılda görev yapan devlet memurları komşu göçebe Kazak, Kalmık ve Başkurtlar hakkında devamlı surette 'vahşi, eğitilmemiş atlar', 'vahşi hayvanlar', hanlar tarafından 'ilkel adetlerle' yönetilen 'vahşi, kanunsuz ve sadakatsiz halklar' biçiminde tanımlamalar kullanıyordu. Buna karşılık Rusya İmparatorluğu'ndan ise 'tüm dünyanın saygı duyduğu, muhteşem devlet' olarak sözediliyordu. Açıkça dönemin Rus devlet görevlilerinin siyasi düşüncesi iki kutuplu bir evrene tekabül ediyordu: Bir uçta ilkel, zalim, güvenilmez, kanun tanımayan, vahşi ve Hristiyan olmayan göçebe halklar;

¹⁵⁵ Hukuki bir terim olarak *inorodtsi* ilk defa 1822 Reformunda özel bir kanun çerçevesinde kullanılmıştır; “29.126 - İyulya 22. Vısoçayşe wtverjdennıy Wstav - ob Wpravlennii İnorodtsev. ”, PSZ, cilt: XXXVIII, s. 394. Ayrıca bkz.; John W. Slocum, “Who, and When, were the Inorodtsy? The Evolution of the Category 'Aliens' in Imperial Russia”, *The Russian Review*, no: 57 (1998), s. 173-190.

diğer tarafta ise medeniyet, güzel ahlak ve kanuni düzeni temsil eden, 'bozkır rüzgarlarına' karşı duran bir 'istikrar abidesi' Rusya İmparatorluğu vardı.¹⁵⁶

Aslında bu durum sadece Rusya'ya özgü değildi. Sömürgeci ve emperyalist ideolojinin doğasında sözkonusu ırkçılığa varan üstün Avrupa ve gayrı medeni diğerleri ikiliği vardı. Bu durumda Rusya, geri kalmış doğuyu medenileştirmeyi 'büyük bir insanlık ideali' olarak benimsedi. Devrin Fransız aydınlanmacı filozoflarıyla, özellikle J. J. Rousseau (1712-1778) ile mektuplaştığı ve onlardan etkilendiği bilinen II. Katerina (1762-1796) döneminde bu medenileştirme hareketi yoğunlaştı. Hatta Çariçe'nin, Türk halklarını medenileştirmek için, bir türlü toplu halde Hristiyanlığı kabul etmeyen, bu göçebe halklar arasında İslam'ın daha iyi öğretilmesi için uğraştığı bilinmektedir.¹⁵⁷

Rusya ayrıca bu kanunlar aracılığıyla bir türlü kontrol edemediği, sürekli çatışmalara yol açan, Rusya'nın güvenliğini tehdit eden ve düzenli olarak vergi toplayamadığı *inorodets* göçebeleri yerleşik hale getirmeyi amaçlıyordu. Speranskiy, göçebelerin, bu arada tabii ki Kazakların, yerleşik hayata geçip tarımla uğraşırlarsa medenileşeceğini ve tam anlamıyla bir Rusya tebaası olabileceklerini düşünüyordu. Bu durum *inorodets* olan Kazakların sosyo-ekonomik sınıflandırmada çiftçi olarak gösterilmesinde zımnen ifadesini bulmuştur. Kazaklar, çiftçilerle aynı grupta 'taşra sakinleri' (*sel'skiy obivatel'*) tabirinde yer almıştır. Bu aslında ileride olması istenen durumun bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Ruslar, göçebe Kazakların bu kanunlar yoluyla en nihayetinde yerleşik hayata geçerek, Rus köylüleri gibi yaşayacaklarını düşünüyordu. Bu nedenle geleneksel Kazak hukuku (*adat*) ve siyasi yapılanmasının tümünden değiştirilmesi ve Rusların yaşayışına benzer bir hale dönüşmesi için gerekli düzenlemeler 1822 reformuyla yapılmak istendi. Aslında bu bakış açısı da genel sömürgeci ideolojisinin tipik bir örneği idi. Evrimci bir bakış açısıyla yaklaşan o zamanın etnografları göçebeliği, henüz tarımsal düzene giden yoldaki bir basamak, ilkel bir ekonomik sistem olarak görüyordu. Halbuki coğrafi şartların getirdiği başlıbaşına (nev-i şahsına münhasır) ekolojik ve ekonomik bir yiyecek üretme

¹⁵⁶ Michael Khodarkovsky, "Ignoble Savages and Unfaithful Subjects' Constructing Non-Christian Identities in Early Modern Russia", Daniel R. Brower ve Edward J. Lazzerini (ed.), *Russia's Orient: Imperial Borderland and Peoples*, 1700-1917 (Bloomington: Indiana University Press, 1997), s. 10.

¹⁵⁷ Alan W. Fisher, "Enlightened Despotism and Islam Under Catherine II", *Slavic Review*, cilt: XXVII, no: 4 (1968), s. 542-553.

faaliyeti olan göçebelik günümüzde bile varlığını sürdürmektedir.¹⁵⁸ Tarımsal üretim ve göçebe hayvancılık arasında tarihsel hiyerarşiye dayalı bir ast-üst ilişkisi kurmak mümkün değildir.

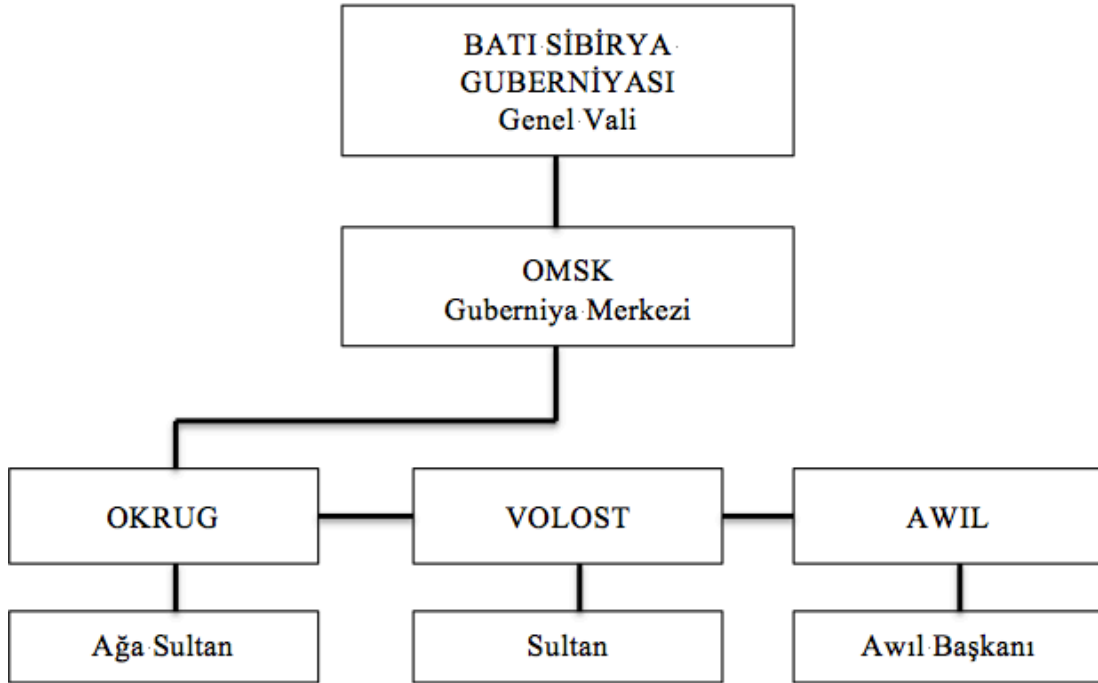
Speranskiy, göçebelerin yerleşiklerden daha alt bir kültürel ve ekonomik düzeyde olduğunu düşünüyordu. Bu durumu *İnorodts* Kanunu'nun 24. maddesinde görmek mümkündür. Burada göçebelerin, çiftçilere benzer bir sosyal statüde olmalarına rağmen değişik bir biçimde yönetilmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Bu değişik biçimde yönetim *Wstav o Sibirskix Kirgizax*'ta ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur.¹⁵⁹ Ruslar bu kanunla aslında Kazakların nasıl yerleşik hayata geçirilerek, bir tarım toplumu olabileceklerini anlatan bir yol haritası çizmek istemiştir.

XVIII. yüzyıldan sonra, Kazak bozkırının batısındaki Rus-Kazak sınırı Yayık ırmağı olarak belirlenirken, doğu sınırı ise İrtiş ırmağı oldu. Aynı biçimde doğuda da ırmağın *içi* ve *dışı* ayrımı yapıldı. İrmağın akış yönüne göre giden birinin sağ tarafı iç (Rusya), sol tarafı ise dış (Kazak bozkırı) olarak kabul edildi. Bu çerçevede Doğu Sibiry ve Batı Sibiry olmak üzere iki guberniyaya ayrılmış olan Sibiry'nın *dış* bölümünde yaşayan Orta Jüz ve bir kısım Ulu Jüz Kazakları merkezi Omsk (1838'e kadar Tobolsk) olan, Batı Sibiry yönetimi altına girdi. Doğu ve Batı Sibiry guberniyaları, *okrug* adı verilen illere bölündü. Okruglar ise *volost* adı verilen ilçelere ve (Kazakça) *avıl* denen köylere ayrıldı.

¹⁵⁸ Anatoly M. Khazanov, *Nomads and the Outside...*, s. 15-85. Ayrıca doğu-batı arasındaki güç ve teknoloji farkının nedenleri ile tarım toplumu hakkındaki tartışmalar için bkz.; Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları*, çev. Ülker İnce (Ankara: TÜBİTAK, 1997).

¹⁵⁹ Virginia Martin, *Law and Custom in the Steppe: The Kazakhs of the Middle Horde and Russian Colonialism in the Nineteenth Century* (Richmond: Curzon Press, 2001), s. 38.

TABLO 2: 1822 Reformuna göre Orta Jüz Kazaklarının yeni siyasi yapısı

Buna göre idari yapılanma Rus sistemine göre düzenlendi. Kanunun 5 ve 7. maddelerine göre 50-70 çadırdan bir avıl, 10-12 avıldan bir volost, 15-20 volosttan ise bir okrug meydana geliyordu. 1822-1844 arasında 7 okrug kuruldu. 1833-1834 yıllarında Amankarağay ve Üşbulak okrugları kuruldu. Ancak bunlar XIX. yüzyılın ortalarında dağıtıldı ve bunların idaresinde volostlar Akmola ve Kökşetav okruglarına verildi. Bayanavıl okruğu 1833'te resmi olarak açıldı. Qusmurın okruğu yerine Atbasar okruğu kuruldu, Ayagöz okrugunun adı daha sonra Sergiopol' okruğu olarak değişti. XIX. yüzyıl ortalarına doğru Kökpekti ve Alatav okrugları kuruldu.

Yerleşik hayata göre geliştirilmiş bir idari sistemi göçebe bir topluma uyarlamak bir hayli sıkıntılı oldu. Volostlar oluşturulurken Kazak boylarının geleneksel sistemi gözardı edildi. Daha çok coğrafi ve askeri gerekliliklere göre sınırlar çizildi. Kazak boyları volostlarla ve okrug sınırlarıyla bölündü. Sayıları onbinlere ulaşan bazı boyların bir kısmı başka bir volostta, diğer kısımları ise başka volost sınırları içinde kaldı.

.....
TABLO 3: Orta Jüzde açılan okruglar ve nüfusları (XIX. yüzyıl ortası)¹⁶⁰
.....

Okrug Adı	Açıldığı Tarih	Volost Sayısı	Avıl Sayısı	Çadır Sayısı	Nüfus		
					Erkek	Kadın	Tümü
1. Karkaralı	08.04.1824	17	419	22.864	64.043	82.612	146.655
2. Kökşetav	29.04.1824	10	144	8.778	26.187	30.731	56.918
3. Ayagöz	17.06.1831	13	2.964	15.067	31.099	32.277	63.376
4. Akmola	22.08.1833	15	118	6.655	28.749	38.332	67.081
5. Bayanavıl	22.08.1833	12	791	18.132	28.053	37.404	65.457
6. Üşbulak	22.08.1833	11	300	15.019	22.426	29.915	52.341
7. Amankarağay	30.08.1834	33	188	11.045	33.971	39.230	73.201
Toplam		111	4.924	97.560	234.528	290.501	525.029

O zamana değin geleneksel bir sisteme göre göçüp konan göçebe Kazaklara 9. madde ile büyük bir sınırlama getirildi. Kazakların bir okrugdan diğerine kendi kendilerine geçmeleri yasaklandı. Başka okruglara gidebilmek için yerel yönetimlerden izin alınması gerekti. Bu Kazak geleneksel toplum yapısına büyük bir darbe anlamına geliyordu.

Okrugların yönetimi Omsk valiliğine bağlandı. Okruglar *prikaz* (emir, buyruk anlamında) adı verilen meclisler tarafından yönetildi. Prikaz başkanı, sultanların katıldığı bir seçimle belirleniyordu. Bu prikaz başkanı sultana, Ağa Sultan unvanı verildi. Ağa Sultan'ın görev süresi üç yıld. Ayrıca prikaz yönetiminde tayinle görevlendirilen iki Rus meclis üyesi ve seçimle gelen iki 'saygın' Kazak yer aldı. Prikazda önemli konuların görüşüldüğü toplantılara, prikaz merkezine yakın bulunan Rus-Kazak birliğinin komutanı da katılıyordu. Ağa Sultan, Rusya İmparatorluğu

¹⁶⁰ P. İ. Keppen, *Devyataya Reviziya. İssledovanie o Çisl Jiteley v Rossii v 1851 godu* (Sanktpeterbwrğ: Tipografi İmperatorskoy Akademii Nawk, 1857), s. 121.

mayor derecesine denk oldu ve yerel yönetimdeki en üst düzey memur olarak kabul edildi. Üç kez seçilen Ağa Sultanlar *dvoryan* (hakları miras yoluyla geçen soylu sınıf üyesi) unvanını aldı. Görevden alınan ya da görev yeri değişen Ağa Sultanlar 'saygın' sultan sıfatıyla siyasi faaliyete devam etti.

TABLO 4: Orta Jüz'de Prikaz ve Ağa Sultan bütçesi (1832)¹⁶¹

Makam Adı	Görevli Sayısı	Yıllık (Ruble)	Toplam (Ruble)
1. Ağa Sultan	1	1.200	1.200
2. Yardımcısı (Rus)	2	1.000	2.000
3. Yardımcısı (Kazak)	2	200	400
4. Sekreter	1	900	900
5. Çevirmen (masabaşı görev yapan)	2	800	1.600
6. Tercüman (sahada görev yapan)	3	300	900
7. Hekim	2	1.000	2.000
8. Ofis harcamaları	-	-	2.000
9. Volost Sultanı	20	150	3.000
10. Sultan ofisindeki tercümanlar	40	300	12.000
11. Sultan ofisi harcamaları	-	100	2.000
Toplam			28.000
12. Hastane için			500
13. Okrugdaki evleri tamir için			1.000
14. İlkokul ve Lise için			500
15. Yardım işleri			500

¹⁶¹ A. İ. Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kazaç'ix...*, s. 427.

16. Kutlamalar için			500
Toplam			3.000

Bu noktada önemli bir tespitte bulunmak yerinde olacaktır. Speranskiy reformları ile zaten fiili olan bir durum yasal hale gelmiştir. Kazaklar, Rusya İmparatorunu, fiili olarak Nurali Han'dan beri aslında 'büyük han' ve en üst idareci olarak görüyordu. Devamlı surette hanlıkların onaylanmasını istiyorlardı. Sultanlar hanlık içi iktidar mücadeleleriyle ilgili olarak Çarlık makamına dilekçeler yazıyordu. Jüzleri idare eden hanlar, eskiden büyük hanlara danıştıkları gibi, Çarlık yetkilileri ile görüşmeler yapıyordu. Kısacası Rusya Çarı, Kazakların büyük hanı olmuştu. Rusya bu durumun farkındaydı. Devamlı surette hanlık seçimlerine müdahale etti, kendi desteklediği sultanların han olmasını sağladı, bunu başaramadığı durumlarda da muhakkak bir ikinci han ortaya çıkardı. En sonunda da yeni han seçilmesine engel oldu ve hanlık iddiasında bulunan sultanların hanlıklarını onaylamadığını bildirdi. Tüm bu iddiaların tarihsel dayanaklarını bir önceki bölümde rahatlıkla bulmak mümkündür.

Rusya Çarlığı, 1822 kanunlarıyla artık resmen bir 'ulu han' gibi davranmaya başladı. Bunun en başta gelen nedeni Kazaklar arasında Cengiz Han'dan beri süregelen aksüyek sınıfının halk üzerinde hala büyük etkisinin olmasıdır. Rusya, yüzyıllardır süren bu geleneksel siyasi yapının kısa zaman içinde ortadan kaldırılamayacağını anladı. Zaten kendisiyle bir süredir temas halinde olan bir kısım sultanı kendi tarafına çekerek Kazaklar üzerinde daha kolay bir etki kurmayı planladı. Bunu da kanunlardaki siyasi yapının kurulumunda görmek mümkündür.

Rusya devleti Kazakların yönetici eliti olan sultanlarla belli bir uzlaşma yoluna gitti. Okrug yönetiminde sultanlara başkanlık, geniş yetkiler ve haklar verdi. Ama tüm bunları geleneksel Kazak siyasi sistemine göre değil, Rusya sistemine uygun bir biçimde gerçekleştirdi. Bu nedenle, Rus siyaset planlayıcılarının nihai hedefinin Kazak değil, Rus sistemini kademeli olarak yerleştirmek olduğu anlaşılmaktadır. Sultanların mevcut yönetim sistemi bir çok yönüyle değişmeden kaldı. Boyların başında yine sultanlar vardı. Bunu volost idaresinde daha iyi görmek mümkündür. Volostlar seçimle iş başına gelen sultanlar tarafından yönetildi. Ancak

bu makam miras kalabiliyordu. Eğer volost başı olan sultanın erkek evladı yoksa onun yerine kardeşi ya da başka bir akrabası okrug yönetiminin onayıyla volost başı olabiliyordu. Ayrıca volost başı olmayan sultanların unvanı muhafaza edildi. Fakat volost yönetiminde resmi olarak söz sahibi olamadılar. Hatta yönetime karıştığı tespit edilenlere cezalar verildi. Volost başı sultanlar Rusya İmparatorluğunun 12. derece devlet memuru sayıldı.

Avıl başkanları (*starşiy* - baş, reis) üç yıllığına halk tarafından seçildi. Bu seçimlerde sultanlar doğrudan oy kullanmadı. Avıl başkanları okrug prikazının onayıyla iş başına geldi. Bu başkanlar, Rusya'daki köy başkanlarına denk sayıldı.¹⁶²

Rusya Çarlık kurumunun Kazaklardaki ulu han makamı gibi davranmasına başka bir örnek de okrugların açılması sürecinde görülebilir. Okrugların yönetiminde Ağa Sultanların çoğu Orta Jüzdeki son hanlar Vali Han ve Bökey Han'ın soyundan seçildi. Böylelikle zaten halk gözünde mevcut olan han soyundan gelen sultanların sahip olduğu meşruiyetin sürdürülmesi hedeflendi.

.....
TABLO 5: 1832 yılında seçilen Ağa Sultanlar¹⁶³

Okrug Adı	Ağa Sultan Adı
Karkaralı Okrug	Mayor Kuşpek Tavkin
Kökşetav Okrug	Ştab Kapitan Manday Toktamısov
Ayagöz Okrug	Sultan Bölen Şankaev
Akmola Okrug	Konırkulja Kudaymendir
Kusmurın Okrug	Mayor Şıngıs Valihanov (1834-1838 arası)
Kökbekti Okrug	Ştab Kapitan Kıysık Tezekov (1833-1844 arası)

¹⁶² A. N. Nüsipbekov v.d. (haz.), *Qazaq SSR Tarixı...*, cilt: III, s. 163-164.

¹⁶³ S. M. Mäşimbaev, "Patşalıq Reseydiñ Qazaqstandağı Memlekettik Basqarw Mekemeleriniñ Tarixı (XVIII ğ. 30-şı jj. - 1868 j.)", Doktora Tezi (Almatı: Äl-Farabı Üniversitesi, 2001), s. 117.

Speranskiy reformunda Kazakları yerleşik hayata ve tarıma teşvik etmek için bazı maddeler de yer aldı. Kanunun 177 ve 178. maddelerine göre yerleşik hayata geçmek isteyen Kazaklara 15 *desyatınaya* (1 *desyatina* $\cong$ 1.1 hektar) kadar arazi verilebileceği öngörüldü. Sultanlara bunun üç katı, awıl başkanları için iki katı büyüklüğünde araziler verilebilecekti. Bu durum Kazak toplumsal yapısında daha önce yaygın olmayan bir uygulamayı da beraberinde getirdi. Kazak ekonomisinin temel üretim araçlarından biri olan otlaklar boyların ortak mülkiyetindeydi. Ancak hanlar ve bazı sultanların şahsi toprakları olabilirdi. Bu kanun ile sıradan Kazaklar için de özel toprak mülkiyeti sözkonusu olabilecekti.

Sonuçta bu kanunlar ile Orta Jüz'de ve Ulu Jüzün bir kısmında hanlık kurumu resmen ortadan kalktı. Kazak soylu sınıfı Rusya devletinin maaşlı memurları haline geldi. Kazak toprakları sınırları belli idari bölümlere, illere, ilçelere ve köylere ayrıldı. Geleneksel Kazak ekonomisi göçebeliliğe getirilen kısıtlamalarla ağır darbeler aldı. Rusya İmparatorluğu artık resmen kendi kanunlarıyla, yöneticileriyle, bayrağı ve diğer tüm simgeleriyle, kısacası Rus siyasi yapısının tüm öğeleriyle Kazak topraklarında hakim olmaya başladı.

Rusya, tüm XIX. yüzyıl boyunca, I. Petro'nun çizdiği hedef doğrultusunda kanunlar çıkartarak, askeri operasyonlar yaparak, Kazak topraklarında adım adım kaleler inşa ederek ilerledi. Sibiry Kazakları Hakkındaki Kanun'u, Orenburg Kazakları Kanunu izledi.

4.2. — Orenburg Kırgızları (Kazakları) Hakkındaki

Kanun (1844)

Orta Jüz'de hanlığın resmen kaldırılıp, tamamen yeni bir idari yapı kurulmasıyla aynı zamanlarda Küçük Jüz Kazakları topraklarında da benzeri bir Rus müdahalesi yaşandı. Orenburg Genel Valisi P. K. Essen 1822 yılında Orenburg Kırgızları Hakkında Kanun'un taslağını hazırladı. Bu konu, Rusya İmparatorluğu Dış İşleri Bakanlığı'nın Asya Bölümü'nde görüşüldü ve 1824 yılında bir rapor halinde kabul edildi. Bu taslaklar uzun zaman toplu bir kanun haline dönüşmedi. Bu nedenle Orenburg Sınır Komisyonu Kazaklarla ilişkiler hususunda geniş bir hareket alanı

buldu. Rusya Dış İşleri Bakanlığı, 1838 yılında Orenburg Askeri Valisi V. A. Perovskiy'ye (1794-1857) 'Orenburg Sınır Komisyonunun faaliyet düzeni, yetkileri, görevleri, sınır boyundaki kaleler ve diğer bölgelerle ilgili işleri, idari yapısı ve iş bölümü' hakkında ayrıntılı bir çalışma yapma görevi verdi. Bu çalışma neticesinde Çar 14 Haziran 1844 tarihinde 'Orenburg Kırgızları (Kazakları) Hakkındaki Kanun'u (*Polojenie ob Wpravlennii Orenbwrsgskimi Kırgızamı*) onayladı.¹⁶⁴

Sibirya Kazakları Kanunu gibi, burada da Ruslar konuya yerleşik hayat açısından yaklaşıyordu. Gerçi kanunun 1. maddesinde 'Küçük Orda Kazakları da denen, Orenburg Kazaklarının idaresi...' ¹⁶⁵ biçiminde bir ifade yer alsa da kanunun asıl adı ve diğer maddelerin doğası gereği yerleşikliğin esas alındığı ortadadır.

1824'ten sonra yapılan düzenlemelerle Küçük Jüz Kazakları üçe bölündü. İgelstrom Reformlarıyla gündeme gelen üçe bölme düşüncesi böylece fiiliyata geçti. Küçük Jüz Kazaklarının yaşadığı topraklar doğu, orta ve batı olarak üç bölge halinde idareci sultanlar (*swltanı-pravıtelı*) tarafından yönetilmeye başladı. Doğu bölümünde nüfusun çoğunluğunu Alimulı, Şömekey ve Kıpşak boyları oluşturuyordu. Burada dikkati çeken bir husus Orta Jüz boylarından Qıpşaq boyunun Küçük Jüzle ilgili kayıtlarda geçmesidir. Daha önce de değinildiği gibi Kazak bozkırında yürütülen bu sınır çizme ve Kazak ülkesini illere bölme süreci Kazakların geleneksel siyasi ve toplumsal coğrafyasıyla tam olarak örtüşmüyordu. Bu nedenle Orta Jüz boylarından bazıları, bunlar arasında Qıpşaq Orenburg idari bölgesinde (*vedomostvo*) yaşıyordu. Orta bölümde Jetirw ve Alimulı boyları çoğunlukta idi. Batı bölümünde ise genelde Bayulı boyları yaşıyordu. Her bir bölümün başında bir sultan vardı. Böylece Küçük Jüz'de hanlık kurumu resmen ortadan kalkmış oldu.

İdareci sultanlar Orenburg Sınır Komisyonuna bağlı memurlar oldu. Sınır Komisyonu dahilinde meclisler ya da prikazlar kurulmadı. Sınır Komisyonu yönetiminde başkan, dört meclis üyesi ve dört tane de Kazak yardımcı yer aldı. Orenburg Sınır Komisyonunun görevleri arasında sınırda ve Kazak bozkırında güvenliği sağlamak, görevli memurların işlerini denetlemek, vergi toplamak, hukuki

¹⁶⁴ *Materialı po İstorii Politiceskogo Stroya Kazaxstana*, cilt: I (Alma-Ata: Akademıya Nawk, 1960), s. 216. 100 maddeden oluşan kanun ayrıca küçük bir kitapçık şeklinde de basılmıştır. *Polojenie ob Wpravlennii Orenbwrsgskimi Kırgızamı* (Sanktpeterbwrsg: Tipografii Journal de Saint-Petersbourg, 1844).

¹⁶⁵ 'Wpravlennii Orenbwrsgskimi Kırgızamı, ili Kırgızamı, tak nazıvaemoy, Maloy Ordı,...', *Polojenie ob Wpravlennii Orenbwrsgskimi...*, s. 7.

davalara bakmak ve sağlık meselelerini dñzenlemek oldu. Aslına bakılırsa Sınır Komisyonu, sanki bir guberniya (valilik) gibi davranıyordu. Yetki ve gñrevleri ağıısından herhangi bir guberniyadan farkı yoktu.

Kazaklar 1831'e kadar sınır boyu ve bozkır Kazakları olarak ikiye ayrılıyordu. 1831'den sonra sınır boyunda uzanan kaleler arasında sivil yerleşimin de olduğu menzil karakolları (*distantsiya*) kurulmaya başladı. Karakollar zamanla Kazak avıllarının olduğu bölgelere de yayıldı. XIX. yüzyıl ortalarına kadar 54 karakol açıldı. Bu karakollar sadece askeri savunma birimleri değildi. Aynı zamanda mñlki idare gibi de iş görüyorlardı. Hatta bazı Kazak awıl başkanları aynı zamanda karakollardan maaş alan memurlar oldu. Rusya, karakol sistemiyle hem askeri faaliyetleri dñzenli biçimde sürdürüyor hem de göçebe awıl dñzenini yerleşik köy sistemine dñnñştürmeye çalışıyordu. Karakol sistemi 1831'den 1868'e kadar otuzyedi yıl yürürlükte kaldı. Bu zaman içinde karakol kontrolüne giren Kazak avılları gittikçe çoğaldı.

Karakol sisteminin yaygınlaştırılmasının bir diğer nedeni karakolların ekonomik katkısıydı. Kazaklar daha güvenli olduğu için ve hayvan sürülerini daha kolay satıp karşılığında ihtiyaçlarını giderebildikleri için kalelere yakın bölgelerde göçüp konuyorlardı. Ancak bu topraklarda hayvancılık yapabilmek için kale yönetimlerine vergi veriyorlardı. Aynı biçimde karakollar da vergi topluyordu. Toplanan vergiler hatırı sayılır bir gelir getiriyordu. Örneğın kayıtlara göre, 1837 yılında Yeni Aleksandrov (Manğıstav bölgesinde) kalesi çevresinde 12.425 Kazak çadırı vardı. Bu ailelerin 37.654 atı, 15.416 devesi, 26.461 büyük baş ve 195.476 küçük baş hayvanı vardı.¹⁶⁶ Bu hayvan sürülerinin kale bölgesinde yayılmaları karşılığı ödenen vergiler ise şöyleydi:

¹⁶⁶ S. M. Mäşimbaev, "Paşalıq Reseydiñ...", s. 74.

TABLO 6: Yeni Aleksandrov bölgesinde toplanan vergiler

Yıl	Ruble	Kopeek
1837	80.621	26,5
1838	59.655	62,5
1839	47.471	86,5
Toplam	218.048	45,5

İdareci sultanları Orenburg Askeri Valisi, karakol başkanlarını ve diğer yerel memurları Sınır Komisyonu atadı. Her bir idareci sultanın emrinde iki yüz kadar asker vardı. Sultanların idare merkezi Rus-Kazak askeri birlik merkezi ya da kalelerde yer aldı. Sultanlar genelde Ebulhayır ve Kayıp Han'ın neslinden seçildi.

Önceleri tamamen biylerin elinde olan hukuki davaları görme işi askeri mahkemeler ya da Sınır Mahkemesi'nin yetkisi altına girdi. Rusya devletine karşı çıkma, cinayet, gasp ve *barımta* gibi meseleler askeri mahkemelerce görüldü. Hızsızlık, dolandırıcılık ve 50 rubleyi aşan anlaşmazlıklarda Sınır Mahkemesi yetkili oldu. Geleneksel Kazak mahkemesi olan biyler meclisi ise sadece asayişle ilgili çok küçük vakalara bakabiliyordu.¹⁶⁷

Küçük Jüz Kazaklarının idaresiyle ilgili bir diğer kurum 'vasilik' (*popeçitel'*) oldu. 1844 yılında çıkarılan kanunun 16. maddesine uygun olarak 14 Aralık'ta Küçük Jüz Kazaklarını denetlemekle görevli 6 vasi tayin edildi. Bu vasiler:

1. Gur'ev Vasiliği (Gur'ev şehrinden Saharnoy kalesine kadar olan bölgede), merkezi Gur'ev şehri. Gur'ev vasisi 1, 2, 3 ve 4 numaralı karakolları denetlemekle görevliydi.

2. Ural Vasiliği, Saharnoy kalesinden Studenov kalesine kadar olan bölgedeki 5, 6, ve 7. kale arası karakolları denetlemekle görevliydi. Merkezi Ural şehri.

¹⁶⁷ A. N. Nüsipbekov v.d. (haz.), *Qazaq SSR Tarixi...*, cilt: III, s. 167-171.

3. Orenburg Vasiliği Studenov kalesinden Yukarı Göl (Verhne-Ozernoy) Rus-Kazak birliğı arasındaki 8, 9, 10 ve 11. karakolları denetleyecekti.

4. Orsk Vasiliğı'ne Yukarı Göl'den Uriyadnik kalesi arasındaki 12-18. karakollar ve avıl başkanlarını denetleme görevi verilmişti. Merkezi Orsk şehri (eski Orenburg).

5. Troitsk Vasiliğı Uriyadnik kalesinden Alabut Rus-Kazak birliğine deyin 19-22. karakolları denetleyecekti. Merkezi Troitsk şehri.

6. Novoliney (Mihaylovskii) Vasiliğı Kazaklar arasında yeni kurulmuş olan 23-27. kalelerdeki Kazakları denetleyecekti. Merkezi Naslednikov kalesi.

Böylelikle Küçük Jüz Kazaklarına vesayet ederek, denetlemek için batıdan doğuya doğru Gur'ev, Ural, Orenburg, Orsk, Troitsk ve Novoliney (*yeni çizgi-sınır*) Vasilikleri kuruldu.

Bu vasilik kurumunun temel görevleri şöyleydi:

Orenburg Sınır boyundaki anlaşmalıklara vesayet edecek, yani taraflar arasında arabuluculuk yaparak çözüm bulmaya çalışacaktı.

Bu işi yaparken bir yargıç ya da kadı gibi hareket etmeyecek, kanuni yollara başvurmayacaktı. Sadece taraflar arasında sözlü anlaşma sağlamaya çalışacaktı.

Kazaklar ve Rus-Kazakları arasındaki yer anlaşmazlıklarının önüne geçecekti.

Sınırdan Rusya tarafına geçecek Kazakların ödeyecekleri harç ve vergilerin düzgün olmasını denetleyecekti. Ayrıca bu işlerden sağlanan gelirin Sınır Komisyonu'na vaktinde ve doğru bir biçimde gönderilmesini sağlayacaktı. Bunun yanında harç ve vergi defterlerini tutanları denetleyecekti.

Yerel yöneticilerin kanun dışı davranışlarını Sınır Komisyonu'na bildirecekti.

Sınır boyundaki hayvan sürülerinde herhangi bir hastalık tespit edilirse yerel veterinerleri haberdar ederek harekete geçmelerini sağlayacak ve durumu Sınır Komisyonu'na bildirecekti.

Vasi, Kazakların dilek, istek ve şikayetlerini yazılı hale getirerek bir deftere kaydedecekti.

Vasinin, bütçeyi de denetleme yetkisi ve görevi vardı. Yerel yönetim hazinesine giren ve çıkan kalemleri denetleyecekti.

Vasi, Sınır Komisyonu'na ayda bir rapor verecekti.¹⁶⁸

Aslında Vasilik kurumu Çarlık idaresinin bir müfettişi olarak görev yaptı. Kazaklar, Ruslar ve Rus-Kazaklar arasında meydana gelen anlaşmazlıklar bu kurum aracılığıyla çözülmek istendi. Ayrıca Rusya merkezi hükümeti sınır boyundaki kendi Rus kurumlarını da bu kurum aracılığıyla denetleme yoluna gitti.

Rusya'nın Küçük Jüzde 1844 kanunu ile kurduğu siyasi sistemi Sınır Komisyonu bütçesine bakarak daha net görmek mümkündür. Bu listede tüm idari yapı hiyerarşik bir düzen içinde verilmektedir. Ayrıca bu listeden Orenburg Sınır Komisyonunun görev ve yetkileriyle ilgili bilgiler de edinmek mümkündür:

.....
TABLO 7: Orenburg Sınır Komisyonu bütçesi (1844)¹⁶⁹
.....

I. Genel Yönetim Orenburg Sınır Komisyonu	Memur Sayısı	1 Yıllık maaş	
		Adam başı (Ruble)	Toplam (Ruble)
Komisyon Başkanı	1		2000
Yemek ödeneği			1500
Kira			500
Başkan Yardımcısı	1		1000
Yemek ödeneği			650
Kira			350

¹⁶⁸ S. M. Mäşimbaev, "Patşalıq Reseydiñ...", s. 93-94.

¹⁶⁹ *Polojenie ob Wpravlennii Orenbwrqskimi...*, s. 33-36.

Başkan için Özel Görevli Memur	1		500
Müşavir	4	700	2800
Yemek		300	1200
Kazak Meclis Üyesi	4	200	800
Kira		100	400
Sekreter	2	600	1200
Protokol Memuru	1		400
Protokol Memuru Yardımcısı	1		300
Masabaşı Tercüman	6	400	2400
Masabaşı Tercüman Yardımcısı	6	300	1800
Kayıt Memuru	1		350
Kayıt Memuru Yardımcısı	1		250
Tercüman (Farsça ve Tatarca için):			
Üst Kademe	1		700
Orta Kademe	2	600	1200
Tercüman (Arazide görevli):			
Üst Kademe	2	300	600
Orta Kademe	3	150	450
Memur (Bozkırda tahkikat yapmak için)	5	350	1750
Muhasebeci	1		500
Haznedar	1		500
Haznedar Yardımcısı	1		350
Arşiv Memuru	1		350
Arşiv Memuru Yardımcısı	1		250
Katip: En yüksek derece maaş	6	150	900
Orta derece	6	100	600
En düşük derece	6	80	480
Komisyon Faaliyetleri Dahilinde			

Doktor	1		600
Sağlık Memuru	1		100
Yemek v.d. harcamalar			30
Sağlık Memuru Öğrencisi ve Aşı (çiçek aşısı) Konusunda Yardımcı (Kazak Çocuklardan)	10	55	550
Veteriner	1		350
Veteriner Yardımcısı	1		200
Ahun (Orenburg Merkez Camiinde görevli, Kazakların dini ibadetlerini yerine getirmeleri için)	1		200
Bakım, onarım, kırtasiye v.d. harcamalar			1500
Kazak bozkırındaki görevler için			2000
Orenburg'a Orta Asya hanlıklarından ve Küçük Jüz'den gelen misafirlerin ağırlanması için			2500
Muhtaç Kazaklara yardım			600
Toplam	79		35.970

II. Bölüm Yönetimi

(Orda dahilinde)

Yönetici Sultan	4	1200	4800
Yönetici Sultan Yardımcısı	4	200	800
Katip	4	300	1200
Katip (orta kademe)	4	100	400
Yemek ödeneği		30	120
Sağlık memuru (Kazak)	4	36	144
Haberci	20	24	480
Yönetici Sultan ofis harcamaları		100	400
Küçük Jüz'deki Karakol yöneticilerine			6000
Kazak avıl yöneticilerine ve bozkırda görev			6000

yapanlara ayrılan ödenek (Askeri Vali'nin onayıyla)			
Toplam	40		20344

Kazak Sınırboyunda Görevli Vasiler

Vasi (Rus)	6	400	2400
Kira		100	600
Vasi ofis giderleri		150	900
Kazak tercüman		50	300
Toplam	6		4200

Sınır Komisyonu Rus Okulu

Okul Müdürü	1		400
Öğretmen (Rusça, yazı ve aritmetik)	1		250
Öğretmen (Tatarca)	1		200
İslami ilimler için Molla	1		100
Kazak öğrenciler	30		
Yemek		36	1080
Giyim		25	750
Memur	2	80	160
Okul giderleri			1000
Toplam	36		3940

Genel Toplam	161		64454
--------------	-----	--	-------

4.3. — Bökey Ordası'nda Siyasi Modernleşme Girişimleri

Bökey Hanlığını ya da İç Orda'yı kuran Bökey Han 1815'te öldü. O sıralarda Astrahan valisinin evinde Rusça eğitim alan oğlu Jangir daha küçük yaşta olduğu için Bökey Han'ın kardeşi Şegay Nuralıulu han oldu. Daha sonra Orenburg Sınır Komisyonunun onayıyla Jangir, 1824 yılında han seçildi. Jangir Han, Bökey

Hanlığı'nda önemli reformları ve Kazaklar arasında ilk sayılan bazı uygulamaları başlattı. Jangir Han, bir çok kez Petersburg'a giderek Çarlık yönetiminin desteğini aldı. Kazak tarihinde ilk defa bir han şehri kurdu ve burayı hanlığın başkenti ilan etti. Han Ordası (*Xanskaya Stavka*) olarak adlandırılan bu şehir 1826 yılında kuruldu. Jangir Han göçebeliği bıraktı ve yaz-kış aynı yerde yaşamaya başladı. Rus mimar ve mühendislerinin planlamasıyla kurulan şehirde kendisine de Rus evlerine benzeyen ahşap bir ev yaptırdı. Şehirde 1841'de 41 ev, 1846'da 89 ev vardı. Jangir Han'a ait 6, sultanların 4, Orenburgluların 10, Kazan Tatarlarının 13, Ermenilerin 2, Astrahandan gelenlerin 5, Kazakların 41 evi vardı. Rus-Kazak askerleri için 2 ev inşa edildi. 1851 yılı verilerine göre Han Ordasında 346 Kazak, 193 Tatar, 120 Rus, 13 Başkurt, 15 Ermeni, 134 Yayık ve Astrahan Rus-Kazağı olmak üzere toplam 821 kişi yaşıyordu.¹⁷⁰

Jangir Han bu yeni şehirde siyasi reformlara girişti. Hanlığı yerleşik bir merkezden Rusya İmparatorluğu'nda olduğu gibi bürokratik bir sistemle yönetmek istedi. Rusya, Orta Jüz ve Küçük Jüzde uyguladığı siyasi reformları Bökey Hanlığında tatbik etmedi. Bökey Hanlığında hanlık kurumunun devam etmesine bir süre daha izin verdi. Bunun en başta gelen nedeni Jangir Han'ın kişisel özellikleriydi. Rus eğitimi almış, Rusça konuşan ve Rusya'da gördüklerini kendi hanlığında uygulamaya istekli bir han varken Rusya'nın ayrıca reform planlarıyla uğraşmasına gerek yoktu. Jangir Han zaten Rusya'nın diğer Kazak jüzlerinde uygulamaya koyduğu değişikliklere benzeyen bir idari reforma girişti.

Hanlık sınırları içindeki boylar geleneksel usule göre sultanlar tarafından yönetildi. Ancak bu sultanların icraatlarını denetlemek için Küçük Jüzdeki vasilik kurumuna benzer 'vekillik' kurumu oluşturuldu. Han Ordası ve Rusya sınırı boyundaki hadiseleri denetlemek için on adet sınır dairesi kuruldu. Her bir daireyi hanın tayin ettiği Han Vekili yönetti. Boy sultanları ile han vekilleri arasında herhangi bir ast üst ilişkisi yoktu. Her iki makam da ayrı ayrı hana bağlıydı. Ancak han, vekilleri aracılığıyla boyların yönetimini denetliyor ve emrilerinin uygulanmasını istiyordu. Örneğin 1834'te Han Vekili Medetqalı Şoka, Jünis Jantilev adındaki bir avıl başkanı hakkında, emirlerini yerine getirmediği için bir şikayet dilekçesi yazıp hana

¹⁷⁰ S. İ. Zımanov, *Rossiya i Bwkeevskoe Xanstvo* (Alma-Ata:Nawka, 1982), s. 45.

sundu. Bunun üzerine Jangir Han kızarak vekilinin emirlerinin yerine getirilmesini istedi.

Kazak boylarıyla hanlık yönetimi arasında hızlı bir iletişim kurabilmek için eski ulak sistemi yerine kadrolu haberciler tayin edildi. Boylara haber göndermek için 140 haberci at ya da başka bir ulaşım aracıyla Han Ordası'nda hazır bekliyordu. Ayrıca awıllarda da *esawıl* adı verilen haberci ve köy temsilcileri kadroları kuruldu.

Han Ordasında ticaret ve alış verişin düzgün bir biçimde işlenmesini sağlamak amacıyla 12 memur tayin edildi. Bu memurlar aynı zamanda diğer pazar yerlerine giderek ticari faaliyetleri denetliyor ve vergi toplama işini kontrol ediyordu. Pazar yerlerini idare ettikleri için, bu memurlara 'pazar sultanları' da deniyordu.

Jangir Han, resmi yazışmaları ve siyasi ilişkileri iki ofis aracılığıyla idare etti. Bunlar Tatar Bölümü ve Genel Bölüm olarak adlandırılıyordu. Tatar Bölümünde hanlık içi yazışmalar, diğer bölümde ise sınır boyundaki ve sınır ötesindeki Çarlık kurumlarıyla ilişkiler yürütülüyordu. Ayrıca Jangir Han, Bökey Hanlığındaki belli başlı 12 boyun ileri gelenlerinden oluşan bir Hanlık Meclisi kurdu. Bu meclis danışma kurulu işlevi görüyordu.¹⁷¹

Jangir Han ayrıca toplumsal alanda da yenilikler getirdi. Han Ordası'nda okul, sağlık ocağı ve ilk Kazak hastanesini açtırdı. Bunun yanında Kazak gençlerini Orenburg'daki Rus okullarına eğitim için gönderdi. Kazak tarihinde ilk defa din hizmetlerini yürütmek ve dini konularda fetva vermek için bir *ahun*¹⁷² tayin edildi. Orenburg Tatarlarından Jabar Hamatov¹⁷³, Han Ordasında yirmi yıl boyunca *ahunluk* görevini yürüttü. İmanın yanısıra müezzin de tayin edildi. O zamana kadar geleneksel usullerle götürülen dini hizmetler ilk defa olarak devlet kontrolünde ve maaşla bir memur tarafından icra edilmeye başladı.

¹⁷¹ M. X. Asılbekov v.d. (haz.), *Qazaqstan Tarixi: Köne Zamannan...*, s. 243.

¹⁷² Ahun, Farsça molla, din alimi anlamlarına gelen *ahund* kelimesinin Tatarca ve Kazakça'da kullanılan halidir. Bu kelime Rusya İmparatorluğu'nda idari bölgelerde Müslümanların din işlerinden sorumlu kişinin resmi unvanı olarak kullanılmıştır. Hamid Algar, "Akund", *Encyclopaedia Iranica*, cilt: I, s. 731.

¹⁷³ Ahun Jabir Hamad oğlu ya da Rusça kayıtlardaki biçimiyle Jabar Xamatov, Jangir Han'ın himayesinde Han Ordası'nda yaşıyordu. Ruslar tarafından da kabul edilen ve vergiden muaf olmasını sağlayan Tarhan unvanını almıştı. Han'ın şer'i işlerdeki danışmanıydı, aynı zamanda cami ve mescitlerde görev yapacak imamların seçimiyle de görevliydi. Bkz. Allen J. Frank, *Muslim Religious Institutions in Imperial Russia: The Islamic World of Novouzensk District and the Kazakh Inner Horde, 1780-1910* (Leiden: Brill, 2001), s. 285.

Jangir Han 1845'te öldü ve Rusya, Bökey Ordası'nda, 1844 Orenburg Kazakları Kanunu benzeri bir düzenleme getirdi. Geçici Bökey Ordası'nı İdare Hakkındaki Kanun tasarısı 1846'da kabul edildi. Bökey Hanlığı toprakları önceden Dış İşleri Bakanlığı'nın Asya Bölümü'ne bağlı iken bu kanunla Devlet Arazileri Bakanlığı'na bağlandı. Hanlığın yönetimi ise Orenburg Sınır Komisyonu'na verildi. Böylece Bökey Hanlığı'nda da hanlık kurumu ortadan kalmış oldu. Hanlığın idaresi için bir meclis oluşturuldu. Bu meclis kapsamında başkan, 4 memur, 30 haberci, 1 tercüman; Han Ordası'nda 12 boy başkanı, Yayık Rus-Kazaklarından 2 vekil ve 12 memur yer aldı. Meclis başkanı olarak Jangir Han'ın kardeşi Adil Bökeyulu tayin edildi. Daha sonra Bökey Hanlığı yedi okruğa bölündü: Kamıs-Samar, Talov, Narın, Kalmıkovo, Torgutskaya, 1. Kaspi, 2. Kaspi okrugları. Her bir okrugun başına Bökey Han soyundan sultanlar getirildi. Boylar ise eskiden olduğu gibi boy başkanları tarafından idare edildi. Bu boy başkanları okrug yönetimine bağlıydı. Bökey Hanlığında 1853 yılındaki bir kayda göre 14 boy başkanı görev yapıyordu.

TABLO 8: Bökey Hanlığında 14 boy başkanı (1853)¹⁷⁴

Boy Başkanının Adı	İdaresi altındaki boylar	Hayvan sayısı			
		Deve	At	Büyükbaş	Küçükbaş
1. Sultan Adil Bökeyhanulı	Aday, Esen-Temir, Maskar	56	990	26	2326
2. Sultan Ahmetkerey	Baybaktı	-	-	-	-
3. Sultan Mendigerey Bökeyhanulı	Şerkeş	130	2100	200	5000
4. Sultan Koşakğali Şipay	Kızılkurt	50	321	34	812

¹⁷⁴ S. M. Mäşimbaev, "Paşalıq Reseydiñ...", s. 72.

5. Sultan Muhambetkali Kasımlı	Kete	-	-	-	-
6. Sultan Janböbek Bek Kaliulı	Alaşa	31	480	42	423
7. Sultan Jangerey Hansultan	Jetiruv	4	220	-	-
8. Sultan Janğanşak Jienğaliulı	Tana	107	1250	213	1100
9. Sultan Janhan Ötebalı	Tabbı	-	-	-	-
10. Sultan Tavke Bökeyhan	Isık	33	270	23	822
11. Sultan Merhandar Şığayulı	Kızılkurt	-	-	-	-
12. Sultan Bastan	Tölenğut	5	16	7	35
13. Sultan Seytbattal Balkı	Beriş	-	-	-	-
14. Sultan Davletgerey Şığayulı	Noğay	-	-	-	-

Bökey Hanlığı'na 1846 kanunu ile Küçük Jüz'de uygulanan sisteme çok benzeyen bir hiyerarşik düzen ve idare sistemi getirildi. Yine aynı biçimde bu yeni sistemin memurlarını, yapısı ve özelliklerini bütçe tablosuna bakarak anlamak mümkündür.

.....
TABLO 9: Bökey Hanlığı Geçici Yönetim Bütçesi (1846) ¹⁷⁵

¹⁷⁵ S. M. Mäşimbaev, "Paşalıq Reseydiñ...", s. 70-71.

İç Orda Geçici Yönetim	Memur sayısı	Adam başı (Ruble)	Toplam (Ruble)
Meclis başkanı	1		500
Yardımcısı	2	300	600
Muhasebeci	1		400
Kayıt memuru	1		250
Memur (üst kademe)	2	150	300
Memur (orta kademe)	2	100	200
Memur (en alt kademe)	2	80	160
Memurlara verilecek ek ödenek: elbise, kırtasiye v.d. (4 memura fazladan 30'ar ruble verilecek)	4	30	120
Komisyon binası, dolaplar v.d. harcamalar			170
Toplam	11		3000

Yerel Yönetim

Meclis Başkanı	1	1000	
Danışman	2	1000	2000
Memur	1	2000	
Memur Yardımcısı	2	500	1000
Sekreter (üst kademe)	2	300	600
Sekreter (alt kademe)	2	200	400
Tatar Tercüman	1		500
Haberci	30	150	4500
Ahun (din görevlisi)	1		500

Molla	2	200	400
Müezzin	1		125
Hekim	1		428
Hekim yemek ödeneği			250
Veteriner	1		200
Veteriner yemek ödeneği			200
Rusya Olağanüstü Temsilcisi (Rus)	4	400	1600
Mesciddeki Molla	1		
Rusça Öğretmeni	1		250
Boy Başkanları	12	200	2400
Yayık Rus-Kazak Temsilcisi	2	100	200
Boy Başkanları için Sekreter	12	150	1800
Boy Başkanları Ofisleri için Memur	12	140	1680
Kazak Çocukları için Barınak			2000
Han Ailesi için			2000
Han'ın Küçük Eşi için			1500
Sagib-Kirey'in (Han'ın oğlu Sahib Kerey) Okul Masrafları (Petersburg'da Eğitim Görmekte)			5000
Bakım ve Tamirat Masrafları			3500
Toplam	91		54033

Rusya'nın Bökey Hanlığı'nda geleneksel yapıyı diğer jüzlere göre daha uzun süre muhafaza etmesinin bir nedeni de ekonomik yapıdaki değişimlerdir. Diğer bölgelerden etkin bir biçimde vergi toplayamayan Rusya, Jangir Han'ın vergi alanında yaptığı yenilikler sayesinde daha verimli bir vergi geliri elde etmeye başladı. Vergi

gelirleri yıllara göre gittikçe artan bir yükseliş gösteriyordu. 1837'de 25 bin Kazak çadırından 23.259,67 ruble vergi toplandığı halde, 1844'te 59 bin Kazak çadırından 87.873,03 ruble vergi toplandı.¹⁷⁶ Bu artışın temel nedeni geleneksel Kazak vergileri olan zekat ve *soğım* yanında yeni vergilerin de eklenmesidir. Bu vergiler arasında her bir çadır başına toplanan *tütün* vergisi, deve vergisi ve kalelerde ticari faaliyet yapabilmek ve hayvan otlatabilmek için ödenen *bilet* denilen harçlar sayılabilir. Bunların yanında Hanlık yönetiminde kadrolu olarak çalışan habercilerin atlarının yemleri de ağıllardan toplanıyordu. Ayrıca düzenli olmayan, şartlara bağlı vergiler de toplandı. Örneğin Jangir Han'ın Petersburg'a gidiş masrafları için halktan vergi toplanıyordu. Jangir Han, önceleri aynı olarak (hayvan, tarım ürünleri ve diğer mallarla) ödenen vergilerin daha hızlı ve kesin bir biçimde toplanabilmesi için tüm sistemi nakdi hesaba çevirdi. Buna göre her bir hayvan sınıfı için ortalama bir değer belirlendi: At - 10 ruble, deve - 15 ruble, büyükbaş - 8 ruble, küçükbaş - 2 ruble olarak hesaplandı. Vergiler yüzde hesabına göre bu değerler üzerinden belirlendi. Örneğin zekat vergisi %1 idi ve dolayısıyla 1 atı olan bir Kazak 10 *kopeek* vergi verecekti. Bu uygulama zaten Rusların yerleştirmeye çalıştığı modern vergi sisteminin bir örneğiydi.¹⁷⁷

Gittikçe artan vergiler ve devamlı surette Kazakların aleyhine işleyen siyasi gelişmeler Kazaklar arasında tüm XIX. yüzyıl boyunca sürecektir olan isyanların çıkmasına neden oldu. 1846 yılına gelindiğinde artık, Orta Jüz, Küçük Jüz ve Bökey Ordası'nda hanlık kurumu tamamen ortadan kalmış ve Rus idari sistemi çıkarılan kanunlarla yerleştirilmeye başlamıştı. Ancak bu değişiklikler geleneksel Kazak siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısını baştan aşağı değiştirdiği için büyük sıkıntılara yol açtı. Bu sorunlar arasında en başta geleni 'yer meselesi' oldu.

4.4. — Kazak İsyanları ve Toprak Meselesinin Ortaya Çıkması

Gittikçe artan vergiler ve devamlı surette Kazakların aleyhine işleyen siyasi gelişmeler Kazaklar arasında tüm XIX. yüzyıl boyunca sürecektir olan isyanların çıkmasına neden oldu. 1846 yılına gelindiğinde artık, Orta Jüz, Küçük Jüz ve Bökey

¹⁷⁶ S. M. Mäşimbaev, "Paşalıq Reseydiñ...", s. 80.

¹⁷⁷ J. O. Oramaj, "Bökey Ordasında Salıq Jüyesi", *Qazaq Tarixi*, no: 6 (2011), s. 11-13.

Ordası'nda hanlık kurumu tamamen ortadan kalmış ve çıkarılan kanunlarla Rus idari sistemi yerleştirilmeye başlamıştı. Ancak bu düzenlemeler geleneksel Kazak siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısını baştan aşağı değiştirdiği için büyük sıkıntılara yol açtı. Ayrıca Rus-Kazakların bozkırda gittikçe artan sayılarda yerleşim yerleri kurması ve Kazak olmayan nüfusun hızla artması Kazakistan'da 'yer meselesini' ortaya çıkardı. Halk gidişattan memnun değildi ve bu kötü durumdan en başta kendi hanlarını, sultanlarını sorumlu tutuyordu.

Küçük Jüz Kazakları arasında Sırım Datulı isyanı henüz unutulmamışken, bu kez Bökey Ordası'nda Jangir Han'ın uygulamalarına karşı bir isyan başgösterdi. Öncelikle 1827 yılında başlayan küçük isyan hareketleri, İsatay Taymanulı'nın liderliğinde 1836'da büyük bir isyana dönüştü. Şair Mahambet Ötemisulı'nın da isyana katılması ve söylediği şiirlerin bozkırda dilden dile yayılması isyanı hızla büyüttü. Çok etkili *jır* ve *öleñ*ler¹⁷⁸ dile getiren Mahambet, isyanın nedeni ve amacını bir şiirinde büyük bir maharetle özetlemektedir:

Kazakça	Türkçe Çevirisi
Özderiñdey xandardıñ, Qarnı jwan bilerdiñ Atanday dawsın aqırtıp, Lawazımın kökke şaqırtıp, Basın kessem dep edim, Eldildin boyı en toğay, El qoñdırsam dep edim, Jağalay jatqan sol elge Mal toltırsam dep edim!	Sizin gibi hanların, Karnı büyük biylerin Atan (iri yarı) deve gibi bağırıp Rütbelerini göğe haykırtarak, Başını keseyim demiştim, İdil boyunca uzanır geniş otlaklar, (Kazak) halkını yerleştirsem demiştim, Boylu boyunca uzanan o memlekete Hayvan sürüleri doldursam demiştim!

Şiirin ilk bölümünde Mahambet kimlere karşı isyan ettiğini ifade etmektedir. Hanlar ve biyler, yani geleneksel idareci sınıfını ölümle tehdit etmektedir. Burada 'lavazım' (rütbe ve unvan) kelimesi dikkati çekmektedir. Lavazım, genellikle Rus yetkililerin Kazak soyluları ve ileri gelenlerine verdiği rütbeler, unvan ve ayrıcalıklar

¹⁷⁸ Kazak halk edebiyatı türlerinden olan *jır* ve *öleñ* için bkz.; Kenan Koç v.d., *Kazak Edebiyatı (Kazak Folkloru ve Sovyet Dönemi Öncesi Kazak Edebiyatı)*, cilt: I (İstanbul: IQ, 2007).

için kullanılmıştır. Şair burada aslında tüm han ve biyleri değil, Ruslarla işbirliği yapan Kazakları kastetmektedir. İkinci bölümde ise isyanın nedeni ve amacı ortaya konmaktadır. İsyanı tetikleyen en önemli mesele sulak ve verimli otlaklara Kazakların erişiminin yasaklanmasıydı. İdil boyunca uzanan otlaklara girememek, Kazakların o topraklarda hayvancılık yapamaması isyana neden olmuştu. Mahambet, son olarak da isyanın amacını açıklayarak, bu verimli ve geniş otlaklara Kazak halkını yerleştirip, hayvanları otlatmak istediğini ifade etmiştir.

Ancak 1838'de İsatay'ın bir çarpışmada öldürülmesi üzerine hanlığa ve yeni Rus uygulamalarına karşı başlatılan bu isyan devam edemedi.¹⁷⁹

Aynı yıllarda Orta Jüzde daha büyük çaplı bir isyan hareketi başladı. Bağımsızlık sonrası Kazakistan tarihçiliğinin en popüler konularında biri olan Kenesarı Kasımulı isyanı, günümüz Kazakistan tarihçileri tarafından Rusya hakimiyetine karşı en büyük bağımsızlık hareketi olarak görülmektedir. Meşhur Abılay Han neslinden gelen Sultan Kenesarı, 1837 yılında Orta Jüz Kazakları arasında geniş destek gören bir isyan hareketi başlattı. Sultan Kenesarı, Orta Jüz topraklarında 1822 yılında uygulamaya konulan Speranskiy Reformları çerçevesinde yapılan ne varsa tamamının sona erdirilerek Kazakların yönetiminin yine Kazaklara verilmesini istiyordu. Dönemin Rus yetkililerine yazdığı mektuplarda açıkça okrug sisteminin kaldırılmasını, kalelerin yıkılmasını ve Ruslar gelmeden önceki siyasi yapıya dönülmesini, yani Kazak bozkırının Kazaklar tarafından idaresini istiyordu. Büyük bir halk desteğini arkasına alan Sultan Kenesarı aynı zamanda Ulu Jüz topraklarında hakim olan ve pek çok Kazak boyunu esaret altında tutan Hokand Hanlığı'na karşı da silahlı direniş gösterdi. Başka bir deyişle Sultan Kenesarı tüm Kazak boylarının bağımsızlığı için mücadele etti. Kazakları tekrar birleştirebilmek ve daha güçlü bir direniş ortaya koyabilmek amacıyla Sultan Kenesarı 1841 yılı sonbaharında Sarısu ırmağı boyunca toplanan üç Kazak jüzünden gelen temsilcilerin seçimiyle han ilan edildi. Rus ordusunun tüm çabalarına rağmen isyan bir türlü

¹⁷⁹ İsatay ve Maxambet isyanı hakkında arşiv belgelerine dayalı ayrıntılı bir çalışma için bkz.; İ. Kenjaliev, *İsatay-Maxambet* (Almatı: Qazaqstan, 1991).

bastırılmadı. Ancak Kenesarı Han'ın 1847'de şüpheli bir biçimde ölümü neticesinde isyan hareketi duruldu.¹⁸⁰

Sultan Kenesarı Sovyet döneminde de çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Ünlü tarihçi Ermuhan Bekmahanov ve eseri nedeniyle başından geçenler Kazakların, Sovyet döneminde toplumsal, siyasi ve ekonomik baskıların yanı sıra, ne kadar büyük bir entelektüel baskıya maruz kaldığını anlatmaktadır. Bekmahanov'un doktora çalışması, 1947 yılında kitap halinde yayınlandı.¹⁸¹ Kitabın konusu Kazakistan'da 1820 ve 1840'lı yıllarda meydana gelen siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerdir. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Kazakistan'ın XIX. yüzyılın ilk yarısındaki genel ekonomik ve siyasi durumundan söz etmektedir. İkinci bölümün başlığı ise “Kenesarı Kasımov’un Önderliğindeki Özgürlük Hareketi”dir. İşte kitabın tartışmalara yol açan kısmı da bu bölümdür. Bekmahanov’a göre Kenesarı isyanı ilerici bir hareketti. Yazar, bu görüşünü iki alt iddiayla destekliyordu: Sultan Kenesarı Kazak boyları arasındaki ayrılığı gidererek, birleşik, güçlü ve merkezi bir devlet kurmak istiyordu. Bu görüş savaş öncesi Stalinist görüşle tamamen uyuşmaktadır. Stalin ekonomik ilerlemenin ancak merkezi ve güçlü bir devlet sayesinde olacağını ileri sürerek otoriter, hatta totaliter bir rejim ortaya koymuştur. Yani merkezi devlet iyidir mesajı verilmek istenmiştir kitapta. İkinci olarak Sultan Kenesarı, Kazakları Çarlık ve Türkistan hanlıkları gibi feodal ve sömürgeci güçlerin elinden kurtarmaya çalışmış bir halk kahramanı olarak tasvir edilmiştir. Bu da İkinci Dünya Savaşı öncesi Sovyet ideolojisine ters düşmeyen bir tutumdur. Sovyetler Birliği, Çarlığı lanetlemiş ve Çarlık yönetimini sömürgeci ve halklara zulmeden bir rejim olarak tanıtmıştır.

Ancak Bekmahanov, Kenesarı'yı çok da fazla idealize etmemeye dikkat etmiştir. Kenesarı, kendisine katılmayan köyleri yakan, Kazaklar üzerinde tek başına hakim olmaya çalışan güç düşkünü biri olarak da gösterilmiştir. Kenesarı, Kazakların kardeş olarak gördüğü Kırgızlara da saldırmıştır. Bekmahanov bu saldırının Çarlık tarafından kışkırtıldığını iddia etmektedir. Sonunda Sultan Kenesarı 1847 yılında Kırgızlar tarafından öldürülür ve isyan sona erer.

¹⁸⁰ Sultan Kenesarı hakkında yeni bir çalışma için bkz.; Fatih Ünal, *Sultan Kenesarı* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2010). Ayrıca A. Zeki Velidi Togan, *Türk İli Türkistan...*, s. 312-320 arasında ayrıntılı bir biçimde konuyu ele almıştır.

¹⁸¹ E. B. Bekmaxanov, *Kazaxstan v 20-40e godı XIX veka* (Alma-Ata, 1947). Kazakça tercümesi; E. B. Bekmaxanov, *Qazaqstan XIX. Ğasırdın 20-40 Jıldarında* (Almatı: Sanat, 1994).

Bekmahanov'un kitabı aslına bakılırsa aralarında Türkçe'nin de bulunduğu bir çok dilde yazılı kaynağa ve arşiv belgelerine dayanan ciddi bir çalışmadır. Bu sebeple yayınlanır yayınlanmaz hemen dikkat çekmiştir. Tabi ki Komünist Partisi ve Bilimler Akademisi üyeleri de gerekli dikkati göstermişlerdir. Bir çok yerde kitabın eleştirileri yayınlanmaya başlamıştır. Eleştirilerin pek çoğu olumlu yöndedir. Ancak resmi ideoloji, kitaptan pek de memnun kalmamıştır. Kitapta anlatılan görüşler savaş öncesi dönem için mazur görülebilecek niteliktedir. Ancak savaş sonrasında zaten zayıf düşen Sovyetler Birliği'nde özgürlük hareketlerinden bahsetmenin hiç de gereği yoktur. Ayrıca bu hareket Ruslara karşı yapılmışsa hiç de kabul edilebilir bir düşünce değildir.

Sonuçta Bekmahanov, 1951 yılında 'siyasi hatalarından' dolayı profesörlükten, üniversitedeki işinden ve parti üyeliğinden çıkarıldı. Çok geçmeden 1952 yılında tutuklandı ve Rusya Federasyonu (Kazak SSR değil) ceza kanununa göre cezalandırıldı ve 25 yıl hapis cezasına çarptırılarak bednam Gulag takımadalarına gönderildi. Fakat 1953 yılında Stalin öldükten sonra Rus tarihçisi ve Bekmahanov'un dostu Pankratova'nın girişimleriyle serbest bırakıldı. Memleketine dönen Bekmahanov'un işi ve unvanları yavaş yavaş iade edildi. Ancak, Kazakların nesillerdir kahraman bildiği, hakkında destanlar söylenen Sultan Kenesarı, yıllar boyunca ders kitaplarında Kazak öğrencilere bir halk düşmanı olarak öğretilirdi.¹⁸²

Sultan Kenesarı isyanının karakteri meselesi Kazak siyasi yapısının modernleşme süreci açısından önem taşımaktadır. Kazakların Ruslara karşı yürüttüğü en kapsamlı ve en uzun süreli isyan olan Kenesarı hareketi sadece Rusların ve Kazak sultanlarının haksız uygulamalarına karşı tepkisel bir hareket değildi. Sultan Kenesarı, bilgisiz, görgüsüz, cahil bir savaşçı değil, ünlü Abılay Han soyundan gelen Kazaklar arasında saygınlığı olan bir *aksüyekti*. Başta Bekmahanov olmak üzere bir çok araştırmacı zaten Kenesarı'nın merkezi hanlık projesini Sovyet terminolojisiyle 'progressivist' bir hareket olarak görmüştür. Kenesarı, devrinin 'çağdaş' devletlerinde görülen güçlü merkezi otorite ve tek han ideali yanında başka uygulamalar da ortaya koymaya çalışmıştır.

¹⁸² İbrahim Kalkan, "Düşman mı, Kahraman mı? Sovyet Tarihçiliğinin İkilemi", E. Gürsoy-Naskali ve L. Şahin (ed.), *Stalin ve Türk Dünyası* (İstanbul: Kaknüs, 2007).

Rus-Kazakları ve Kazaklar arasındaki ilişkileri ele alan bir doktora çalışması yapan Yuriy Malikov'a göre Sultan Kenesarı hanlık kurumunu merkezileştirmenin yanı sıra vergi toplama sistemi ve geleneksel hukuk sisteminde getirdiği yeniliklerle daha modern bir Kazak siyasi sistemi istiyordu. Bu düşünceler aslında Kazaklar arasında çok da yeni değildi. Küçük Jüz'de Rusya'nın onayıyla 1812'de seçilen Şerğazi'ya karşılık halk arasında han seçilen Arıngazi Sultan da benzer uygulamalar ortaya koymaya çalışmıştı.¹⁸³ Bir diğer deyişle Kazaklar da artık birşeylerin değişmesi gerektiğini anlamaya başlamıştı. Siyasi yapıda bir reform düşüncesi yavaş yavaş kendini gösteriyordu. Rus reform ve değiştirme politikalarına bazı yerel karşılıklar gelmeye başlamıştı.

Fakat yine Malikov'a göre, Sultan Kenesarı isyanı Kazak-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına yolaçtı. Ruslar güçlkle bastırabildikleri isyan sonrasında Kazak bozkırının tamamen Rusya İmparatorluğu toprağı olması gerektiğini düşünmeye başladı. Bu da en kısa ve etkili yol olan Kazak topraklarına Slav köylülerin yerleştirilmesiyle gerçekleştirilmek istendi. Böylece Kazak tarihinin bir diğer önemli konusu olan 'toprak meselesi' ortaya çıktı. Kazak tarihinde XIX ve XX. yüzyılın en önemli konuları Rus işgali, Rus siyasi sisteminin Kazak ülkesinde kanunlar yoluyla uygulanması ve Slav köylülerin tüm Kazak topraklarına yerleşmesidir. Öyle ki Kazakistan'daki Kazak nüfusu %50'nin altına gerilemiş, Kazaklar neredeyse kendi vatanlarında azınlık konumuna düşer hale gelmişlerdir.

Kazakistan'ın sömüğeleştirilme süreci Rusya'nın doğuya yayılması ve sonucunda Kazak bozkırının kuzeyinde oluşturulan Sibiry Savunma Hattı'na Rus-Kazak birliklerinin yerleştirilmesiyle başladı. Bu hat gerçek anlamda sınırları belli bir çizgiydi. Doğuda İrtiş, batıda da Yayık ırmaklarının sol yakalarında Kazakların yerleşimine izin vermeyen tampon bölgeler oluşturuldu. 1765 yılında çıkarılan bir kanunla, İrtiş ırmağının sol yakasında '10 versta Hattı' (*desiyati-verstnaya polosa*) oluşturuldu. Bu hat adından da anlaşılacağı gibi İrtiş kıyısı boyunca uzanan 10 versta (1 versta $\cong$ 1 km.) genişliğinde bir hat oluşturuldu ve bu alan içinde Kazakların yerleşimine, kışın barınaklar yaparak bu topraklarda kışlamalarına izin verilmedi. Bu hat Omsk şehrinden başlayarak İrtiş boyunca ilerliyor ve Ust-Kamenogorsk şehrinin

¹⁸³ Yuriy A. Malikov, "Formation of a Borderland Culture: Myths and Realities of Cossack – Kazakh Relations in Northern Kazakhstan in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", Doktora Tezi (Santa Barbara: University of California, 2006), s. 246-260.

güneydoğusunda yer alan Buhtarma ve İrtiş'in kesiştiği yere kadar uzanıyordu. Bu hattın oluşturulması ve sonrasında çıkarılan kanunlarla bozkırda yaşayan Kazakların bir biçimde Rusya kalelerine, yerleşimlerine, Rus mallarına ve ticaretten elde edilen gelire bağımlı hale getirme politikası sonucunda önceleri Kazak toprakları olan en verimli araziler Kazakların kullanımına kapandı. Doğuda İrtiş boyu, batıda da Yayık ve İdil arasındaki 'Hazar mezopotamyası' bozkırın en verimli toprakları arasındaydı. Ancak XVIII. yüzyıl itibariyle Kazaklar artık her iki bölgeye geçmek için izin almak zorundaydı. İrtiş boyundaki Rus-Kazak birlikleri, 1808 yılında, Sibirya Sınır Ordusu (*Sibirskoe Lıneynoe Kazaç'e Voysko*) adı altında birleştirildi. Bu askerlere bir takım ayrıcalıklar da tanındı. Burada görev yapan Rus-Kazak askerleri vergiden muaf olacaklar ve ırmağın Kazak bozkırı içlerine uzanan kısımlarında balıkçılık yapabileceklerdi. Bölgedeki Rus-Kazak yerleşimleri ve nüfusu hızla arttı. Bu durumu düzenlemek amacıyla 1846 yılında Sibirya Hattı Rus-Kazak Ordusu Kanunu kabul edildi. Bu kanunla hizmet süresi otuz yıl olarak tesbit edildi, maaşlar yükseldi ve daha önemlisi subaylar ve diğer görevlilere verilen arazi miktarında gözle görülür bir artış oldu. Her bir ştab-ofitser 400 desyatına, ober-ofitser 200 desyatına ve her bir rütbesiz Rus-Kazak askeri 30 desyatına büyüklüğünde arazi alma hakkına sahip oldu. Bu araziler İrtiş boyundaki 'boş, kullanılmayan' (*svobodnaya*) topraklardan veriliyordu. Halbuki o topraklar yüzyıllardır Kazakların geleneksel otlakları konumundaydı. Ancak Rusya kanunlarına göre eğer bir arazide yerleşim yoksa, tarımla ilgili herhangi bir faaliyet görülüyorsa o arazi kullanılmayan bir yer olarak kabul ediliyordu.

Rus-Kazakları ve Kazaklar arasında yaşanan toprak sorunları gün geçtikçe arttı. Rusya kanunları ve uygulamalarının toprak kullanımını nasıl büyük bir sorun haline getirdiğini bir örnekle açıklamak mümkündür. XIX. yüzyıl başlarında, Pavlodar uezdine bağlı Çakçan volostunda yaşayanlar Rus-Kazakların uygulamaları sonucunda susuz ve otlaksız kalmışlardır. Bölgedeki Rus-Kazaklar 10 versta Hattını 13.5 verstaya çıkarınca ırmak boyunca 70 verstalık bir alandaki tüm tatlı su gölleri bu 3.5 verstalık alan içine girivermiştir. Böylelikle Çakçanlı Kazaklar ya kuyulardan tuzlu su çekeceklerdi ki bu kuyular da kurak zamanlarda kuruyordu, ya da ırmak boyunda 13.5 verstaya çıkarılmış olan alandaki göllerden yararlanmak için vergi vereceklerdi. Söz konusu bölgede emekli Rus-Kazak subaylarının toprakları vardı ve bu Rus-Kazaklar arazilerinde kurulmuş olan her bir Kazak kışlağı (*zimovka*) için 3'ten 15 rubleye kadar kira alıyordu. Ayrıca sürülerin göllerde sulanabilmesi için hayvan

başına 10 kopeek harç alıyorlardı. Eğer bir Kazak bu harcı vermeden hayvanlarını sularken yakalanırsa sürüsünün değeri kadar ceza vermek zorunda kalıyordu. Ayrıca eğer bir Kazak ailesi kışlağının kirasını ödeyemezse Rus-Kazakları rahatlıkla bu aileyi kovabiliyor hatta kışlağını yakıp yıkabiliyordu. Bu durumu da 1861'de kabul edilen Sibirya Rus-Kazak Ordusu Ekonomik Yönetimi Kanunu'na dayanarak meşrulaştırabiliyordu. Bu kanuna göre Kazaklar 10 versta Hattı dahilinde kışlak inşa edemiyorlar, bu toprakları sadece yazın otlak olarak kullanabiliyorlardı.¹⁸⁴

Bunun gibi binlerce örnek sonucunda toprak meseleleri Kazaklar, Ruslar ve Kozak yerleşimcileri arasındaki en büyük sorun haline geldi. Temelde ekonomik bir sorun olan toprak meselesi tamamen siyasi bir karaktere büründü. XX. yüzyıl başında ortaya çıkan Kazak milliyetçiliğinin beslendiği temel kaynaklardan biri bu toprak meselesiydi.¹⁸⁵ Kazak toprakları göz göre göre Kazakların elinden alınıyor, onun yerine tam anlamıyla Kazakların ortasına dili, dini, kültür ve adetleri tamamen farklı halklar yerleşiyordu. Kazaklar gözlerinin önünde cereyan eden ve neredeyse her bir Kazak ailesini etkileyen bu kapsamlı sömürge hareketi karşısında kayıtsız kalamadı. Çünkü artık mesele bir varlık mücadelesine dönüşmüştü.

Kozak yerleşimleriyle başlayan toprak meselesi XX. yüzyıl başlarına kadar istikrarlı bir biçimde artarak ancak yavaşça ilerledi. Rusya Başbakanı ve İçişleri Bakanı Stolipin (1862-1911) zamanında, 1906 yılında Tarım Bakanlığına bağlı Göç İdaresi bölümü kuruldu. Bununla birlikte Stolipin Reformları olarak bilinen Rusya tarihinin en kapsamlı sömürge hareketi başladı. Bu reformlar kapsamında Kazak toprakları tamamen sömürgeleştirildi ve Rus köylülerinin akınına uğradı. Bu durumu aşağıdaki tablodan açıkça izlemek mümkündür:

¹⁸⁴ Virginia Martin, *Law and Custom...*, s. 64-66.

¹⁸⁵ Kemal Karpaz, "The Roots of Kazakh Nationalism: Ethnicity, Islam or Land?", *Annali della Fondazione Feltrinelli*, no: 38 (1993), s. 313-333.

TABLO 10: 1896-1916 yılları arasında Rusya'nın Asya kısmına ve Kazakistan'a Slav köylülerinin göçü.¹⁸⁶

Yıl	Rusya'nın Asya Kısmına Göç Eden Kişi Sayısı	Kazakistan'a Göç Eden Kişi Sayısı	Toplam Göç İçinde Kazakistan'a Göç Edenlerin %'si
1896	190.162	48.240	25.4
1897	83.625	18.816	22.5
1898	196.794	27.742	14.1
1899	211.786	42.107	19.9
1900	210.966	45.484	21.5
1901	107.163	19.378	18.1
1902	102.815	20.369	19.8
1903	109.248	22.607	20.7
1904	34.648	25.514	73.6
1905	32.702	24.019	73.4
1906	206.046	93.314	45.3
1907	568.123	107.102	18.9
1908	745.566	229.601	30.8
1909	682.572	216.512	31.7
1910	313.768	121.378	38.7
1911	199.133	60.743	30.5
1912	249.392	53.758	21.6
1913	328.050	127.987	39.0
1914	335.434	151.618	45.2

¹⁸⁶ George Demko, *The Russian Colonization of Kazakhstan 1896-1916* (Bloomington: Indiana University Publications, 1969), s. 79.

1915	75.495	12.498	16.6
1916	11.206	5.532	49.4

Yukarıdaki tablodan görülebildiği üzere Kazakistan'a yapılan göçler açısından 1906 yılı bir dönüm noktası olmuştur. O yıl göç eden köylü sayısı neredeyse dört kat artmış ve bu artış sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu tablonun dikkat çeken bir diğer yanı Rusya genelinde yapılan göçler ve bu göç hareketi içerisinde Kazakistan'ın yeridir. En sağdaki sütunda verilen yüzdelere baktığımızda bazı yıllarda tüm Rusya'da Asya kısmına yapılan göç edenlerin %73'ünün Kazakistan'ı tercih etmiş olduğunu görmekteyiz. Yani Stolipin Toprak Reformu ile yer değiştiren Rus köylülerinin çoğu aslında Kazakistan'a gelip yerleşmiştir. Nihayetinde Kazak halkının XX. yüzyıl başındaki en temel sorunlarından biri toprak meselesi olmuştur.

4.5. — Kazak Siyasetinde Reform İhtiyacı ve Çokan Velihanov

Rusya İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen iki önemli gelişme Kazak topraklarının ve tüm Orta Asya'nın doğrudan Rusya hakimiyeti altına girmesini hızlandırdı. Bunlar Kırım Savaşı ve 1861'de Rusya köylülerinin serflik sisteminden kurtulmasıydı. Rusya'da, Kırım Savaşı sonrasında batıda değil, artık doğuda başarılar kazanmak ve güneyden gelen İngiliz ilerlemesine bir cevap vermek düşüncesi hakim olmaya başladı. Bu siyasi gelişmelerle bağlantılı olarak 1860'larda Rusya'da büyük bir reform hareketi başladı. Bu reformlar arasında en dikkat çeken Rusya köylülerinin toprağa bağlı serflik sisteminin kaldırılması ve bir anlamda köle konumundaki köylülerin özgürleşmesidir. Bir anda hareket ve göç etme serbestisi kazanan milyonlarca Rus köylüsü için Kazak bozkırlarından daha uygun bir yerleşim alanı bulunamazdı. Böylece 1860'lardan itibaren Rus-Kazaklarının yanısıra gittikçe artan bir biçimde Rus köylüleri de Kazak topraklarına gelip yerleşmeye başladı. Rusya'daki genel reform havası içinde bu yeni yerleşimcilerin durumunu kanunlarla düzenlemek için ve ayrıca Orta Asya hanlıklarından elde edilen yeni toprakların yönetimi amacıyla 1867 ve 1868'de Orta Asya bölgesi ve özelde Kazak bozkırları hakkında yeni kanunlar çıkarıldı.

Bu kanunların çıkarılmasının bir diğer nedeni mevcut kanunların (1822, 1844, 1846 ve 1854'te yapılan düzenlemeler) ihtiyaca cevap vermemesi ve pek çok yanlışı barındırmasıdır. Bu durumu dönemin şahitlerinden Çokan Velihanov ünlü makalesinde gayet analitik bir biçimde ele almıştır. Velihanov bu makalesinde ayrıca Rus usulü reform ve modernleşme politikalarına karşılık olarak kendi görüşlerini ve çözüm önerilerini getirmiştir. Bu makale, Kazak siyasi ve hukuk sisteminin modernleşme sürecinde Kazak unsurlara yer verilmesi gerektiğini, reform hareketinin Kazakların da görüşleri alınarak, Kazaklara özel bir süreç halinde yürütmesini isteyen belki de ilk yazılı belgedir. Velihanov, Rusya'nın yürüttüğü reforma tümünden karşı değildir. Ancak mevcut kanunların Kazakları dikkate almadan yapıldığını ve bu nedenle de suistimallere yol açarak, büyük sıkıntılara neden olduğunu iddia etmektedir. Zaten makalesini yazmasındaki asıl neden Rusya'daki genel reform hareketinin Kazak bozkırına kadar ulaşarak mevcut yapıyı değiştiren yeni kanunların çıkarılıyor olmasıdır. Velihanov bu sürece dahil olmak istemiş ve bir Kazak aydını olarak reform hareketinin Kazak halkının karakterine nasıl daha uygun hale getirilebileceğini anlatmaya çalışmıştır.

Bu açılardan Velihanov bir ilki temsil ediyordu. Velihanov, Sultan Kenesarı ve diğer Kazak isyancılarının silahla anlatmak istediğini yazarak ifade ediyordu. Ancak bir farkla, Sultan Kenesarı ve diğerleri Rusya dışında bir yenileşme isterken Velihanov Rusya ile birlikte ama yerel unsurları da barındıran bir modernleşme modeli düşünüyordu. Velihanov, Rusya devleti için çok rahatlıkla 'bizim yönetimimiz' (*naşey administratsii*) diyebiliyordu, yani Rusya devletini içselleştirmişti.¹⁸⁷ O kadar ki neredeyse Ruslarla Kazakları kardeş ilan ediyordu. Makalesinde Rusların da Batu Han idaresinde kaldığını, bu yüzden de Kazaklarla tarihi, hatta 'kan akrabalığı' (*krovnum rodstvom*) olduğunu iddia etmektedir. Bu da aslında Velihanov'un, Rus çarını artık Kazakların ulu hanı gibi gördüğünü göstermektedir. Velihanov, açıkça Kazakların Rus hakimiyeti altında yaşamasını olağan hal, mevcut vaziyet, fiili durum olarak görmekteydi. Rusya'da görülmekte olan reform hareketinin Kazaklarla ilgili kısımlarına itiraz ettiği nokta bu işin Ruslar tarafından yapılması değil, Kazakların ihtiyaçlarına cevap veremeyecek bir biçimde ve hatalı olarak yapılmasıydı.

¹⁸⁷ Ç. Ç. Valixanov, "Zapiska o Swdebnoy Reforme", B. E. Kwmekov v.d. (haz.), Ç. Ç. Valixanov *Sobranie Soçineniy v Pyati Tomax*, cilt: IV (Alma-Ata: Glavnaya Redaktsiya Kazaxskoy Sovetskoy Entsiklopedii, 1985), s. 77-104. Bu hacimli eser yakın zamanda çeşitli eklemeler ve düzenlemelerle Kazakçaya çevrilerek 6 cilt halinde basılmıştır; B. E. Kömekov v.d. (haz.), *Şoqan Wälixanov Köp Tomdıq Şığarmalar Jınağı* (Almatı: Tolağay Grwpp, 2010).

Velihanov, Speranskiy de dahil olmak üzere Rusların yaptığı işlerin Kazakları tanımadan, anlamadan, Kazak hayatına uygun olmayan, tam tersine Rus siyasi düşüncesiyle yapılmış işler olduğunu iddia etmektedir. Speranskiy'nin Kazaklar arasında İslam'ı daha iyi öğretmek amacıyla Tatar mollarını bozkırda görevlendirmesini alaycı bir üslupla eleştirmektedir. Speranskiy liberal bir bürokrat olarak Sibiryadaki yerel halkların kendi dinlerini yaşayabilmeleri için çeşitli düzenlemeler getirmişti.¹⁸⁸ Ancak Velihanov, Tatar mollarının Kazaklar arasında bu denli yaygınlaşmasından rahatsızlık duyuyordu. Tatarların, İslam dini aracılığıyla Kazak kültürünü bozacağından endişe ediyordu. Geri kalmışlığın bir simgesi olarak görülen İslam'ın ve Kadimci Tatar eğitim sisteminin Kazaklar arasında yayılmasını istemiyordu. Hatta bu hususta gayet alaycı bir biçimde Speranskiy'nin bu uygulamalarını eleştirmiştir. Ona göre 'Muhammed peygamberin bozkırdaki en büyük havarisi Speranskiy olmuştu'.

Velihanov bir hayli ayrıntılı ve dikkat çekici bilgiler verdiği makalesinde özetle iki hususa dikkat çekmektedir. Yapılan reformlar, özellikle o zaman gündemde olan yargı sistemi reformu, Kazakların geleneksel toplum ve siyasi yapısına uygun değildir. Bu reformlar araştırılmadan, Rus sisteminin ufak tefek değişikliklerle Kazak toplumuna uygulanmaya çalışılmasından ibarettir. Bu nedenle de başarılı olamamaktadır. Başarısızlığın bir diğer nedeni Kazakların görüşünün alınmamış olmasıdır. Çıkarılan kanunlar hazırlanırken iyi niyetli bir kaç araştırma ve görüş alışverişi çalışması yapılmış olsa da bunlar yeterli değildir. Çünkü bu çalışmalarda sadece sultanlar ve ileri gelen zengin Kazakların düşünceleri dinlenmiş, sıradan karasüyek halkın fikirleri yok sayılmıştır. Yapılan toplantılarda da zaten sultanlar ve diğer Kazak memurlar ilk bir kaç gün toplantılara iştirak etseler de kısa zaman sonra mühürlerini prikaz meclisinde hazır bulunan düşük dereceli memurlara bırakarak kendi aavıllarına, işlerinin başına geri dönmüşlerdir. Böylelikle alınan kararlar, Rusya yönetimine giden raporlar Kazakların gerçek durumlarını ve taleplerini yansıtamamıştır.

Özetle liberal bir aydın ve Rusya İmparatorluğu'nun bir subayı olan Çokan Velihanov Kazakların çağa ayak uydurarak modernleşmesi gerektiğini düşünüyordu.

¹⁸⁸ H. S. Hundley, "Speransky and the Buriats: Administrative Reform in Nineteenth Century Russia", Doktora Tezi (Urbana-Champaign: University of Illinois, 1984), s. 151.

Bu amaçla yerelliği kaybetmeden Rusya'nın izlediği yoldan ilerleyerek çağdaş Avrupa standartlarına ulaşmayı öngörüyordu. Rusya'nın Kazaklar üzerinde uygulamaya koyduğu kanunların başarısız olmasının en büyük nedeninin yerelliği gözardı etmesi olduğunu iddia etmektedir. Bu duruma da, geleneksel Kazak yargı sisteminin nasıl modernize edilebileceğine dair örnekler vererek çözüm bulmaya çalışmıştır. Ruslar geleneksel Kazak biy yargı sisteminde 1854'te büyük bir değişiklik yapmış ve Kazak halk yargıçıları olan biylerin sultanlar ve prikaz yönetimindeki diğer görevliler tarafından atama yoluyla seçilmesine olanak tanımıştır. Velihanov bu durumun geleneksel Kazak sistemine ne denli aykırı olduğunu ayrıntılı örneklerle izah etmiştir. Ruslar aslında geleneksel Kazak yargı sisteminin tedricen yetkilerini kısıtlayarak, sonuçta tamamen ortadan kaldırmak yönünde adımlar atmıştı. Velihanov ise biy sisteminin muhafaza edilerek Kazaklara özgü bir sistemin kurulmasından yanaydı. Bir başka deyişle genel modernleşme hareketi içinde yerelliğin muhafazasını istiyordu. Ancak Velihanov'un teklif ettiği modernleşme yolu Rusya tarafından tercih edilmedi. Kısa zaman sonra, 1867 ve 1868'de çıkarılan kapsamlı kanunlarla Kazak toplumsal ve siyasal yapısı köklü değişimlere uğradı.

4.5. — Türkistan ve Bozkır Vilayetleri Hakkında Kanunlar (1867, 1868, 1886 ve 1891)

Dünya tarihinde ulus devletlerin oluşumu, milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve modernleşme açısından XIX. yüzyılın ayrı bir önemi vardır. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'da meydana gelen devrimler ve siyasi düşünce akımları İtalya, Almanya, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ve nihayetinde Rusya'yı da etkisi altına aldı. Tüm XIX. yüzyıl boyunca Avrupa'da, Osmanlı ülkesinde ve Rusya'da yoğun bir değişim, çağa ayak uydurma, yani modernleşme çabası hakim oldu. Siyasi sistemde kanuni düzenlemelerle reform yoluna gidilmesi en sık görülen yöntemdi.

Rusya, XIX. yüzyıla girerken hala bir tarım ülkesiydi. Nüfusun büyük bölümü kırsal alanlarda yaşıyordu. Daha da önemlisi Avrupa'da uzun zaman önce, bir Orta Çağ uygulaması olarak kabul edilerek ortadan kalkmış olan serflik kurumu Rusya'da hala uygulanıyordu. Köylüler toprağa bağlı köle konumundaydı. Köylülerle beraber içinde yaşayan köylüler de alınıp satılıyordu. Köylülerin yer değiştirmesi, izinsiz

başka bir bölgeye taşınması yasaktı. Köylülerin kendi toprağı yoktu. Toprak sahibi soylular köylüler içinden hangilerinin askere gideceğine karar veriyordu. Toprak sahibine itaatsizlik durumunda ise köylüler dünyanın öbür ucu demek olan Sibirya'ya sürülüyordu. Kadın köylüler çoğu kez toprak sahiplerinin suistimaline maruz kalıyordu. Serfliğin kaldırılması konusu bir kaç kez gündeme gelmesine karşın Kırım Savaşı'na kadar bu denli radikal bir reform hiçbir çar tarafından gerçekleştirilemedi.

Kırım Savaşı'nın 1856 yılında Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanması Rusya için uyandırıcı bir etki yarattı. Son 150 yıldır bu denli büyük bir yenilgi almamış olan Rusya'nın batılı sanayileşmiş devletlerin ne kadar gerisinde kaldığı daha iyi anlaşılmış oldu. Çar II. Aleksandr (1855-1881) kapsamlı bir reform hareketine ihtiyaç olduğunun farkındaydı. İlk reform 1861 yılında serfliğin kaldırılması oldu. Köylüler serbest kaldı ve toprakların neredeyse yarısını aldı. Ancak tek başlarına üretim yapabilecek sermaye ve bilgiden yoksun olan köylüler yine de toprak sahibi soylulara bağlı kaldı. Bu durumu bazı köylüler ortaklaşa çiftlikler açarak aşmaya çalıştı. Bu yöntem sonradan Sovyetler Birliği döneminde *kolkhoz* ve *sovxoz* adı verilen sistemler aracılığıyla tüm Rusya'ya yayılacaktı. Ardından 1864 yılında *zemstvo* adı verilen şehir yönetimleri reformu ve yine aynı yıl hukuk sisteminde reformlar gerçekleştirildi. Bu kapsamlı kanunlar ve değişim siyaseti nedeniyle bu hareket Büyük Reformlar (*velikie reformy*) adıyla tanındı.¹⁸⁹

Kırım Savaşı'nda Rusya'nın ağır bir yenilgiye uğraması ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan ve Afganistan üzerinden Türkistan'a doğru ilerlemesi Rusya ordusunun dikkatini Orta Asya bölgesine çevirdi. Batı cephesinde yenilen Rus subayları doğuda kolay zaferler peşine düştü. Kırım Savaşı, Rusya ordusu için büyük bir dönüm noktası oldu. Bu savaşın ardından tüm Kazak bozkırı, Sibirya ve Türkistan hanlıklarına yönelik askeri hareketin planlanıp yönetileceği yeni bir birim oluşturuldu. Rusya Genel Kurmayı Asya Bölümü 1863 yılında kuruldu.¹⁹⁰

XIX. yüzyıl ortasında Orta ve Küçük Jüz boyları zaten uzun zamandır Rus hakimiyeti altına girmişti. Kazak topraklarındaki Rus idaresi iki merkezden yönetiliyordu. İdil ve Yayık boyunda yaşamakta olan Küçük Jüz Kazakları

¹⁸⁹ Larissa Zakharova, "Autocracy and the Reforms of 1861-1874 in Russia: Choosing Paths of Development", Ben Eklof v.d. (ed.), *Russia's Great Reforms, 1855-1881* (Bloomington: Indiana University Press, 1994), s. 19-40.

¹⁹⁰ Alex Marshall, *The Russian General Staff and Asia, 1800-1917* (London: Routledge, 2006), s. 25.

Orenburg'dan, İrtiş boyunda yaşamakta olan Orta ve Ulu Jüz Kazakları Omsk şehri merkez alınarak idare ediliyordu. Rusya, Kazak topraklarını kuzeyden bir hilal biçiminde kuşatmıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Yayık ve İrtiş ırmakları doğal sınırlar olarak kabul edildi ve Rusya bu sınırların ötesine geçmemeye özen gösterdi. Söz konusu sınır boylarının idaresi Rusya Dışişleri Bakanlığı'na bağlıydı. Ancak Kırım Savaşı yıllarında bu sınırın aşılması ve daha güneye inme siyaseti gündeme geldi. Gerçi Kont V. A. Perovski 1839'da büyük bir felaketle sonuçlanan başarısız bir Hive seferi gerçekleştirmişti. Ancak sistemli ve amaca yönelik, yani Türkistan hanlıklarının Rusya hakimiyeti altına girmesi maksadıyla ortaya konan siyasi ve askeri girişimler ancak Kırım Savaşı sonrasındadır. Sırderya boyundaki Hokand Hanlığı şehri Akmesid'in (adı daha sonra Perovsk olarak değiştirildi) 1853'te General Perovsk tarafından ele geçirilmesi ve doğuda da Sibiry hattının İli ırmağı ve Balkaş gölü boyuna uzaması Kazak topraklarındaki Rusya hakimiyetinin ilerlemesi sonucunu doğurdu. Böylelikle kuzeyden güneye ilerleyen hilal biçimindeki Rusya sınır hattının iki ucu arasındaki mesafe gittikçe azalıyordu. Önceleri bu aralık Yayık'tan İrtiş'e kadar binlerce kilometrelik bir mesafeyi ifade ederken 1853'ten sonra Sırderya ve İli arasında yaklaşık 900 kilometreye kadar indi. Söz konusu aralığın yeni kalelerle kapatılması düşüncesi ilk defa 1853'te Batı Sibiry Genel Valisi General G. H. Hasford tarafından dile getirildi. O sıralarda Kırım Savaşı'yla meşgul olan Petersburg yönetimi Hasford'a sadece İli havzasındaki askeri yerleşimleri tahkim etme yetkisi verdi. Böylelikle 1854 yılında Verniy kalesi kuruldu.¹⁹¹ Bu kale daha sonra Almatı adını alacak ve Kazakistan'ın en önemli şehri olacaktır. Yoğun Rus askeri hareketi neticesinde bir çok bölge ve şehir Rusya tarafından ele geçirildi. Nihayetinde 1864'te Şimkent'in de alınmasıyla Kazakların geleneksel olarak yaşadıkları topraklar Rusya hakimiyeti altına girmiş oldu. Bu son hamleyle Sırderya ve İli arasındaki son boşluk da kapatılmış oldu. Rusya artık tüm Kazak bozkırında askeri ve idari hakimiyet tesis etti ve Türkistan hanlıklarının sınır komşusu oldu. Buhara Hanlığı'nın hemen güneyinde ortaya çıkan İngiliz varlığı nedeniyle Rusya bu hanlıkların ele geçirilmesinin bir gereklilik olduğunu düşünüyordu. Rusya Genel Kurmayı'na 1866'da gelen raporlardan birinde özetlendiği gibi

¹⁹¹ Seymour Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924*, 2. baskı (New York: RoutledgeCurzon, 2004), s. 11.

"...Orta Asya hanlıkları ya tamamen Rusya hakimiyeti altına alınmalı ya da Rusya'nın onayı olmadan bir adım dahi atmaya cüret edemeyecek duruma getirilmeliydi".¹⁹²

Rusya Kazak bozkırında yeni kurulan kaleleri merkez alarak Buhara, Hokand ve Hive hanlıklarına askeri seferler düzenledi. Uzun zamandır ekonomik ve kültürel bir gerilemenin etkisinde olan Türkistan hanlıkları, modern silahlarla donatılmış Rusya ordusuna karşı duramadı. Rusya hanlık topraklarının büyük kısmını resmen işgal etti. Sonunda 1866'da Buhara, 1873'te Hive ve 1876'da Hokand hanlığı Rusya hakimiyetini kabul etti. Rusya Buhara ve Hive'de hanlığı ortadan kaldırmadan dolayı bir yönetim benimserken Çin sınırında yer alan ve Yakup Bey (öl. 1877) isyanı gibi etkili Müslüman isyanlarının kaynağı konumundaki Hokand'da hanlık kurumunu ortadan kaldırdı. Tüm bölgenin ele geçirilmesi ve Rusya hakimiyetinin kurulması XIX. yüzyıl sonuna kadar sürdü. Nihayetinde 1881'de Göktepe savaşı sonrasında Rusya, Türkmenler üzerinde de hakim oldu ve güneyde İngiltere ile komşu haline geldi.

Rusya İmparatorluğu, kısa zamanda topraklarını Yayık ve İrtiş ırmağından Afganistan ve İran'a kadar genişletti. Bu yeni ele geçirilen topraklarda tam anlamıyla bir idare kurmak için kapsamlı kanunlarla idari yapıyı yeniden düzenledi. Çar II. Aleksandr yeni ele geçirilen bölgelerle birlikte tüm Sibiry ve Kazak bozkırı topraklarının siyasi ve idari yapısını yeniden organize etme amacıyla bir komisyon kurulması emrini verdi. F. K. Giers başkanlığında oluşturulan ve 'Bozkır Komisyonu' adıyla tanınan bu heyet 1865 yılında çalışmalarına başladı. Söz konusu bölgede iki yıl süren incelemelerin ardından Çar II. Aleksandr, 1867 yılında Savaş Bakanı başkanlığında oluşturulan bir komiteyi Bozkır Komisyonunun raporlarını değerlendirme ve gerekli kanun taslaklarını hazırlama konusunda yetkili kıldı. Komite şu sonuçlara vardı:

Yeni oluşturulan Türkistan oblasti, Orenburg Genel Valiliği'nden ayrılmalıdır. Bunun yerine Türkistan Genel Valiliği kurularak Semireç'e ve Sır-Derya oblastları bu genel valiliğe bağlanmalıdır. Batı Sibiry Genel Valiliğine bağlı olan Semipalatinsk'in güneyi ayrılmalı ve Semireç'e oblastına bağlanmalıdır. Komitenin belirleyeceği

¹⁹² Richard A. Pierce, *Russian Central Asia 1867-1917: A Study in Colonial Rule* (Berkeley: University of California Press, 1960), s. 25.

prensipler çerçevesinde bir kanun taslağı hazırlanmalıdır. Söz konusu topraklarda ayrı bir askeri bölge kurulmalıdır. Askeri ve sivil otoritenin tamamı genel valinin elinde olmalıdır. Siyasi bir özelliği olmayan konular yerel yöneticilerin yetkisinde bırakılmalıdır.¹⁹³

Bu kararlara sadece General Krijanovskii (Orenburg Genel Valisi) karşı yönde oy kullandı. Komite kararlarının yetkilerini kısıtladığını düşünüyordu. Ayrıca merkezden bir hayli uzak bir yer olan Türkistan'da ayrı bir idare kurulmasıyla Rusya İmparatorluğunun amaçları ve hedeflerinden uzaklaşabileceği endişesini taşıyordu. Bunun yanında Kazak nüfusunun bir kısmı Türkistan oblastında yaşamaktaydı. Bu şekilde Kazakları bozkır ve Türkistan olmak üzere iki ayrı idareye bölmenin sağlıklı olmayacağını düşünüyordu. Ayrıca Bozkır Komisyonu başkanı Giers'in de Sibirya bölgesi ile ilgili çekinceleri vardı.

Rusya İmparatorluk idaresi Bozkır Komisyonu ve oluşturulan özel komitenin kararları doğrultusunda yeni siyasi düzenlemelere girişti. Ancak komisyon çalışmaları bir çok konunun daha etraflıca değerlendirilmesi gerektiğini göstermişti. Ayrıca Türkistan hanlıkları ve Türkmenlerle savaş devam ediyordu. Yani ortada net bir durum yoktu. Bu yüzden hazırlanan kanunların geçici olduğu vurgulandı. Öncelikle 11 Temmuz 1867'de Türkistan Genel Valiliği kuruldu. Bu genel valilik "Türkistan oblastı, Taşkent bölgesi, 1866'da Sır Derya ötesinde ele geçirilen toprakları, Semipalatinsk oblastının Tarbagatay dağlarının güneyinde yer alan kısımlarını" kapsamaktaydı.¹⁹⁴ General K. F. von Kaufman, Türkistan genel valisi olarak atandı. General G. A. Kolpakovski Semireç'e oblastı askeri valisi, General N. N. Golovaçev ise Sır Derya oblastı askeri valisi olarak atandı.

TABLO 11: Bozkır Vilayeti Genel Valileri¹⁹⁵

¹⁹³ K. K. Palen, *Kraevoe Wpravlénie* (S-Peterbwr: Senatskaya Tipografiya, 1910), s. 7.

¹⁹⁴ "44831.- Ob wçrejdénii Twrkestanskago general'-gwbernatorstva, v sostavl dvwx oblastey Semirçensky i Sır'-Darinskoy", *PSZ*, cilt: 42:1, 2. seri, (Sanktpeterbwr: Tipografii II Otleniya Sobstvennoy E. İ. V. Kantselyarii, 1871), s. 1150.

¹⁹⁵ L. M. Lisenko, *Gwbernatori i General Gwbernatori Rossiyskoy İmperii (XVIII-naçalo XX veka)* (Moskova: MPGW, 2001), s. 338.

Genel Valinin Adı	Görev Süresi
General G. A. Kolpakovskiy	1882-1889
General M. A. Tawbe	1889-1900
General N. İ. Swxotın	1901-1906
General İ. P. Nadarov	1906-1908
General E. O. Şmidt	1908-1915
General N. A. Swxomlinov	1915-1917

Bozkır Komisyonu kararlarına uygun olarak önce 1867'de Türkistan bölgesi için 'Semireç'e ve Sır Derya Oblastları Hakkında Geçici (Taslak) Kanun'¹⁹⁶ ve Kazak bozkırının idaresi hususunda 'Uralsk, Turgaysk, Akmolinsk ve Semipalatinsk Oblastları Hakkında Geçici Kanun'¹⁹⁷ 21 Ekim 1868'de çıkarıldı.

Bu kanunlara göre Kazakların yaşadığı topraklar üç genel valiliğe (*general-gubernatorstvo*) ayrıldı. Bunlar Türkistan, Orenburg ve Batı Sibirya genel valilikleriydi. Tüm askeri ve sivil idare genel valilerin elinde toplandı. Genel valilikler oblastlara ayrıldı. Orenburg Genel Valiliği dahilinde Ural ve Turgay oblastları, Batı Sibirya dahilinde Akmolinsk ve Semipalatinsk oblastları, Türkistan Genel Valiliği kapsamında ise Semireç'e (Jetisu) ve Sır Derya oblastları oluşturuldu. Bir diğer Kazak ülkesi Bökey Hanlığı toprakları 1872 yılında Astrahan Valiliğine dahil edildi. Coğrafi koşullar ve dinmek bilmeyen Küçük Jüz isyanları nedeniyle Rusya hakimiyetinin bir türlü erişemediği Manğışlak bölgesi ise 1870'te Kafkas Askeri Okruğu idaresine, daha sonra Türkmen toprakları Rusya hakimiyeti altına alınınca kurulan Hazar-ötesi (*Zakaspiy*) oblastı yönetimine dahil edildi.

¹⁹⁶ "Proekt Polojeniya ob Wpravlenni Semireçenskoy i Sır-Darinskoy Oblastey", *Materialı po İstorii Politicheskogo...*, s. 282-316.

¹⁹⁷ "Vremennoe Polojeniya ob Wpravlenni v Wral'skoy, Twrgayskoy, Akmolinskoy i Semipalatinskoy Oblastiyax", *Materialı po İstorii Politicheskogo...*, s. 323-340. Ayrıca bkz. "46380.- O preobrazovanii wpravlenniya Kirgizskimi stepyami Orenburgskago i Sibirskago vedomstv i Wral'skim i Sibirski kazaçimi voyskami", *PSZ*, cilt: 43:2, 2. seri, s. 364.

Oblastlar askeri ve sivil yetkileri haiz askeri valiler idare etti. Her bir oblastta konuşlandırılan Rus-Kazak birliklerinin de komutanı bu askeri valiler oldu. Askeri vali başkanlığında yazı işleri, tarım-hayvancılık ve yargı bölümlerinden oluşan bir oblast idaresi oluşturuldu.

Oblastlar bir alt bölüm olan uezdlere bölündü. Oblastlar ve uezdler aşağıdaki gibi belirlendi:

Semireç'e oblastı: Sergiopol', Kapal, Vernıy, Istıkköl, Tokmak ve Yarkent.

Sır Derya oblastı: Kazalı, Perovsk, Türkistan, Şımkent, Evliyaata, Taşkent, Hocend, Jizak.

Ural oblastı: Ural, Gur'ev, Kalmıkov, Embi.

Turgay oblastı: Elek (Aktöbe), Nikolaevsk (Kostanay), Irğız, Turgay.

Akmola oblastı: Akmola, Kökşetaw, Omsk, Petropavlovsk.

Semey (Semipalatinsk): Semey, Kökpekti, Zaysan, Bayanawıl, Karkaralı, Öskemen.

Uezd idarecileri, askeri valilerin teklifi ile Rus subaylar içinden seçiliyor ve genel vali tarafından atanıyordu. Uezd başkanının birinci ve ikinci olmak üzere iki yardımcısı oldu. İkinci yardımcı Kazak sultanları ve boy liderleri arasından seçildi. Yerel idare tamamen uezd başkanı elinde toplandı. Asayişin sağlanması ve uezd topraklarında konuşlu askeri birliklerin idaresi de uezd başkanının görevleri arasındaydı.

Uezdler, geleneksel göçebe boy sistemi değil, yerleşik Rus düzenini esas alan volost adı verilen bölümlere ayıldı. 100-200 çadırın birleştirilmesiyle idari köyler (avıl) oluşturuldu, bir kaç idari köy de birleşerek volostları meydana getirdi. Böylelikle her bir volost 1000-3000 çadırlık bir halkı kapsayacak hale geldi. Kazak ailelerinin köyler arasında göçetmesine ancak köy ve volost idaresinin onayıyla izin verildi.

1867-1868 yıllarında çıkarılan kanunlarla askeri mahkemeler ve wezd mahkemeleri kuruldu. Bu mahkemeler geleneksel Kazak hukukuna göre değil, Rusya

İmparatorluğu hukuk sistemine ve kanunlarına uygun biçimde görev yaptı. Sadece köy düzeyinde geleneksel biy mahkemeleri muhafaza edildi. Ayrıca Türkistan'a özel bir uygulamayla Sır Derya oblastının kışlaklarında geleneksel kadı mahkemeleri kuruldu. Ancak bu geleneksel mahkemeler diğer Rus İmparatorluk mahkemelerinin yetki alanı dışında kalan adi suçlar ve küçük anlaşmazlıklarla ilgilenebiliyordu. Rusya devleti güvenliğini tehdit etmek, Rusya hükümeti aleyhine faaliyette bulunmak, posta ve devlet mallarına saldırı düzenlemek, telgraf hatlarına zarar vermek, subayları ve Hristiyan dinine girmek isteyen Müslümanları öldürmek gibi suçlar askeri mahkemelerin yetkisi dahiline girdi. Adi cinayet vakaları, soygun, darp, barımta, ticaret kervanlarına saldırı, başka köylere izinsiz göçetme, kundakçılık, sahte para basma, devlet malını çalma, devlet makamlarının aldığı kararlara karşı gelme, makam yetkilerini kötüye kullanma Rusya İmparatorluğu'nun kanunlarına göre yargılanacaktı.¹⁹⁸

1868 Geçici Kanunu'nun en önemli özelliği Kazak topraklarını Rusya İmparatorluğunun malı saymasıdır. Kanunun 210. maddesine göre Kazak toprakları kışlak (*zimovki*) ve yayla (*letovki*) olmak üzere iki gruba ayrıldı. Kışlaklar volost ve awıl idaresi yetkisine verildi. Yayla olarak kullanılan topraklar da 'Kazakların ortak kullanabilecekleri' Rusya devleti arazisi sayıldı. Göçebe Kazaklar çok soğuk geçen bozkır kışlarını atlatabilmek için kışları yerleşik bir hayat sürüyordu. Bu nedenle Ruslar da kendi yerleşik hayatlarına daha yakın buldukları için idari yapıda Kazak kışlaklarını esas aldı. Halbuki Kazak ekonomisinin asıl üretim zamanı olan bahar ve yaz aylarında kullanılan yaylalar Kazak boylarının gerçek hakimiyet alanlarıydı. Toprak kavgalarının ve boylararası mücadelelerin çoğu verimli yayla otlakları için yapılıyordu. Kışlaklar konusunda büyük anlaşmazlıklar mevcut değildi. Ancak Rusya devlet sistemi kışlakları Kazakları yerleşik hale getirmenin ilk adımı olarak gördü. Kazakların kışlaklardaki arazilerde (*wçastki*) evler ya da daha doğru bir ifadeyle barınaklar yapmalarına ve bu arazilerin sınırlarını belirlemelerine izin verildi (madde 216 ve 217). Fakat kanuna göre Rus memurlar gerektiğinde sözkonusu 'devlet arazilerini' bina yapmak, madencilik, ormancılık, tarım yapmak, ticaret fuarları düzenlemek gibi çok geniş ve keyfi bir amaç tanımına göre kullanabilecekti (madde 226-239). Aslında bu anlayış çeşitli uygulamalarla daha önce de kendini gösteriyordu. 24 Mart 1859 tarihinde Rusya Bakanlar Komitesi kararına göre Orenburg

¹⁹⁸ A. N. Nüsipbekov v.d. (haz.), *Qazaq SSR Tarixi...*, cilt: III, s. 235-238.

bölgesindeki Kazakların idaresi Dış İşleri Bakanlığında alınıp İç İşleri Bakanlığı'na bağlandı.¹⁹⁹

Rus devlet adamları artık tüm Kazak bozkırını imparatorluğun doğal bir bölümü olarak görmeye başladı. Bu geniş topraklar Rus köylülerinin yerleşimi için ideal alanlardı. Rus köylülerinin Kazak bozkırına yerleşmelerinin başlıca üç faydası olduğu düşünülüyordu. Öncelikle tahıl üretimini iyi bilen Rus köylüler bu geniş topraklarda rahatça ve bol miktarda tahıl üretimi yaparak Rusya'nın yiyecek üretimine ciddi katkı sağlayacaktı. Ayrıca bölgeye gelip yerleşen Rus köylüler Kazaklara tarımı öğretebilirdi. Son olarak Rus köylüleri, 'yüksek' Rus kültürünü 'medeniysiz' göçebelere öğretebilirdi. General Hruşçev 1874 yılında Rusya Bakanlar Komitesi'ne sunduğu bir raporda bu konuyu şöyle özetlemektedir:

"...Rus nüfusun Kazak bozkırına dikkatli bir biçimde yerleştirilmesi, Rusların Kazaklarla sıkı ilişkiler içine girmesi, daha rahat bir günlük hayatın Rus yaşam biçiminde görünür hale gelerek bir örnek oluşturması ve nihayetinde çeşitli ödüller ve teşviklerle Kazakların yaz göçlerini tarımsal faaliyetlerle birleştirmeye başlaması bu 'yarı-vahşi' halkın hayat standartlarını yükseltmesi ve manevi değerlerini yumuşatması için tek geçerli yolu temsil eder."²⁰⁰

Böylelikle 1868 kanunlarıyla Rusya sömürge siyaseti yeni bir aşamaya girdi. Bu tarihten sonra açık bir Ruslaştırma hareketi başladı. Rus yöneticiler bu yeni siyaseti açıkça dile getirmekten çekinmiyordu. Çünkü onlara göre Orta Asya'nın Rus köylülerinin yerleşimine açılması ve sonuçta tüm bölgenin Ruslaşması hem Rusya İmparatorluğu'na hem de bölgedeki yerli halka faydalıydı. Örneğin bir başka Bozkır Genel Valisi General Kolpakovski en önemli görevinin

"Rus köylülerinin Kazak bozkırına yerleştirilmesi aracılığıyla Ruslaştırmanın (*obrwset'*) tedricen gerçekleştirilmesi"

¹⁹⁹ B. S. Äbenova, "1868 Jılǵı Äkimşilik-Basqarw Reformasınıñ Orınbor Ölkesine Engizilwi jäne onıñ Zardaptarı", Yüksek Lisans Tezi (Almatı: Al-Farabi Wniversiteti, 2000), s. 21.

²⁰⁰ Virginia Martin, *Law and Custom in the Steppe...*, s. 42.

olduğunu ifade etmiştir. Kazak bozkırındaki oblastların tüm wezdlerinde bu amaca uygun Rus okulları açılarak özellikle Kazak gençlerine tarımsal teknikler öğretildi. Bu okullar aslında 1822 Speranskiy kanunları ile öngörülmüştü. Ancak Rus okulları 1870'lere kadar yaygınlaşmadı. Okullarda Rusça okuma yazmanın yanısıra Rus kültürü de öğretiliyordu. Akmolinsk oblasti askeri valisi 1877 tarihli bir raporunda belirtildiğine göre bu okullarda çocuklar

"Rus elbiseleri giyiyor, Rus şarkıları söylüyor ve Rus yemekleri yiyordu". Kazak gençleri okuldan mezun olduktan sonra köylerinde öğretmenlik yapıyor, böylelikle "Kazakların Ruslaştırılması (*obrwsenië*) süreci daha hızlı bir biçimde ilerliyordu."²⁰¹

Aslına bakılırsa yüksek tahsil görmüş ve kültürlü Rus bürokratları ve subaylarının pek de beğenmedikleri Rus köylülerinden medet umması çok ironiktir. 1861'e kadar Rus köylülerinin yarı-köle konumunda olduğu düşünülürse Rus bürokratlarının köylüleri nasıl değerlendirdiği daha iyi anlaşılabilir. Zaten Kazak bozkırına gelen köylülerin pek çoğu eğitimsizdi. Yine de Rus bürokratlar en cahil Rus köylüsünün bile 'yarı-vahşi' Kazaklardan daha medeni olduğu biçiminde klasik bir oryantalist bakış açısına sahipti.

Geçici bir süre için çıkarılan 1867 ve 1868 kanunları çeşitli değişikliklerle yirmi yıldan fazla bir süre yürürlükte kaldı. Fakat özellikle Kazak bozkırının çokbaşı bir idareye sahip olması ve Türkistan'da daha istikrarlı bir yönetim ihtiyacı son bir düzenleme ihtiyacını doğurdu.

12 Haziran 1886'da 'Türkistan Ülkesini Yönetme Hakkındaki Kanun' çıkarıldı.²⁰² Bunun ardından 25 Mart 1891'de 'Akmola, Semipalatinsk, Semireç'e,

²⁰¹ *a.g.e.*, s. 43.

²⁰² "3814.- İyunya 12. Vısoçayşe wtverjdenniya: I. Polojenie ob wpravlennii Twrkestanskago kraya i II. Pravila o vvedenii pozemel'no-podatnago wsroystva v Twrkestanskom krae", *PSZ*, cilt: VI, 3. seri, s. 318-346. Ayrıca *Materiäl po İstorii Političeskogo...*, s. 352-379.

Uralsk ve Turgay Oblastlarını Yönetme Hakkındaki Kanun' kabul edildi.²⁰³ Bu kanun kısaca 'Bozkır Vilayetleri Kanunu' olarak da tanındı.²⁰⁴

Türkistan ülkesi (*kray*) Fergana, Semerkand ve Sırderya oblastlarından meydana geldi. 1891 kanunu uyarınca Orenburg ve Batı Sibirya Genel Valilikleri yerine merkezi Omsk olan Bozkır Genel Valiliği kuruldu. Bu genel valilik Akmola, Semipalatinsk, Ural, Turgay ve Semireç'e oblastlarından oluştu. Semireç'e oblastı 1897 yılında yeniden Türkistan Genel Valiliği idaresine verildi. Oblastlar ve uездleri aşağıdaki gibi oluşturuldu:

Ural oblastı: Uralsk, Gur'ev, Kalmıkov ve Embensk (Temirsk).

Turgay oblastı: İletsk (Aktöbe), Nikolaev (Kostanay), İrgiz ve Turgay.

Akmola oblastı: Akmolinsk, Kökşetav, Omsk, Petropavlovsk ve Atbasar.

Semey (Semipalatinsk) oblastı: Semipalatinsk, Kökpekti, Zaysan, Bayanavıl ve Ust-Kamenogorsk.

Bozkır Kanunu ile çarlık idaresinin Kazaklar üzerindeki gücü ve etkisi gittikçe arttı. Önceki kanunlar ve düzenlemelerde yerel halktan temsilcilerin formalite icabı da olsa yönetimde yer almaları sağlanıyordu. Ancak bu son kanunla Turgay ve Ural oblastlarında köy idarecisi aksakalları ve volost idarecileri Rusya İçişleri Bakanlığı'nın yetkisi dahilinde seçimle değil atamayla işbaşına getirilmeye başladı.

Kanunun 119. maddesine göre göçebelerin konup göçtüğü topraklar, bu topraklar üzerindikiler ve ormanlar Rusya devletinin malı ilan edildi. 120. maddede Rusya devleti 'lütfederek' Kazakların bu yerlerden faydalanmasına izin veriyordu. Bu maddenin altında yer alan 1. ekte ise göçebelerin kullanmadığı yerler Devlet Arazileri Bakanlığı idaresine geçeceği belirtiliyordu. Bu maddeler 1731'de başlayan Rusya'nın Kazak bozkırlarında hakim olma siyasetinin amacına ulaştığını ve tüm Kazak topraklarının artık resmen Rusya idaresi altına girdiğini göstermektedir. Kazak

²⁰³ "7574.- Marta 25. Vısocayşe wtverjdennoe Polojenie ob wpravlennii oblastey Akmolinsky, Semipalatinskoy, Semireçenskoy, Wralskoy i Twrgayskoy i ob izmenenii nekotorix statey Polojeniya ob wpravlennii Twrkestanskogo kraya", *PSZ*, cilt: XI, 3. seri, s. 133-147. Ayrıca *Materialı po İstorii Politiceskogo...*, s. 387-399.

²⁰⁴ İ. İ. Kraft, *Polojenie ob Wpravlennii v Stepnix Oblastyax* (Orenbwrğ: Tipo-litografiya P. N. Jaripova, 1898). O tarihte Turgay oblast idaresi baş danışmanı olarak görev yapan İ. İ. Kraft'ın (1859-1914) bu derlemesinde Kazak bozkırı ve Türkistan hakkında 1886 ve 1891 yılında çıkarılan kanunları, ayrıca bu kanunlarla ilgili düzenlemeleri, oblast bütçelerini ve kanunların kronolojik olarak verilmiş bir listesini bulmak mümkündür.

topraklarının Rusya İmparatorluğunun sömürgesi haline gelme süreci bu kanunla tamamlandı. 1891 Bozkır Kanunu, küçük değişiklikler dışında, 1917 Bolşevik Devrimi'ne kadar yürürlükte kaldı.

5. — KAZAK AYDINLARININ MODERNLEŞTİRİCİ ETKİSİ

Kazak siyasi yapısının modernleşme tarihi incelendiğinde XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bir 'Kazak aydınları' fenomeni ile karşı karşıya gelmekteyiz. Ortaya çıkışı, gelişimi, örgütlenişı ve etkileri bakımından kendine has özellikleri olduğu için XX. yüzyılın ilk yirmi yılına damgasını vuran, Kazak tarihini derinden etkileyen bu oluşumu bir fenomen olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Önceki bölümlerde geleneksel Kazak siyasi yapısının nasıl büyük bir değışim geçirdiğini gördük. Rus sömürge siyasetinin etkisiyle geleneksel Kazak siyasi yapısı tamamen parçalandı ve yerine o çağın Batılı devletlerinde görülen (çağdaş) bir sistem Kazak halkı ve toprakları üzerinde egemen oldu. Rusya'nın sömürge siyaseti sonucunda 1891 yılına gelindiğinde milyonlarca kilometre karelik bozkır ülkesinde yaşayan yaklaşık 5 milyon nüfusa sahip Kazak halkının geleneksel yapısı büyük oranda değışmişti. Artık ortada herhangi bir Kazak hanından söz etmek mümkün değildi. Hanlar ancak destanlarda anlatılan yarı efsanevi karakterler haline gelmişti. Geleneksel göçebe boy esasına dayalı toprak paylaşımı sistemi yerine sınırları belli Rus vilayet sistemi getirildi. Otlaklar parçalandı, geleneksel Kazak idareci sınıfının iktidar kaynakları ortadan kaldırıldı. Kazak halkı maaşla çalışan Rus ve Kazak memurlar tarafından yönetilmeye başladı. Sayıları hızla çoğalan Rus okulları gittikçe gelişen ve karmaşıkleşan Bozkır Eyalet bürokrasisine memur yetiştiriyordu. Rus-Kazakları ve Slav köylülerinin de Kazak topraklarına gelip yerleşmesiyle Rusya sömürge siyaseti tamamlanarak temel amaçlarına ulaşmış oldu. Rusya I. Petro'dan beri ekonomik ve siyasi nedenlerle Kazak bozkırı üzerinden tam bir hakimiyet kurmak istedi. Ancak Rusya'daki genel konjonktür ve Kazak direnişı nedeniyle 1730'larda başlayan Kazak topraklarının Rusya İmparatorluğu'nun sömürgesi olma süreci ancak 1890'larda tamamlanabildi.

Tüm bu zaman içinde Kazak topraklarında gerçekleşen büyük değişimin temel amili Rusya'nın sömürge siyasetinin modernleştirici etkisiydi. Kazak hanlıklarını ortadan kaldıran, Kazak sultanlarını Rusya'nın maaşlı memurları haline getiren, kaleler kuran, kanunlarla Kazak boylarını bölen, bozkırda sınırlar çizen, Rusça okuma yazma öğreten, biylerin elinden yargı yetkisini alan, mescitlere mollalar tayin eden, yeni yeni vergiler ihdas eden, Kazakları ve mallarını tekrar tekrar sayan, onbinlerce Rus köylüsünü en verimli arazilere getirip yerleştiren güç Rusya İmparatorluğu idi.

XX. yüzyıl başında bir grup Kazak aydını Kazakların aleyhine yürüten bu süreci durdurmak istedi. Bu Kazak aydınları Rusya'nın sömürge siyasetinin hatalı yanlarını ortaya çıkarmaya ve alternatif çözüm önerilerinde bulunmaya çalıştı. Sözkonusu Kazak aydınları tüm Sovyet dönemi boyunca 'resmen' yok sayıldı, Kazak tarihine etkileri inkar edildi, Kazak modernleşmesine hiçbir olumlu katkısı olmadığı öne sürüldü.

Halbuki bu Kazak aydınları çıkardıkları yayınlarla, yaptıkları işlerle, siyasi girişimleri ve yazdıkları eserlerle Kazak siyasi yapısının daha modern bir hal almasına katkıda bulunmuştur. Sonuçta, Kazak aydınlarının modernleştirici etkisinden söz etmek yerinde olacaktır. Kazak aydınları çoğu kere Kazakların aleyhine işleyen Rusya sömürge siyasetine alternatif sayılabilecek önerilerde bulunmuşlardır.

Sözkonusu zaman diliminde, XX. yüzyılın ilk yirmi yılında Kazak aydınları Rusya Devlet Duma'sında siyaset yapmış, siyasi fikirlerin beyan edildiği ve tartışıldığı ilk Kazakça gazete ve dergileri yayınlamış, Çarlık idaresine karşı fikirlerin ortaya atıldığı büyük halk toplantıları düzenlemiş, ilk Kazak siyasi partisini açmış ve ilk Kazak özerkliği ilan etmişlerdir. Bu yirmi yıl içinde Kazak aydınlarının faaliyetleri sonucunda haklarını savunamayan, topraklarını kaybederek kendi vatanında azınlık olma yolunda ilerleyen bir sömürge konumundaki Kazak ülkesi, başında Kazak yöneticilerin olduğu, seçimle iş başına gelmiş demokratik bir hükümetin idare ettiği, modern bir Kazakistan'a dönüştü.

Bu bölümde Kazak aydınları fenomenini incelemeye çalışacağım. Temel iddiama göre Kazak siyasi yapısının modernleşmesinin kaynaklarından biri Kazak aydınlarının düşünce ve faaliyetleridir. Kazak aydınları çatısı altında

toplayabileceğimiz bir grup seçkin (elit) Kazak siyasi yapısını modernleştirmeye çalışmışlardır.

Sözkonusu düşünce ve faaliyetleri incelemek için pratik bir yol izleyeceğim. Kazak aydınlarının çıkardıkları *Aykap* dergisi ve özellikle *Kazak* gazetesi o dönemde gündemde olan konuları, düşünce ve olayları takip etmede büyük kolaylık sağlamaktadır. Bunlar aynı zamanda Sovyet dönemi boyunca yasaklı kalmış, içerdiği önemli bilgiler kullanılmamış orijinal kaynaklardır. Zaten çok yoğun bir yayın faaliyeti olmadığı için eli kalem tutan ve belli bir düşünceye sahip hemen her Kazak bu ortamlarda kendine yer bulmuş, düşüncelerini dile getirmiştir. Ayrıca meydana gelen olayları ve ortaya çıkan yeni oluşumları bu süreli yayınlardan izlemek mümkündür. Bu açılarından Kazak süreli yayınları Kazak tarihinin temel kaynakları arasındadır.²⁰⁵

XX. yüzyıl başında etkili olan Kazak aydınları grubu içinde Alaş hareketi liderleri Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov ve Miryakup Dulatov ile çevresinde toplandıkları *Kazak* gazetesi öne çıkmaktadır. Kazak tarihine yön veren değişimleri özellikle bu aydın grubu gerçekleştirmiştir. Bu bölümün ana kaynağı *Kazak* gazetesi olacaktır. *Kazak* gazetesini izleyerek Kazak siyasi hayatının gündemini, Kazak siyasi yapısında meydana gelen gelişmeleri ve Kazak aydınlarının düşüncelerini analitik bir biçimde ortaya koymak mümkündür.

5.1. — XX. Yüzyıl Başlarında Kazak Siyasi Düşüncesi

XX. yüzyıl başlarında yaklaşık 4.5 milyon²⁰⁶ olan Kazak nüfusunun büyük çoğunluğu Bozkır Vilayeti'nde yaşamaktaydı. Bozkır Vilayeti 6 eyalete bölünmüştü. Oral, Torğay, Akmola, Semey, Jetisu ve Sırderya eyaletleri Bozkır Genel Valiliği'ne bağlı valiler tarafından yönetiliyordu. O güne kadar ülke yönetiminde yerli halk önemli mevkilere gelemiyordu. Bunun en büyük nedeni aslında yerli halktan, yani

²⁰⁵ Q. Atabaev, "Merzimdi Basılım Qazaqstan Tarihiniñ Derek Közi (1870-1918 jj.)", Doktora Tezi (Almatı: Äl-Farabî Wniversiteti, 2000).

²⁰⁶ Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], "Qazaq", *Qazaq*, sayı: 8 (1913). Bu makalede 1908 valilik kayıtlarına göre Kazak nüfusunun bölgelere göre dağılımı şu şekilde verilmektedir: Semey eyaleti-655.971; Akmola eyaleti-484.456; Torğay eyaleti-422.401; Oral eyaleti-466.000; Hazarötesi eyaleti-71.367; Sırderya eyaleti-888.000; Jetisu eyaleti-844.000; Fergana eyaleti-374.981; Semerkand eyaleti-79.083; Astrahan gunberniyası-213.000; TOPLAM-4.499.664 kişi.

Kazaklardan yüksek tahsilli, devlet görevlerinde bulunmuş kişilerin sayısının bir hayli az oluşuydu. Sovyet devri kaynakları bu durumu daha da abartarak, 1917 devrimi öncesinde, bir diğer deyişle Sovyet hakimiyetinden önce Kazakistan'da bir aydın sınıfının varlığından söz edilemeyeceğini iddia etmişlerdir.²⁰⁷

Halbuki XIX. yüzyılın ikinci yarısında hareketlenen Kazak fikir hayatı XX. yüzyılın başlarında meyvelerini vermeye başlamıştı. Rusya'nın Kazak ülkesinde tamamen hakimiyet kurmasıyla birlikte Rus eğitim sistemi de yavaş yavaş Kazaklar arasına sokuluyordu. Bökey Ordası'nda Rus eğitim sistemine uygun bir biçimde öğretim yapan ilk Rus-Kazak okulunun 1841'de açılmasıyla birlikte Kazakların eğitimi açısından yeni bir dönem başladı.²⁰⁸ Daha sonra Rus bilim adamı Nikolay İl'minskii ve Kazak eğitimcisi İbray [İbrahim] Altınsarin'in çabaları sonucunda Rus-Kazak okullarının sayısı çoğaldı. Bu okulların yanı sıra usul-i cedit yöntemiyle eğitim veren okulların çoğalması modern eğitim sahibi Kazakların artmasıyla neticelendi. Rusça bilen bu gençler orta öğrenimlerinin ardından Rusya'nın değişik üniversitelerinde eğitim görme şansını elde ettiler. Sonuçta XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde Kazaklar arasında da üniversite bitirmiş, belli alanlarda uzmanlaşmış, çeşitli devlet kurumlarında görev yapan, bilgili bir aydın sınıfı oluştu.

Rusya'daki diğer bütün halklar gibi Kazaklar da Rusya'da meydana gelen ve Çarlığın gücünü bir hayli sarsan 1905 devriminin ortaya çıkardığı siyasi hareketlilikten etkilenmiştir. Özellikle toplumun öncüleri konumundaki aydın kesim, ortamın uygun olmasından faydalanarak siyasi faaliyetlere girişmiştir. Nitekim o devirde yaşamış olan Kazak aydınlarından olan Miryakup Dulatov bu hareketliliği şu şekilde ifade etmektedir:

“1905 yılından beri bizim Kazak halkı da başka halklarla birlikte milli çıkarları ele almaya başladı. O özgürlük yıllarında Semey eyaletinin okumuş öncüleri halka faydalı işler yapıp, yol gösterdikleri için bir kısmı hapse atıldı, bazıları sürüldü, geri kalanları da güvenilirmez adam ilan edildi.”²⁰⁹

²⁰⁷ Qadirjan Ebwev, *Qazaqstan Tarixiniñ 'Aqtandaq' Betterinen* (Almatı: Qazaqstan, 1994), s. 110.

²⁰⁸ Isabelle Kreindler, “İbrahim Altınsarin, Nikolai İl'minskii and the Kazakh National Awakening”, *Central Asian Survey*, cilt: II, sayı: 3 (Kasım 19983), s. 102.

²⁰⁹ M. D. [Miryakub Dulatov], “Qay Cerde Qalay”, *Qazaq*, sayı: 28 (1913).

Rusya’da 1905 devriminden sonra gelişen durumun neticelerinden biri de halka şikayetlerini bildirebilme hakkını veren 18 Şubat 1905 tarihli kanundu. Kazaklar da bu kanunu heyecanla karşıladı. Çeşitli toplantılar yaparak şikayetlerini listeler halinde Çar’a sundular.²¹⁰ Bu toplantıların en büyüğü 14 Kasım 1905’te Karkaralı şehrinin Koyandı panayırında yapıldı. Kazak halkının şikayetçi olduğu konular 14.500 kişinin katılımıyla hazırlanan 11 maddelik bir dilekçe halinde Çar’a sunuldu. Dilekçede Slav göçmenlerin Kazak topraklarına göçünün durdurulması, Bozkır Kanunundaki bazı maddelerin değiştirilmesi, din konusunda serbestlik getirilmesi, eğitimde Kazakça’nın kullanılması, basın ve yayın özgürlüğü gibi konular yer aldı.²¹¹

Kazak aydınları artık Rusya siyasetinde söz sahibi olmaya da başlamıştı. Rusya siyasetinin en üst düzeyde temsil edildiği makam olan Duma’da (parlamento) Kazak vekillerinin de olması Kazakların siyasette ne kadar yol aldıklarının bir göstergesiydi. I. Duma’ya 6 Kazak eyaletinden birer vekil gitmesi kararlaştırılmıştı. Oral eyaletinden Alpisbay Kalmenov ve Torğay eyaletinden Ahmet Birimjanov seçildi ve Duma açıldıktan bir buçuk ay sonra St. Petersburg’a ulaştı. Semey eyaletinden seçilen Alihan Bökeyxanov ise Semey’deki seçimlerin geç yapılması dolayısıyla ancak Duma’nın kapanmasından birkaç gün önce St. Petersburg’a vardı. Bökeyhanov burada siyasi faaliyetler içinde yer aldı. Duma’nın kapatılmasını protesto eden Viborg Manifestosu’nu imzalayanlar arasına katıldı. Bu yüzden bir sonraki Duma seçimlerine katılması yasaklandı. Akmola eyaletinden seçilen Şahmerdan Koşçıgulov Rusça bilmediği gerekçesiyle vekil olamadı.

II. Duma 20 Şubat 1907’de açıldı. Kazaklar bu Duma’da 5 vekille temsil edildiler. Oral eyaletinden Bahıtcan Karatayev, Jetisu’dan Muhammedcan Tınışbayev, Astrahan’dan Bahtkerey Kulmanov, Sırderya’dan T. Allabergenov ve Semey’den T. Nurakenov II. Duma’ya seçilen Kazak vekilleriydi. II. Duma Çar ve hükümetine karşı ağır eleştirilere sahne oldu. Çok geçmeden, 3 Haziran 1907’de çıkarılan bir kanunla bu Duma da kapatıldı. 3 Haziran kanunuyla Duma seçimleri de yeniden düzenleniyordu. Bu kanun III. bölümünün Duma’ya vekil gönderecek

²¹⁰ Alihan Bökeyxanov, “Qazaqtar”, *Ana Tili*, sayı: 37 (29 Kasım 1990), s. 5. Bu makale Bökeyxanov’un 1910 yılında yayınlanan bir derlemeye [A. İ. Kostelyanskiy (der.), *Formı Natsional’nogo Dvijeniya v Sovremennix Gosudarstvax* (St. Petersburg, 1910), s. 577-600] yer alan “Kırgızı” başlıklı makalesinin Kazakça çevirisidir.

²¹¹ Gulnar Kendirbay, “The National Liberation Movement of the Kazakh Intelligentsia at the beginning of the 20th Century”, *Central Asian Survey*, cilt: XVI, no: 4 (1997), s. 492-493.

eyaletlerin listesinin belirtildiği 2-4. kısımlarında Türkistan ve Kazak eyaletlerinden söz edilmiyordu. Bir diğer deyişle bu kanunla artık Bozkır ve Türkistan eyaletleri Duma seçimlerine katılamayacaktı. Nitekim öyle oldu ve daha sonra açılan III. ve IV. Duma'da Kazak vekilleri yer alamadı.²¹²

Kazak aydınları çeşitli siyasi faaliyetlere katılmak ve siyasi kurumlarda görev almanın yanı sıra siyasi görüşlerini beyan etmek ve siyaset yapmak için basın yolunu kullanmışlardır. Basını halkı aydınlatmak, gelişmelerden haberdar etmek, bilgilendirmek ve çağdaşlaştırmak için kullanılan bir araç olarak gören Kazak aydınları siyaset işinde de basından büyük oranda istifade etmişlerdir.

Aslında o devirde basından siyaset aracı olarak faydalanan sadece Kazaklar değildi. Diğer Rusya halkları, bunlarla beraber Rusya Türkleri özellikle 1905 sonrasında siyasi düşüncelerinin halka duyurulmasında, halkın desteğini almada ve faaliyetlerin düzenlenmesinde basın-yayın organlarını yoğun bir biçimde kullanmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır.

5.2. — Modernleşme, Aydınlar, Basın ve Siyaset

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında hemen hemen bütün Orta Doğu ve Orta Asya'da yaşanan büyük toplumsal değişim modernleşme kavramıyla karşılanmaktadır. Batı dünyasının baskın üstünlüğü karşısında nispeten 'geri' kalan doğu ülkeleri çağdaşlaşma hareketi içine girmiştir. Osmanlı Türkiye'siyle aşağı yukarı aynı zamana rastlayan Orta Asya modernleşmesi tarihsel süreç açısından olmasa bile kullanılan yöntem bakımından benzer özellikler taşımaktadır. Sömürge deneyimi yaşamamış doğulu ülkeler emperyal güçlerin doğrudan müdahalesi ile değil 'pasif modernleşme' teknikleri ile çağa ayak uydurmaya çalıştılar. Örneğin Osmanlı Devletinde Tanzimat (1839) ve Japonya'da Meiji restorasyonu (1868) gibi reform hareketleri bu modernleşmeye, daha doğrusu modernleştirme yöntemine örnek teşkil etmektedir.²¹³ Bu modernleştirme hareketinde aydın sınıfının büyük rolü olmuştur.

²¹² Mämbet Qoygeldiev, *Alaş Qozğalı*, s. 109-123.

²¹³ Dankward A. Rustow ve Robert E. Ward, "Introduction", Robert E. Ward ve D. A. Rustow, *Political Modernization in Japan and Turkey* (Princeton: Princeton University, 1964), s. 8-9.

Batılı olmayan toplumlarda modernleşme çok daha kısa bir zamanda, kendiliğinden olmayan, iç ve dış etkenlerin itici güçleriyle gerçekleştirilmiştir. Modernleştirici itici güçler arasında Batılı ülkelerde eğitim görmüş, kendi halklarını da çağdaş düzeye getirmek isteyen aydınlar önemli bir yer tutar.²¹⁴ Osmanlı Türkiye'sinde Jön Türk hareketi bu duruma iyi bir örnektir. Benzer bir biçimde Orta Asya'da da aydın sınıfı Cedit hareketi adı verilen bir yenileşme, modernleştirme hareketi başlatmıştır. Çeşitli Rus okullarında eğitim gören Kazak aydınları da ülkelerine döndüklerinde kendilerine özgü bir modernleştirme hareketi ortaya koymuştur.

Modernleştirme hareketi içindeki Rusya Türklerinin aydın sınıfı, fikirlerini halka yaymak ve başarıya ulaşabilmek için basın-yayın organlarından büyük ölçüde yararlanmışlardır. Basını bir “değişim unsuru”²¹⁵ olarak kullanmışlardır. Geleneksel yapıyı değiştirerek modern bir toplum elde etmede basın etkili bir araç olmuştur.

Rusya Türkleri arasında ilk süreli yayın Rusça yayınlanan *Tifliskie Vedomosti* gazetesinin 1832 yılında çıkmaya başlayan Azerice baskısıdır. Birkaç sayı devam eden bu girişim fazla uzun ömürlü olamamıştır. Daha sonra *Türkistan Vilayetinin Gazeti* (Taşkent), *Ekinci* (Bakü), *Tercüman* (Bahçesaray), *Kazan Muhbiri* (Kazan), *Vakit* (Orenburg), *Yıldız* (Kazan), *Azad* (Kazan), *İl* (St. Petersburg), *Burhan-ı Terakki* (Astrahan), *Oral* (Orenburg), *Millet* (St. Petersburg), *Ahbar* (Kazan), *Turmuş* (Ufa), *Ziya* (Tiflis), *Keşkül* (Tiflis), *İrşad* (Bakü), *Davet* (Bakü), *Terakki* (Taşkent), *Sada-i Fergana* (Hokand), *Sada-i Türkistan* (Taşkent), *Dala Vilayetinin Gazeti* (Omsk), *Aykap* (Troitsk) ve *Kazak* (Orenburg) gazetesi gibi bir çok gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır.²¹⁶

Bütün bu gazete ve dergiler halkı aydınlatma, haberdar etme ve bilgilendirme işinin yanı sıra siyaset alanında da faaliyet göstermişlerdir. Halktaki siyasi bilincin

²¹⁴ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), s. 50-55.

²¹⁵ Adeeb Khalid, “Printing, Publishing and Reform in Tsarist Central Asia”, *International Journal of Middle East Studies*, sayı: 26 (1994), s. 195.

²¹⁶ Rusya Türklerinin yayınladığı gazete ve dergiler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Alexandre Beningsen ve Chantal Lemercier-Quelquajay, *La Presse et le Mouvement National Chez les Musulmans de Russie avant 1920* (Paris: Mouton & Co., 1964); İsmail Remiev, *Vakitli Tatar Matbuatı (Albüm) 1905-1925* (Kazan: Gajur, 1926); Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985), s. 174-183; Reşid Rahmeti Arat, “Matbuat: Kazan Türkleri...”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: VII, s. 380-393; Chantal Quelquejay, “Djarida: iv-Muslim Press of Russia and the Soviet Union”, *Encyclopedia of Islam*, cilt: II, s. 476-477.

gelişmesine katkıda bulunmuşlar, bir çok siyasi meseleyi gazetede neşrederek tartışmaya açmışlar, halkı ilgilendiren konularda uyarılar yapmışlar, siyasi faaliyetleri duyurmuşlar, siyasi gelişmeleri takip ederek halkın bilgilenmesini sağlamışlar ve neticesinde siyasi gelişime ve milli bilincin uyanmasına katkıda bulunmuşlardır.²¹⁷

Bir sömürge konumundaki Kazak ülkesinde de modernleşme hareketleri öncelikle emperyal gücün girişimleriyle başlamıştır. Siyasi ve idari yapının değiştirilmesinin ardından eğitim sistemi de modernleştirilmiştir. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında yerli halktan bir aydın sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte modernleşme hareketi yeni bir boyut kazandı. Artık Duma'da yer alamayan Kazak aydınları siyasi faaliyetlerini yürütmeye basın yoluna ağırlık vermeye başladılar.

5. 3. — Kazak Basımının Ortaya Çıkışı

Diğer halklarla karşılaştırıldığında bir hayli geç denebilecek bir zamanda başlayan Kazak yazılı edebiyatı örnekleri ancak XIX. yüzyıl başlarında matbaalarda basılmaya başladı. Çok tartışmalı bir konu olmakla birlikte bir araştırmacı, matbaada basılan ilk kitap olarak 1807'de Kazan'da basılmış olan *Seyfülmelik* adlı kitabı gösterir.²¹⁸ Kitabın Çağatay dilinde yazıldığını ancak konu olarak Kazak halk edebiyatına çok yakın olduğunu iddia eden araştırmacı bu kitabın Kazak kitap tarihinde bir başlangıç noktası olarak alınabileceği görüşündedir. Bu kitabı genelde destan ve halk hikayelerini konu alan bir çok kitap izlemiştir.

Bir hayli geç başlayan Kazak kitap basımından yüz yıl kadar sonra Kazakça süreli yayın faaliyeti başlamıştır. Kazakça ilk süreli yayın devlet girişimiyle ortaya çıkmıştır. Taşkent şehrinde 1870 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan *Turkestanskıe Vedomosti* gazetesine ek olarak çıkan *Türkistan Valayatının Gazeti*, Orta Asya'nın ilk süreli yayını sayılmaktadır. Ayda dört kez çıkan bu ekin iki sayısı Özbekçe, iki sayısı Kazakça yayınlanmaktaydı. Gazetede hükümet buyrukları, resmi duyurular, Türkistan Genel Valiliği'nin yaptığı işler, bazı haberler ve şiir, hikaye,

²¹⁷ Edward Allworth, *Central Asian Publishing and the Rise Nationalism* (New York: The New York Public Library, 1965).

²¹⁸ Üşköltay Subxanberdina ve Dilbar Seyfullina, *Qazaq Kitabının Şejiresi 1807-1917* (Almatı: Rawan, 1996), s. 43.

kıssa gibi edebiyat örnekleri yer alıyordu. *Türkistan Valayatının Gazeti*'nin editörlüğünü önceleri Ş. İbrahimov, onun ayrılmasından sonra ise H. Çanişev yaptı. Gazetenin genel editörlüğü görevini ise N. P. Ostroumov, daha sonra da N. G. Malitskiy yürüttü.²¹⁹

Bozkır eyaletinin Türkistan eyaletinden iyice ayrılmasının ardından Bozkır eyaleti için de bir gazete ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla Bozkır Vilayeti'nin idare merkezi olan Omsk şehrinde, 1888 yılında *Akmolinskie Oblastnie Vedomosti* adıyla haberleri, resmi bildirileri ve hükümet görüşlerini halka duyurmak için bir gazete çıkmaya başladı. Bir anlamda hükümetin resmi yayın organı olan bu gazetenin *Dala Valayatının Gazeti* adında bir de eki vardı. Rusça ve Kazakça olarak basılan bu ekin Rusçası *Osoboe Pribavlenie k Akmolinskim Oblastnim Vedemostyam* adıyla yayınlanıyordu. Bu ek 1894 yılında iki dilde yayınlanan ayrı bir gazete haline getirildi. Rus dilindeki kısmına *Kirgizkaya Stepnaya Gazeta*, Kazakça kısmına ise aynı anlamdaki *Dala Valayatının Gazeti* adı verildi. Kazakça kısmı olan bu gazete 1902 yılının mart ayına kadar yayın hayatını sürdürdü. Bu tarihten sonra gazete *Sel'skoxozyaystvennyy Listok* adında başka bir gazete haline getirildi. *Dala Valayatının Gazeti*'nin Rusça kısmının editörleri İ. Kozlov, K. Mihaylov, G. Abaza, A. Polov ve L. Lavrov idi. Kazakça bölümünü yayına hazırlayanlar ise Eşmuhammed Ablayhanov, Dinmuhammed Sultangazin ve Rahimcan Düysembayev idi.²²⁰

XX. yüzyıl başında modern anlamda bir Kazak aydın sınıfının oluşmaya başlaması Kazaklara has bir süreli yayın ihtiyacını ortaya çıkardı. Kazak sorunlarının tartışılacağı, çözüm önerilerinin getirileceği, Kazaklar arasında olup bitenin duyurulacağı, kısacası Kazak halkının aydınlatılacağı bir yayına ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç belki mevcut Tatar gazetelerinde Kazaklara bir yer ayrılmasıyla da giderilebilirdi. Fakat iki nedenden ötürü bu yol kullanılamadı. Birincisi, Tatar gazeteleri her ne kadar Kazakistan'da olup biten önemli olayları haber olarak verseler de Kazak aydınlarının iddialarına göre Kazak meselelerine vakıf olmadıkları için yanlış yorumlarda bulunabiliyor, dolayısıyla Kazakların çıkarları tam olarak korunamıyordu. İkinci olarak Kazak halkı, biraz daha değişik bir dille yazılmış olan Tatar gazetelerini anlamakta zorluk çekiyordu.

²¹⁹ “Türkistan Valayatının Gazeti”, *QSE*, cilt: XI, s. 228.

²²⁰ Üşköltay Subxanberdina, *Dala Valayatının Gazeti 1888-1902*, cilt: V (Almatı: Gılım, 1996), s. 16.

Bu yüzden Kazakların kendi girişimleriyle çıkarılacak Kazakça bir gazeteye şiddetle ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı gören Kazak ileri gelenleri konuyu görüşmek üzere 1906 yılının Nisan ayı başında Troitsk şehrinde bir toplantı yaptılar. Toplantı neticesinde bir Kazakça gazete çıkarma kararı alındı. Bu iş için halktan yardım toplanacaktı. Daha sonraki aylarda da konuyla ilgili bazı toplantılar yapıp kararlar alındı. Kazakça gazete çıkarma işiyle o zamanlar en fazla Ahmet Birimcanov ilgileniyordu. Aktöbe şehrinde 27 Mayıs 1906 tarihinde Kazak ileri gelenlerinin bir toplantısında Kazakça gazete çıkarma işi belli kararlara bağlandı. Bu kararlar arasında yerel idarelerin ortak bütçesinden para yardımı yapılması da vardı. İşler yoluna koyulmuşken bazı konularda ihtilaf çıktı ve Kazakça gazete çıkarma girişimi yarıda kaldı. Ancak, Eşmuhammed İmanbayev idaresinde, Haim Sasnovskiy adlı bir Yahudinin basım işlerini üstlenmesiyle, Kazakça ve Rusça olarak hazırlanan *Kazak Gazeti (Kirgizkaya Gazeta)* adında bir gazete çıktı. Fakat, deneme amacıyla sadece bir sayı basılan bu gazete devam edemedi.²²¹

Kazakların bu başarısız girişiminin ardından bu kez bir Tatar aydını Kazakça süreli yayın çıkarmaya teşebbüs etti. Tanınmış Tatar aydını Abdürreşid İbrahim²²² bazı Kazak aydınlarıyla birlikte 1906 yılında Kazakça bir gazete çıkarmayı planlar. Gazete, Abdürreşid İbrahim'in o sıralar St. Petersburg'da çıkarmakta olduğu *Ülfet* adlı gazetenin Kazak okuyucularına hitap etme amacını taşımaktaydı. Bu plan Kazakların ileri gelenlerinden Şahmerdan Koşçıgulov'un maddi desteği neticesinde 28 Mart 1907 tarihinde hayata geçer ve *Ülfet* gazetesinin 67. sayısına ek olarak *Serke*²²³ adlı bir Kazakça gazete yayınlanır. Fakat gazetede yer alan fikirlerin Çarlık karşısı olduğu ileri sürülerek daha ilk sayısının ardından *Serke* ve *Ülfet* gazeteleri kapatılır.

Bazı araştırmacılar kapatılma hadisesinin *Serke*'de yayınlanan Miryakup Dulatov'un makalesi nedeniyle cereyan ettiği görüşündedir. Buna göre gazetede yayınlanan, Dulatov'un “Kazağım Meniñ, Elim Meniñ!” (Kazak'ım benim, Halkım

²²¹ “Qazaqça Ğazete Çıǵaru Meselesinin Tarixi”, *Vakit*, sayı: 752 (24 Mart 1911).

²²² Abdürreşid İbrahim (1857-1944): Tatar yazar, gazeteci, siyaset adamı ve aydını. Ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997).

²²³ Serke sözcüğünün asıl anlamı koyun sürüsüne liderlik eden kısırlaştırılmış erkek keçidir. Ancak bu sözcük anlam kaymasına uğrayarak öncü, lider veya rehber anlamlarına da gelir. Burada “rehber” anlamında kullanılmıştır. Bkz.; “Serke”, *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, cilt: II (Almatı: Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Baspası, 1961), s. 262.

benim) adlı makalesinde yer alan fikirlerin Çarlık karşıtı olduğu ve halkı hükümete karşı harekete çağırdığı iddiasıyla gazete kapatılır. Gerçekten de Dulatov makalesinde:

“Öncelikle Kazak halkı Rusya’ya bağlı bir halktır. Fakat bu bağlılığın hiçbir şekilde bir düzene bağlı olmayışı öfke ve kasıt doğurmaktadır. Halktan toplanan vergilerin büyük kısmı halka faydası olmayan işlere harcanmaktadır.

Çarlık memurları fakir Kazakları tartaklayıp, mal-mülklerini ellerinden alıp, akıllarına geleni yaptılar.

Artık Çarlık memurları bizim dinimize, atalarımızdan miras kalan adet, gelenek-göreneklerimize, bizim sadece mollaların salahiyetinde olan nikah işlerine de karışmaya başladı, din kitaplarını yasakladı.

[Hükümet] bütün Rusya’yı generallere paylaştırdı. Savaş hukukunu uygulamaya koyup, 87. madde uyarınca her yerde bozkır kanunlarını tesis etti. Bu kanunların neticesinde kendini canla başla halkına adayan kişiler asıldı, vuruldu. Günümüzde bile binlerce kişi ya sürgünde ya da hapiste.”²²⁴ diyerek açık bir isyanı dile getirmekteydi.

Her ne kadar ömrü çok kısa olsa da *Serke*, özel teşebbüs neticesinde ortaya çıkan ve Kazakça yayınlanan ilk gazete olması açısından Kazak basın tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.

Kazakça gazete çıkarma yolundaki başarısız girişimleri nispeten istikrarlı ve daha uzun ömürlü bir gazete takip eder. Bürin Elevsin’in editörlüğünde A. N. Şelkova’nın matbaasında *Kazakstan* adlı bir gazete yayınlanır. İlk sayıları Orda şehrinde, daha sonra Oral’da çıkan gazetenin ilk beş sayısı 1911 yılında, kalan on sayısı ise 1912-1913 yıllarında çıkmıştır. Yani bir hayli düzensiz aralıklarla çıkan *Kazakstan* gazetesi toplam 15 sayı yayınlanmıştır. *Kazak Sovyet Ansiklopedisi*’nde olumlu bir biçimde değerlendirilen *Kazakstan* gazetesinin yayın dili Kazakça’ydı. Fakat bazı yazıların Rusça özetleri de yayınlanıyordu.²²⁵ Yayın hayatı karışık ve düzensiz olan *Kazakstan* gazetesi, Kazak tarihinde pek etkili olamamıştır.

²²⁴ Arğın [Miryaqub Dulatov], “Bizdin Maksatımız”, *Serke*, sayı: 1 (1907)’den aktaran Marat Ebsemetov, “Aqınnıñ Azamattıq Ajarı”, Mirjaqıp Dulatı (M. Ebsemetov (haz.)), *Oyan, Qazaq!* (Almatı: Altın Orda, 1991), s. 9.

²²⁵ “Qazaqstan”, *QSE*, cilt: VI, s. 321-322.

Kazakistan gazetesiyle aynı tarihte medreseleriyle ünlü, önemli bir eğitim şehri olan Troitsk'te bir başka Kazak süreli yayını çıkmaya başlar. Muhammedcan Seralin'in²²⁶ hem yayıncılığını hem de editörlüğünü üstlendiği *Aykap* dergisi Kazak basın tarihinin en önemli yayınlarından biridir. *Aykap* 1911-1915 yılları arasında ayda bir düzenli olarak çıkmıştır. Toplam 88 sayı çıkan *Aykap*, dönemin Kazak aydınlarının büyük kısmını çatısı altında toplamıştır. *Aykap*'ta bir çok Kazak aydının özellikle Kazak halkını ilgilendiren siyasi ve toplumsal konularda makaleleri yayınlanmıştır. Bu yazarlar arasında Yakup Akbayev (1876-1934), Ahmet Baytursinov, Alihan Bökeyhanov, Miryakup Dulatov, Sabit Dönentayev (1894-1933), Mağcan Cumabayev (1893-1938), Ömer Karaşev (1876-1921), Bahtcan Karatayev (1860-1934), Meşhur Yusuf Köpeyev (1857-1931), Şahkerim Kudayberdiev (1858-1931), Sultanmahmut Torayğırov (1893-1920) ve Saken Seyfullin (1894-1938) sayılabilir.

Kazak tarihinde her bireri ayrı öneme sahip bu yazar kadrosu sayesinde *Aykap* dergisi Kazak edebiyatı ve fikir hayatında etkili olmuştur. *Aykap*, genel olarak Kazakların modernleşmesini, göçebe hayatı bırakıp yerleşik hayata geçmesini, kadınların özgürleştirilmesini, zararlı adet ve geleneklerin bırakılmasını savunuyordu. Eğitimde İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı usul-i cedit hareketini destekliyordu.²²⁷

Derginin adı olan 'aykap' kelimesini Seralin şu şekilde açıklamıştır:

“Bizim Kazak halkının “Ay, kap! demediği hangi işi var? Gazete çıkaracak olduk, elimizden gelmedi... ‘Vah şu bizim paramızın yokluğu, gücümüzün yetmezliği, vay!’ dedik. İyi topraklarımızı elde tutmak için şehir kuralım dedik, bir türlü birleşemedik. İyi araziler elden gitti. ‘Vah bizim talihsizliğimiz’ dedik... Bunun gibi bizim Kazak halkının nice yerde ‘eyvah’ dediği, yolunda gitmeyen işleri çok.

²²⁶ Muhammedcan Seralin (1872-1929): Şair ve gazeteci olan Seralin, meşhur Kazak ozanı Serali Akın'ın oğludur. 1880 yılında Troitsk'de medreseye başladı. 1891 yılında Kostanay'daki Rus-Tatar mektebini bitirdi. Edebi faaliyeti 1900 yılında başladı. Eserleri arasında *Topcarğan* ve *Gülhaşima* sayılabilir. *Aykap* (1911-1915) dergisinin editörlüğünü yaptı. Bolşeviklerin Orenburg'u ele geçirmeleriyle birlikte Bolşevik saflarına katıldı ve Orenburg'da *Uşkın* adlı gazetenin editörlüğünü yaptı. Sovyet devrinde çeşitli görevlerde bulundu. Moskova'da bulunduğu sırada Lenin'in cenazesine katılıp *Joqtaw* adlı bir şiir ve *V. İ. Lenindi Jerlew* adlı bir makale yazdı. Ayrıntılı bilgi için bkz.; “Seralin Muxamedjan”, *QSE*, cilt: X, s. 134-135.

²²⁷ Bürkit Isqarov, *Qazaq-Tatar Edebi Baylanısı* (Almatı: Ğılım, 1976), s. 101.

‘Vah’ dedirten yolunda gitmeyen işlerimiz çok olduğu için dergimizin adı da *Aykap* (eyvah) oldu.”²²⁸

Aykap dergisinde yayınlanan makaleler şu başlıklar altında sınıflandırılabilir: Siyasi-toplumsal makaleler, edebiyat eserleri, eğitim, ana dili, alfabe, kadınların toplumdaki yerinin iyileştirilmesi, sağlık, iç ve dış haberler, kitap tanıtımları ve okuyucu mektupları.²²⁹

Aykap yazarlarından bir kısmı derginin genel siyasetiyle bazı konularda uyuşmıyordu. Baytursinov ve Bökeyhanov’un öncülüğünü yaptığı bu grup kendi yayın organlarını kurmaya karar verdiler. Sonuçta Kazak basın tarihinin bir diğer önemli yayını olan *Kazak* gazetesi ortaya çıktı.

5.4. — Kazak Siyasi Fikrinin Modernleşmesi ve *Kazak* Gazetesi (1913-1918)

Ahmet Baytursinov, 1905 yılından beri etkin bir biçimde Kazak siyasi hayatı içinde yer alan biri olarak hükümet yetkililerinin dikkatini çekiyordu. 1905 olaylarının ardından hükümet siyasi faaliyet içinde olanları sıkı takibe almaya başladı. Nitekim 1905 yılında Karkaralı’da Çar’a sunulan dilekçeyi hazırlayanlar teker teker tutuklanmaya başladı. Dilekçeyi hazırlayanların öncüleri arasında yer alan Baytursinov da tutuklandı ve 1907 yılında Karkaralı’dan sürgün edildi. Semey’de sekiz ay hapisnede kaldıktan sonra Kazakistan’ın sınır bölgelerinden istediği bir şehirde sürgüne gönderilme kararı verildi. Baytursinov sürgün yeri olarak Orenburg şehrini seçti. O zamanlar ticaret, kültür ve siyaset açısından önemli bir yere sahip olan Orenburg hem Kazak ülkesinin içindeydi, hem de Rusya Türklerinin diğer önemli merkezleri olan Kazan ve Ufa gibi şehirlere çok yakındı. Rusya Türkleri arasında kültürel ve siyasi faaliyetler açısından en etkin halk olan Tatarların 30’dan fazla

²²⁸ M. Seralin, “Şehr-i Turaysk Aynvar 10nda 1911nçi Cıl”, *Ayqap*, sayı: 1 (1911). Qap: Pişmanlık belirtisi. Bkz.; İ. K. Kenesbaev v.d. (haz.), *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, cilt: II (Almatı: Qazaq SSR Gılım Akademiyası, 1961), s. 35.

²²⁹ Üşköltay Subxanberdina ve S. Däwıtov (der.), *Ayqap* (Almatı: Qazaq Entsiklopediyası, 1995), s. 24-25.

gazetesinin, 10'a yakın bir kısmı Orenburg'da basılıyordu.²³⁰ Bu yüzden Orenburg şehri Kazakların yararına işler yapabilmek için uygun bir yerdi.

Aykap gibi güzel ve faydalı bir süreli yayın varken başka bir yayın çıkarma işine girişmeyi Baytursinov dünyadaki diğer ülkelerden örnekler vererek açıklıyordu. Öncelikle dünyanın en ileri ülkesi konumundaki Amerika Birleşik Devletleri'nden söz eden Baytursinov, 1909 yılı rakamlarına göre Amerika'daki gazete ve dergi sayısının 21.435, Fransa'da 8.940, Almanya'da 8.000, İtalya'da 3.120 ve Rusya'da 2.058 olduğunu kaydeder. Daha sonra Kazaklara dönen Baytursinov, durumdan yine de umutsuz değildir. Kazakların da boş durmadığını, *Aykap* dergisini çıkardığını hatırlatan Baytursinov, binlerle ifade edilen diğer ülkelerdeki süreli yayın miktarı karşısında Kazakların sadece bir yayının olmasının elbette yeterli olmadığı görüşündedir. Ona göre ne kadar çok yayın olursa, medeniyet ve kültür seviyesi o kadar çok artacaktır.²³¹ İşte yeni bir süreli yayının ortaya çıkma nedeni budur.

Bunun yanında Baytursinov, gazetenin toplumsal hayattaki yerine de değinerek ne kadar önemli bir araç olabileceğini anlatır:

“Öncelikle gazete halkın gözü, kulağı ve dilidir. İnsanlara nasıl ki göz, kulak ve dil gerekliyse halka da gazete öyle gereklidir...

İkincisi, gazete yurda hizmet eden bir şeydir. Çünkü yurdun eğitilmiş, fikirli, görgülü kişileri gazete aracılığıyla halkın önüne geçip, yol gösterip, öncülük yaparlar.

Üçüncüsü, gazete halkı eğitir. Çünkü halk gazeteden duymadığını duyar, bilmediğini öğrenir, azar azar bilgisi çoğalıp, ufkü genişleyip, fikri açılıp, anlayışı gelişir.

Dördüncüsü, gazete halkın hakkını savunur. ‘Yurdum’ diyerek halkın hakkını kollayan kişiler gazete sayesinde halkın sözünü söyler, çıkarlarını gözetir, zararına karşı durur, kargaya gözünü oydurmamaya çalışır.”²³²

²³⁰ Ö. Abdimenov, *Qazaq Gazeti* (Almatı: Qazaqstan, 1993), s. 35.

²³¹ [Ahmet Baytursinov], “Qurmetti Oquşılar”, *Qazaq*, sayı: 1 (1913).

²³² a.g.m.

Bu düşünceler içinde olan Baytursinov, gazete çıkarmanın ön şartlarından biri olan maddi kaynak sorununu ilk etapta Mustafa Orazhev'in²³³ desteğiyle çözer. Daha sonra Azamat adında bir şirket kurularak gelirlerin daha düzenli olması sağlanır.

Baytursinov, gazete çıkarabilmek için Orenburg valiliğinden 5 Ocak 1913 tarihinde izin alır. Gazetenin ikinci sorumlu editörlüğüne de 19 Mayıs 1914 tarihli valilik kararıyla Miryakup Dulatov getirilir.²³⁴ Gazetenin bir diğer önemli kurucusu Dulatov, gazete çıkarma hazırlıkları başladığında henüz hapisten yeni çıkmıştı ve Pavlodar şehrindeydi. Kendi ifadesiyle Dulatov gazete çıkarma işine şu şekilde dahil olmuştu:

“Geçen Ocak ayının sonlarında *Kazak* [gazetesi] henüz çıkmamış iken gazetenin çıkacağı haberini duyar duymaz Pavlodar'da *Kazak* [gazetesi] için alıcı toplamaya başladım. 4-5 günden sonra haberi işiten Pavlodar Kazakları kendileri gelip abone olmaya başladılar. Kısa zamanda 150 kadar alıcı oldu.”²³⁵

Gazetenin adı meselesini ise yine Baytursinov şu sözlerle açıklar:

“Atalı yurdumuzun, ülkeli milletimizin kutlu adı diyerek gazetemizin adını Kazak koyduk.”²³⁶

Adından da anlaşılacağı gibi milliyetçi bir karaktere sahip olan *Kazak* gazetesi 2 Şubat 1913 tarihinde ilk sayısı ile yayın hayatına başladı. Gazetenin amacı kısaca, Kazak halkının kültür ve medeniyetini arttırmak, Kazak dilini ve edebiyatını geliştirmek, Kazak halkını çağdaşlaştırmak ve böylece Kazak halkına hizmet etmektir.

5.5. — Gazetenin Özellikleri

²³³ Mustafa Orazhev (1891-1970): Devrin etkili kişilerinden Ahmet İşan Orazhev'in oğlu. Önce Buhara'da medreseye gitti. Daha sonra Ufa şehrindeki ünlü Medrese-i Aliye'de meşhur Kazak şairi Mağcan Jumabayev'le birlikte okudu. *Kazak* gazetesinin çıkarılması işinde birinci derecede rol oynadı. Ayrıca gazetede birkaç makalesi yayınlandı. Alihan Bökeyxanov'un Duma vekili seçilmesini destekledi.

²³⁴ Üşköltay Subxanberdina v.d. (haz.), *Qazaq Gazeti*, s. 446.

²³⁵ M. D. [Miryaqub Dulatov], “Qay Cerde Qalay”, *Qazaq*, sayı: 28 (1913).

²³⁶ [Axmet Baytursinov], “Qurmetti Oquşılar”.

Haftada bir kez, Cuma günleri çıkan gazete büyük boy dört gazete sayfasından²³⁷ oluşuyordu. 2 Şubat 1913-16 Eylül 1918 tarihleri arasında toplam 265 sayı yayınlanan *Kazak* gazetesi bu biçimini hemen hemen bütün sayılarında muhafaza etmiştir. Arap harfleriyle, Kazakça ve usul-i savtiye²³⁸ imlasıyla yayınlanıyordu. Dil konusunda ihtisas sahibi olan Ahmet Baytursinov gazetenin diline çok büyük önem veriyordu.²³⁹ *Kazak* gazetesinde o devirde Kazakistan'daki diğer süreli yayın olan *Aykap* dergisine göre daha sade bir dil kullanılıyordu.

Kazak gazetesi, Orenburg'da Kerimov-Hüseynov matbaasında basılıyordu. Bu matbaa Tatar aydını Fatih Kerimov'un²⁴⁰ çıkardığı ünlü *Vakit* gazetesinin matbaasıydı. Gazetenin yayıncısı, yani maddi destekçisi daha önce de belirtildiği gibi Mustafa Ozaev, daha sonra Azamat şirketi idi. Editörlüğünü Ahmet Baytursinov yapıyordu. Bir diğer deyişle hemen her şeyden Baytursinov sorumluydu. İkinci editörü Miryakup Dulatov'du. Gazetenin 1918 yılında çıkan toplam 8 sayısının editörlüğünü Januzak Janibekov yaptı.

Sovyet kaynaklarında “milliyetçi, burjuva yayın”²⁴¹ sözleriyle küçültülmek istenen *Kazak* gazetesi, aslında devrinin en etkili yayın organıydı.²⁴² Bunun birkaç nedeni vardır. Öncelikle, en çok tiraja sahip süreli yayın *Kazak* gazetesi idi. Bir yıl içerisinde 3.000'in üzerinde bir basılıma ulaşmıştı. *Kazak* gazetesinde yayınlanan bir habere göre *Kazak*'ın ulaştığı yerler ve sayıları şöyleydi:

²³⁷ Gazetenin boyutu 46,5 X 29 cm.'dir.

²³⁸ Usul-i savtiye, sesli yöntem anlamına gelen bir terim olup, usul-i cedid sisteminin kullandığı bir imla biçimidir. Buna göre sözcükler asıl yazılışları dikkate alınmaksızın okundukları gibi yazılıyordu.

²³⁹ Ahmet Baytursinov'un dil konusundaki çalışmaları bir kitap halinde toplanmıştır. Bkz.; Axmet Baytursinov [Ğarifolla Anesov ve Amanqos Mektepov (haz.)], *Til Tağlımı (Qazaq Tili men Oqw-Ağartwğa Qatıstı Eñbekteri)* (Almatı: Ana Tili, 1992).

²⁴⁰ Fatih Kerimov (1870-1937): Tatar gazeteci ve yazar. Kazan şehrinin Elmet bölgesindeki Minlibay köyünde doğdu. Çistay medresesini bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Mülkiye Mektebi'ne girdi. Daha sonra Moskova'da muhasebe kurslarına katıldı, matbaacılık tahsil etti. Orenburg'da tanınmış şahsiyetlerden Şakir Remiev'in tercümanı olarak Avrupa'yı dolaştı (1889). Kargalı (Orenburg)'da öğretmen yetiştirmek için kurslar açtı. Babası ile birlikte bir matbaa kurarak yayımcılık yaptı. 1906'dan itibaren Orenburg'da, *Vakit* adlı Tatarca bir gazete çıkarmaya başladı. *Vakit* devrin en etkin gazeteleri arasına girdi. *Vakit* gazetesi için bkz.; İ. Remiev, *Vaqitli Tatar Matbuatı* (Kazan: Gajur matbaası, 1926), s. 12-14.

²⁴¹ “Qazaq”, *QSE*, cilt: 6, s. 220.

²⁴² [Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemerrier-Quelquejay], “The History of the Kazakh Press, 1900-1920”, *Central Asian Review*, cilt: 14, sayı: 2, s. 157. Bu makale Bennigsen ve Quelquejay'nin, *La Presse et le Mouvement National chez les Musulmans de Russie avant 1920* (Paris, 1964) adlı kitabının Kazak basınıyla ilgili kısımlarının tercümesidir.

TABLO 12: *Kazak* gazetesinin ulaştığı yerler ve tirajı.²⁴³

Yer Adı	Dağıtılan Nüsha Sayısı	Yer Adı	Dağıtılan Nüsha Sayısı
Torğay	694	Orenburg	37
Semey	612	Ufa	14
Akmola	586	Kazan	13
Sırderya	327	Çin Kazakları	10
Oral	301	St. Petersburg	9
Jetisu	157	Türkiye ²⁴⁴	5
İç Orda (Bökey Ordası)	136	Moskova	3
Fergana	30	Tomsk	3
Semerikand	8	Diğer yerler	57
Kafkasötesi	5	TOPLAM	3.007

Aykap dergisinin en fazla 1.200 tirajı olduğu²⁴⁵ göz önüne alınırsa *Kazak* gazetesinin hem çok daha fazla kişiye ulaşması hem de çok daha geniş bir coğrafyaya dağılması *Kazak* gazetesini en etkili yayın haline getirmekteydi.

Kazak gazetesini etkili kılan en önemli unsur belki de yazar kadrosunun genişliği ve gücüydü. Devrin en etkili ve önemli kişileri *Kazak* gazetesinde yazıyordu. Gazetenin kurucuları olan Ahmet Baytursinov, Miryakup Dulatov ve Alihan

²⁴³ Başqarma, "Orenburg, 9 Aynvar", *Qazaq*, sayı: 45 (1914).

²⁴⁴ IRCICA'nın yayınladığı bir katalogta (Hasan Duman (haz.), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928* (İstanbul: IRCICA, 1986), s. 205) İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde *Kazak* gazetesinin bazı sayılarının olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bir başka araştırmacı (Meryem Kırımlı, "The Genesis of Kazak Nationalism and Independent Kazakstan: An Intellectual History", yayınlanmamış doktora tezi (Ankara: Bilkent Üniversitesi, 1998), s. 87) Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde de *Kazak* gazetesinin sayılarının görüldüğünü belirtmektedir. Ancak her iki kütüphanede yapılan araştırma neticesinde sözü geçen gazetelere ulaşılamamıştır.

²⁴⁵ Ö. Abdimenov, *Qazaq Gazeti*, s. 37.

Bökeyhanov dışında Mustafa Şokayev²⁴⁶, Mağjan Jumabayev²⁴⁷, MuhammedJan Tınışbayev²⁴⁸, İlyas Jansügirov²⁴⁹, Ahmet Birimcanov²⁵⁰, Halil Dosmuhammedov²⁵¹, Jüsipbek Aymavıtoev²⁵², Yakup Akbayev²⁵³, Sabit Dönentayev, Ömer Karaşev, Meşhur Jüsip Köpeyev, Sultanmahmud Torayğırov²⁵⁴, Cihanşah Seydalın ve Alimhan Ermekov gibi o devirdeki Kazak fikir hayatını etkilemiş kişiler *Kazak* gazetesinin ana yazar kadrosunu oluşturunuyordu.

²⁴⁶ Mustafa Şokayev (1890-1941): Tarihçi, gazeteci ve siyaset adamı. Akmescit (şimdiki Kızılorda) şehrinde dünyaya geldi. Orta öğrenimini Taşkent'te Rus okulunda tamamladı. St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Alaş hareketi içerisinde yer aldı. Ayrıca Hokand Muxtarıyeti Başbakanlığı da yaptı. Bolşeviklerin hakim olmasının ardından önce Berlin'e, sonra Paris'e gitti. Burada *Yaş Türkistan* adlı dergiyi çıkardı. Bkz.; Abdüssettar Hafız, "Mustafa Çokay", *Türk Dünyası Araştırmaları* (Nisan 1987); Hasan Oraltay, "Mustafa Çokay", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı: 121 (Ocak 1997), s. 15-18. Ayrıca Şokay'ın hayatı ve eserleri üzerine hazırlanmış en kapsamlı çalışma; Abdülvahap Kara, *Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi* (İstanbul: Da, 2002).

²⁴⁷ Mağjan Jumabayev (1893-1938): Şair ve eğitimci. Ufa'da Aliye Medresesi'nde, Omsk Öğretmen Seminerinde ve Moskova Edebiyat Yüksek Enstitüsü'nde okudu. Alaş hareketinin liderlerinden biridir. Milliyetçi düşünceleriyle öne çıktı. Stalin devrindeki tasviye kurbanı oldu. Bir çok şiirinin yanı sıra *Pedagogika* başlıklı bilimsel bir çalışması da mevcuttur. Bkz.; Şeriazdan Eleukenov, *Mağjan Ömiri men Şığarmegerligi* (Almatı: Sanat, 1995) ve Mağjan Jumabayev (B. Därimbetov (haz.)), *Tandamalı* (Almatı: Gılım, 1992).

²⁴⁸ Muhammedcan Tınışbaev (1879-1937): Tarihçi ve devlet adamı. Taldıkorgan ili Kapal ilçesinde doğdu. Almatı Rus mektebini bitirip St. Petersburg Üniversitesi'nde Ulaşım Yolları Mühendisliği okudu. Sovyet devrinde de devlet hizmetinde görev alır. 1921'de Taşkent su idaresi müdürü olur. 1924'te Taşkent Pedagoji Enstitüsü'nde ders verir. Önemli eserleri; *Materiali po İstorii Kirgiz-Kazahskogo Naroda, Kirgiz-Kazaxi v XVII i XVIII vekax ve Aktaban Şubırındı*.

²⁴⁹ İlyas Cansügirov (1894-1938): Şair ve yazar. Taldıkorgan ili Aksu ilçesinde doğdu. 1911 yılında Karağaş'taki Kazak mektebini bitirdi. 1920 yılında Taşkent'teki Kazak-Kırgız Öğretmen Enstitüsü'nü bitirdi. *Ak Jol* dergisinde çalıştı. 1925 yılında Moskova Komünist Gazetecilik Enstitüsü'nü bitirdi. Stalin devrindeki tasfiyeden kurtulamadı.

²⁵⁰ Ahmet Birimcanov (1870-1927): Torğay şehrinde doğdu. Torğay'daki İbray Altınсарın'ın açtığı mektepte okudu. 1896 yılında Kazan Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1905 ve 1906 yıllarında I. ve II. Duma vekili oldu. 1917 yılına deyin Orenburg ve Samara'da savcılık yaptı.

²⁵¹ Halil Dosmuhammedov (1883-1939): Doktor, gazeteci ve bilim adamı. Oral şehri Öğretmen Okulundan sonra St. Petersburg'daki Askeri Tıp Akademisini bitirdi. Alaş hareketi liderlerinden biri oldu. *Kazak* gazetesi dışında *Ak Col*, *Çolpan* ve *Kızıl Kazakistan* dergilerinde makaleleri yayınlandı. 1924 yılında Taşkent'te *Sana* adlı derginin editörlüğünü yaptı. Kendi uzmanlık alanı olan tıp yanında Kazak edebiyatı ile ilgili de bir çok eser verdi. Stalin tasfiyesi kurbanı oldu. Bkz.; Keñes Nurpeyisov ve diğerleri (haz.), *Xalel Dosmuxameduli jäne Onıñ Ömiri men Şığarmaşılgı* (Almatı: Sanat, 1996).

²⁵² Jüsipbek Aymavıtoev (1889-1931): Yazar ve şair. Bayanaul ve Pavlodar Rus-Kazak mekteplerinde okudu. Daha sonra Semey öğretmen Seminerini bitirdi. Bir çok dergi ve gazetede eserleri yayınlandı. Semey'de yayınlanan *Abay* dergisinin kurucularından biridir. 1919'da Komünist Partisi üyesi oldu. 1921'de Semey Eğitim İşleri Müdürü oldu. *Kazak Tili* gazetesinin editörlüğünü yaptı. *Ak Col* dergisinde çalıştı. 1926-1929 yıllarında Çimkent Eğitim Enstitüsü Müdürlüğünü yaptı. 1929'da tutuklandı ve 1931'de idam edildi. Başlıca eserleri; *Kartkoja*, *Rabiğa*, *Sılan Kız*, *Tau Elindegi Okiğa*, *Şerniyaz*. Bkz.; Raqımjan Sağınbekulı, *Jüsipbek* (Almatı: Sanat, 1997) ve Jüsipbek Aymavıtoev (M. Atımov ve Q. Kereyqulov (haz.)), *Şığarmaları* (Almatı: Jazuşı, 1989).

²⁵³ Yakup Akbayev (1876-1934): Hukukçu. Karkaralı'da doğdu. St. Petersburg Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Geleneksel Kazak hukukunu araştırıp, makaleler yazdı. Bolşevikler 1919'da ölüm cezasına çarptırır, ancak bu ceza uygulanmaz. Sovyetler devrinde çeşitli görevlerde bulunur. 1919-1927 yılları arasında Semey *Gubrevkom* (Eyalet Devrim Komitesi) hukuk bölümü müdürlüğünü yaptı. 1929 yılında Voronej'e sürgün gönderilir. 1934'te hastalığı nedeniyle Almatı'ya dönmesine izin verilir, fakat kısa zaman sonra ölür.

²⁵⁴ Sultanmahmud Torayğırov (1893-1920): Şair ve yazar. 1912-1913 yıllarında Troitsk şehrinde medrese eğitimi görür. Daha sonra *Aykap* dergisi yazı işlerinde çalıştı. Daha sonra *Kazak* ve *Sarı Arka* gazeteleri ile *Abay* dergisinde eserleri yayınlandı. Genç yaşta hastalıktan vefat etti. Başlıca eserleri: *Kamar Sulu*, *Kim Jazıktı?*, *Alaş Uramı*. Bkz.; Sultanmaxmut Torayğırov (B. Mamraev ve diğerleri (haz.)), *Eki Tomdık Şığarmalar Jınağı*, 2 cilt (Almatı: Gılım, 1993).

5.6. — Gazetede Yer Alan Konular

Kazak gazetesini önemli kılan bir diğer özellik gazetenin içeriğiydi. Gazete, Kazak halkının beklentilerine ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte bir yayın organı haline gelmişti. Bu durumu ünlü Kazak yazarı Muhtar Avezov²⁵⁵ şu sözlerle dile getirmektedir:

“O zamanlar *Kazak* gazetesinin sayfalarında ara sıra okuduğumuz etkili ve anlamlı sözler tehlikenin boyutunu açıkça gösterip, okuldaki gençlerin düşüncelerini doğru yola döndürüyordu. Gençlerin daha yeni doğmuş, zayıf düşüncelerine yol gösterip, elinden tutup, beraberinde götürürcesine dikkatli idi. Okuldaki derslerini okumayan çocuklar bile *Kazak* gazetesini gördüğü yerde kalakalır, onu okumaya başlardı.

Yaban şehirlerde bozkırlar aklına gelip, memleketini düşünen çocuklara *Kazak* gazetesi köyünden gelen selam gibiydi. Memleketin başına gelen belanın adını bilmeseydi, ne olduğunu anlamasa da, halkının bindiği direksiz kayığı denizde yüzdüren bir yelin var olduğunu okuyan çocuklar sezerdi. Kazakların beli bükülmüş yaşlısına, emekleyen bebeğine bilinç verip, ölüm uykusundan uyandırıp, cansız vücuduna kan yürütüp, sonbahar sabahının serin yeli gibi hareketlendirip, işe koyulmak için kollarını sıvatan *Kazak* gazetesi idi.”²⁵⁶

Bu derece sevilen ve okunan bir yayın haline gelen *Kazak* gazetesinde toplumu ilgilendiren hemen her konuda yazılar yer alıyordu. Baytursinov’un gazeteyi çıkarmak için verdiği izin dilekçesinde gazetede şu konuların yer alacağı ifade ediliyordu:

“Hükümetin buyruk ve fermanları; Devlet Duma’sında görülen (Rus parlamentosu) işler; iç ve dış haberler; Kazak tarihi ve toplumsal hayatı; tarih, etnografya ve kültür meseleleri; ekonomi, ticaret, köy

²⁵⁵ Muxtar Avezov (1897-1961): Kazak yazarı. Sovyet devri Kazak edebiyatının en önemli yazarı sayılmaktadır. Ahmet Baytursinov ile yakın dostluk kurmuştur. Ünlü Kazak şair ve düşünürü Abay Kunanbayev (1845-1904) hakkında yaptığı çalışmalarla ünlüdür. Dört ciltlik, Abay’ın hayatını konu edinen *Abay Jolı* adlı eseri Kazak edebiyatının klasikleri arasında anılır. Bütün eserleri 1979-1986 yılları arasında 20 cilt halinde yayınlanmıştır.

²⁵⁶ Muxtar Avezov, “Axannıñ Elw Jıldıq Toı (Yübikey)”, Axmet Baytursinov [Rımğalı Nurğalıev (haz.)], *Aq Jol* (Almatı: Jalın, 1991), s. 17-18. Bu makale aslında *Ak Jol* dergisinin 4 Şubat 1923 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Bu makalenin Türkçe çevirisi; Muhtar Avezov, "Ahmet Baytursinov'un Ellinci Yaş Günü", çev. İbrahim Kalkan, *Türklik Araştırmaları Dergisi*, no: 9 (2001), s. 169-176.

ekonomisi, hayvancılık; halk eğitimi, mektep, medrese, dil ve edebiyat meseleleri; temizlik, sağlık ve veterinerlik konuları; gazete makaleleri; yazışmalar ve telgraflar, yerel haberler, resimler, mektuplar, duyurular.”²⁵⁷

Bu belirtilen konulardaki yazılar aynı zamanda o devrin Kazak toplumsal, kültürel ve siyasi gündemini oluşturan konulardı. Bu sebeple genelde bütün süreli yayınlara, özelde *Kazak* gazetesine bakarak Kazakların XX. yüzyıl başlarındaki yaşayışları, tartıştıkları sorunlar, başlarından geçen önemli olaylar, edebiyatı, hoşlandıkları ve hoşlanmadıkları şeyler, adetleri, gelenek ve görenekleri, ekonomik gelişmeleri ve siyasi durumları hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu açıdan *Kazak* gazetesi XX. yüzyıl başındaki Kazak tarihi hususunda önemli bir veri kaynağıdır.

Kazak gazetesinde yer alan yazıları dört ana başlık altında toplamak mümkündür. Birinci olarak gazetede haberler yer alıyordu. Haberler bütün Rusya’yı ilgilendiren nitelikte olabildiği gibi, sadece Kazakları ve Kazakistan’la ilgili olabiliyordu. Bu haberler “iç haberler” ve “dış haberler” başlıklarıyla veriliyordu.²⁵⁸ Haberler *Kazak* gazetesinin muhabirleri aracılığıyla gazeteye iletiliyordu. Haberlerde genellikle yorum yapılmıyordu. Cereyan eden hadiseler (bir bölge idaresinde meydana gelen değişiklik, bir okul açılışı, kuraklık veya kış aylarının sert geçmesinden dolayı oluşan kıtlık, bir bölgeye önemli bir misafirin gelmesi, düzenlenen panayır, ekonomik durum, ünlü bir kişinin vefatı, kanunlarda yapılan değişiklikler v.b.) kısa haberler şeklinde gazetenin son sayfalarında okuyucuya sunuluyordu.

İkinci konu grubu edebiyat eserleriydi. Genellikle şiir ve kısa hikayeler yayınlanıyordu. Birkaç sayı devam eden uzunca hikayeler de bazen yer alıyordu. Miryakup Dulatov, Ahmet Baytursinov, Sultanmahmud Torayğırov, Şakerim Kudayberdiev, Jüsipbek Aymavıto, Muhtar Avezov gibi Kazak yazılı edebiyatının temellerini atmış yazarların büyük kısmı *Kazak* gazetesinde yetişmiştir. Özgün

²⁵⁷ Üşköltay Subxanberdina v.d. (haz.), *Qazaq Gazeti*, s. 446.

²⁵⁸ Bu ayırım genel olarak Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler Birliği dönemlerinde Rusya’da yayınlanan gazetelerde görülen ortak bir özellikti. Kazak da bu çok katmanlı geleneği devam ettirmiştir. Bkz.; Tomohiko Uyama, "A Strategic Alliance between Kazakh Intellectuals and Russian Administrators: Imagined Communities in Dala Walayatıñing Gazeti (1888-1902)", Hayashi Tadayuki (ed.), *The Construction and Deconstruction of National Histories in Slavic Eurasia* (Sapporo: SRC, 2002), s. 242.

edebiyat eserlerinin yanında çeviriler ve edebiyat araştırmaları da gazetede göze çarpıyordu. Bilhassa eski Kazak destanları, bunların tarihi, dil ve edebiyat özellikleri, mevcut versiyonları, yazılı nüshaları gibi konular Kazak edebiyatı tarihi açısından önemli birer kaynak oluşturuyordu. Bunların yanında, yayınlanan yeni kitapların tanıtımı ve eleştirisi de yapılmaktaydı. Bu sebeple *Kazak* gazetesi Kazak edebiyat tarihinde de önemli bir yere sahiptir.²⁵⁹

Üçüncü olarak *Kazak* gazetesinde işlenen konular toplumsal ve ekonomik meseleler başlığı altında değeriendirilebilir. Toplumsal konular içine başta eğitim olmak üzere, adet, gelenek ve görenekler, kadınların eşitliği sorunu, din meseleleri, geleneksel hukuk sistemi-Rus kanunları tartışması, sağık ve Kazakların yaşıyışıyla ilgili meseleler girmektedir. Ekonomiyle ilgili konular ise genelde Kazak ekonomisinin temelini teşkil eden hayvancılıkla ilgili sorunları kapsamaktaydı. Bunun yanında ekonominin gelişim tarzını belirleyecek olan yerleşik hayata geçme-göçebe hayatı devam ettirme tartışması da ekonomiyle ilgili konular arasındaydı.

5.7. — *Kazak* Gazetesi ve Siyaset

Kazak gazetesinde yer alan konular arasında en çok işlenen ve en ön plana çıkan konu siyaset idi. *Kazak* gazetesi yayın hayatına başladığı ilk günlerden itibaren Kazak siyasetiyle ilgilenmeye başlamıştı. Başta Bökeyhanov olmak üzere *Kazak* gazetesi yazarları Kazak halkının en önemli sorunlarının siyasetle bağlantılı olduğunu görmüş ve yazılarıyla bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. *Kazak* gazetesinde yer alan siyasi yazılar sadece teorik düzeyde kalmamış, halkı etkileyerek neticesinde bir çok siyasi değışikliğıe yol açmıştır.

Kazak gazetesinde yayınlanan siyasi yazıların meydana getirdiğı değışiklikler iki ana grupta toplanabilir. Öncelikle bu yazılar Kazaklar arasında zaten mevcut olan siyasi bilinci belli bir yöne doğru sevk etmiştir. Bir diğeri deyişle hanlıklar devrinden beri süregelen Kazak siyasi hayatı XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında bir

²⁵⁹ *Kazak* gazetesinin Kazak edebiyatındaki yeri hakkında bkz.; Tursınbek Kekişev, *Qazaq Ādebieti Sınınıñ Tarixı* (Almatı: Sanat, 1994), s. 70-144.

modernleşme sürecine girmiş ve çeşitli siyasi akımların etkisinde kalmıştır. İslamcı öğelerin ağır bastığı bir model ile milliyetçi ve liberal düşüncenin hakim olduğu bir çağdaşlaşma projesi arasında²⁶⁰ seçim yapmak durumunda kalan Kazaklar sonunda ikinci yola doğru yaklaşmıştı. Bu yaklaşımda *Kazak* gazetesinin rolü büyüktür. Gazete yazarları, makalelerinde açıkladıkları ve savundukları milliyetçi ve Batı tarzı bir çağdaşlaşmayı yeğleyen tutumları ile Kazak siyasi bilincinin gelişimine etki etmişlerdir.

Kazak gazetesi yazarları makaleleriyle oluşturdukları bu teorik düzeydeki etkiyi değişik yollarla hayata geçirmişlerdir. Öncelikle yazdıkları yazılarla bir tartışma ortamı oluşturmuşlar ve halkı bu yolla ikna ederek siyasi hayata dahil olmuşlardır. Gazetede yer alan değişik fikirleri okuyan halk kendisine daha doğru gelen yolu seçmiş ve ona göre hareket etmiştir. *Kazak* gazetesi de çoğu kez kendi savunduğu görüşü kabul ettirmiş ancak bazı kere de halkı ikna etmekte başarısız olmuştur.

Siyasetin temel özelliklerinden biri olan ikna etme yönteminin²⁶¹ yanı sıra *Kazak* gazetesi yazarları Kazak siyasetinde yeni kurumlar tesis ederek Kazak siyasi hayatının gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu kurumların en başında komiteler ve kurultaylar gelmektedir. Daha sonra ilk Kazak siyasi partisi, ilk Kazak özerkliği ve bunun hükümetini tesise öncülük eden *Kazak* gazetesi yazarları Kazak siyasetinde çok etkili, yön verici ve değiştirici bir rol oynamıştır.

Kazak gazetesinde işlenen siyasi konular beş ana başlık altında toplanabilir. Kronolojik olarak sıralandığında ilk olarak gazete sayfalarında toprak meselesiyle ilgili yazılar göze çarpmaktadır. Esasında siyasi bir konu olmayan toprak meselesi o devirde ortaya çıkan özel şartlar nedeniyle siyasi bir konu haline gelmiştir. Slav göçmenlerin Kazak topraklarına göçünün yoğunlaşması, Kazakların kendi topraklarında söz sahibi olamaması, toprak tahsisinde Kazakların ikinci planda kalması, sonuçta Kazak çıkarlarının zarar görmesi toprak meselesini ülke yönetiminin, bir diğer deyişle ülke siyasetinin önemli meselelerinden biri haline getirmiştir. Kazakların yaşadıkları bu zorluklar ve haksız muameleler *Kazak*

²⁶⁰ Thomas G. Winner, *Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia* (Durham: Duke University, 1958), s. 122-123.

²⁶¹ David Miller, "Politics", David Miller (ed.), *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought* (Oxford: Basil Blackwell, 1987), s. 390.

gazetesinin ana konularından birini oluşturmıştır. Gazetede yayınlanan yazılarla toprak meselesiyle ilgili yapılan işler ortaya koyulmaya çalışılmış, bu sayede Kazakların hakları savunulmaya gayret edilmiştir. Ayrıca soruna çeşitli açılardan yaklaşılarak çözüm önerileri getirilmiştir.

İkinci siyasi konu 1916 yılında bütün Orta Asya'da, dolayısıyla Kazakistan'da patlak veren isyanlardı. Çarlık idaresinin I. Dünya Savaşı'nda cephe gerisinde işçi olarak kullanılmak üzere asker toplamaya başlaması halkta zaten mevcut olan hoşnutsuzluğu iyice alevlendirmiş ve isyana sebep olmuştur. İsyanlarla ilgili Kazaklar arasında iki ayrı görüş ortaya çıkmıştır. Halkın büyük kısmı silahlı direniş taraftarı iken *Kazak* gazetesi direnişin faydasız olduğunu, isyanın bir netice getirmeyeceğini iddia etmiş ve halkı sükunete davet etmiştir. Sonuçta isyanlar güçlkle bastırılmış ve *Kazak* yazarları bir ölçüde haklı çıkmıştır.

Kazak gazetesinde yer alan üçüncü siyasi konu 1917 devrimleri ve bunlarla birlikte ortaya çıkan Kazak komiteleri ve kurultayları olmuştur. Çarlığın yıkılmasıyla birlikte Rusya İmparatorluğu'nu oluşturan halklar yapılması gerekenleri görüşmek üzere kurultaylar toplamışlardır. Kazaklar da yerel idare birimlerinde siyasi teşkilatlanmanın temelini oluşturan komiteler kurmuştur. Bu komiteler devrimden sonra oluşan kargaşa ortamına bir ölçüde çeki düzen vermiştir. Daha sonra önce yerel, ardından bütün Kazakları kapsayan kurultaylar toplanarak Kazakların içinde bulundukları durum, sorunları ve yapılması gerekenler görüşülmüştür. Komiteleri tesis etme ve kurultayları toplama işlerinde devamlı *Kazak* gazetesinin etkisi göze çarpmaktadır. Komitelerin nasıl kurulacağı, kurulan komitelerin faaliyetleri veya komitelerin görevleri gibi konular Kazak gazetesinde halka duyurulmuştur. Bütün kurultay haberleri, duyuruları, kurultaylarda görüşülen konular ve kurultay kararları *Kazak* gazetesinde yer almıştır.

Kurultaylar neticesinde Kazak siyasi hayatı bir hayli hareketlenmiştir. Bu hareketlenme beraberinde yeni kavramlar ve kurumlar getirmiştir. İlk Kazak siyasi partisi olan Alaş Partisi kurulmuştur. İşte, *Kazak* gazetesinde yer alan dördüncü siyasi konu Alaş Partisi ile ilgili yazılardır. Alaş Partisi, *Kazak* gazetesi yazar kadrosu tarafından kurulduğu için gazete Alaş Partisi yayın organı haline gelmiştir. Partiyle ilgili haberler, yapılan işler, alınan kararlar *Kazak* gazetesinde yer almıştır.

Son olarak gazetede Alaş Partisi'nin öncülüğünde kurulan Alaş özerkliği ve Alaş Orda hükümeti ile ilgili yazılar yer almıştır. Kazak tarihinin ilk özerkliği olan Alaş ve yine modern anlamdaki ilk hükümeti olan Alaş Orda'nın kuruluşunda ve duyurulmasında *Kazak* gazetesinin büyük rolü olmuştur.

6. — XX. YÜZYIL BAŞINDA KAZAK SİYASİ GÜNDEMİNİ OLUŞTURAN KONULAR

6.1. — Toprak Meselesi

Kazak topraklarının Rus hakimiyetine girmesiyle birlikte bu geniş toprakların idaresi, yeniden tanzimi ve buralara Slav asıllı göçmenlerin yerleştirilerek sömürgeleştirme siyasetinin gerçekleştirilmesi Rus hükümetinin önemli meselelerinden biri haline geldi. 1868 yılındaki düzenlemelerle bütün bozkır (Kazak) topraklarının Çarlık malı sayılmasıyla birlikte Kazaklarla Ruslar arasında uzun yıllar sürecek olan bir mücadele başladı. Bir diğer deyişle artık Kazaklar ve Rus hükümeti için bir “toprak meselesi” ortaya çıktı.

Toprak meselesi her iki taraf (Ruslar ve Kazaklar) için değişik anlamlar ifade ediyordu. Ruslar yeni ele geçen Kazak topraklarını iç Rusya’daki toprak sıkıntısını karşılamak ve köylü isyanlarını bastırabilmek için bir fırsat olarak gördü. Ayrıca bir imparatorluk olan Rusya’nın (her imparatorlukta olduğu gibi) yeni topraklara kendi halkını yerleştirerek buraları sömürgeleştirmeye temayülü vardı. Kazak topraklarının en büyük özelliği geniş bir sahada çok az bir nüfusun dağınık bir halde yaşıyor oluşuydu. Ruslar bu dağınıklığı düzenleme yoluna gittiler. Kazak topraklarında değişik zamanlarda ekspedisyonlar yaparak Kazak topraklarının fiziki ve sosyal yapısını tetkik ettiler. Sonuçta bu toprakların Kazaklara fazla geldiğini, dahası buralarda pek çok Slav’a yer olduğu fikrine ulaştılar. Bu amaçla Kazak topraklarını Kazaklar arasında bölüştürmeye, bu toprakları kesin sınırlarla ayırmaya ve bu

paylaştırma işleminin sonunda Kazaklardan arta kalan topraklara Kozakları ve Rusya'dan getirilen Slav asıllı göçmen çiftçileri (*mwjik*)²⁶² yerleştirmeye başladılar.

Bu noktada etkilenen taraf olan Kazakların tepkisiyle karşılaştılar. Kazaklar yüzyıllardır otlak olarak kullandıkları toprakların ellerinden alınmasını anlayamadılar. Paylaştırma işlemi göçebe düzeni göz ardı ederek yapıldığı için Kazakların geleneksel toplumsal hayatı kökünden sarsıldı. Göçebe hayvancılığa dayalı Kazak ekonomisi yerleşik düzene göre hazırlanan toprak paylaştırma işleminden çok olumsuz biçimde etkilendi. Bir yandan Kazakları yerleşik hayata geçirmeyi de amaçlayan bu toprak düzenlemeleri XIX. yüzyılın son yirmi yılında ve XX. yüzyılın ilk otuz yılında, yani yaklaşık yarım yüzyıl boyunca devam etti. Bu yarım yüzyıl süresince toprakları düzenleyen ve göçmen yerleşimini ayarlayan pek çok kanun çıkarıldı, Kazaklar hiç tanımadıkları ve anlamakta güçlük çektikleri yeni bir sisteme göre yerleştirildi ve sonuçta Kazak halkının gündemindeki en önemli konulardan biri, hatta en önceliklisi toprak meselesi oldu.

Rus hükümetinin Orta Asya politikasının temel bileşenlerinden biri toprak meselesi oldu. Kazak topraklarının nasıl tanzim edileceği, buraların idaresinin nasıl olacağı ve Slav göçmenlerinin nerelere nasıl yerleştirileceği gibi sorunlar hep toprak meselesiyle ilgiliydi. Bu yüzden toprak meselesi sosyal bir sorun olmanın yanında siyasi bir konu haline geldi. Bu devirde hükümete yapılan şikayetlerin büyük kısmı toprak paylaşımı ile ilgiliydi. Halk gündeminin büyük kısmını bu mesele oluşturduğu için *Kazak* gazetesinde işlenen konular arasında toprak meselesinin önemli bir yeri vardır. Diğer konular hakkında yazılmış makaleler ile toprak meselesiyle ilgili yazıların sayısal olarak karşılaştırılması bu büyük farkı ortaya çıkarır.

Başta gazete editörü Ahmet Baytursinov olmak üzere Miryakup Dulatov ve daha pek çok kişi bu konu üzerine fikir beyan etmişler ve sorunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır. Ancak toprak meselesi konusunda hem nitelik hem de nicelik bakımından en fazla yazıyı Alihan Bökeyhanov yazmıştır. St. Petersburg Üniversitesi Ormancılık Fakültesinden mezun olan Bökeyhanov, yıllarca Kazak topraklarındaki artık yerleri tespit etmek için yapılan Şçerbina ekspedisyonunda yer almıştır. Bu yüzden toprak konusunda Kazaklar içinde belki de en yetkin bilgiye Bökeyhanov

²⁶² Mujik: Köylü anlamına gelen Rusça *mwjitskiy* sözcüğünün Kazakçalaştırılmış hali.

sahipti. *Kazak* gazetesinde diğer konularla birlikte özellikle toprak meselesi hakkında yazan Bökeyhanov Rus hükümetinin yaptığı yanlışların yanı sıra Kazakların yaptığı yanlışları da yazarak halkı uyarmıştır. Makaleleriyle halkı aydınlatmaya ve sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır.

6.1.1. — Toprak Meselesi ve Rus Toprak Siyaseti

Bozkır bölgesinde bir toprak meselesinin ortaya çıkmasını bazı araştırmacılar XIX. yüzyılın başlarına kadar götürmektedir.²⁶³ Kazakları yerlerinden ederek çok zor durumda bırakan 1820’lerdeki Kalmuk istilasını hemen hemen bütün Kazak topraklarını etkilemiş ve Kazak topraklarında büyük karışıklıklara yol açmıştır. Hem doğuda hem de batıda Kalmuklar tarafından yerlerinden edilen Kazak boyları bozkır içlerindeki diğer Kazak boylarının topraklarına yerleşmek zorunda kalmışlardır. Kalmuk tehlikesinin ortadan kalktığı 1830’lu yılların sonunda bu kez Rus yayılması gündeme gelmiştir. Bir diğer deyişle Kalmukların neden olduğu Kazak topraklarındaki karışıklık henüz düzelmeden Ruslar bozkır içlerine doğru ilerlemeye ve yeni düzenlemelere girişmeye başlamıştır.

Ruslar Sibirya’dan daha güneye, bozkır içlerine kaleler inşa ederek askeri bir ilerlemenin yanı sıra yeni ele geçen topraklara Kozakları yerleştirerek bu topraklarda kalıcı bir hakimiyet tesis etme yoluna gittiler. Oral, Sibir, Orenburg ve Semireçye (Jetisu)’da Kozak yerleşim bölgeleri kuruldu. Kozakların bu topraklara yerleşmeleri için Kozaklara genişliği altı-yedi kilometreyi bulan geniş topraklar verildi.²⁶⁴

Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Kazakistan’daki Kozak yerleşimi ve nüfusu dikkat çekici olsa da daha sonra gelen Rus köylü göçleriyle kıyaslanabilecek bir etkinliğe sahip değildir. Rusya’da 1860’larda nüfusun büyük kısmını oluşturan köylüleri ve dolayısıyla Rus toprak sistemini ilgilendiren önemli gelişmeler meydana gelir.

²⁶³ Martha Brill Olcott, *The Kazakhs*, 2. baskı (Stanford: Hoover Institution Press, 1995), s. 83-84.

²⁶⁴ I. Stebelsky, “The Frontier in Central Asia”, J. H. Bate, *Studies in Russian Historical Geography*, cilt: I (London: Academic Press, 1983), s. 153-161.

Çarlık devrinde izlenen toprak politikasının en önemli özelliği köylü serfliği sistemi idi. Bu sisteme göre köylüler de toprakla birlikte alınıp satılmaktaydı. Yani köylülerin kendilerine ait, özel mülkleri sayılabilecek ayrı toprakları yoktu. Toprak ya devletin ya da Rus asillerinin (*dvoryan*) elindeydi. Ancak Boris Godunov tarafından hazırlanan ve II. Katerina (1762-1796) zamanında tamamen yerleşen köylü serfliği sistemi halk arasında hoş karşılanmadı ve çeşitli zamanlarda köylü ayaklanmalarına neden oldu. Neticede II. Aleksandr (1855-1881) tarafından 19 Şubat 1861’de köylülerin toprak serfliğinden kurtulduklarına dair bir ferman çıkarıldı. Bu kanun ile serbest bırakılan köylü (erkek nüfus) 21.279.000 kişi olup kişi başına ortalama 3,3 desyatina²⁶⁵ arazi düşüyordu. Fakat verilen bu arazi miktarı yeterli değildi ve köylü isyanlarını durduramadı. İsyanlar 19 Şubat kanunundan sonra artarak devam etti (1861-1863 arasında yaklaşık 2000 ayaklanma).²⁶⁶ Toprak sorunu hızlı nüfus artışı nedeniyle daha da karmaşık hale geldi.

Rusya’daki toprak sorunu için Sibirya’ya göre daha verimli ve tarıma elverişli geniş Kazak toprakları en uygun çözüm olarak görüldü. Sorunu çözmek için izlenecek yol aslında çok basitti. Rusya’da toprak bulamayan köylüler bozkıra getirilip yerleştirilecek ve böylece hem Rusya’daki toprak sorunu halledilmiş olacak hem de Rusya yeni ele geçirdiği toprakları sömürgeleştirecek ve buralardaki hakimiyetini kalıcı hale getirecekti.

Rus idaresi, bu amaçlara ulaşmak için hem Rusya’yı hem de bozkır bölgesini ilgilendiren kanuni düzenlemelere girişti. İlk olarak 1867 ve 1868 Geçici Kanunları’nda bütün Kazak topraklarının devlet malı sayılacağı ve devletin bu toprakları Kazakların kullanımına sunacağı ilan edildi. 1889’da Rusya’da Yerleştirme Kanunu çıkarıldı. Bu kanun önceleri Tobolsk ve Tomsk gibi Batı Sibirya ve Akmola, Semey ve Jetisu gibi bazı bozkır eyaletlerini kapsıyordu. Ancak 1891’de Torğay ve Oral eyaletlerinin de kanuna dahil edilmesiyle bütün Kazak toprakları Rus köylü göçünün hedefi durumuna geldi.²⁶⁷ Bu durum yine 1891 yılında Bozkır ve Türkistan Kanunları’nda yapılan değişikliklerle tasdik edildi. Rus hükümeti, Slav göçmenlerine yer bulmak ve yeni gelenleri yerleştirmek için Bozkır Kanunu’nun 120. maddesinden

²⁶⁵ Desyatina: 1,09 hektara (10.900 m²) tekabül eden Rus arazi ölçü birimi.

²⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, 3. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), s. 339-340.

²⁶⁷ George Demko, *The Russian Colonization of Kazakhstan 1896-1916* (Bloomington: Indiana University Publications, 1969), s. 58-59.

yararlandı. Bu madde uyarınca “Kazakların kullanmadığı, fazla yerleri” devlet istediği biçimde kullanmaya yetkili oldu. Ayrıca, yine bu maddeye göre devlet toprak düzenleme işinde zor kullanmaya da yetkili kılındı. Böylece Kazak toprakları çok kapsamlı ve karmaşık bir toprak düzenlenmesi sürecine girdi.

Proje çok kapsamlıydı çünkü yaklaşık 3 milyon km.²’lik bir alanın tetkik edilip yeniden paylaşılmasını öngörüyordu. Ayrıca daha önceden Kazak toprakları üzerine bu kadar büyük bir çalışmanın yapılmamış olması ve en önemlisi yerli halkın, yani Kazakların toprak sistemi ile Rus sisteminin çok farklı olması projeyi bir hayli karmaşık hale getiriyordu.

Trans-Sibirya demiryolu hattının yapım işlerini yürütmek üzere 1892 yılında Sibirya Demiryolu Komitesi oluşturuldu. Bu komitenin görevleri arasında demiryolu hattı üzerindeki topraklarda yerleştirme işlerinin düzenlenmesi de vardı. Bu nedenle komite 1892 ve 1896 yılları arasında yerleştirme işleriyle ilgili bir dizi uygulama başlattı. Rus köylülerinin yerleşimine uygun arazileri tespit etmek, yol yapmak ve yerleşim için gerekli altyapıyı oluşturmak için bölgeye gruplar halinde teknik adamlar yollandı.

Yapılan bu çalışmalar neticesinde Kazak bozkırı Rus köylüleri için cazip hale geldi. Binlerce köylü yasal olmayan yollarla bölgeye gelip yerleşti. Serflik kaldırıldığı halde Rusya vatandaşlarının imparatorluk sınırları içinde serbest dolaşma ve yerleşme hakkı yoktu. Bütün yer değiştirmeler hükümetin iznine bağlıydı. Dolaşım serbestisi ancak 1904 yılında verildi. 1887 ve 1889 yılları arasında Sibirya ve Kazak bozkırına 100.000’den fazla köylü göç etmişti ve bunların ancak %25’i izinliydi. Ayrıca Akmoła, Torğay ve Semey eyaletlerine 1894 ve 1903 yılları arasında gelen göçmenlerin %66’sının izinsiz olduğu tahmin ediliyordu.

İzinsiz göçlerin hızla artmasıyla birlikte toprak konusunda Kazak bozkırında tam bir karmaşa yaşanmaya başladı. Bu düzensizliği ortadan kaldırmak için 1896 yılında İçişleri Bakanlığı’na bağlı bir kurum olarak, Yerleştirme İdaresi (*Pereselençeskoe Wpravlenie*) kuruldu. Bu idare Rusya’nın Asya kısmını 12 yerleşim

bölgesine ayırdı. Bunlardan 5 tanesi Oral-Torğay, Akmola, Semey, Jetisu ve Sırderya bölgeleri olmak üzere Kazakistan'daydı.²⁶⁸

Kazak topraklarının incelenmesi ve fazla yerlerin belirlenmesi amacıyla 1896 ve 1902 yılları arasında faaliyet gösteren Şçerbina ekspedisyonu yapıldı. Ünlü bir istatistikçi Fedor Andreeviç Şçerbina (1849-1936) tarafından idare edildiği için Şçerbina ekspedisyonu olarak bilinen çalışma Kazakistan'ın Akmola, Semey ve Torğay eyaletlerinde toplam 12 ili kapsıyordu. Çalışmanın amacı belirtilen sınırlar içinde yaşayan Kazakların nüfusu, ekonomileri ve yaşayışları hakkında bilgi toplamak, bunun neticesinde de Kazak topraklarındaki fazla yerleri tespit ederek buraları göçmenlerin kullanımına açmaktı. St. Petersburg Orman Enstitüsü'nden mezun olan ünlü Kazak aydını Alihan Bökeyhanov'un da katıldığı Şçerbina ekspedisyonunun sonuçları 12 cilt (her il için bir cilt) olarak 1903-1905 arasında yayınlandı.²⁶⁹ Bu sonuçlara göre 106.000 Kazak ailesi için 17.000.000 desyatina arazi bırakılıyor, 18.000.000 desyatinalık fazla yer elde ediliyordu.²⁷⁰

Bu noktada, yani Kazakların yüzyıllardır kullanmakta olduğu toprakların, geleneksel sınırlar ve boy ilişkileri göz önüne alınmadan, Kazaklara danışılmadan ölçülüp biçilip Kazaklar adına paylaştırılması Kazaklar için ortaya bir toprak meselesinin çıkmasına yol açtı. Kazak topraklarının paylaştırılması sürecine kadar Rusya'nın meselesi olan toprak konusu, bozkırdaki fazla toprakların belirlenmesi ve Kazakların elinden topraklarının alınmaya başlamasından sonra artık Kazaklar için de bir sorun halini aldı. Yazılı olmayan, sözlü bir medeniyete sahip olan Kazaklar ekonomilerinin temelini teşkil eden hayvancılığı devam ettirebilmek için toprağı (yayla ve kışlakları) nasıl kullanacaklarını dedelerinden duyup gördükleri aracılığıyla biliyorlardı. Yılın hangi mevsiminde hangi derenin suyunun kullanılacağı veya örneğin Haziran ayında hangi otlakların daha iyi olduğu hep bu sözlü anlatım sayesinde biliniyordu. Ayrıca sadece belli yayla ve kışlaklar arasında gidip gelmeyen Kazaklar için düşünülen çok daha fazla yer gerekiyordu. Devamlı hareket halinde

²⁶⁸ George Demko, *The Russian Colonization of Kazakhstan...*, s. 60.

²⁶⁹ "Şçerbina, Fedor Andreeviç", *QSE*, cilt: XII, s. 342.

²⁷⁰ Richard A. Pierce, *Russian Central Asia 1867-1917 A Study in Colonial Rule* (Berkeley: University of California Press, 1960), s. 124.

bir göçebe hayat süren bir Kazak boyu uygun otlaklar bulabilmek için bir bahar-yaz sezonunda yaklaşık 500 km. yol katediyordu.²⁷¹

Yerleşik hayat şartlarını dikkate alarak yapılan Rus paylaştırmaları Kazak yaşayışına uygun düşmüyordu. Göçebe hayatı göz önünde tutarak, ciddi çalışmalar sonucu ortaya çıkan Şçerbina ekspedisyonu sonuçları ise Yerleştirme İdaresi tarafından yetersiz bulundu. Bunun yerine yeni araştırmalar yapıldı. Şçerbina ekspedisyonunun öngördüğü 150-550 desyatına arasında değişen aile başına düşen toprak miktarı yeni çalışmalar sonucu 55-350 desyatınaya düşürüldü. Bu sayede 1906 ve 1912 yılları arasında 12.000.000 desyatinalık ek fazla toprak elde edildi ve bu arazilere yaklaşık 1.500.000 göçmen yerleştirildi.²⁷²

Rusya başbakanı Stolypin'in 1906 yılında uygulamaya koyduğu reformlar neticesinde Kazakistan'a göç etmek çok daha cazip hale geldi ve Slav göçleri I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılına kadar artarak devam etti. Özellikle 1913 ve 1914 yıllarında gözle görülür bir artış gerçekleşti.²⁷³

6.1.2. — *Kazak Gazetesinde Toprak Meselesi*

Bu yıllarda Kazak ve Tatar basınında özellikle *Kazak* gazetesi ve *Aykap* dergisinde Kazakistan'a gelen Slav asıllı göçmenler ve Kazak yerlerinin yeniden paylaşılması konularında pek çok haber ve yorum yer aldı.

O devirde Kazak basını henüz çok gelişmemiş olduğu için Kazak aydınlarının bir kısmı Tatar gazetelerinde yazıyorlardı. Ayrıca Rusya'daki Türklerin ortak sorunlarından biri olan toprak meselesi Tatar basınında ilgi görüyordu. Çünkü Rusya Müslümanlarının geleceği bir oranda toprak meselesinin nasıl çözüleceğine bağlıydı.

Kazak toprakları meselesinde dönemin Kazak aydınlarının birleştiği belki de tek nokta toprak meselesinin en önemli sorun olduğuydu.²⁷⁴ Ancak bu sorunun

²⁷¹ B. S. Süleymenov, "Qazaqstandağı XIX Ğasırdıñ Ekinşi Jartısındağı Agrarlıq Qatnastar", A. N. Nüsipbekov, *Qazaq SSR Tarixi*, cilt: III (Almatı: Ğılım, 1982), s. 274.

²⁷² Richard A. Pierce, *Russian Central Asia 1867-1917...*, s. 127.

²⁷³ George Demko, *The Russian Colonization of Kazakhstan...*, s. 79.

²⁷⁴ Basqarma, "Cer Mäselesi", *Qazaq*, sayı: 10 (1913).

çözümü hakkında değişik görüşler mevcuttu. Dönemin en etkili Kazak yayın organları olan *Aykap* dergisi ve *Kazak* gazetesi farklı çözüm önerileri getiriyordu.

Kazak gazetesinin toprak meselesi hakkındaki görüşleri mevcut Kazak ekonomisine uygun tarzda toprak almak, Kazakların, iyi veya kötü olduğuna bakmaksızın, mümkün olduğunca çok toprağa sahip olması ve toprağın kiraya verilmemesi hatta satılamaması esaslarına dayanıyordu.

Bu önemli meselenin çözümü için *Kazak* gazetesinin fikirleri ve önerileri 54. sayısındaki “Kazak hem Cer Meselesi” başlıklı makalede ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.²⁷⁵ Editör imzasıyla yayınlanan makale Kazak topraklarının kanunlara uygun ve nizami bir biçimde dağıtılması gerektiğini savunur. Nizami bir biçimden kasıt, Kazakların ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde, yeterli toprak verilmesidir.

Toprak meselesinin çözümü için Ruslar iki değişik yol sunmuşlardı. Ortada iki değişik sistem vardı; yerleşik düzen ya da göçebe düzen. Kazaklar toprak alırken ya yerleşik düzene göre ya da göçebe düzene göre toprak almak durumundaydı. Şçerbina ekspedisyonuna göre 24 atı veya 24 devesi veya 29 sığırı veya 144 küçük baş hayvanı olan bir aile ortalama Kazak ailesi olarak tespit edilmişti. Bu ortalama Kazak ailesi esas alınarak toprak dağıtımı yapılacaktı. Yani ekonomisi hemen tamamıyla hayvancılığa dayalı olan ortalama Kazak ailesinin hayvanlarını beslemek için ihtiyacı olan toprak miktarı bu yolla hesaplanıyordu. Bu ortalama Kazak ailesine at başına iyi yerlerden 6 desyatina, kötü yerlerden daha az toprak verilmesi öngörülmüştü. Ancak daha önce de değinildiği gibi toprak dağıtımında Şçerbina ekspedisyonu esas alınmadı. Hesaplamalarda hayvan sayısı yerine insan sayısı esas alındı. Yeni uygulamaya göre göçebe düzende toprak almak isteyen ailelere kişi başına iyi yerlerden 12, kötü yerlerden 15 desyatina arazi veriliyordu. Yerleşik düzene göre toprak almak isteyen ailelere ise erkek başına 12 veya 15 desyatina arazi veriliyordu. Yerleşik ve göçebe düzenlerinin farkı ise verilen toprağın kalitesiydi. Yani yerleşik düzene göre verilen araziler şehirlere yakın, verimli ve sulak oluyordu. Bu yüzden daha az veriliyordu. Göçebe düzenine göre verilen araziler ise bozkırın içlerinde, nispeten daha verimsiz topraklardan oluşuyordu. Makalenin ulaştığı sonuç Kazakların göçebe düzenine göre toprak almasıydı. Bunun için iki önemli neden vardı. Birincisi,

²⁷⁵ Basqarma, “Qazaq hem Cer Mäselesi”, *Qazaq*, sayı: 54 (1914).

her ne kadar kötü olsa da, göçebe düzenine göre daha fazla toprak alınıyordu. İkincisi, göçebe düzende toprak alınırsa, Kazak topraklarına yerleşecek Slav göçmeni sayısı çok daha az olacaktı.

Ancak, *Aykap* yazarları Kazakların medenileşebilmesi için yerleşik hayata geçmelerinin zorunlu olduğunu, bu yüzden de yerleşik düzene göre toprak almaları gerektiğini savunmaktaydılar. Kazak yazarları yerleşik hayata geçmenin gerekliliği konusunda *Aykap* yazarlarıyla aynı fikirdeydi. Hatta *Kazak* gazetesinin kurucularından Miryakup Dulatov, daha *Kazak* gazetesi açılmadan önce *Aykap*'ta yayınlanan bir makalesinde bunu açıkça dile getirmiştir.²⁷⁶ Dulatov, makalesinde yerleşik düzen taraftarlarının fikirleri ile göçebe düzeni savunanların düşüncelerini gayet güzel bir biçimde karşılaştırmıştır. Buna göre yerleşik düzen isteyenler medenileşmenin en önemli şartlarından biri olarak yerleşik hayatı göstermektedirler. Ayrıca göçebe düzene göre toprak alan Kazaklara hep kötü yerler verilmektedir. Göçebe düzeni savunanlar ise Kazak topraklarının tarıma elverişli olmadığını, dolayısıyla yerleşik bir hayatın mümkün olmadığını, Kazak topraklarının yapısının yerleşmeye izin vermediğini iddia etmektedirler. Dulatov makalesinin sonunda kendisinin de yerleşik düzen taraftarı olduğunu açıklar. Ancak Kazaklar arasında göçebe-yerleşik düzen tartışmalarının da, içinde bulundukları kış mevsiminden de istifade ederek gazeteler aracılığıyla tartışılması ve yaza kadar bir uzlaşma sağlanarak, yazın ulaşılan çözüme göre hareket edilmesini tavsiye eder.

Kazak yazarlarından Alihan Bökeyhanov da bir makalesinde:

“*Aykap*’ı ve *Kazak*’ı okuyanların gördüğü gibi, biz Kazak yurduna akıl verenler ikiye bölündük. Birimiz Kazak halkına 15 desyatına yer al demektedir”

diyerek Kazak aydınlarının toprak meselesi hakkındaki tutumunu açıklamaktadır.²⁷⁷ Makalesinin bir sonraki sayıda yayınlanan devamında ise meseleyi çok basit bir önermeyle bitirmektedir:

²⁷⁶ Alaşulı Azamat [Miryaqub Dulatov], “Cer Mäselesi”, *Ayqap*, sayı: 11 (1911).

²⁷⁷ Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Cevap Xat”, *Qazaq*, sayı: 28 (1913).

“15 [desyatina]da oturup geçimini sağlayabiliyorsan 15 [desyatina, yerleşik düzene göre] toprak al. 15 [desyatınada] hayvancılık yapmak niyetindeysen aldanmaktasın. İşte bizim bildiğimiz budur.”²⁷⁸

Bir hayli akılcı ve pragmatist düşünen Kazak yazarları ideal, olması gerekeni değil de o anda, mevcut şartlarda Kazakların en çok işine yarayacak olan çözümü öneriyorlardı. Gerçekte Kazak yazarları da Kazakların yerleşik hayata geçmesine karşı değildi. Dulatov gibi Bökeyhanov da Kazakların yerleşik hayata geçmesine prensipte karşı değildi. Ancak Rus makamlarının yaptığı gibi hızlı bir biçimde değil, yavaş yavaş “evrim” yoluyla yerleşik hayata geçmesi gerektiğini iddia ediyordu. Bökeyhanov’un hesabına göre bu evrim yaklaşık 250 yıl sürecek ve sonunda bütün Kazak halkı yerleşik hayata geçecekti.²⁷⁹

Kazak yazarlarının göçebe düzeni savunmasının en önemli nedeni daha fazla toprak sahibi olmak ve bununla ters orantılı olarak daha az sayıda göçmenin yerleşmesini sağlamaktı. Kazak yazarlarının Slav asıllı göçmenlerle mücadelede önerdiği ikinci yol Kazakların topraklarını göçmenlere satılmasına ve kiraya vermesine engel olmaktı. Böylece kazanılan toprakların muhafazası sağlanmış olacaktı. Bu konuyu Ahmet Baytursinov bir makalesinde örnek vererek açıklar. Kostanay ilinin Kenaral ilçesinde artık toprak olmadığı halde 1913 yılında 700 Slav göçmen evi olduğunu söyleyen Baytursinov, Kazakların kendi kendilerine zarar verdiklerini ve kendilerini düşünmediklerini iddia etmektedir.²⁸⁰ “Bortan” imzalı bir başka makalede ise yine toprağı kiraya vermeyi eleştirir. Yazar,

“...Bugün toprakla geçimini sağlayan, ondan başka hiçbir kazanç yolu olmayan bir yurdun elindeki toprağı biterse ne olur?”

diyerek meselenin önemine dikkat çeker.²⁸¹ Bökeyhanov da bir makalesinde Başkırtların topraklarını satarak topraksız kaldıklarını söyler. Başkırt şehirlerinden sayısal örnekler vererek ne kadar toprağın satıldığını belirtir. Yazısının başında

²⁷⁸ a.g.y., “Cevap Xat”, *Qazaq*, sayı: 29 (1913).

²⁷⁹ a.g.y., “Cevap Xat”, *Qazaq*, sayı: 51 (1914).

²⁸⁰ [Axmet Baytursinov], “Cer Caldav Cayınan”, *Qazaq*, sayı: 34 (1913).

²⁸¹ Bortan, “Cer Caldav”, *Qazaq*, sayı:84 (1914).

“kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle” diyerek Kazakların, Başkırtların durumundan ders almaları gerektiğini söyler.²⁸²

Bökeyhanov’un diğer meselelerde olduğu gibi toprak sorunu için de önerdiği çözüm yöntemi hukuki mücadeledir. “Eki Col” başlıklı makalesinde Bökeyhanov, hukukun mücadelenin tek dayanağı olduğunu söyler ve İrtiş ırmağı boyunda yaşayan Kazakların toprakları için verdikleri hukuk mücadelesini örnek olarak gösterir.²⁸³

Toprak meselesi hakkındaki yazılar 1916 yılında nispeten seyrekleşir. Bunun başlıca nedeni bütün Orta Asya’da 1916 isyanlarının patlak vermiş olmasıdır. Gazeteler daha çok cepheye adam gönderme ve ayaklanma haberleriyle ilgilenmeye başlamışlardır. Ancak 1917 Şubat devriminin ardından diğer pek çok meseleyle birlikte toprak konusu tekrar gündeme gelir. Devrimden sonra başa gelen Rusya geçici hükümeti toprak sorununu çözme işini toprak bakanlığına verir. Bakanlık konuyu incelemek üzere *Russkie Vedemosti* gazetesinin editörü A. S. Posnikov’un başkanlığında bir komisyon oluşturur. Bu komisyon ise yerel komitelerden gelen bilgiler doğrultusunda konuyu Kurucu Meclis’te görüşmeye açacak ve çözüme kavuşturacaktı. Bökeyhanov, bu gelişmeleri bir makalesinde anlatır ve Kazakları yerel komiteler oluşturup toprak meselesine iyi hazırlanmaya davet eder.²⁸⁴

Kazak gazetesinin toprak konusundaki nihai görüşü ise Kazak kurultaylarında alınan kararlarda ve Alaş Partisi programında açıkça görülebilir. Bu programda onuncu madde olarak toprak meselesi ele alınmıştı.²⁸⁵ Buna göre toprak meselesi Rusya Kurucu Meclisi’nde çözülecekti. Ancak program taslağında toprak meselesinin nasıl halledilmesi gerektiği yönünde Alaş liderlerinin ve *Kazak* gazetesinin görüşlerini bildiren maddeler mevcuttu. Buna göre öncelikle Kurucu Meclis toprak kanunun hazırlarken toprak dağıtma işinde yerli halka öncelik verecek, Kazaklar iyice yerleşene kadar Slav göçmen akını durdurulacak, önceden Kazakların elinden alınan yerler içinde mujiklerin kullanmadığı topraklar Kazaklara geri verilecek, Kazaklara verilecek arazileri yerel komiteler tespit edecek, verilecek arazinin miktarı ve hangi

²⁸² Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Başqurd Ceri”, *Qazaq*, sayı: 147 (1915).

²⁸³ Alixan [Bökeyxanov], “Eki Jol”, *Qazaq*, sayı: 100-101 (1915).

²⁸⁴ Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Cer Komiteti”, *Qazaq*, sayı: 227 (1917).

²⁸⁵ Alixan Bökeyxanov, Axmet Baytursinov, Miryaqub Dulatov, Eldes Omarov ve diğerleri, “Alaş Partiyasının Programasınıñ Cobası”, *Qazaq*, sayı: 250 (1917).

düzene (yerleşik mi, göçebe mi) tabi olacağı toprağın niteliği ve ekonomik durumuna göre belirlenecek, artan araziler *zemstvo* (yerel yönetim) malı sayılacak, nüfus çoğaldıkça artık topraklardan yeni nüfusa verilecek, Türkistan eyaletinde toprakla birlikte kullanılan su da belirlenecek, Kazakların arazisi tek tek ailelerin değil, boyların mülkiyetinde olacaktı. Ayrıca toprak kanununda arazi satmak yasak olacak, herkes arazisinden kendisi faydalanacaktı. Yer altı zenginlikleri ve madenler hazinenin olup idaresi *zemstvoların* elinde olacaktı. Son olarak büyük ormanlar hükümet malı, küçük orman ve ağaçlıklar *zemstvo* mülkü sayılacaktı.

Toprak meselesi *Kazak* gazetesinin ilk sayılarından, son sayılarına ve Alaş hareketinin en son zamanlarına dek güncelliğini muhafaza etmiş Kazak aydınlarının en çok önem verdiği siyasi konulardan biri olmuştur. Kazak aydınları toprak meselesinin Kazaklar lehine bir çözüme ulaştırılmasını bir anlamda Kazak halkının varlığını sürdürebilmesinin güvencesi saymışlardır. Bu yüzden bu konuda taviz vermemeye özen göstermişlerdir. Hatta özellikle Ruslarla ve diğer Kazak aydınlarıyla aralarının bozulması pahasına fikirlerinden vazgeçmemişlerdir. Alihan Bökeyhanov, Kadet partisinden ayrılma nedenleri arasında Kadet partisiyle toprak meselesinde anlaşamamasını da göstermiştir.²⁸⁶

6.2.— Orta Asya'da 1916 Olayları

Kazak gazetesi yazarlarının Kazak siyasi fikrinin gelişim sürecinde etkin olduğu bir diğer konu 1916 yılında Orta Asya'da meydana gelen ayaklanmalar olmuştur. Başta Alihan Bökeyhanov olmak üzere *Kazak* yazarları 1916 olayları sırasında halk arasında hakim olan görüşlerden daha farklı bir yol izlenmesini tavsiye etmişlerdir. Halkın büyük kısmı ayaklanmaya yol açan 25 Haziran 1916 tarihli Çarlık buyruğuna kesinlikle uyulmaması ve bu buyruğun uygulanmaması için silahlı direniş gösterilmesi görüşündeydi. Ancak *Kazak* gazetesi çeşitli nedenlerle silahlı direnişe karşı çıkmış, halkı sükunete davet etmiş, kısacası isyanın yanında yer almamıştır.

²⁸⁶ Alihan, “Men Kadet Partiyasınañ Nege Çıqtım”, *Qazaq*, sayı: 256 (1918).

Çarlık rejimine karşı gittikçe büyüyen hoşnutsuzluğun en şiddetli ifadesi 1916 isyanlarıdır.²⁸⁷ Sadece Kazakları değil, Özbekler, Kırgızlar ve Türkmenler de dahil olmak üzere bütün Orta Asya'yı içine alan bu büyük çaplı isyanın nedenleri büyük oranda ekonomik sorunlara dayanıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Kazak topraklarının ve Kazakların ekonomik durumu gittikçe kötüleşiyordu. Stolipin reformlarından ²⁸⁸ sonra hız kazanan Kazak topraklarının sömürgeleştirilmesi (Kazaklardan alınan toprakların iç Rusya'dan gelen *muji*klere verilmesi) Kazak ekonomisine ağır bir darbe indirdi. Toprak meselesinin hem Kazakların hem de göçmenlerin kabul edeceği ortak bir çözüme ulaşamaması Kazak ekonomisini kötü yönde etkiledi. Tamamen topraksız kalan ya da yetersiz miktarda arazi üzerinde bilmediği bir sisteme göre üretim yapmaya çalışan Kazaklar başarısız oldular. Örneğin Jetisu ve Sırderya eyaletlerinde hayvan sayısı yılda %5 oranında bir düşüş yaşıyordu. Bütün bunların yanında Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılması bütün Rusya vatandaşlarının yanı sıra sömürge konumundaki Kazaklara da ağır yükler getirdi. Vergi oranları arttı, halktan ordu için canlı hayvan, tahıl ve at toplanmaya başlandı. Sonuçta Kazak ekonomisi düzelme fırsatı bulamadan daha da kötüye gitti.

Toprak meselesi ekonomik sorunların yanı sıra etnik-toplumsal sorunlara da yol açıyordu. Rusya'nın Kazaklar aleyhine yürüttüğü toprak politikaları sonucu Kazaklar arasında Rusya idaresine ve yeni gelen göçmenlere karşı hoşnutsuzluk baş gösterdi. Bu durum da toplumsal ilişkilerin gerginleşmesine katkıda bulundu.

Toplumsal gerginliğin bir isyana dönüşmesini sağlayan ateşleyici etken ise Çar'ın 25 Haziran 1916 tarihli cephe gerisi hizmetlerde istihdam edilmek üzere Orta Asya ve Kafkaslardan asker alınmasını emreden buyruk oldu. Rusya cephede bir hayli zor durumdaydı ve adam sıkıntısı çekiyordu. Ek kuvvet elde etmenin tek yolu ise sömürgelerinden cepheye adam sevk etmektir. Ancak sömürge halkları askerlikten muaftı. Rusya sömürge halklarını “güvenilmez” olarak nitelendiriyor ve bu yüzden de askerlikle yükümlü tutmuyordu. Orta Asya'daki gergin durumun farkında olan hükümet bu bölgelerden cephede savaşan asker değil, fakat cephe gerisinde kullanmak üzere adam toplamaya karar verdi. Buna göre Türkistan vilayetinden

²⁸⁷ Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union* (Cambridge: Harvard University Press, 1954), s. 84.

²⁸⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. “Stolipin'in Agrarlık Reforması”, *QSE*, cilt: X, s. 423.

390.000 kişi; Kazak eyaletlerinden olan Jetisu'dan 87.000, Sırderya'dan 60.000, Oral'dan 50.000, Akmolâ'dan 40.000, Torğay'dan 60.000 ve Semey'den ise 8.500 kişi cepheye gönderilecekti.

Bu buyruğu halk kabul etmedi ve direnişle karşılık verdi. Ekonomik olarak zaten kötü durumda olan halk meşruiyetini gittikçe kaybeden Çarlık yönetimi için cepheye gitmek istemiyordu.²⁸⁹ Organize ayaklanmalar ve direnişler Temmuz ayı başlarında öncelikle Türkistan eyaletinde, Semerkand'da başladı. Buradan Kazak topraklarına, Sırderya eyaletine sıçradı. Ağustos ortalarında ise Jetisu eyaletinde Kazaklar büyük gruplar halinde hükümet binalarına ve Rus askeri birliklerine saldırmaya başladı. Almatı'lı bir Kazak olan Tokaş Bokin, Jetisu ayaklanmasının önemli liderlerinden biriydi. Sayıları 30.000'e varan isyancı Kazaklar Rus birliklerini tehdit eder duruma gelmişti.

Bozkırın içlerinde en geniş isyan ve direniş Torğay eyaletinin Irgız, Aktöbe ve Kostanay illerinde meydana geldi. Amangeldi İmanov (1873-1919) liderliğindeki yaklaşık 20.000 Kazak 23 Ekim'de Torğay şehrini kuşattı. şehrin demiryolu ve telgraf bağlantılarını kesti.

Binlerce insanın ayaklanmasına yol ačan cepheye adam gönderme meselesi aslında Kazak kamuoyunu yıllar öncesinden beri meşgul eden bir konuydu. Kazaklar ve cephe konusu Kazakların askere alınıp alınmayacağı hususunda bir tartışmanın başlamasıyla gündeme geldi. Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde Kazakların askere alındığına dair söylentiler çıkmıştı. Yerleřik düzene gečen Kazakların yer yer askere alındığı yolunda Kazak gazetesinde haberler yer aldı. Bir makalesinde 1911 ve 1912 yıllarında Barnavıl ve Pavlodar illerinde gečen iki askere alma olayını örnek olarak anlatan Dulatov bu olayların kanuna uymadığını ve Kazakların da her söylenene itirazsız kanarak aldandığını ifade eder. Israrla Kazakların askere alınmasının mevcut kanunlara göre mümkün olmadığını tekrar eder. Yani Dulatov, kanunları esas alan ve anlaşmazlık halinde de hukuki yolları tavsiye eden bir tutuma sahiptir.²⁹⁰

²⁸⁹ Kazak yazarları Çarlık rejiminin halk gözünde meşruiyetini kaybettiğini Çarlık devrildikten sonra açıklarlar. Alixan, Mustafa, Miryagub, "Alaş Ulına", *Qazaq*, sayı: 225 (1917).

²⁹⁰ M. D. [Miryagub Dulatov], "Qazaqtan Soldat Alına ma?", *Qazaq*, sayı: 60 (1914).

Diğer askere alınmayan halklarla birlikte Kazakların da askere alınması meselesi savaş başladıktan sonra tartışılmaya başlandı. Bu konuda hükümet askere almaktan yana tavır sergiliyordu. Savaş başladıktan sonra ise daha önceleri askere alınmayan halklardan da yararlanmak Rus ordusu için bir ihtiyaç haline geldi. Özellikle Almanlarla yapılan savaşta zor durumda kalan Rus ordusunu rahatlatmak amacıyla Duma'daki bazı milletvekilleri Orta Asya'dan asker alınması yönünde taleplerde bulundular. Milletvekillerinden Antonov 15 Şubat 1916 tarihli Duma toplantısında:

“Kanunen askerlik hizmetinden bu güne deyin muaf tutulan halklar var... Devlet Duması'nda bundan önce üç kez bu halkların askere alınması için kanun taslağı hazırlanması konusu görüşüldü. O zamandan beri birkaç yıl geçti. Hükümet bu güne deyin bizim taleplerimize cevap vermedi. Dumanın talepleri yerine getirilmedi”

diyerek bu konudaki görüşleri açık bir biçimde dile getirdi.²⁹¹

Duma toplantıları hakkında Kazak okuyucularına bilgiler veren M. Dulatov, Kazakları yakından ilgilendiren bu gelişmelerin ciddiyetinin farkında olarak Kazaklardan askere adam alınması konusundaki fikirlerini bir çok makale ile açıklar. Duma'da Kazaklardan milletvekili olmamasından yakınan Dulatov, askerlik sorununu görüşmek üzere her eyaletten birer temsilcinin seçilerek bir heyet oluşturulmasını ve bu heyetin hükümete Kazakların görüşlerini aktarmasını bir makalesinde teklif eder.²⁹² Ancak böyle bir heyet oluşturmak mümkün olmaz. Bunun yerine Samara'dan A. Bökeyhanov, Orenburg'dan A. Baytursinov ve Aktöbe'den Nisanğali Begimbetov 3 Şubat'ta (Duma'nın açılmasından bir hafta önce) Petersburg'a görüşmeler yapmak üzere gider. Fakat bir netice alamazlar.

Dulatov'a göre Kazakların askerlik konusundaki fikirleri özetle şöyleydi:

1) Kazaklardan bu savaşta asker alınmasın.

2) Askere almadan önce nüfus kayıtlarının düzenlenmesi için müftülüğe başvurulsun.

²⁹¹ M. D. [Miryaqub Dulatov], “Ğ. Duma”, *Qazaq*, sayı: 170 (1916).

²⁹² M. D. [Miryaqub Dulatov], “Ğosudarstvennaya Duma hem Soldattıq Meselesi”, *Qazaq*, sayı: 168 (1916).

3) Her halukarda askere alınacaksa [Kazaklar] piyade değil, süvari olsun. Kazaklar, Ruslarla yer-su (ve düzende) eşit olsun.²⁹³

Duma'daki Müslüman milletvekilleri ve Müslüman gazeteleri (bir diğer deyişle Tatar vekiller ve Tatar gazeteleri) de Kazakların askere alınması düşüncesindeydiler. Duma'daki Müslüman vekillerin konu hakkındaki düşüncelerini Müslüman Fraksiyonu'nun başkanı A. Tevkelev ve etkili üyelerinden biri olan M. Caferov'un başbakan Ştryumer'e yazdıkları mektuptan öğrenmek mümkündür. Vekiller Çarlık buyruğuna karşı çıkmamaktadır. Ancak buyruğun uygulanması konusunda bazı tavsiye ve taleplerde bulunurlar. En başta işçi alma işinin çok aceleyle getirildiğini ve bu yüzden işlerin düzensiz yürüdüğünü iddia ederler. Konu hakkındaki düşüncelerini de maddeler halinde beyan ederler.²⁹⁴

Tatar gazeteleri (*Vakit*, *Turmuş*, *Yulduz* v.d.) ve milletvekilleri, Kazaklar askere giderse daha önceleri elde edemedikleri bazı hakları kazanırlar ve Ruslarla eşit bir düzeye yükselirler şeklinde düşünmekteydi. Örneğin:

“Daha önceleri askere adam gönderilmediği için verilmeyen zemstvo sistemi getirilebilir. Kazakların cahil olduğu ileri sürülerek Duma'ya vekil göndermelerine izin verilmiyordu, askerlik sayesinde vekil seçtirebilirler. Şaman olduğu gerekçesiyle verilmeyen müftülük verilebilir. Toprak dağıtılırken öncelik başkalarına değil Kazaklara tanınabilir. Askere giden Kazak gençleri dünyayı tanıyıp, bilgi ve görgüleri artarak memleketlerine döner ve böylece Kazak medeniyeti ilerler”.²⁹⁵

Tatar gazetelerinin bu görüşlerine kısmen katılan Kazak yazarları meselenin aslında bir hayli zor ve karmaşık olduğunu iddia ederler. Tatar gazetelerinin muhakkak Kazakların faydasını düşünerek bu fikirleri yazdıklarını, fakat Kazakları tam olarak tanımamaları nedeniyle bazı konularda yanılığa düştüklerini söylerler.

²⁹³ a.g.m.

²⁹⁴ Göz önünde bulundurulması gereken maddeler şunlardır: 1) İşçileri alma, işçiler ve onları yönetenlerin hak ve yetkileri hususunda tam, eksiksiz bir yönetmelik çıkarılmalıdır. 2) Bu aylar tam tarlayla, ekinle uğraşan zamanlar olduğu için halk içinde işleri idare edenlerin kalması daha iyi olur. Ayrıca işçilerin gruplar halinde, kısım kısım cepheye gönderilmesi gerekir. 3) Cepheye gönderilen işçilerin ailelerine, asker ailelerine yapılan yardım gibi hazineden yardım yapılmalıdır. 4) Yaş ve sıhhatini belgeleme işine dikkat edilmelidir. 5) İşçileri yönetenler o halkın dilini bilen adamlardan seçilmelidir. 6) İşçi alımıyla ilgili yetkili ve sorumlu yerel yönetimleri kontrol için yetkili müfettişler gönderilmelidir. Bkz.; “Deputattar Xatı”, *Qazaq*, sayı: 191 (1916).

²⁹⁵ “Qazaqtan Soldat Alw Twralı”, *Qazaq*, sayı: 154 (1915).

Tatar gazetelerine hak vermekle birlikte askere adam göndermenin halktan cepheye göndermek için deri, demir, bakır gibi şeyler toplamaktan çok daha farklı olduğunu ifade ederler.

Askere alma meselesini karmaşık hale getiren birinci konu doğum kayıtlarının Kazaklarda düzgün olmayışıdır. Kazaklarda *metrika* denen doğum kayıtları olmaması nedeniyle kimin hangi yaşta olduğu, dolayısıyla askere gidip gidemeyeceği kesin olarak belli olmamaktaydı. *Metrika* yerine aile listeleri (*posomeyniy spisok*) vardı, fakat bunların da sıhhati şüpheliydi.

Sonuçta Kazak gazetesine göre, Kazaklar askere giderse yeni haklar kazanırlar, ekonomisi düzelir, medeniyeti yükselir gibi sözler kulağa hoş gelse de iş uygulamaya gelince hiç de hoş olmayan durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak bir makalede:

“Kazakların Rus hakimiyetine gireli iki yüz yıla yakın zaman oldu, bu doğru dürüst metrika düzenlemek için yeterli bir süredir”

denilerek Rus hükümetine karşı bazı şüphelerin olduğu ima edilmektedir. Makale yazarı,

“Kazakların askere gitmesi faydalı diyenler sadece konuşmayıp, bu işler nasıl kolayca halledilir diye de düşünmelidirler”

diyerek söze değil işe bakılması gerektiğini hatırlatır.²⁹⁶

Kazak gazetesinde Tatar gazetelerinin yanı sıra Kazakların ve Rusların fikirleri de yayınlanır. Böylece mevcut fikirlerin hepsi tarafsız bir biçimde halka duyurularak hem halkın bilinçlendirilmesi sağlanır hem de bir tartışma ortamı oluşturularak ortak bir çözüme ulaşılması hedeflenir. Bir makalede dört Kazak’ın fikri ile *Orenburgskoe Slovo*da gazetesinde Nemvrod adlı bir Rus’un makalesinin Kazakça çevirisi yayınlanır. Kazaklar askere alınma işine pek sıcak bakmamaktadır. *Kazak*’ta fikri yayınlanan Mustafin Maldıbayulı’na göre, bölgesindeki Kazak ileri gelenlerinin askere alma meselesi hakkındaki düşünceleri şöyledir:

²⁹⁶ a.g.m.

“1) Bugün kanun çıkarıp hemen yarın askere almaya başlamak Kazaklar için çok kötü olacaktır.

2) İki bin Kazak’tan biri bile Rusça bilmez. Bu iş için öncelikle Kazakları hazırlamak lazımdır. Zemstvo açıp, okulları çoğaltıp daha sonra askere alsa memlekete de halkın kendisine de daha faydalı olacaktır.

3) Metrika (doğum belgesi) olmadığı için Kazakların yaşını bilmek pek zordur. Bu sorunu çözmek için Kazakların müftülüğe dahil edilip, metrikalı olması gerekir.

4) Kazaklar askere alındığında piyade değil, Rus Kazağı (süvari) olmalıdır. Böyle olursa Kazaklar, özellikle toprak konusunda Rus Kazaklarla aynı statüde olmalıdır. Kazaklara arazinin iyisi Rus Kazaklara verildiği gibi dağıtılmalıdır.

5) Kazak halkı hükümetin buyruğuna karşı gelmez, ancak bu savaş devam ederken asker alınmamasını talep eder.”²⁹⁷

Bu taleplerden de görüldüğü gibi Kazakların askere alınması konusunda tartışmalı noktalardan bir diğeri de Kazakların piyade (*soldat*) mi yoksa süvari (*Kozak*)²⁹⁸ mı olacağı meselesidir. Baytursinov bir makalesinde bu sorunu tartışır ve daha önce Kazak gazetesinde piyade olmayı tavsiye eden bir makaleye cevap verir. Baytursinov tartışmanın genel çerçevesini ve gelişimini anlattıktan sonra açıkça:

“Ben askerlik meselesi hakkında *Kazak* [gazetesi] idaresinin yolundayım. Bana göre Kazaklar askere alınırsa, bizim halkın Kozak kepini giymesi daha iyi olur”

dedikten sonra Kozakların ve askerliklerini piyade olarak yapan mujiklerin askerlik sistemlerini karşılaştırır. Sonuçta Kozakların hem askerlik hem de toprak alma yönünden mujiklerden ileri olduğunu söyler ve:

“[hükümet] bize bunu [mujik sistemini] vermez, verse de biz kanmayız” diyerek bitirir.²⁹⁹

²⁹⁷ “Soldattıq Mäselesi”, *Qazaq*, sayı: 16 (1915).

²⁹⁸ Rus Kazağı birlikleri (Kozaklar) süvari olarak tasnif edildiği için Rusya ordusunda Kozak ve süvari kelimeleri eşanlamlı olarak kullanılıyordu. Bu makalede de Kozak tabiri ile Rus ordusunda süvari olarak görev yapan birlikler kastedilmiştir.

²⁹⁹ Qır Balası [Aliخان Bökeyханов], “Qazaq Askerge Alınu Mäselesi”, *Qazaq*, sayı: 178 (1916).

Askerlik meselesi ile ilgili tartişmalarda dikkati çeken bir başka husus Kazakların diğeri sorunları ile askerlik meselesinin birleştirilmeye çalışılmasıdır. En önemli ve acil sorun olan askerlik meselesi çerçevesinde Kazaklar eğitim, müftülük, Duma’ya vekil gönderme ve toprak meselesi gibi o yıllarda Kazak toplumsal hayatını meşgul eden sorunları da tartişmışlar ve askerlik sorunu yoluyla bir çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bökeyhanov, Kozakların iyi yerlerden 30 desyatına, mujiklerin ise iyi yerlerden 15 desyatına arazi aldıklarını söyleyerek Kazakların süvari (Kozak) olmaları halinde daha çok toprağa sahip olacaklarını iddia etmektedir.³⁰⁰ Jokşı adlı piyade olmayı tavsiye eden bir Kazak da toprak ve askerlik meselelerinin ayrı ayrı konular olduğunu söyleyerek bunların birbirine karıştırılmaması gerektiğini belirtmektedir.³⁰¹

Rus, Tatar ve Kazak basınında Kazakların askere alınma meselesi tartişılırken Kazak gazetesinde küçük bir ilan dikkati çekmektedir. Bütün Rusya Zemstvo ve şehirler Birliği’nin verdiği bu ilanda Kafkas ya da batı cephelerinde çalışacak marangozlar, toprak kazıcılar ve vasıfsız işçiler alınacağı bildirilmektedir. En az üç aylığına işe alınacak olan bu işçilerden marangozların yevmiyesi 3.60 – 2.50 som arası; toprak kazıcılarına 2.50 – 1.50 som arası; vasıfsız işçilere 1.50 som olacaktır. Günde 12 saat çalışacak olan işçilerin kalacak yerleri ve yemekleri karşılanacaktır.³⁰²

Kazak gazetesinde yayınlanan bir başka haberde Bütün Rusya Zemstvo ve şehirler Birliği’nin bir temsilcisinin Orenburg’a gelerek şehrin ileri gelenleriyle cepheye işçi toplama konusuyla ilgili olarak konuştuğu belirtilmektedir. Temsilci ayrıca *Orenburgskiy Jizn* ve *Kazak* gazeteleri yetkilileriyle Kazaklardan işçi bulma konusunu konuşmuştur. *Kazak* gazetesi sekreteri Miryakup Dulatov, Kazaklar arasından bu iş ile ilgilenen birilerinin çıkabileceğini ancak daha önceden cepheye çalışmaya gidenlerin bir kısmının oradaki hayat şartlarından memnun kalmayarak geri döndüğünü bu yüzden şartların iyileştirilmesi gerektiğini söyler. Makalenin sonunda Kazak işçilerini memnun edecek şartların nasıl olması gerektiği maddeler halinde açıklanır. Buna göre:

³⁰⁰ a.g.m.

³⁰¹ “Tağı Āskerlik Māselesi”, *Qazaq*, sayı: 184 (1916).

³⁰² “Jumışılar Kerek”, *Qazaq*, sayı: 192 (1916).

“1) Kazaklar kendi aralarında birleşsinler. Aralarından idareci (aksakal) seçebilsinler. Kendi tercümanları olsun.

2) Namaz gibi kulluk görevlerini yapabilsinler, mümkün olursa bir de molla verilsin.

3) Yemek olarak çay, koyun eti ve tuzlanmış (kurutulmuş) sığır eti olsun. Domuz eti verilmesin. Yemek yapmak için ihtiyaçları olan un, darı, yağ, et ve çay kendilerine verilsin. Kendi aralarında aşçı seçerek görevlendirilsin.

4) Kazakların temizliğine ve sıhhi şartlara dikkat edilsin”.

Yazar son olarak:

“Bu işe gitmek mecburi değildir, para kazanmak için gitmek isteyenler kendileri bilirler. Biz memleket yararı için gidenleri destekleriz” demektedir.³⁰³

Fakat kısa zaman sonra bu iş mecburi hale gelir. 1 Temmuz tarihinde yine *Kazak* gazetesinde yayınlanan vali Eversman imzalı bir bildiri ile Çar’ın 25 Haziran buyruğu ilan edilir.³⁰⁴ Böylece askere gitmeyi bekleyen Kazaklar cepheye işçi olarak gönderilecek olur.

Kazaklar buna şiddetle karşı çıkar. *Kazak* gazetesi ileri gelenleri ise hemen bir bildiri yayınlarak halkı direnmemeye, buyruğa uymaya çağırır. Vatan olarak kabul ettikleri Rusya’nın zor durumda olduğunu belirten makale yazarları yenilgi halinde daha kötü günlerin beklediği görüşündedir. Bu yüzden elden gelen yardımı esirgememek gerektiğini savunurlar. Çarlık buyruğunu hesapta olmayan bir zorluk olarak tanımlayan yazarlar durumu olduğu gibi kabul etmek gerektiğini söyler. Olan olmuştur, buyruğun değişmesi veya geri alınması mümkün olmadığına göre Kazak halkının yapması gereken şey buyruğu kabul edip, direnmeden buyruğun icaplarını yerine getirmektir. Buyruğu kabul etmeyip, direniş gösterme halinde:

“Hükümet sadece gücenmekle kalmaz, güç kullanır, bu gücü de kanunlara dayanarak kullanır”.³⁰⁵

³⁰³ “Soğıs Maydanında Qazaq Jumıskerler”, *Qazaq*, sayı: 186 (1916).

³⁰⁴ “Gubernator Jarlığı”, *Qazaq*, sayı: 188 (1916).

³⁰⁵ A. Bökeyxanov, A. Baytursınov, Miryaqub Dulatov, “Alaştıñ Azamatına”, *Qazaq*, sayı: 192 (1916).

Yani direnme Kazaklar için daha kötü sonuçlar getirecektir. Sıkı yönetim ilanı bu kötü sonuçlardan biridir.

“Sıkı yönetimi yurdun başına gelen bir afet olarak bilmek gerektiğini”

söyleyen makale yazarları ehven-i şer olarak gördükleri buyruğa uymayı ve cepheye adam göndermeyi tavsiye eder.

Makalede cepheye adam gönderme işinin nasıl yapılması gerektiği hakkında da bilgiler vardır. Öncelikle ahalinin ileri gelenleri cepheye gönderilecek adamların listelerini doğrulukla, kurallara uyarak düzenlemelidir. Listelerde hata yapılmamalıdır. Ayrıca adam kayrılmamalıdır. İkinci olarak halk olur olmaz yere kolaylıklar ve muafiyet talep etmemelidir. Bu konuda talepte bulunmak üzere başkente, Petersburg’a gitmek ise gayet hatalı bir davranıştır.

Kazak gazetesi yazarları, cepheye adam gönderme işinin pratik faydalarına dikkat çekmişlerdir. Yurdun başına gelen bu felaketi Ruslarla eşit haklar elde etme yolunda ödenen bir bedel olarak görmekteydiler. *Kazak* gazetesinin en önemli üç yazarı,

“Dünya bu halde devam etmez, bu savaş da biter. O zaman herkesin [yaptığı] hizmeti değerlendirilir. İşte o zaman ekmede yok, biçmede yok olanlar pay alamaz. Eşitliğe ortak olmak istiyorsak bu günden düşünmemiz gerek. Almanın da bir yükü [bedeli] vardır”

diyerek cepheye gitmenin ileride Ruslarla eşit olmak için kullanılabilecek bir yöntem olduğunu anlatmak istemektedir.³⁰⁶

Ancak *Kazak* gazetesinin bütün uyarılarına rağmen halk bir türlü buyruğa boyun eğmez ve isyan gittikçe büyür.

Kazak ileri gelenleri bütün Kazakları etkileyen bu olağanüstü durumu değerlendirip, yapılması gerekenleri tartışmak ister. Çarlık buyruğunu duyurmak için 6 Temmuzda Kostanay’a gelen valiyi karşılayan yörenin ileri gelenlerinden 8 kişi

³⁰⁶ a.g.m.

Torğay eyaleti Kazakları olarak cepheye işçi gönderme işini görüşmek üzere 5 Ağustosta Orenburg'da bir toplantı yapmak için izin ister. Vali istedikleri izni verir. Orada toplananlar bu toplantıyı halka duyurma işini Korabalık kaymakamı Sayım Kadirev'e verirler. Kadirev de *Kazak* gazetesi aracılığıyla bu toplantıyı halka duyurur.

Toplantı 7 Ağustos'ta olur. Toplantıya Torğay eyaletinin yanı sıra Semey, Oral, Sırderya ve Akmola eyaletlerinden de temsilciler katılır. Toplantı başkanlığına A. Bökeyhanov, sekreterliğe ise M. Dulatov ve A. Almasov seçilir. Toplantıya katılanların büyük çoğunluğu Çarlık buyruğunu kabul eden ve meşru gören kişilerden oluşuyordu. Bu sebeple toplantıda buyruğun kabul edilebilirliği değil nasıl uygulanacağı tartışılır. Sonuçta ortaya 18 maddelik bir talepler ve tavsiyeler listesi çıkar. Bu talep ve tavsiyeler bir ölçüde *Kazak* gazetesi yazarlarının fikirlerini yansıttığı veya onların fikirlerine paralel oldukları için önemlidir. Buna göre:

- “1) Yukarıda gösterilen nedenlerden ötürü [Kazakistan'ın] kuzey eyaletlerindeki Kazakları gelecek yılın 1 Ocakına kadar, güney eyaletlerindeki Kazakları 1917 yılının 15 Martına deyin cepheye gönderilmesin.
- 2) Öncelikle yaşları 19-31 arasındaki gençlerin üçte biri alınsın. Toplama işlemine 19 yaşındakilerden başlansın.
- 3) Kendi memleketlerinden uzakta yaşayanlar, isterlerse kendi memleketlerinde teslim alınsın. Çünkü Kazakların yaşı hiçbir zaman doğru dürüst kaydedilmemiştir. Memleketlerindeki büyükleri yaşını tam olarak yazdırıp yeni listelere sokabilirler.
- 4) Her evde işleri idare edecek yaşta bir genç kalsın (eğer o evdeki diğer erkekler 17'den küçük, 50'den büyük iseler).
- 5) Alınan gençler mümkün mertebe kendi memleketlerindeki yurt savunmasıyla ilgili işlerde kullanılsın.
- 6) Alınan gençler kendi yerlerine adam bulurlarsa kalabilsinler.
- 7) Her köyde bir molla kalsın. Namaz kıldırmak, cenaze kıldırmak, doğanlara ad koyup, ölmek üzere olanlara iman telkin etmek için bir molla çok gereklidir.
- 8) Her 50 eve bir öğretmen kalsın. Kazaklar dağınık oturan bir halktır, daha az öğretmen yetmez. Rusça okutan öğretmenlere (*uçitel*) muafiyet verilmiştir, Kazaklar için öğretmenin değeri uçitelden daha az değildir. Öğretmenlere muafiyet verilirken öncelikle elinde belgesi olanlar kalsın, daha sonra belgesizler kalsın.

- 9) Şehir medreselerinde okumakta olan öğrenciler kalsın.³⁰⁷
- 10) Eski nüfus kayıtları hatalıdır. Onları yetkililer aceleyle almıştı, düzeltme yapılması için geri gönderilsinler. Her on evden bir büyük (*aksakal*) köy komisyonları oluşturulsun. Bu komisyon köy (*sxod*) huzurunda kayıtları düzeltsin.
- 11) Kaymakamlar ve muhalifleri Kazaklardan adam toplama işine karışarak işleri karıştırdılar. Bu sebepten bu iş halledilene kadar seçim yapılmasın.
- 12) Kazaklardan işçi alma komisyonlarında her ilçeden iki Kazak olsun. Onların hak ve yetkileri Rus yetkililerle eşit olup yapılan hataları söyleyebilsinler.
- 13) Alınan gençler 30 kişilik gruplar halinde olsun. Her gruba bir tercüman ve her 10 kişiye bir molla seçilsin.
- 14) Hastalanan işçi gençler, yaralı asker muamelesi görsün.
- 15) Hizmete alınan gençler Zemstvo ve Şehirler Meclisinin idaresinde olsun. İşçileri yöneten kurumların bu işi nasıl yapacakları düzgün bir biçimde belirlensin.
- 16) Hizmete giden gençlere elbise ve yiyecek götürmek için her ilçeden iki kişiye izin verilip onlara bedava vagon verilsin.
- 17) Geçerli sebebi olduğu hallerde hizmetteki gençlere memleketine gidip gelme izni verilsin.
- 18) Bu söylenen talepleri hükümete bildirme konusunda anlaşmaya vardık.”

Ancak bu talepler listesini sadece Torğay ilinin ileri gelenleri kabul etmedi. Bu listeyi kabul etmenin buyruğu da kabul etmek anlamına geleceğini, ancak kendilerinin buyruğu kabul etmediklerini açıkladılar. Bunun üzerine Torğay valisi, yanına asker alarak 1 Eylül’de Torğay şehrine geldi. Torğay ileri gelenleri validen şu dileklerde bulundular: a) Eğer mümkünse cephe işinden biz azad edin; b) Bu olmazsa adam yerine para alınsın; c) Bu da olmazsa gelecek Mayıs ayına deyin bize izin verin. Vali bu taleplerin hiç birini kabul etmedi. Vali,

“Duyduğuma göre hak arasında yalan-yanlış haberler gezinmekteymiş. Kazaklardan alınan gençlerin cepheye gönderilip savaştırıldığı söyleniyormuş. Bu kötü niyetlilerin yaydığı sözdür. Buna inanmayın.

³⁰⁷ Bu madde 193. sayıda çıkmamış, bir sonraki sayıda “tüzetiv” başlığıyla verilmiştir.

Çar bırakın insanları, hayvanları bile korur. Siz faydasız yere uğraşmayın. Bu gördüğünüz askerler düşmana karşı savaşıyordu. Şimdi sizlerin yaptığınız hata için getirmiş bulunuyoruz. Sizler Almanlardan da kötü oldunuz. Kendi rızanızla kabul etmezseniz güç kullanarak kabul ettiririz”

diyerek hükümetin mesele hakkındaki tutumunu kesin ve açık bir biçimde dile getirdi.³⁰⁸

Bu arada *Kazak* yazarları da direniş göstermeme konusunda halkı ikna etmek için yazılar yayınlamaya devam ediyordu. Bu makalelerden birinde ortalıkta *Kazak* yazarlarının hükümetten korktuğu için Çarlık buyruğuna uyulmasını istediği şeklinde dedikodular dolaştığından şikayet ederler. Halkın bu dedikodulara inanmamasını sadece gazetede okuduklarına güvenmelerini söylerler.³⁰⁹

Bir başka makalede ise ayaklanmayı destekleyenleri “halkı yoldan çıkaranlar (azdırınlar)” şeklinde tanımladıktan sonra ayaklanmanın hiçbir fayda getirmeyeceğini, halkın bu yoldan çıkaranlara değil kendilerine inanması isterler. Bu makalede de Çarlık buyruğuna karşı çıkmamayı tavsiye eden görüşlerinin kendilerine ait olduğunu, aksini iddia edenlere inanılmaması gerektiğini tekrar ederler. Tasvip etmedikleri bir fikir olduğunda hiçbir şey yapamazlarsa susmayı tercih edeceklerini belirten yazar:

“Konuşma özgürlüğü yoksa da konuşmama özgürlüğü mevcuttur”
diyerek bu konudaki tutumlarını açıklar.³¹⁰

Bütün bunları dikkate almayan Kazaklar direnişe devam ettiler. Türkistan vilayeti ve Jetisu eyaletindeki direniş Ekim ayında bastırıldı.³¹¹ Ancak en uzun süren direniş Torğay’da oldu. Torğay’daki direniş çok ciddi boyutlara varmıştı. 22 Ekim 1916’da Amankeldi İmanov liderliğinde yaklaşık 15.000 isyancı Torğay şehrini kuşattı. Kuşatma birkaç gün sürdü. Ancak General A. Lavrantev’in cezalandırıcı

³⁰⁸ Madiyar [Miryaqub Dulatov], “Bizdiñ El”, *Qazaq*, sayı: 198 (1916).

³⁰⁹ Axmet, Alihan, Miryaqub, “Qazaq Curtuna”, *Qazaq*, sayı: 192 (1916).

³¹⁰ “Eldi Elirtuşiler”, *Qazaq*, sayı: 195 (1916).

³¹¹ V. Ya. Basin, “Birinşi Dünya Jüzilik Soğıs. 1916 Jılğı Köterilis”, *Qazaq SSR Tarixi*, c: III, s. 469.

birliklerinin şehre yaklaşmakta olduğunu duyan isyancılar kuşatmayı kaldırarak Rus birliklerine karşı ilerledi. Fakat isyancılar yenildi ve Rus birlikleri 16 Kasım'da Torğay şehrine girdi.³¹² *Kazak* gazetesi yayınladığı bir duyuru/makale ile halkı direnişi bırakmaya çağırdı. Yazarlar makalede adeta yalvarırcasına halkın kendilerine inanmasını istiyorlardı. Kazaklar için en hayırlı davranışın direnişi bırakmak olduğunu söyleyen yazarlar kendilerinin de Kazak evladı olduğunu, her ne kadar Rus okullarında okusalar da kendi halklarının çıkarlarını düşündüklerini vurgulamaktaydı. Türkistan ve Jetisu'da isyanın nasıl kanlı bir biçimde bastırıldığını söyleyerek direnişin fayda getirmeyeceğini iddia ediyorlardı.³¹³

Sonuç, *Kazak* gazetesinin defalarca söylediği gibi oldu ve isyan 1917 yılı başlarında tamamen bastırıldı. 8 Ocak 1917 tarihli *Kazak* gazetesinde 1916 yılının genel bir değerlendirmesini yapan M. Dulatov bütün Kazak yurdunun büyük bir felaket yaşadığını söyler. Fakat bu felaketin bir faydası da olmuştur. Kazaklar kimin gerçekten halkını düşündüğünü, kimin gerçek koruyucu olduğunu anlamıştır. Yani Dulatov, *Kazak* gazetesinin haklı çıktığını, halkı düşünüyormuş gibi yapanların aslında halkı çeşitli yollarla kandırarak maddi çıkar peşinde olduklarını söyler. Bütün bu olanların en önemli nedeni olarak da cahilliği gösterir. Fakat artık olan olmuştur.

“Oğlan yiyip kendi işine gitti, kız yiyip kocaya gitti, artık yalnızca geleceğimizi düşünmek kaldı, geçen yıl bize unutulmaz bir ders verdi”

diyerek Kazak halkının geleceğine bakması gerektiğini anlatır.³¹⁴

6.3. — Kazak Komiteleri ve Kurultayları

1917 yılına gelindiğinde Kazakların genel durumu hiç de iyi değildi. 1916 yılının ikinci yarısı boyunca devam eden isyanlar güçlükle bastırılmış, neticede büyük

³¹² K. N. Nurpeyisov, “Qazaqstandağı 1916 Jılğı Ult-azattıq Köterilisi”, M. Q. Qozıbayev vd. (der), *Qazaqstan Tarixi: Očerakter* (Almatı: Davır, 1994), s. 291.

³¹³ Axmet Baytursınov, Miryaqub Dulatov, Seyitazim Qadırbayev, Muxamedyar Tunğaşın, “Torğay hem Irğız Uezinin Xalqına”, *Qazaq*, sayı: 207 (1916).

³¹⁴ M. D. [Miryaqub Dulatov], “Tarixi Cıl”, *Qazaq*, sayı: 212 (1917).

mal ve can kaybına neden olmuştu. Cepheye işçi gönderilmesi zaten bozuk olan ekonomiyi sarsmış, daha da kötüleşmesine yol açmıştı. Huzursuzluğunu isyan ederek en açık bir biçimde dile getirmeye çalışan halk bunda da başarılı olamayınca ne yapacağını bilemeden mecburi bir suskunluk devresine girmişti.

Bu nispeten sakin günlerde, yani 1917 Ocak ayında Kazak siyasi gündeminin ana konusunu, cepheye gönderilen işçiler oluşturmaya başladı. Batı cephesi Zemstvo Komitesi'nin başkanı V. V. Virubov'un daveti üzerine Bökeyhanov bir heyet oluşturdu ve cephedeki Kazak gençlerinin durumunu yerinde araştırmak için Minsk şehrine gitti.³¹⁵ Burada Zemgor³¹⁶ idaresinde olan Kazak gençlerinin durumuyla ilgili raporlar (*doklad*) hazırladı. Bu raporlar ve Kazak işçileriyle ilgili diğer haberler *Kazak* gazetesinde yayımlandı.³¹⁷

Kazak gazetesi, cephedeki Kazak işçilerin durumuyla ilgili haberlerin yanı sıra, Rusya imparatorluğunun içinde bulunduğu gittikçe kötüleşen siyasi ve toplumsal vaziyetle de yakından ilgileniyordu. En azından vatandaşlık bağıyla bağlandıkları Rusya'yı "memleket" olarak tanımlıyorlardı. Yani *Kazak* gazetesi yazarları için memleket sözcüğü ile Rusya anlatılmak isteniyordu. Kazak halkı veya Kazak toprakları için "bizim el, bizim yurt" gibi sözcükleri tercih ediyorlardı. Bu durum *Kazak* gazetesi yazarlarının memleket ve devlet anlayışlarını açıklaması bakımından bir hayli önemlidir. *Kazak* yazarları siyaset işinin önemli parçalarından birini teşkil eden devlet kurumuyla doğrudan doğruya Rusya devletini kast etmişler ve devlet idaresi hakkındaki siyasetlerini bu anlayış çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Sonuçta, oluşturmak istedikleri her siyasi yapıda Rusya devleti belirleyici bir rol oynamıştır. Bu sebeple Rusya'nın içinde bulunduğu durum *Kazak* gazetesinin her zaman ilgisini çekmiştir.

Rusya'nın 1917 başlarında içinde bulunduğu durum hiç de iç açıcı değildi. I. Dünya Savaşı devam ediyordu. Bunun yanında toplumsal huzursuzluk baş göstermeye başlamış, Çar'ın halk gözündeki meşruiyeti gittikçe azalmıştı. Bu konuyla

³¹⁵ Cepheye giden heyetin üyeleri: Alixan Bökeyhanov, Mırzağazı , Musa , Xasen, "Künbatis Maydanınan", *Qazaq*, sayı: 215 (1917).

³¹⁶ Zemgor: *Zemstvo* ve *gorodskoy soyuz* kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir terim. Hem zemstvo hem de şehir birliklerinin yetkilerine sahip bir yerel idare kurumu.

³¹⁷ Alixan ve Mırzağazı, "Künbatis Maydanı", *Qazaq*, sayı: 216 (1917); Alixan, Mırzağazı, Tel, Musa, Xasen, "Doklad", *Qazaq*, sayı: 219 ve 220 (1917).

ilgili olarak Kazak'ın 213. sayısının kapağında ilk makale olarak yayınlanan "Sayasat Küyi" başlıklı yazı dikkat çekmektedir. Yazarı belirtilmeyen makalede 1917 yılı başında Rusya'nın içinde bulunduğu siyasi durumun genel bir manzarası çizilerek, durumun çok karışık olduğu ve gittikçe kötüleştiği iddia edilmektedir. Rusya'daki iç huzursuzluğun gittikçe artmasına dikkat çeken yazar makaleyi şu sözlerle bitirmektedir:

"Siyaset bulutları çoğalıp gün geçtikçe [yağmur] yağması yakınlaşmaya başladı. Devlet memurları yoldan çıkıp iş yapmaz oldular. Hükümetle halkın arası günden güne açılmaya başladı. Yakınlaşacak gibi de görünmüyor. Cephede düşmanla asker arası nasıl açık, kötü ise memlekette de hükümetle halkın arası da öyle kötü ve düşmanca oldu. Orada [cephede] düşman mı yenecek, yoksa biz mi diye sorulurken; burada hükümet mi, yoksa biz mi galip geleceğiz sorusu sorulmakta. Hükümet ne kadar dirense de uzun zamandır devam eden hastalık öldürmeden bitmeyecek gibi görünmekte."³¹⁸

Yazarın da işaret ettiği gibi bir patlamanın olması çok yakındı. Sonunda beklenen oldu ve 23 Şubat'ta başlayan olaylar 27 Şubat'ta³¹⁹ Çarın devrilmesiyle sonuçlandı. Rusya tarihinde Şubat Devrimi adıyla anılan bu ihtilal neticesinde Prens L'vov'un başbakan olduğu Geçici Hükümet kuruldu. Bu hükümetin demokratik ve adil bir seçim neticesinde oluşturulacak olan Kurucu Meclis (*Uçredilnoe Sobranie*) açılana kadar iş başında kalacağı düşünülüyordu. Bu yüzden "geçici" olarak ülke idaresini elinde tutuyordu. Yeni hükümet kısmen siyasi ilkeleri gereği, kısmen de halkın desteğini kazanmak amacıyla hak ve özgürlüklere önem veren, serbest bir siyaset izledi. Bu serbestlikten Rusya'nın gayri Rus vatandaşları, bu arada çeşitli Türk boyları yararlanmasını bildiler. Geçici Hükümet'in 20 Mart (2 Nisan) 1917 tarihli "Rusya'daki bütün vatandaşların eşit olduğu" konusundaki kararı o zamana kadar ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören ve bu yüzden pek çok toplumsal-siyasi haktan mahrum olan Türk boylarını harekete geçiren etkenlerden biri oldu.³²⁰ Başta Tatarlar olmak üzere Türk boyları devrimden hemen sonra siyasi durumu değerlendirmek ve

³¹⁸ "Sayasat Küyi", *Qazaq*, sayı: 213 (1917).

³¹⁹ Yeni takvime göre 12 Mart. Rusya'da 31 Ocak 1918'den itibaren Jülyen takvimi terk edilip diğer batı ülkelerinin kullandığı Gregoryen takvimi kullanılmaya başlandı.

³²⁰ Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), s. 72.

mahrum oldukları hak ve özgürlüklere kavuşabilmek amacıyla ardı ardına toplantılar, kurultaylar düzenlemeye başladı.

Kazaklar da devrimi takip eden aylar içinde önce yerel daha sonra bütün Kazakları kapsayan Kazak kurultayları toplayarak Kazakların siyasi ve toplumsal sorunlarını tartıştılar. Bu kurultayların örgütlenme ve toplanma aşamasında dikkati çeken en önemli özelliklerden biri *Kazak* gazetesinin ve *Kazak* gazetesi yazar kadrosunun bütün kurultaylarda etkin rol almasıdır. Bütün kurultayları düzenleyen, toplantılara başkanlık eden ve gündemi belirleyenler hep *Kazak* gazetesi kadrosu olmuştur. *Kazak* gazetesi bu kurultaylarda Kazak siyasi ve toplumsal hayatında ilk defa konuşulan bir çok konuyu gündeme getirmiş ve Kazak siyasi fikrine yeni kavram ve kurumlar kazandırmıştır. Bilhassa, daha önceleri geleneksel Kazak siyasi hayatında zaten mevcut olan kurultay kurumunun günün şartlarına uyarlanarak hayata geçirilmesi en başta gelen yeniliklerden sayılabilir.

Bu yüzden *Kazak* gazetesi, Kazak siyasi fikrine kurultaylar aracılığıyla bir çok yenilik getirmiş ve mevcut siyasi yapıya da olumlu katkılar sağlamıştır. Bu kurultaylarda görüşülen konular sadece Kazaklarla ilgili meselelerle sınırlı kalmamış, devrim sonrasında Rusya devletinin içine düştüğü zor ve karışık durum da ele alınmıştır.

Kazak gazetesinin Rusya siyasetiyle ilgili tutumu, Çarlığı ortadan kaldıran devrimi ve geçici hükümeti desteklemek şeklinde özetlenebilir. Ayrıca *Kazak* gazetesi, açılması düşünülen Kurucu Meclis çalışmalarını yakından takip etmekteydi. Bu genel siyasetin gerçekleştirilebilmesi için geçici hükümetle işbirliği yapmak ve bu hükümetin siyasetini desteklemek gerektiği Kazak gazetesinde bir çok kez tekrar edilmiştir. Alihan Bökeyhanov, Mustafa Çokayev ve Miryakup Dulatov, ortaklaşa yazdıkları bir makalede Kazak halkına şöyle seslenmektedir:

“Artık o zalim hükümet yok. O hükümetin kan içici kara yürekli çarı da, yöneticileri de artık hapiste. Bugün yurdun hepsini akrabaymış gibi eşit gören, hiç kimseyi ayırmayan yeni hükümet seçildi. Bu hükümetin güçlenmesi bizim güçlenmemiz demektir. Bu hükümetin gücünün azalması bizim umutlarımızın boşa gitmesi demektir... Bu adil hükümetle, özgür Rusya ile aynı dilekleri paylaşıyoruz ve aynı gemideyiz. Gemidekilerin canı birdir. Rusya’ya önceden acımadık, içimiz ısınmazdı, artık Rus halkıyla eşit hale geldiğimiz için iyiliğine

sevinip, kötülüğüne üzülürüz... Bu yüzden yeni hükümete elimizden gelen yardımı esirgememiz gerekir.”³²¹

Bu makaleden de açıkça görüldüğü gibi, *Kazak* yazarları geçici hükümetin desteklenmesini önermekteydiler. Bu desteği başlıca iki nedenden ötürü istemektedirler. Birincisi, geçici hükümetin gitmesi demek (o aylarda henüz bir Bolşevik alternatifi ortaya çıkmadığı için) Çarlık rejiminin geri gelmesi anlamına geliyordu. Bu da ne Kazaklar için, ne de diğer Rusya halkları için tercih edilebilecek bir durumdu. İkinci olarak, Kazaklar geçici hükümeti destekleyerek Rusya siyasetine katılmış olacaklar ve Kurucu Meclis’e girerek yıllardan beri giremedikleri Rusya meclisine vekil göndererek Kazak çıkarlarını daha etkin bir biçimde savunabileceklerdi. Ayrıca bu sayede Kazaklar yıllardır elde etmeye çalıştıkları bir takım hak ve özgürlüklerine de kavuşacaktı.

Kazakların en başta gelen toplumsal ve siyasi talebi eşitlikti. Çarlık zamanında uygulanan ayrımcı siyasete tamamen karşı olan Kazaklar yeni hükümetin desteği sayesinde Ruslarla toplumsal ve siyasi alanda eşit duruma geleceklerini ümit ediyorlardı. Bir makalede Çarlık Rusya’sında en üstte tutulan halkın Hristiyanlar (özellikle Ruslar ve diğer Slav asıllı halklar) olduğunu iddia eden yazar, ana dilinde yazılmış evrakı kabul etmeme, Rusça bilmeyenleri resmi görevlere atamama gibi ayrımcı uygulamaların yeni hükümetle birlikte artık sona erdiğini yazmaktadır. Bu görüşü ispat etmek için de Alihan Bökeyhanov’un Torğay eyalet komiserliğine atanmasını göstermektedir.³²² Gerçekten de geçici hükümet kısmen halka özgürlük ve eşitlik getirmek gibi ortaya çıkış ilkelerine uygunluk açısından, kısmen de halkın desteğini kazanmak için sömürgelerde yerli halktan idareciler atamaya başlamıştı.³²³

Kazaklar ikinci olarak özgürlük istemekteydi. İstedikleri işleri herhangi bir engelleme olmaksızın gerçekleştirmek istiyorlardı. Örneğin toplantı serbestisi, sansürden korkmadan kitap ve gazete çıkarmak, rahatça cami ve medrese açabilmek, ana dilinde öğretim yapan okullar açmak gibi uygulamalar o dönemin Kazak

³²¹ Alihan, Mustafa, Miryaqub, “Alaş Ulına”, *Qazaq*, sayı: 225 (1917).

³²² “Teñdik”, *Qazaq*, sayı: 224 (1917).

³²³ Muhammedcan Tınışbayev’in Türkistan Komitesi’ne Bökeyhanov ve Sadri Maksudi ile beraber atanması ve Kostanay ilçesi komiserliğine de Ahmet Birimcanov’un getirilmesi hükümetin bu uygulamasına örnek olarak verilebilir.

toplumsal hayatının mahrum olduğu özgürlüklerdi. Geçici hükümetin toplantı ve birlik kurma serbestisi getiren kararı *Kazak* gazetesinde yayınlanınca, özgürlüklerin alınmasına dair bir umut doğdu.³²⁴

Kazakların bir diğeri talebi, Kazak meselelerini yine Kazakların görüşmesi ve çözüme kavuşturmasıydı. Bir diğeri deyişle Kazakların, Rusya’da Kurucu Meclis’le birlikte başlayacağı umut edilen kendi kendini yönetme işinde etkin rol oynamasını istiyorlardı. Henüz özerklik düşüncesiyle hareket etmeden, genel olarak Rusya halkının, bu arada Kazakların, kendi kendini yönetmesini kast ediyorlardı.

Kazakların kendi kendini yönetmesi için *Kazak* gazetesi bir dizi siyasi uygulamaların hayata geçirilmesi fikrini ortaya attı. Bu iş için öncelikle Kazakların kendilerine gelip, olayların farkında olarak, Rusya’da ne olup bittiğini anlamalı ve Kazakların ne yapabileceklerini ortaya çıkarmalıydı. *Kazak* gazetesinde Kazakların durum değerlendirmesi yapılması için en kısa zamanda yerel kurultayların toplanması gerektiği yolunda çağrılar yapıldı.

6.3.1. — Kazak Komiteleri

Kazak siyasi örgütlenmesinin en önemli safhalarından birini teşkil eden kurultayların yanında, Kazak komitelerinin oluşturulması da siyasi bir teşebbüs olarak ortaya çıktı. Yerel örgütlenmeye büyük ehemmiyet veren *Kazak* gazetesi köylerden başlayarak eyaletlere kadar halkın seçtiği temsilcilerden oluşan komiteler oluşturulması için çalışmalara başladı.

Kazaklar için yeni bir fikir sayılabilecek kendi kendini yönetme işi *Kazak*’ta yayınlanan bir makalede şöyle tanımlanıyordu:

“Yurdun kendi kendini yönetmesi ne demek? Kendi kendini yönetmeyi nasıl anlamak gerekir? Bunu şöyle anlamak gerekir. Halk kendi arasından bazı adamları çıkarır. Onlar güvenilir, doğru adamlar olmalıdır. Böyle bir işi yapabilmek için birkaç adamın bir araya gelmesine komite adı verilir.”³²⁵

³²⁴ “Jäña Ükimettiñ Jıylıstar hem Soyuzdar Turalı Qavlısı”, *Qazaq*, sayı: 228 (1917).

³²⁵ “Rettenüv Kerek”, *Qazaq*, sayı: 223 (1917).

Kazak gazetesine göre devrim sonrasında oluşan karışık durumdan kurtulabilmek için halkın acilen toparlanması, kendine gelmesi gerekmektedir. Bu iş için de komiteler çok uygun bir yol olarak görülmüştür. Köylerden başlayarak, eyalet düzeyine kadar örgütlenmeyi sağlayacak olan komiteler sayesinde halkın belli bir düzene girmesi sağlanacak ve karmaşa ortamı sona erecekti. Ayrıca komiteler Kurucu Meclis’e vekil seçme işinde kullanılacaktı. Hem zaman hem de sosyal durum müsait olmadığı için Kurucu Meclis’e gönderilecek vekiller bütün halkın katılacağı bir seçimle değil, komiteler yoluyla belirlenecekti. Halk komite üyelerini seçecek, komiteler de kendi aralarında anlaşarak belirledikleri adayları Kurucu Meclis’e gönderecekti. Bu sebeple her yerel yönetim biriminde hızla komiteler oluşturulması gerekmektedir.

Komite oluşturulmasında acele edilmesinin bir diğer nedeni ise iç siyasette daha etkili olmak için verilen mücadeleydi. Komiteler yoluyla örgütlenme işini sadece Kazaklar yapmıyordu. Aslında komite Çarlık devrinde de bütün Rusya’da kullanılagelen bir kurumdur. Örneğin Kazaklar 1916 Haziran buyruğuyla cepheye gönderilen işçilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla “Azık-tülük” (yiyecek) komiteleri kurmuştu. Bunun yanında Rus göçmenleri ve Kozaklar da kendi aralarında birleşerek komiteler kuruyordu.

Kazak gazetesi diğer konularda olduğu gibi komite hususunda da kanun ve nizamlara uymaya özen gösteriyordu. Komite kurma çalışmaları için de daha önce kurulmuş olan Torğay Eyalet Komitesi’nin yurttaş komiteleri için çıkarmış olduğu nizamnamenin örnek alınabileceği belirtilmiştir. Bu nizamname Torğay eyaleti için çıkarılmış olsa da diğer komiteler için örnek teşkil etmekteydi. Bu nizamnamenin Kazakça çevirisi *Kazak* gazetesinde yayınlanmıştır.³²⁶ Bu sayede komite kurma çalışmaları belli bir düzene oturtulmaya çalışılmıştır.

Özet olarak, *Kazak* gazetesi:

³²⁶ “15nci Martda 1917nci Cılı 1332nci numerli İçki İş Ministriniñ Telegramı Boyunça Torğayskiy Vaqıtça Oblosnoy Kamitetdiñ Turğay Oblısında Vaqıtça Gracdanskiy Kamitetder Casav Tuvralı Çığarğan Erecesi”, *Qazaq*, sayı: 223 (1917).

“Komiteler kurulup yurt düzene girse, nice halka, memlekete faydalı işlerin hepsi kolayca hem de düzenli bir şekilde yapılır, bu yüzden komite kurmak çok önemlidir”³²⁷

şeklinde bir görüşe sahipti.

Komite oluşturmada izlenecek bir diğer yol, işin pratik yönüyle ilgiliydi. Buna göre, yurttaş komiteleri yerel idarelerde zaten mevcut olan çeşitli teşkilatlardan en güçlü olanının üzerine inşa edilebilirdi. Yiyecek komiteleri, sosyal yardım teşkilatları veya dernekler arasında en etkili olanı komiteye dönüştürülebilirdi. Böylece komite oluşturmada pratiklik ve hız sağlanmış olacaktı.³²⁸

Komite çalışmalarında dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri eski idarecilerin, yani Çarlık döneminin işe yaramaz, halkı düşünmeyen, zararlı memurların komite üyesi olmalarının önlenmesiydi. Bu sözü edilen kişilerin komitelere seçilmesi demek, “kurda koyun derisini giydirip ağıla girdirmek” anlamına gelmekteydi.³²⁹ Bu yüzden Kazaklar, halkının çıkarlarını düşünen ve komşu Slav göçmenlerle iş yapabilecek, yurdun derdiyle dertlenen kişileri komitelere seçmeliydi.³³⁰

Nisan ayı ortalarında çeşitli yerlerde komite üyeleri seçilmeye ve komiteler yavaş yavaş oluşturulmaya başlandı. Kurulan komiteler ülke idaresine katılma işine girişti. Çarlık döneminde mevcut olan yerel idarelerin yetkilerini ellerine alan komiteler, halk arasındaki düzeni sağlamaya çalıştı. Karkaralı ili Kazak komitesinin, *Kazak* gazetesinde yayınlanan bir bildirisinden komitelerin halk üzerindeki etkisini anlamak mümkündür. Bildiride halk birliğe, dayanışmaya ve geçici hükümete destek olmaya çağrılmaktadır. Ayrıca hırsızlık yapanların çok ağır bir şekilde cezalandırılacağı söylenmektedir.³³¹

Komitelerin faaliyetleri bildiri yayınlamak ve düzeni sağlamakla sınırlı kalmamıştır. Komitelerden bazıları toplanarak memleket sorunlarını görüşmüşlerdir.

³²⁷ “Rettenüv Kerek”, *Qazaq*, sayı: 223 (1917).

³²⁸ “Zemskiy Naçalnikterdi Qaldıruv hem Volosnoy Komitetter Saylav”, *Qazaq*, sayı: 225 (1917).

³²⁹ “Rettenüv Kerek”, *Qazaq*, sayı: 223 (1917).

³³⁰ Alixan Bökeyxanov, “Komitet Saylav”, *Qazaq*, sayı: 230 (1917).

³³¹ “Qarqaralı Qazaq Komitetiniñ Qarqaralı Eline Şaşqan Jarlığı”, *Qazaq*, sayı: 228 (1917).

Bu toplantılar arasında 20-28 Nisan 1917 tarihinde Orenburg’da düzenlenen kurultay dikkat çekicidir. Komitelerin gönderdiği vekillerin katıldığı bu kurultaya Kazak temsilcilerin yanı sıra Ruslar da katılır. Kazak ve Rus komitelerinin gönderdiği 300’e yakın temsilci toplantıda yer alır. Bu toplantı hakkında bir makale yazan Bökeyhanov, Kazakların daha komite seçimlerini tamamlayamadığını bu yüzden bir çok bölgenin komite kurulmadığı için toplantıya katılamadığını belirterek, Kazakların hala kendi arasında bir birlik sağlayamadığından şikayet eder. Ruslardan da toplantıya katılamayanlar olmuştur, ancak onlar komite yokluğundan değil başka nedenlerden ötürü gelmemişlerdir. Örneğin Kostanay’daki Rus göçmenleri “ekin ekmekteyiz, uzak yere gidemeyiz” diyerek toplantıya katılmamıştır.

Toplantı başkanlığına Sirius adlı bir Rus getirilir. Torğay eyalet komiseri Alihan Bökeyhanov ise onursal başkan seçilir. Toplantıda komiteler, toprak meselesi, eğitim ve hukuk konuları ele alınır.³³²

Bu toplantının iki önemli özelliği vardır. Birincisi bu toplantı ile artık komitelerin etkin hale geldiği gösterilmiş oluyordu. İkincisi ve belki de daha önemlisi Kazaklarla Rusların ortak bir toplantı yaparak Rusya ve Kazakistan meselelerini görüşmeleridir. *Kazak* gazetesi yazarlarının ağırlıklarını hissettirdikleri bu girişim, *Kazak* gazetesinin siyasette Rus etkenini göz ardı etmediğini, aksine Rusların da bir biçimde içinde yer alacağı bir çözüm peşinde olduklarını göstermekteydi.

6.3.2. — Kazak Kurultayları

Kazak gazetesinde devrimi haber veren yazılarla beraber Kazakların bu yeni durumda ne yapması gerektiği hakkında fikir bildiren yazılar da yayınlanmıştır. *Kazak* gazetesi, halkı olanı biteni anlamaya çağırırmaktaydı. Bu iş için de kurultay kurumunu harekete geçirmeyi önermekteydiler. Vakit geçirmeden Kazaklar yerel idare birimlerinde kurultaylar toplamalıydı. Kurultayların bir çok işlevi olacaktı. Öncelikle kurultaylar sayesinde Kazakistan’ın çeşitli bölgelerinde ne olup bittiği anlaşılmış olacak ve genel bir durum değerlendirmesi neticesinde yapılması gerekenler belirlenebilecekti.

³³² Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Torğay Oblısıñıñ Mujiq-Qazağıñıñ Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 229 (1917).

Kurultayların bir diğer işlevi Kurucu Meclis'e gönderilecek vekilleri belirlemek olacaktı. Bir diğer deyişle:

“Öncelikle meydana gelen değişimlerin maksat ve manasını anlamak için, ikinci olarak Kurucu Meclis'e uygun adamlar gönderme işini görüşmek üzere Kazakların kurultay yapmaları gerekmektedir.”³³³

Olaylar büyük bir hızla geliştiği için hızlı hareket etmek ve kurultayları çabucak oluşturmak gerekmekteydi. Bütün Kazakları kapsayan umumi bir Kazak kurultayı çok iyi bir fikir olmasına karşın zamanın darlığı ve ortamın henüz uygun olmaması nedeniyle bir umumi Kazak kurultayı yakın zamanda mümkün görünmemekteydi. Bunun yerine eyaletlerde yerel kurultaylar düzenlenebilirdi.

Aslında Kazakların toplanıp Kazak sorunlarını görüşmesi fikri çok yeni, ilk defa devrim sonrasında ortaya atılmış bir konu değildi. *Kazak* gazetesinin ilk kurulduğu yıl olan 1913'te, o zamanlar *Kazak* gazetesi ile rekabet halinde olan *Aykap* dergisi yazarlarından Cihanşa Seydalin kurultay fikrini ortaya koyar. Seydalin, Kazaklar bir araya gelip Kazak sorunlarını görüşseler Kazakların ilerlemesi için, sorunların çözümü için faydalı olacağı görüşündedir. Bu görüşünü de o zamanın diğer etkili yayın organı olan *Kazak* gazetesine bildirir.³³⁴

Kazak gazetesi yazarları, Seydalin'le aynı fikirde değildir. Kurultay fikrinin aslında çok güzel ve faydalı bir iş olduğunu ancak Kazakların o anda içinde bulundukları siyasi ve toplumsal durumun böyle bir iş için uygun olmadığını düşünmekteydi. *Kazak* gazetesinin iki önemli ismi, Baytursinov ve Bökeyhanov yazdıkları makalelerle Seydalin'e cevap verirler. Böylece *Kazak* gazetesi ve *Aykap* dergisi arasında bir polemik başlar. Tartışmaya *Aykap*'tan Rahimcan Marsekov da kurultayı destekleyenler arasında yer alarak katılır.

Baytursinov bu büyüklükte bir organizasyon için resmi makamlardan izin almak gerektiğini ancak böyle bir iznin alınmasının mümkün olmadığını iddia eder. Ayrıca kurultay toplamanın dönemin zaten hassas olan Rusya siyasi ortamında çok yanlış anlaşılabilceğini belirtir. Baytursinov,

³³³ Qazaq basqarması, “Siyez Casav”, *Qazaq*, sayı: 221 (1917).

³³⁴ Cihanşa Seydalin, *Aykap*'ın 1913 yılının 13, 14 ve 15. sayılarında konuyla ilgili bir dizi makale yayınlar.

“Kurultay (*bas qosw*) toplayalım derken, başımızı korumaya yer bulamayacak hale gelmeyelim”

diyerek durumun hassasiyetini dile getirir.³³⁵

Bökeyhanov ise konuya daha geniş bir çerçeveden bakarak kurultay kurumunun Kazak tarihindeki yerine değinir. Bökeyhanov, kurultayın hanlar zamanında da kullanıldığına dikkat çeker. Ayrıca Avrupa halklarının oluşturduğu meclisler ile Kazakların kurultayları arasında işleyiş bakımından bir benzerlik olduğunu ileri sürer.³³⁶ Genel olarak kurultayın yararlı bir kurum olduğunu düşünen Bökeyhanov, tıpkı Baytusinov gibi mevcut şartların kurultay için uygun olmadığı görüşündedir. Ona göre Cihanşa Seydalin, yararlı bir şey istemekte ancak boşuna çabalamaktadır. Çünkü bu iş için izin çıkması mümkün değildir. Bökeyhanov özetle şöyle der:

“Cihanşa Mirza kurultaya 900 kişi toplamayı düşünüyor. Toplantı yeri ise Orenburg. Bu olacak iş midir? Dokuz yüz Kazak, Kazak ülkesinin bir yerinde toplanabilir mi? ‘İşin en zor yanı izin almak, rica ederek, ürkütmeden, korkutmadan, iyilikle görüşmek’ demekte Cihanşa Mirza. Doğru, bu zamanda izin almak kolay değil.”³³⁷

Bökeyhanov makalesini şöyle bitirir:

“Olması mümkün görünen bir kurultaydan kaçmam, olmayacak kurultay için boşuna uğraşmam. Han evladında Kazak [halkının] hakkı vardır, Kazak [halkına] hizmet etmemelik yapmam.”³³⁸

Sonuçta Seydalin, Kostanay ilinde Ekim ayı başında düzenlenen Pokrov panayırına gidip, ileri gelen kişilerle göçebe düzeninin mi, yoksa yerleşik düzenin mi daha iyi olduğunu görüşmek amacıyla bir toplantı düzenlemek ister. Ancak bu

³³⁵ [Axmet Baytursinov], “Bas Qosw Twrasında”, *Qazaq*, sayı: 18 (1913).

³³⁶ Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Bas Qosw Twrasında”, *Qazaq*, sayı: 21 (1913).

³³⁷ Alixan Bökeyxan, “Aşıq Xat Cihanşa Elmuhammedulı Seydalinge”, *Qazaq*, sayı: 24 (1913).

³³⁸ a.g.m. Bökeyhanov, burada kendisinin Bökey Han’ın soyundan gelmesine bir gönderme yapmaktadır.

küçük çaplı kurultay için Torğay valiliğinden izin istese de izin verilmez.³³⁹ Böylece kurultay projesi de rafa kaldırılır.

1917’de devrimden sonra oluşan serbest ortamda, bu sefer *Kazak* gazetesi kurultay fikrini canlandırır. Dulatov, kurultay toplama işinin tekrar gündeme gelmesini şöyle değerlendirir:

“Dünkü yok olup giden zalim hükümet zamanında diller tutulmuş, el-ayak bağlı idi. O zor kara günlerde ‘toplanalım, kurultay düzenleyelim’ diyerek henüz doğum sancıları başlamamış kadına doğum yaptırmak isteyenler de vardı. Ancak o zamanlar koyun kadar saf, tavşandan daha korkak idik. Bu yüzden o zamandaki kurultay faydasız, kısır söz idi. Artık işte bağımsızlık şafağı doğdu. Ne istesek yapabilecek duruma geldik. Toplanacaksan eğer, toplan şimdi, aç kurultayını, seni durduracak hiç kimse yok.”³⁴⁰

Böylelikle Kazakistan eyaletlerinde Kazak kurultayları toplanmaya başladı. Devrimden sonra, 1917 baharında Kazak meselelerini görüşmek için toplanan yerel kurultaylar şunlardır:

1. Torğay eyaleti Kazak kurultayı (Orenburg, 1-2 Nisan 1917)
2. Jetisu eyaleti Kazak kurultayı (Almatı, 12 Nisan 1917)
3. Oral eyaleti Kazak kurultayı (Oral, 19-22 Nisan 1917)
4. Akmola eyaleti Kazak kurultayı (Omsk, 25 Nisan-7 Mayıs 1917)
5. Semey eyaleti Kazak kurultayı (Semey, 27 Nisan-7 Mayıs 1917)

Yerel kurultaylar arasında en önemlisi Kazak siyasetinin merkezi konumundaki Orenburg şehrinde yapılan toplantıydı. Bu önem birkaç nedenden ileri geliyordu.

Öncelikle, Orenburg kurultayı 1917 devrimi sonrası toplanan ilk kurultaydı. Bir ilk olmasının yanı sıra, görüşülecek meselelerin önemine binaen Orenburg kurultayı büyük rağbet görmüştür. Torğay eyaleti Kazaklarının kurultayı olduğu

³³⁹ “Bas Qoswğa Ruxsat Berilmedi”, *Qazaq*, sayı: 35 (1913).

³⁴⁰ Madiyar [Miryaqub Dulatov], “Qazaq Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 226 (1917).

söylense de toplantıya Akmola, Semey, Sırderya gibi Kazak eyaletlerinin yanı sıra Kazan ve Ufa gibi Tatar ve Başkurt şehirlerinden de katılanlar oldu.

Ayrıca dönemin ileri gelenleri bu toplantıya önem vermişler ve katılmışlardır. Toplantıyı organize eden *Kazak* gazetesi kadrosunun yanı sıra katılımcılar arasında I. Duma vekili Alpısbay Kalmenov, doktor Ğaysı Kaşkımbaev, Kerim Calenov, doktor Ömür Esenkulov, I. ve II. Duma vekili Ahmet Birimcanov, Cihanşa Seydalin, Mustafa Çokayev, Mağcan Cumabayev sayılabilir. Ayrıca Kazan Müslümanlarını temsilen Necib Halfin, Ufa Müslümanlarını temsilen Abdurrahman Fahreddinov toplantıya katıldı.

Toplantı 1 Nisan günü başladı. Kurultayda öncelikle, görüşülecek konuların listesi, yani kurultay programı belirlendi. Buna göre toplantıda görüşülecek konular şunlardı:

1. Yeni düzen hakkında

a) Yeni düzeni destekleme

b) Komiteler oluşturma

c) Komitelerin nasıl oluşturulacağını belirleyen düzenleme taslakları çıkarıp sandık başlarına adam gönderme.

2. Kurultaylar

a) Umumi Kazak kurultayı

b) Bütün Rusya Müslümanları kurultayına temsilci gönderme.

3. Kurucu Meclis'e Torğay eyaletinden vekil gönderme.

4. Din ve eğitim meseleleri.

5. Yer meselesi.

6. Hukuk

7. Zemstvo.

8. Basın-yayın.

9. Posta işini yoluna koyma.

10. Mali meseleler.

11. Zararlı kurumların ilgası ve Çarlık zamanı memurlarının görevden uzaklaştırılması.

12. Savaş ve cephede çalışanlar.

13. Bölücülük hakkındaki meseleler.³⁴¹

Toplantıya yaklaşık 300 kişi katıldı. Katılımcılar Kazak halkının seçkinlerinden oluşuyordu. Aksakallar (ileri gelen, nüfuz sahibi kişiler), mollalar, muallimler ve öğretmenler³⁴², hakimler, avukatlar, doktorlar ve diğer eğitilmiş, halk arasında söz sahibi, seçkin (elit) sınıftan Kazaklar toplantıya katılmıştır.

Birinci gün kurultaya gelenlerin kaydedilmesi ve kurultay programının oluşturulması işleriyle uğraşıldı. İkinci gün ise Ahmet Baytursinov kurultay başkanlığına seçildi. Başkanlık seçiminde ilk önce bazı itirazlar olsa da yapılan ikinci tur oylamada oy birliğiyle Baytursinov başkan oldu. Daha sonra Tanaşev ve Kalmanov başkan yardımcısı seçildiler. Ayrıca Almasov, Kadirbayev ve Bekmuhamedov sekreterliğe getirildi.

Kurultay idaresi seçimi bittikten sonra kurultayı kutlamak için gelen Torğay valisini halk istemeyerek kurultaydan ihraç etti. Daha sonra kurultay başkanı Baytursinov halkın kavuştuğu hürriyeti kutlayan bir konuşma yaptı. Başkandan sonra *Vakit* gazetesini çıkaranlardan olan Kanış Kerimov, Tatarlar adına bütün Kazak halkını kutladı. Kutlama konuşmalarından sonra Miryakup Dulatov devrimin nasıl

³⁴¹ İman Elimbekov, “Qazaq Xalqının Tunğış Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 225 (1917).

³⁴² O devirde Kazakça eğitim veren öğretmenlere *muğalim*, Rusça eğitim verenlere ise Rusça adıyla *uçitel*’ deniyordu. Burada muğalim=muallim ve uçitel’=öğretmen sözcükleriyle karşılanmıştır.

gerçekleştiğini, meydana gelen olayları kronolojik bir biçimde anlatan bir konuşma yaptı.³⁴³

Valinin ihracından sonra iki kişi daha istenmeyen adam ilan edildi. Bunlar Çarlık devrinde memurluk yapmış, Kazaklar aleyhine çalıştığı iddia edilen Abdurahman Maşiev ve valilik tercümanı Muhamediyar Tunganşin idi. Maşiev zaten kurultaya katılmamıştı. Bu yüzden sadece Tunganşin kurultaydan ihrac edildi.

Bu meselelerin hallinden sonra asıl kurultay işlerine geçildi. Bütün konuları herkesin birden aynı anda görüşmesi zor olacağından konular beş grupta toplandı ve bu konuları görüşmek üzere beş ayrı komisyon oluşturuldu.³⁴⁴

Komisyonlarda görüşülen konular ve alınan kararların Rusça ve Kazakça olmak üzere iki ayrı kitapçık olarak basılmasına karar verildi. Ancak sadece Rusçası basılabildi.

Kurultaydaki öncelikli konu komitelerin oluşturulmasıydı. Yerel idare birimlerine göre düzenlenen komiteler köylerden başlayarak sırasıyla ilçe, il ve eyalet düzeyinde oluşturulacaktı. En küçük komite birimi olan köy komiteleri her köyün yirmi bir yaşını doldurmuş erkek veya kadınlarından her on kişiden bir temsilci seçilmesiyle oluşturulacaktı. Her köy komitesi yönetim kurulu seçecekti. Bu kurul bir başkan, yardımcısı, sekreter, sekreter yardımcısı ve maliyeye bakan iki azadan oluşacaktı. Eski köy idarecilerinin (*awılnoy*) bütün görev ve yetkilerini köy komiteleri devralıyordu. Hatta gerekli yerlerde kolluk görevi de köy komitelerine verilecekti.

İlçe, il ve eyalet komiteleri de benzer bir biçimde teşkil ediliyordu. Köy düzeyinden daha üstte yer alan bu komitelerde dikkati çeken bir husus siyasi gücü mümkün olduğunca bir merkezde toplama çabasıdır. Kazak toplumsal hayatında etkili olan diğer bazı komitelerden temsilcileri içine alma yoluyla siyasi katılımı yayma yoluna gidilmiştir. Örneğin kredi veren kuruluşlar, dernekler, Asker ve İşçi Şurası ve Şehir Yurttaş Komiteleri gibi organizasyonlardan belli sayıda temsilcilerin komitelere alınması kararlaştırılır.

³⁴³ *Kazak* gazetesinin 221. sayısında Dulatov'un bu konuşmasıyla aynı konuyu işleyen "Zor Özgeris" başlıklı yazarı verilmemiş bir makale yayınlanmıştır.

³⁴⁴ İman Elimbekov, "Qazaq Xalqının Tunğış Siyezi".

Komite oluşturulmasıyla ilgili dikkat çekici bir diğerk konu ise seçimlerde kadın-erkek ayrımının yapılmamasıdır. Kadınların da siyasete katılma hakkının olduğunu savunan Kazak aydınları yerel siyasi yapının temelini teşkil edecek olan komite seçimlerine kadınların da katılmasını sağlayarak bu konudaki samimiyetlerini göstermişlerdir.

Böylelikle üzerinde pek çok tartışmanın yapıldığı, komitelerin nasıl oluşturulacağı, kimlerin nasıl komitelerde yer alacağı gibi sorular açıklık kazanmış oluyordu.

Kurultayda görüşülen bir diğerk konu toplanması düşünölen umumi Kazak kurultayı idi. Bütün Kazakları bir araya getirip sorunlarını görüşmek için umumi Kazak kurultayı toplanmasına karar verildi. Bu kurultayı düzenleme işi, yani görüşölecek konuları belirleme, yer ve zamanı tespit etme ve kurultayı halka duyurma işlerini yürötmek üzere bir kurul oluşturuldu. Bu kurulun üyeleri tahmin edilebileceğı üzere; Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov, Miryakup Dulatov, Seyitgazi Kadirbayev, Ömer Esengulov, İmam Alimbekov, Esen Turmuhammedov ve Kerey Turımov idi.

Umumi Kazak kurultayının yanı sıra Moskova'da Mayıs ayında toplanacak olan Bütün Rusya Müslömanları Kurultayı'na Torğay eyaletinden gönderilecek temsilciler de belirlendi. Bunlar; Oraz Tatigululu, Seyitgazi Kadirbayev, Akkağaz Doscankızı ve Seyitgazi Askakulu idi.

Bütün Rusya'yı ilgilendiren bir konu olan yeni yönetim sistemi ve Kurucu Meclis ile ilgili kararlar da alındı. Buna göre Rusya'nın yeni idare sistemi demokratik parlamenter adem-i merkeziyetçi (*detsentralistiçeskaya*) cumhuriyet olmalıydı. Her halk kendi nüfusu oranında Kurucu Meclis'te temsil edilmeliydi. Ayrıca Kurucu Meclis seçimlerine kadınlar da katılmalıydı.

Din meselesi ise alınan en önemli karar din işlerinin devlet işlerinden ayrılmasıdır. Müftölökle ilgili ise Torğay eyaleti Kazaklarının geçici bir süre Orenburg müftölöğüne bağlanması kararı alındı.

Eğitim konusunda ilkokul meselesi ele alındı. Kurultay mecburi eğitimi çok önemli gördöğü için ilkokulların çoğaltılması kararı alındı. Her yüz eve en az bir

mektepe olması kararlaştırıldı. Eğitimin ana dilinde ve karma (kız-erkek bir arada) olması gerektiği bildirildi.

Kazakların en önemli sorunlarından biri olan toprak meselesi hakkında da üç önemli karar alındı. Birincisi artık hükümet için Kazaklardan toprak alındığında öncelikle Kazaklara yetecek kadar toprak ayrılmalı daha sonra geri kalan araziden istenildiği kadar toprak alınmalı. Bu kararla hükümetin toprak sisteminde önceliği Kazaklara vermesi öngörülüyordu. Bir diğer deyişle önce Kazak çıkarları tatmin edilecek daha sonra istenilen işler yapılacaktı. İkinci olarak Kurucu Meclis açılıp toprak meselesi çözüme kavuşturulana kadar mujiklerin yerleşmediği ve beğenmeyip bıraktığı yerler eski sahiplerine (Kazaklara) verilmeliydi. Ayrıca Kazak topraklarına yerleştirilmek üzere artık yeni mujik kaydı yapılmamalıydı. Son olarak Bozkır eyaletlerinde ve Türkistan'da toprak alımının durdurulması kararı alındı.

Yeni düzenlemeler yapılana deyin hukuk sisteminde köklü bir değişiklik yapılmayacaktı. Eski geleneksel hakimler görevlerine devam edeceklerdi. Bunun yanında Torğay eyaletine *zemstvo* sistemi getirilmesi talep edildi.

Kurultayda ayrıca basın konusuna da değinildi. Kazakistan'da o devirde basın denince akla gelen ilk ve tek yayın *Kazak* gazetesiydi. Bu yüzden basın yayın başlığı altında *Kazak* gazetesinin desteklenmesi konusu görüşüldü. Ayrıca gazete, kitap ve mektupların çabuk alınması için ilçe ve köy komiteleri her Cuma posta işiyle meşgul olmakla görevlendirildi. Yani haberleşmenin daha hızlı hale getirilmesine çalışıldı.

Bağımsızlığı güçlendirmek ve desteklemek için (Dünya savaşındaki) düşmanları yenme işine Kazak halkı elinden gelen yardımı esirgemeyecekti.

Kurultayda ülke genelini ilgilendiren konuların yanında yerel bazı meseleler de görüşüldü. Örneğin, eski hükümet zamanında halktan usulsüz toplanan paraların akıbeti meselesi hakkında ilgili makamlardan bilgi sorulması kararlaştırıldı. Ayrıca bağımsızlık yolunda mücadele eden kişilerin ailelerine yardım amacıyla *Kazak* gazetesi yoluyla yardım toplanmasına karar verildi.

Eski düzeni temsil eden ve halka hiçbir faydası olmadığı iddia edilen bazı kurumlar (örneğin *krestiyanskiy naçalnikler*) ilga edilmeliydi. Bunun yanında Torğay

eyaletinde halka zararı dokunmuş olan bazı hükümet tercümanları görevden alınıp mahkemeye verilmeliydi.

Son olarak Torğay eyaletinde 25 Haziran 1916 buyruğundan sonra meydana gelen kanlı olayları araştırmak üzere bir komisyon oluşturulmasına karar verildi.

Yukarıda açıklanan meseleler görüşüldükten sonra yeni hükümete bir kutlama mesajı gönderildi ve kurultay sona erdi.³⁴⁵

Orenburg kurultayından sonra Almatı şehrinde Jetisu Kazaklarının kurultayı toplandı. Her ilçeden iki temsilcinin katıldığı Almatı kurultayı 12 Nisan'da başladı. Başkanlığa İbrahim Jaynakov seçildi. Sadece bir gün süren kurultayda alınan kararlar daha çok yerel sorunları konu alıyordu. En başta Almatı'da eyalet komitesi açılması kararı alındı. Bunun yanında her ilçede komiteler açılması ve bu komitelerin “din ve millet ihtiyaçları için” para toplaması kararlaştırıldı. Paraların toplanma ve idare merkezi eyalet komitesi olacaktı.

Kurultayda toplanan yardım paralarının bir kısmıyla *Kazak* gazetesi ve onu çıkaran Azamat şirketinin desteklenmesi kararı alındı. *Kazak* gazetesinin satışlarının artırılması için çalışılması gerektiği dile getirildi. Eğer *Kazak* daha çok satarsa haftada iki kez çıkabilirdi. Bu da Kazak halkının yararına olan bir iş olarak değerlendiriliyordu.

1916 olayları sırasında Çin topraklarına göç etmek zorunda kalan Kırgızların çok zor durumda olduğu bu Kırgızlara yardım etmenin gerekliliği üzerinde duruldu.

Son olarak Jetisu'da 40 bin som³⁴⁶ toplanarak bir gazete çıkarılması konusu görüşüldü. Bu konu ortaya atılınca halk hep bir ağızdan “halktan para kolay toplanır, yazar nerede?” diyerek itiraz ettiler. Bunun üzerine kurultay başkanı İbrahim Caynakov:

“Bizim Kazak halkının Ahmet Baytursinov adında bir üstadı var. O kişiyi buraya getiririz. Gazetemizi kurar hem de bize yazar bulur”

³⁴⁵ Madiyar [Miryaqub Dulatov], “Qazaq Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 226 (1917).

³⁴⁶ Som: Rus para birimi Ruble'nin Kazakçası.

diyerek halkı yatıştırdı.

Jetisu halkı kurultayda alınan kararları sanki kanunmuşçasına kabul edip dualarla kurultayı bitirdi.³⁴⁷

Oral eyaleti Kazaklarının kurultayı ise 19-22 Nisan 1917 tarihinde Oral şehrinde yapıldı. Bu kurultayın düzenlenmesinde Geçici Komite başkanı Ubeydullah Alibekov'un büyük emeği geçti. Alibekov kurultay açılır açılmaz başkanlık divanının seçilmesi gerektiğini belirtir. Başkanlığa oy birliğiyle Cihanşah Dosmuhammedov seçilir. Alpısbay Kalmenov ve Ubeydullah Alibekov başkan yardımcısı seçilirler.³⁴⁸

Kurultayda görüşülen konular Orenburg kurultayındaki meselelerden pek farklı değildi. Kazak ülkesinin ortak sorunları olan bu konular o devirde bütün Kazak kamuoyunun gündemini teşkil ediyordu. Bu nedenle bütün Kazak kurultaylarında görüşülen konuların aşağı yukarı aynı olması tabii bir durumdu.

Kurultayın birinci gününde kutlama konuşmaları yapıldı. İkinci gününde ise toprak meselesi üzerinde duruldu. Bu konuda değişik bir görüş ortaya atıldı. Toprak onu işleyenin olmalıydı. Yani toprağa sahip olmak ve onu elde tutmak için toprağı kullanmak, ondan faydalanmak gerekiyordu. Toprak konusundaki diğer kararlar Orenburg kurultayındakilerle aynıydı.

Din meselesinde de Orenburg kurultayında alınan kararlar tekrar edildi. Oral eyaletinin din işleri bakımından Orenburg müftülüğüne bağlanması uygun görüldü.

Oral kurultayının üçüncü gününde Halil Dosmuhammedov ve Cihanşah Dosmuhammedov, Kazak idari sistemini yeniden kurulması konusunda kapsamlı bir konuşma yaptılar. Ayrıca yine aynı kişilerin hazırladığı Oral Eyaletinin Bozkır Bölümünü İdaresi için Geçici Düzenleme başlığıyla sunulan bir konuşma dinlendi.

Üçüncü gün Moskova'da yapılacak olan Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'na temsilci gönderme işi görüşüldü. Sonuçta Moskova'ya Cihanşah

³⁴⁷ Alimbek Molla Cumatayev, "Almatıda Bolğan Jetisu Qazaqdarınıñ Siyezi Casağan Qaulısı", *Qazaq*, sayı: 229 (1917).

³⁴⁸ Hayırşah Ahmedcanov, "Oral Oblısınıñ Siyezi", *Qazaq*, sayı: 230 (1917).

Dosmuhammedov, Halil Dosmohammedov, Ubeydullah Alibekov, muallim Subhanov ve altı mollayı temsilci olarak gönderme yolunda bir karar alındı.³⁴⁹

Dördüncü ve son gün daha yerel konular, Oral eyaletindeki eğitim, kültür ve ekonomik durum meseleleri görüşüldü. Bunların yanında Orenburg kurultayında alınan umumi Kazak kurultayı toplama kararı desteklendi.³⁵⁰

Oral kurultayının göze çarpan bir diğer özelliği Halil Dosmuhammedov'un fark edilir derecedeki ağırlığıydı. Pek çok görevin yanı sıra yirmi kişiden oluşan eyalet Kazak komitesine seçilen kişiler arasında yine Halil Dosmuhammedov yer alıyordu.³⁵¹

Eyaletlerde yapılan Kazak kurultaylarının dördüncüsü olan Akmola Kazaklarının kurultayı Omsk şehrinde yapıldı. 23 Nisan'da açıldı denilse de gelenlerin tamamlanması ve kurultayın başlaması 25 Nisan'ı buldu. Başkanlığa Aydarhan Turlıbayev seçildi. Yardımcıları ise Ereceb İtbayev ve Miryakup Dulatov oldu.³⁵² Kurultayda ayrıca Mağcan Cumabayev ve Bayseyit Adilov gibi genç aydınlar da yer aldı.

Kurultayda görüşülen konular diğer kurultaylarda görüşülenlerden pek farklı değildi. Komiteler açma, toprak meselesi, hukuk, halk için zararlı eski Çarlık kuruluşları, zemstvo ve diğer konular görüşüldü.

Omsk kurultayının diğer kurultaylardan ayrılan tarafı bu kurultayda mollaların etkin olmasıydı. Diğer kurultaylarda olmayan “kız ve erkek öğrenciler ayrı öğrenim görsünler, kalınmal (başlık parası) ve nikah işleri şeriat hükümleri doğrultusunda görülsün ve bu işlerde müftü yetkili olsun” gibi bir takım din ağırlıklı kararlar alındı.

³⁴⁹ Halil Dosmuhammedov Moskova'da yapılan Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı başkanlık kurulu üyesi olarak da görev yapmıştır. Bkz. İhsan Ilgar (haz.), *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), s. 47.

³⁵⁰ Keñes Nurpeyisov, “ Sayası Közqaras, Xalıq Azattığı Üşin Küres, Alaşorda Ükimeti”, K. Nurpeyisov ve diğerleri, *Xalel Dosmuxamedulı jene Onın Ömirimen Şıǵarmaşıltığı* (Almatı: Sanat, 1996), s. 65-67.

³⁵¹ N. Martinenko (der.), *Alaş Orda Sbornik Dokumentov* (Alma-Ata: Aykap, 1992), s. 38. Bu kitabın ilk baskısı Kızılorda şehrinde 1929 yılında yapılmıştır.

³⁵² Birmuhammed Aybasov, “Aqmola Oblısının Qazaq Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 230 (1917).

Bu durumu Miryakup Dulatov şu şekilde açıklamıştır:

“Akmola kurultayının delegeleri değişik kişilerden oluşuyordu ve karışıktı. Vekillerin büyük çoğunluğu muhafazakar sınıftan (mollalar, zenginler, nüfuz sahibi ileri gelen kişiler ve eski Çarlık memurları), azınlığı ise devrimci gençler ve muallimler oluşturuyordu. Pek çok meselede bu iki grup arasında ateşli tartışmalar geçti. Mollalarla zenginler bir olup benim kurultaydan ihracımı talep etti.”³⁵³

Bu olay aslında Kazaklar arasında küçük ve sınırlı çapta da olsa bir siyasi güç mücadelesinin yaşandığını göstermektedir. Batı tarzı bir değişim isteyen Kazak gazetesi çevresi aydınları ile eski sistemden memnun olan ve devamını isteyen muhafazakar, statüko taraftarı sınıflar arasında üstü kapalı da olsa bir mücadele yaşanmaktaydı. Bu mücadele hemen hemen aynı dönemde Tatarlar arasında yaşanan Ceditçi-Kadimci mücadelesi kadar ileri seviyede değildi. Bunun nedeni belki de zaman yetmezliğiydi. Yani Batı taraftarı Kazak aydınları nispeten geç ortaya çıkmıştı ve mevcut hakim gruplarla ilişkilerini derinleştiremeden her iki grup da Sovyet hakimiyeti altında kaybolmuştu.

Devrim sonrası düzenlenen yerel Kazak kurultaylarının sonuncusu Semey eyaleti Kazaklarının kurultayıdır. Semey şehrinde 27 Nisan-7 Mayıs tarihleri arasında yapılan bu kurultay diğer kurultaylarla benzer konuları görüşmüştür.

Semey kurulayını düzenleyenler arasında Yakub Akbayev, Rahimcan Marsekov, Şahkerim Kudayberdiev, Ahmetcan Kozıbağarov, Alimcan Ermekov, Nazife Kulcanova, Satılğan Sabatayev, Biahmet Sersenov, Halil Abbasov, Cüsipbek Aymavıtov ve Manan Turğanbayev sayılabilir.

Kurultay başkanlığını Yakub Akbayev yapmıştır. Bu kurultayda da Kurucu Meclis'in önemine değinilmiş, sorunların en köklü ve kolay biçimde Kurucu Meclis'te çözülebileceği dile getirilmiştir. Kadın haklarının korunması, komiteler kurulması, eğitim, toprak ve din meseleleri gibi diğer kurultaylarda görüşülen konular Semey kurultayının da ana gündem maddeleri olmuştur.

³⁵³ Mambet Qoygeldiev, *Alaş Qozğalı*, s. 228.

Semey kurultayının ayırıcı özelliği ilk defa olarak bu kurultayda özerklik konusunun görüşülmüş olmasıdır. Özerklik ve Yerel Yönetim (*Aftonomiya cane Cergilikti Baskaru*) başlığı altında görüşülen konu çerçevesinde “birinci Rusya Kurultayı toplantısında Rusya’da yaşayan bütün halkların özgürlüğü, eşitliği ve kardeşliği tasdik edilip, onların kendi kendilerini milli, toplumsal, kültürel, ekonomik, tarihi-coğrafi özelliklerine göre idare edebilmelerine izin verilmelidir” şeklinde ifadeler yer almıştır.³⁵⁴

6.4. — Alaş Partisi

Yerel Kazak kurultaylarının ardından bütün Kazakların temsil edildiği, Kazakların sorunlarının görüşüleceği bir Umumi Kazak Kurultayı toplanması meselesi Kazak siyasetinin en önemli gündem maddesi olmuştu. Kazak aydınları vakit geçirmeden bu kurultayı toplamak istiyorlardı. Çünkü büyük umutlar besledikleri Kurucu Meclis seçimleri yaklaşmaktaydı ve bu meclise gönderilecek Kazak vekilleri ancak umumi Kazak kurultayı neticesinde belirlenebilecekti. Dünya Savaşı, devrim sonrası oluşan karmaşa ortamı ve Kazak ülkesindeki toplumsal-siyasal belirsizlik vekillerin belirlenmesi için bir genel seçim yapılmasını imkansız kılıyordu. Bütün halkın katıldığı bir genel seçim yerine vekiller halkın temsilcilerinin katıldığı bir kurultayda belirlenebilirdi. Bir diğer deyişle Umumi Kazak Kurultayı’nın işlevleri, Kazak halkının sorunlarını görüşmek ve Kurucu Meclis’e gönderilecek vekilleri belirlemektir.

Kurucu Meclis’te temsil işi için bir de siyasi parti gerekliydi. Rusya’da mevcut siyasi partilerin hiçbiri Kazak çıkarlarını koruyabilecek nitelikte değildi. Çünkü hiçbir parti Kazak sorunlarını tam olarak bilmiyor, Kazakları tanımıyor bu yüzden de Kazakları memnun edecek çözümler üretmiyordu. Kazak aydınlarının en yakın olduğu parti Anayasal Demokrasi Partisi (*Kadet*)³⁵⁵ idi.

³⁵⁴ Mambet Qoygeldiev, *Alaş Qozğalı*, s. 229.

³⁵⁵ KaDet: *Konstitutsionalnyy Demokrati* kelimelerinin baş harfleri olan K ve D harflerinin Rusça okunuşu. Rusya’da 20. yüzyıl başındaki siyasi partiler ve Kadet partisi hakkında daha geniş bilgi için bkz.; İ. V. Vladilasevlef, *Rusyadaki Siyasi Fırkalar ve Onların Proğrammaları*, çev. Midhat Rifatof (Kırım-Akmesicid: Kırım Ocağı Matbaası, 1917).

Alihan Bökeyhanov, 1905 yılında kurulan bu partiye aynı yıl üye olmuştur. Hatta Bökeyhanov, Kadet partisini örnek alarak bir Kazak partisi kurma girişiminde bulunmuştur.³⁵⁶ Oral şehrinde 1905 yılında Bökeyhanov, Cihanşah Seydalin, Jetisu eyaletinden B. Sırtanov, Muhammedcan Tınışbayev ve o dönemde St. Petersburg Askeri Tıp Akademisi'nde öğrenci olan Halil Dosmuhammedov bir araya gelerek parti kurma işini görüştü.³⁵⁷ Kazak tarihinde “beş eyalet temsilcilerinin kurultayı” adıyla bilinen bu girişim bir Kazak siyasi partisi kurmak için atılan ilk adımdı. Fakat bu hareket akim kaldı ve uzun bir müddet bu konuda yeni bir girişimde bulunulmadı.

Yaklaşık on iki yıl sonra, Rusya'daki siyasi ortam tamamen değişip siyasi faaliyetler için gayet uygun hale gelince bir Kazak siyasi partisi kurma fikri yeniden ortaya atıldı. *Kazak* gazetesinin gündeme getirdiği bu fikir Umumi Kazak Kurultayı'nda görüşülecek meseleler arasında geçiyordu.

Umumi Kazak Kurultayı'ndan önce Kazaklar, Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'na katılır.³⁵⁸ Bu kurultaya Kazaklardan beş temsilci gider ve kurultay çalışmalarına aktif olarak katılırlar. Fakat Kazak aydınları Rusya Müslümanları Kurultayı konusunda ikiye ayrılırlar. *Kazak* gazetesi kurultayda konuşulanların bir kısmını Kazak çıkarlarına uygun bulmaz. *Kazak* gazetesinde yayınlanan bir makalede, Moskova'daki kurultayda federasyondan yana olanların:

“Kazak, Sart [Özbek/Türkistan] ve Kafkas ülkesine federasyon vermemek gerek, çünkü onlar ayrılırsa İdil boyundaki halklar Rusya hakimiyetinde kalır. Ayrıca onların ayrılmasının bize faydası yok. Eğer bu ülkeler ayrılmazsa toprağı olmayan Tatarlar, Kazak ve Türkistan topraklarına gidip arazi sahibi olabilirler”

şeklinde konuştukları, bu yüzden Tatarların Kazak çıkarlarını gözetmediği iddia edilmiştir.³⁵⁹

³⁵⁶ Bökeyhanov'un bu girişimi kimi araştırmacılar tarafından Kadet partisinin Kazak şubesini açma çalışması olarak yorumlanmıştır. Ancak araştırmacıların büyük kısmı (Nurpeyisov ve Qoygeldiev gibi), Bökeyhanov'un bu girişiminin aslında bir milli Kazak partisi kurma hareketi olduğu görüşündedir.

³⁵⁷ Keñes Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda*, s. 44-45.

³⁵⁸ Bu kurultay ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.; İhsan Ilgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990); Shafiga Daulet, “The First All Muslim Congress of Russia Moscow, 1-11 May 1917”, *Central Asian Survey*, cilt: VIII, No: 1 (1989), s. 21-47.

³⁵⁹ Cumaali Tileulin, “Calpı Müslüman Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 232 (1917).

Bunun yanı sıra *Kazak* gazetesi yazarları, Moskova Kurultay'ı sonucunda Rusya Müslümanlarının işlerini idare etmek oluşturulan Şura-i İslam adlı kurultaydan da memnun değildir. Şura-i İslam'ı oluşturan üyelerin halkların nüfusları oranında belirlenmesi gerektiğini, fakat mevcut durumun hiç de öyle olmadığını iddia ederler.³⁶⁰ Aslında Kazakların rahatsızlığının tek nedeni Şura-i İslam'daki Kazak temsilcilerin azlığı değil, aynı zamanda Tatar hakimiyetinin fazlalığıydı. Kazak yazarları ayrıca Şura-i İslam üyelerinin Kurultay'a katılan temsilciler arasından seçilmesine de karşı çıkarlar.

“Halk vekillerini gönderirken Şura-i İslam'a diye değil, kurultay için göndermedi mi? Kurultaya gönderilen kişilerle Şura-i İslam'a gönderilenlerin değişik kişiler olması mümkündür”

diyerek Şura-i İslam'daki Kazak temsilcilerine de itiraz ederler. Sonuçta:

“Şura-i İslam'a seçilen Kazak temsilcilerini halkın seçtiği temsilciler olarak kabul etmeyiz, ayrıca onların Kazaklar adına diye yaptıkları işleri ve söyledikleri sözleri halkın işleri ve sözleri olarak kabul etmeyiz”

sözleriyle açık bir muhalefet ortaya koyarlar.³⁶¹

Aslında bu muhalefet tamamıyla Şura-i İslam'a karşı değildi. Rusya Müslümanları Kurultayı'na katılan Kazak temsilcileri kendi aralarında *Kazak* gazetesi çevresinden ayrı bir grup oluşturmaya çalışıyordu. Böyle bir grubun varlığı ve yeni bir siyasal grup oluşturma niyetleri *Kazak* gazetesinde yayınlanan Umumi Kazak Kurultayı'yla ilgili bir yazıdan anlaşılmaktadır. Umumi Müslüman Kurultayı Kazak vekilleri Kölbay Toğısov, Akkağaz Doscankızı, Abdullah Alibekov, A. Temirov, A. Davılbayev, Ö. Karaşev, Kulmuhammed Orazayev, Baygazi Temirhanov, Şefkat Bekmuhammedov, Sıbıhanov, Ahmedhanov, H. Tercümanov, Oraz Tetipov, Hüseyin Nurmuhammedov, Velihan Tanaşev, Miryakup Alibov³⁶² ve kurul başkanı Doktor

³⁶⁰ Şura-i İslam'ı oluşturan 30 üyenin 10'u Tatar, 7'si Türkistanlı, 5'i Kazakistan'dan, 2'si Kırım'dan diğerleri Kafkasya ve Litvanya'dandı.

³⁶¹ Axmed Baytursınu, Alihan Bökeyxanov, Canuzaq Canibekov, Miryagub Dulatov, Seyitazim Qadירbayev, Eldes Ömerov, İmam Alimbekov, Nisanali Begimetov, “Şura-i İslam”, *Qazaq*, sayı: 233 (1917).

³⁶² Makalede yer alan bir notta Alibov, “birinci maddede belirtilen kurultayın Taşkent'te olması görüşü dışındakileri kabul ediyorum” şeklinde bir çekince getirir.

Dosmuhammedov imzasıyla yayınlanan yazıda umumi Kazak kurultayının 1-10 Ağustos 1917 tarihleri arasında Taşkent şehrinde yapılması teklif ediliyordu. Ayrıca Orenburg kurultayında Kazak kurultayını düzenlemek için kurulmuş olan komisyonun görevine devam etmesi, fakat bu komisyon dahiline her bir Kazak eyaletinden birer temsilcinin katılması isteniyordu.³⁶³

Birkaç ay sonra *Üş Jüz* adıyla bir siyasi parti kuracak olan Kölbay Toğısov'un başını çektiği bu grup, Kazak siyasi merkezini Orenburg'dan Taşkent'e kaydırmak ve Kazak siyasetinde daha etkin hale istiyordu. Bir başka deyişle Kazak siyasetinde bir muhalefet hareketi doğuyordu. Kazak siyasi hayatında bir hayli baskın ve hakim bir karaktere sahip olan *Kazak* gazetesi çevresi dışında bazı fikirler ortaya çıkıyordu.

Orenburg kurultayının oluşturduğu kurultay düzenleme kurulu ise Toğısov ve arkadaşlarının teklifine yine bir yazıyla karşılık verdi. Yazıda işlerin yoğun ancak vaktin dar olduğu bu yüzden teklif edildiği üzere her ilçeden bir vekilin gelmesinin mümkün olmadığı iddia edilir. Bunun yerine her ilden bir vekilin gelmesi yeterli olacaktır. Ayrıca toplantı Taşkent'te değil Orenburg'da yapılmalıydı. Çünkü Orenburg bütün Kazaklar için ulaşılması en kolay yerd. Sibiry'a ve Astrahan Kazakları için Taşkent çok uzak kalıyordu. Fakat her iki grup kurultayın tarihi konusunda hemfikir idi. Orenburg kurultay düzenleme kurulu da kurultayın 1-10 Ağustos arasında yapılmasını uygun görüyordu.³⁶⁴

Fakat Temmuz başında Şura-i İslam başkanı Ahmed Salihov (Tsalikatti) ile Kazak vekilleri Velihan Tanaşev, Yakup Akbayev ve Cihanşah Dosmuhammedov *Kazak* gazetesi idaresine bir telgraf gönderir. Telgrafta, Kurucu Meclis seçimlerinin 17 Eylül'de yapılacak olduğu, vekil listelerinin en geç 17 Ağustos'ta teslim edilmesi gerektiği, bu yüzden Umumi Kazak Kurultayı'nın 20 Temmuz'dan daha geç bir tarihe kalmaması gerektiği bildirilir.

Bu haber (aynı zamanda kurultayı düzenleyen) *Kazak* gazetesi yazarlarını telaşlandırır. Her ilçeden vekil gelmesi bir yana 10-15 gün içerisinde her ilden bile vekil gelmesi mümkün görünmemektedir. Bu sebeple eyalet komitelerinden ikişer kişinin çağrılarak kurultayın oluşturulması kararlaştırılır.

³⁶³ Kölbay Toğısov ve diğerleri, "Calpı Qazaq Siyezın Qurw Twralı", *Qazaq*, sayı: 232 (1917).

³⁶⁴ "Calpı Qazaq Siyezi", *Qazaq*, sayı: 233 (1917).

Birinci Umumi Kazak Kurultayı nihayetinde Orenburg şehrinde 21-26 Temmuz 1917 tarihinde yapılır. Kurultaya yaklaşık yirmi kişi katılır. Katılımcıların sayısının bu denli az olması kurultayın adıyla pek bağdaşmasa da *Kazak* gazetesi, önemli olanın nicelik değil nitelik olduğunu söyleyerek eleştirileri göğüslemeye çalışır.³⁶⁵

Kurultaya Akmola, Semey, Torğay, Oral, Jetisu, Sırderya ve Fergana eyaletlerinin vekilleri katılır. Başkan Halil Dosmuhammedov; yardımcıları olarak Ahmet Baytursinov, A. Kötibarov; sekreterliğe ise Miryakup Dulatov ve Akılbek Seyitov seçilir.

Kurultayın programı şu maddelerden oluşmaktaydı:

1. Ülke idaresinin şekli
2. Kazak eyaletlerinde özerklik
3. Toprak meselesi
4. Halk milis güçleri
5. Zemstvo
6. Eğitim meselesi
7. Hukuk meselesi
8. Din meselesi
9. Kadın meselesi
10. Kurucu Meclis seçimlerine hazırlanma ve Kazak eyaletlerinden vekiller seçme
11. Bütün Rusya Müslümanlarının Meclisi (Şura-i İslam)
12. Kazak siyasi partisi

³⁶⁵ Madiyar [Miryaqub Dulatov], “Qazaq Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 238 (1917).

13. Jetisu eyaletinde cereyan eden olaylar

14. Kiev şehrinde düzenlenecek olan Bütün Rusya Federalistlerinin Kurultayı'na ve St. Petersburg'da toplanacak olan eğitim komisyonuna vekil gönderme.

Birinci Umumi Kazak Kurultayı'nda görüşülen konular Torğay eyalet kurultayı konularından genel olarak çok farklı değildi. Yalnız, iki konu dikkati çekiyordu. Birincisi, daha önce ilk defa Semey Kurultayında ortaya atılmış olan özerklik meselesiydi. Diğeri ise ilk defa bu kurultayda gündeme getirilen bir Kazak siyasi partisinin kurulması konusuydu.

Kurultay tutanakları mevcut olmadığı için kurultay sırasında konuşulanlar, tartışmalar veya kimin ne söylediği gibi ayrıntılar bilinmemektedir. Sadece kurultayda alınan kararlar maddeler halinde *Kazak* gazetesinin 238. sayısında yayınlanmıştır. Bu kararlar incelenerek kurultay hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Kurultayda alınan kararlardan ilki, Rusya devletinin yeni şeklinin demokratik, federal, parlamenter demokrasi olması talebidir.

İkinci karar özerklikle ilgiliydi. Özerklik meselesi kurultaydan önce *Kazak* gazetesinde yayınlanan bir yazıda tartışmaya açılmıştı. Bu yazıda Umumi Kazak Kurultayı'nda görüşülmesi gereken konular gözden geçirilir. Birinci mesele olarak da özerklik konusu işlenir. Yazıda özerklikle ilgili ihtimaller şu şekilde işlenir:

“Kazaklar özerk olacak mı, olmayacak mı? Özerk olacaksa ne çeşit bir özerklik olmalı? Öncelikle ülke özerkliği mi, eyalet özerkliği mi olacak? Eyalet özerkliği olursa toprağa göre mi, halka göre mi olacak? Kazaklar kendi kendilerine mi özerk olacaklar, yoksa başka halklarla birlikte mi özerk olacaklar?”³⁶⁶

İlk bakışta basit gibi görünen özerklik meselesi aslında bir hayli karmaşıktır.³⁶⁷ Ortada bir çok seçenek vardır ve bunların hangisinin en uygun

³⁶⁶ “Tağı Calpı Qazaq Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 234 (1917).

³⁶⁷ Rusya Türkleri arasında özerklik fikrini bir eser yoluyla etraflı bir biçimde ilk olarak işleyen kişi Abdurreşid İbrahimov'tur. *Aftonomiya ya ki İdare-i Muxtariye* adlı eserinde konuyu gayet açık bir biçimde işlemiştir. Bu kitap daha sonra özerklik kurmaya çalışan Rusya Türkleri için bir rehber olmuştur. Bkz.; Abdurreşid İbrahimof, *Aftonomiya ya ki İdare-i Muxtariye* (St. Petersburg: Abdurreşid bin Ömer İbrahimof Elektrik Basmahanesi, tarih yok); Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi*, s. 61-63.

olduğunu tespit etmek zor bir iştir. Umumi Kazak Kurultayı neticesinde Kazak eyaletlerinin hem topraklı, hem bölgede yaşayan halka özel bir sistemle eyalet özerkliği alması kararlaştırıldı. Böylelikle çok daha serbest bir ortam sağlayan ülke özerkliği değil, Rusya devletine daha yakın bağlarla bağlı eyalet özerkliği tercih ediliyordu.

Toprak konusunda temel olarak diğer kurultaylardan daha değişik kararlar alınmadı. Toprak meselesinde önceliğin Kazaklara verilmesi gerektiği ve yeni toprak alımlarının durdurulması noktaları vurgulanıyordu.

Dördüncü konu halk ordusu meselesiydi. Mevcut düzenli ordu yerine halk birlikleri kurulması teklif ediliyordu. Bu yüzden bu oluşuma ordu değil de halk milis güçleri demek daha doğru olacaktır.

Zemstvo, eğitim, hukuk, din ve kadın konularında diğer kurultaylarda görüşülen konular fazla bir değişikliğe uğramadan, yalnız biraz daha düzenli bir biçimde karara bağlandı.

Kurultay kararları arasında Kurucu Meclis'le ilgili olan kısımda Kurucu Meclis'e gönderilecek adayların listesi çıkarıldı. Her eyaletten adayların isimlerini içeren uzunca bir liste hazırlandı.

Bir sonraki karar Şura-i İslam ile ilgiliydi. Şura-i İslam'a vekil göndermenin gerekli olduğu belirtilir. Ancak her halkın nüfusu oranında Şura'da temsil edilmesi gerektiği hususunda ısrar edilir. Şura kendisini Kazakların istediği biçimde yeniden düzenleyene kadar, geçici olarak Kazaklar Şura'nın istediği sayıda vekil gönderecekti. Kurultay'ın belirlediği Şura-i İslam'a gönderilecek olan vekiller şunlardı:

Akmola eyaletinden Aydarhan Turlıbayev

Semey eyaletinden Ebikey Setbayev

Torğay eyaletinden Elcan Baygurin

Oral eyaletinden Cihanşah Dosmuhammedov

Bökey eyaletinden Velihan Tanaşev

Jetisu eyaletinden Bazarbay Mametov

Sırderya eyaletinden Mustafa Çokayev

Fergana eyaletinden Abdurrahman Orazayev

Kurultay kararlarının Kazak siyasi hayatı açısından belki de en önemlisi Kazak siyasi partisi hakkında olanıydı. Kurultayda Kazaklara has bir siyasi parti kurulması kararlaştırıldı. Bu partinin programını yapmakla Şura-i İslam’a seçilen vekiller görevlendirildi. Parti, demokratik federal parlamenter cumhuriyet sistemine uygun olacaktı. Parti programı hazırlandıktan sonra eyalet komitelerine gözden geçirilmek üzere gönderilecekti. Daha sonra program, Kurucu Meclis’e seçilen vekillerin onayına sunulacaktı. Son olarak program hazırlanana kadar Kurultay kararları program olarak kabul edilebilecekti, ayrıca program hazırlanırken Kurultay kararları esas alınacaktı.³⁶⁸

Kazak partisiyle ilgili haberler uzunca bir zaman, Ağustos ortasından Ekim ayı başına kadar *Kazak* gazetesinde yer almadı. Bunun nedeni parti programını hazırlama ve partiye işlerlik kazandırma çalışmalarının yavaş gitmesiydi. Şura-i İslam’a seçilen Kazak vekillerinden sadece Cihanşah Dosmuhammedov ve Velidhan Tanaşev St. Petersburg’a gitmişlerdi. Tanaşev kısa süre sonra memleketine geri dönmek zorunda kalınca Cihanşah Dosmuhammedov yalnız kaldı. Şura işlerinden vakit bulamayan Dosmuhammedov’un parti programı hazırlamaya fırsatı olmadı. Bir an önce partiyi hayata geçirmek isteyen *Kazak* gazetesinde konuyla ilgili bir yazı yayınlandı. Yazarı belirtilmeyen makalede Rusya’da yeni partilerin kurulduğu, bu partilerin sloganları doğrultusunda adlar aldıkları ve program hazırladıkları iddia edildi. Kazak partisnin programı ise aşağı yukarı bellidir. Çünkü Umumi Kazak Kurultayı kararları programın esasını teşkil edecekti. Kararlar *Kazak* gazetesinde yayınlandığına göre, halk partinin programı hakkında bilgi sahibi sayılmaktaydı. İkinci mesele olan partinin adı konusunda ise hiç endişeye mahal yoktu. Her parti kendi sloganı doğrultusunda isim aldığına göre Kazakların çok eskiden beri kullanageldikleri ortak

³⁶⁸ “Calpı Qazaq Siyeziniñ Qawlısı”, *Qazaq*, sayı: 238 (1917).

sloganları, savaş naraları olan “alaş”³⁶⁹ adı Kazak partisi için gayet uygun bir isim olacaktı.³⁷⁰

Böylelikle ilk Kazak siyasi partisinin adı da belirlenmiş oluyordu. Matbaa çalışanları eylem yaptığı için *Kazak* gazetesinin (Alaş partisiyle ilgili yazının yer aldığı) 244. sayısı biraz geç çıkmıştı.³⁷¹ Bu yüzden partinin adının Alaş olduğu haberi Kazak eyaletlerine telgrafla bildirilir.

Kazak gazetesinin daha sonraki sayılarında artık Alaş Partisi adı sıkça kullanılmaya başlanır. Özellikle Alaş Partisi’nin Kurucu Meclis’e göndermek üzere belirlediği vekillerin listesinin verildiği yazılar dikkat çekicidir.³⁷² Bu listelerde adaylar temsil ettikleri eyaletlere göre sınıflandırılmış ve teker teker tanıtılmıştır. Baytursinov ve Bökeyhanov gibi önemli kişiler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu listeler aynı zamanda Alaş Partisi üyelerinin veya en azından destekçilerinin sıralandığı listeler olarak da kabul edilebilir. Son olarak, bu listelerin bir diğer işlevi de o devirde Kazakistan’ın önde gelen, tanınmış ve nüfuz sahibi kişilerinin bir dökümünü yapıyor olmasıdır. Bu listelere bakarak o devirde Kazakistan’ın seçkinleri hakkında genel bilgiler elde etmek mümkündür.

Alaş Partisi yerel teşkilatları Ekim ayından itibaren oluşturulmaya başladı. Alihan Bökeyhanov’un kişisel gayretleri neticesinde Alaş Partisi yerel teşkilatları önce Orenburg’da, daha sonra Semey ve Omsk’da oluşturuldu.

Alaş Partisi’nin teşkilat işleri doğal olarak Orenburg şehrinde başladı. Burada Alaş Partisi’nin Torğay eyalet komitesi teşkil edildi. Komite üyeliğine “Orenburg şehrinde oturan 10 Kazak, 4 ilden 4 Kazak, toplam 14 kişi” seçildi. Komite başkanı Alihan Bökeyhanov, yardımcılığına Ahmet Baytursinov, sekreterliğe Miryakup Dulatov, muhasipliğe ise C. Canibekov seçildi.³⁷³

³⁶⁹ Alaş adı ve anlamı hakkında daha geniş bilgi için bkz.; Hasan Oraltay, *Alaş Türkistan Türklerinin Milli İstiklal Parolası* (İstanbul: Büyük Türkeli Yayınları, 1973).

³⁷⁰ “Alaş Partiyası”, *Qazaq*, sayı: 244 (1917).

³⁷¹ *Kazak* gazetesinin 243. sayısının tarihi 14 Eylül olduğu halde, 244. sayısı 5 Ekim tarihidir. Yani normalde haftada bir çıkan *Kazak* gazetesi iki haftalık bir gecikmeye uğramıştır.

³⁷² Bu listeler “Alaş Partiyası Atınan Uçreditelnoye Sobraniyeğa Atalğan Deputattar” başlığıyla *Kazak* gazetesinin 245, 246, 247, 248 ve 249. sayılarında yayınlanmıştır.

³⁷³ “Alaş Partiyası”, *Qazaq*, sayı: 250 (1917).

Özerklik ve siyasi parti işleri sadece Kazaklara özgü faaliyetler değildi. Türkistan, İdil-Ural³⁷⁴, Don Kozaklarının ülkesi³⁷⁵ ve Sibirya'da³⁷⁶ da benzer faaliyetler oluyordu. Kazaklar özellikle komşuları olan Sibirya ve Türkistan'daki faaliyetleri yakından takip ediyorlar ve bazı etkinliklere katılıyorlardı. Sibirya özerklik taraftarları 8-10 Ekim 1917 tarihinde Tomsk şehrinde bir toplantı düzenleyince Bökeyhanov da Kazakları temsilen dokuz vekille birlikte bu toplantıya katıldı. Toplantı dönüşü Bökeyhanov Semey şehrine uğrayarak burada Alaş Partisi'nin teşkilatını kurma çalışmalarında bulundu. Bökeyhanov 12-13 Ekim günlerinde şehrin ileri gelenleriyle bir araya gelerek Alaş Partisi ve Kazak özerkliği meselelerini görüştü.

Bökeyhanov özerklik konusunda değişik fikirler öne sürüyordu. Ortada üç seçenek vardı; Kazaklar tek başlarına özerklik ilan edebilirdi, Sibirya özerkliğine katılabilirdi ya da Türkistan'la birlikte özerk olurlardı. Bökeyhanov bu seçeneklerden ikicisini daha makul buluyordu.

Kazaklar tek başlarına özerklik ilan ederlerse karşılarında çözümü bir hayli müşkil bir mesele duruyordu. Oral, Torğay, Akmola ve Semey eyaletlerinin nüfusu etnik olarak karışıktı. Bu eyaletlerde göz ardı edilemeyecek oranda Slav nüfusu Kazaklarla karışık bir biçimde, yan yana yaşıyordu. Eğer bu Slav nüfusu görmezden gelerek sadece Kazaklara hitabeden bir özerklik ilan edilirse büyük toplumsal sorunlarla karşılaşılacaktı. Kazakistan'daki Slavlarla etnik esasa dayalı bir özerklik kurmak mümkün değil, ancak toprak esasına göre bir özerklik düşünülebilirdi. Bu da Kazakların pek işine gelmiyordu. Çünkü en iyi araziler Slavların elindeydi.

Türkistan (Hokand) özerkliğine katılma fikrine ise Bökeyhanov hepten karşı çıkıyordu:

“Ülke idaresi hiç kolay bir iş değildir. Bizim Kazak halkı iş yapacak, becerikli kişilere muhtaç durumdayken, bizim Kazak halkı cahil, kör iken; Türkistan halkının cahilliği ve becerikli kişi eksikliği bizden on

³⁷⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Nadir Devlet, İdil-Ural'da Bağımsızlık Hareketi – Millet Meclisi 1917-1918”, *XI. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), s. 2249-2256.

³⁷⁵ Kozakların 1917-1921 yılları arasındaki siyasi faaliyetleri için bkz.; V. G. Glazkov, “1917-1921 Yıllarında Kazak Devletinin Yeniden İhyası”, *Dergi*, sayı: 2 (Nisan-Haziran 1955), s. 109-120.

³⁷⁶ Sibirya özerkliği hareketinin mimarları olan G. N. Potanin ve N. M. Yadrintsev'in fikirleri hakkında bkz.; Elena Kovalaschina, "The Historical and Cultural Ideals of the Siberian *Oblastnichestvo*", *Sibirica*, cilt: VI, no: 2 (2007), s. 87-119.

kat daha fazla. Kazaklar Türkistan’la birlikte özerk olursa, özerklik arabasına deveyle eşeği aynı anda koşmuş olur. Bu arabaya binip biz nereye gidebiliriz?”

diyerek konu hakkındaki fikirlerini açıkça dile getirmiştir.³⁷⁷

Sonuçta Bökeyhanov Kazakların olası bir Sibiry özerkliğiyle birleşmesi gerektiği fikrindedir. Bökeyhanov’a göre Sibiry özerkliği Rusya’daki diğer halklarla hemen hemen aynı seviyede, geniş, büyük ve güçlü bir idare olacaktır. Açılacak olan Duma’da etkin olunabilecektir. Sibiry özerkliğinde hazırda bir ordu mevcuttur, kültür ve medeniyet daha ileri seviyededir, iç Rusya ile ticari ilişkiler daha iyidir. Bu yüzden Bökeyhanov Sibiry özerkliğine katılmanın Kazakların yararına olacağını düşünmektedir.³⁷⁸

Bökeyhanov, yeni adı artık Alaş³⁷⁹ olan Semey şehrinde Alaş Partisinin bir teşkilatını kurar. Bu iş için partinin eyalet komitesini oluşturur. Komite başkanı Halil Abbasov, yardımcısı Ahmedcan Kozbağarov, sekreter Sıdık Düysenbin, muhasip Enver Moldabayev olur. Komite üyeleri Alihan Bökeyhanov’u onursal başkan seçerler.³⁸⁰

Semey şehriden sonra Omsk’a gelen Bökeyhanov, burada da Alaş Partisi teşkilatı kurma çalışmalarını başlatır. Bökeyhanov Omsk’taki bir fabrikada toplantı düzenler. Toplantıya yaklaşık 50-60 kişi katılır. Katılanlar arasında Üş Jüz partisi kurucularından Ş. Elcanov ve M. Eytpenov da vardır. Bökeyhanov ile bu kişiler arasında Alaş Partisi programı üzerine bir tartışma geçer.³⁸¹

Bökeyhanov Omsk’ta asıl desteği Birlik adlı Omsk’lu gençlerin kurduğu bir dernekten alır. 1914-1918 yılları arasında faaliyet gösteren Birlik derneği üyeleri arasında M. Samatov, M. Cumabayev, S. Sadvakasov, A. Barcaksın, Ş. Elcanov, E.

³⁷⁷ Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Calpı Sibir Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 251 (1917).

³⁷⁸ Sultan Maxmud, “Alixannın Semeyge Kelui”, *Sarı Arqa*, sayı: 20 (1917).

³⁷⁹ Sultan Maxmud, “Alixannın Semeyge Kelui”, *Sarı Arqa*, sayı: 18 (1917).

³⁸⁰ “Alaş Partiyası”, *Qazaq*, sayı: 253 (1917).

³⁸¹ Qoygeldiev, *Alaş Qozğalı*, s. 306.

Baydildin, A. Seydalın, K. Kemengerov, A. Toğcanov, D. Adilov ve O. Temirbekov sayılabilir.³⁸²

Omsk'ta da bir Alaş Partisi komitesi açılır. Komite üyeleri arasında Birlik derneği üyelerinin çoğunlukta olması dikkat çekmektedir.³⁸³

Alaş Partisi'nin bir merkezi idaresi olmadı.³⁸⁴ Bunun nedeni Alaş Partisi'nin böyle bir organ oluşturmak ve diğer teşkilatla ilgili kurumları yapılandırmak için bir kurultay düzenleyememiş olmasıdır. Bunun yerine Alaş Partisi, Kurucu Meclis'e seçtiği kişileri idare kurulu olarak kabul ediyordu.³⁸⁵

İlan edilen Alaş Partisi adına Kurucu Meclis'e gönderilecek olan kişiler dışında da isteyenler Alaş Partisi'ne üye olabiliyordu. Ancak üyelik için bazı şartlar gerekiyordu. *Kazak* gazetesinde Alaş Partisi'yle ilgili bir yazıda üyelik şartları şu şekilde özetleniyordu:

“Alaş Partisi'nin tam şartnamesi Orenburg'da hazırlanacaktır. Şartname hazırlandığında halka duyurulacaktır. Şimdilik, merkez komitesinin bir söylediğini iki etmeyen, emirlerini eksiksiz yerine getirecek, Alaş Partisi programını kabul eden, programdaki işleri yapmaya çalışan kişiler partiye kabul edilir. Alaş Partisi programı dışına çıkmayan, yalan söylemeyen, doğruluktan vazgeçmeyen, adam kayırmayan, dünyalığa [para ve mal] kanıp aldanmayan, dürüst, adil, doğru kişiler partiye girer. İçi dışı farklı, sözü işine uymayan, Alaş Partisi yolundan ayrılan, konuşup tartışmaya gelmeyen, zorluk karşısında yılan korkak, dayanıksız kişiler Alaş Partisi'ne giremez. Alaş Partisi'ne girmek isteyen kişi bu söylenen şartları düşünmeli ve eğer akli keserse partiye girmelidir.”³⁸⁶

Şartnamede sözü edilen Alaş Partisi programı *Kazak* gazetesinin 251. sayısında yayınlanmıştır. Aslında yayınlanan metin kesin parti programı değil, sadece

³⁸² Mämbet Qoygeldiev ve Talas Omarbekov, *Tarix Tağlımı ne Deydi?* (Almatı: Ana Tili, 1993), s. 47-49.

³⁸³ Komite üyeleri arasında A. Seyitov, M. Cumabekov, M. Samatov, A. Turlıbayev, E. İtbayev, D. Adilov, K. Kemengerov, C. Tileulin, B. Aybasov, H. Kocamberdiev, K. Kekenov sayılabilir. Bkz.; “Alaş Partiyası”, *Qazaq*, sayı: 255 (1917).

³⁸⁴ Türkiye'deki siyasi partilerde bulunan MKYK (Merkez Karar ve Yönetim Kurulu) benzeri bir kurum Alaş Partisinde yoktu.

³⁸⁵ “Alaş Partiyası”, *Qazaq*, sayı: 253 (1917).

³⁸⁶ a.g.m.

programını tartışmaya açmayı amaçlayan bir taslaktı. Zaten yazının tam başlığı da “Alaş Partisi Programının Taslağı” idi.³⁸⁷

On başlıktan oluşan program sadece Kazaklar için değil bütün Rusya devleti için teklifler içeriyordu. Yani Alaş Partisi kendisini sadece Kazakistan’da değil bütün Rusya idaresinde söz sahibi olabilecek, diğer Rusya partileriyle eşit düzeyde bir siyasi parti olarak görüyordu.

Program taslağının başlıkları şunlardı:

1. Ülke (yönetim) biçimi
2. Yerel bağımsızlık
3. Anayasa
4. Din meselesi
5. Biylik (geleneksel yargı sistemi) ve kanunlar
6. Yurt savunması
7. Vergi
8. İşçiler
9. Eğitim-kültür
10. Toprak meselesi

Kazak kurultaylarının büyük kısmının kararlarında olduğu gibi parti programında ilk madde Rusya devletinin yeni sisteminin ne olacağıydı. Alaş Partisi daha önceki bazı kurultay kararlarında da belirtildiğı gibi Rusya devletinin demokratik federal cumhuriyet olması gerektiğı düşüncesindedir.

Yerel bağımsızlık ile Kazak özerkliği kastedilmektedir. Buna göre bütün Kazak eyaletleri birleşerek ortak bir Kazak özerkliği kurmalıdır. Bu özerklik uygun

³⁸⁷ Alixan Bökeyxanov, Axmet Baytursinov, Miryaqub Dulatov, Eldes Ömerov, Esenali Turmuxammedov, Abdülxamid Cündibayev, Azimbek Birimcanov, “Alaş Partiyasının Programmasının Cobası”, *Qazaq*, sayı: 251 (1917).

şartlar doğarsa başka özerkliklerle de birleşebilecektir. Yerel yönetimle ilgili bir diğer talep ise zemstvo sisteminin mutlaka uygulamaya geçirilmesidir.

Anayasa (veya temel hukuk) konusunda ise temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alındığı bir ortam talep edilmektedir.

Din meselesinde, din işlerinin devlet işlerinden ayrılması, dinsizliğin serbest olması, dine girme ve çıkma işinde özgür olunması, Kazakların ayrı müftülüğünün olması gerektiği belirtilir.

Hukuk sistemi ve kanunların bölgelerin yaşantısına (adet, gelenek ve göreneklerine) göre olması gerekmektedir.

Yurt savunması meselesinde ise Rusya'da o devirde mevcut askerlik sisteminin kaldırılması istenmekteydi. Askerlik yaşına gelen gençler kendi memleketlerinde eğitilip, yine kendi memleketlerinde askerlik yapmalıydı. Ayrıca ordu birliklere bölündüğünde (halklar arasında) akrabalık bağları göz önünde bulundurulmalıydı. Kazaklar süvari olarak askerlik yapmalıydı.

Vergi mülk ve kazanç esas alınarak, herkesin ekonomik durumuna göre hakça alınmalıydı.

İşçiler kanun korumasında olmalıydı. Kazak ülkesinde fabrika, dolayısıyla işçi az olduğu için Alaş Partisi işçi meselesi hususunda Sosyal-Demokratların Menşevik kanadının programını esas alacağını bildirdi.

Eğitim konusunda üç önemli noktaya değinilir. Eğitim örgün ve parasız olmalıdır. Ayrıca eğitim ana dilinde yapılmalıdır. Devlet öğretmen ve üniversitelerdeki öğretim görevlilerinin seçimine karışmamalıydı.

Toprak konusunun çözümü Kurucu Meclis'e bırakılıyordu. Ancak toprak konusunda Kazaklara öncelik verilmesi, toprak satmanın yasak olması gerekiyordu.³⁸⁸

Alaş Partisi artık iyice teşkilatlanmaya başlayıp, gücünü arttırırken 25 Ekim (yeni takvime göre 7 Kasım)'da Bolşevikler Rusya iktidarını ele geçirdi. Bu olay sadece Kazaklar için değil bütün Rusya halkını derinden etkileyen sonuçlar doğurdu.

³⁸⁸ a.g.m.

Devrilen geçici hükümetle iyi ilişkiler içinde olan *Kazak* gazetesi aydın çevresi, bir diğer deyişle Alaş Partisi, izlediği siyasette hızlı ve köklü değişiklikler yapmalıydı.

6.5. — Alaş Özerkliği ve Alaş Orda Hükümeti

Kazak gazetesi çevresindeki aydınların başlattığı hareket halkın da desteğini büyük ölçüde sağlamıştı. Düzenlenen kurultaylardan ve *Kazak* gazetesinin ülke işleriyle bu derece ilgilenen neredeyse tek yayın organı olmasından bunu anlamak mümkündür. *Kazak* gazetesinin yürüttüğü Kazak milli hareketi bir siyasi partinin kurulmasıyla birlikte artık tamamen siyasi bir nitelik kazanmıştı. *Kazak* gazetesinin ilk çıktığı sayılardan beri bütün Kazakları ifade etmek için kullandıkları *alaş* sözcüğünü partiye ad olarak alan Kazak aydınları bundan böyle “Alaşçılar”, “Alaş aydınları” veya “Alaş hareketi mensupları” gibi adlarla anılmaya başladı. Bir diğer deyişle Kazak milli hareketi artık bir ada sahipti ve literatüre “Alaş hareketi” adıyla geçecekti.

Devrim sonrası Kazak siyasi hayatı sadece *Kazak* gazetesi ve Alaş partisinden ibaret değildi. Rusya genelindeki siyasi ortamın serbestliği neticesinde Kazakistan’ın bir çok şehrinde yeni dernekler ve siyasi gruplar ortaya çıktı. Omsk şehrindeki yüksek tahsilli gençlerin kurduğu Birlik derneği bunlardan biriydi. Bir diğer grup ise Taşkent’te İhtiyat adlı bir dernek açtı. Bu dernek muallim ve öğretmenlerden (*uçitel*) oluşuyordu.³⁸⁹ Aynı grup yine Taşkent’te bir başka dernek daha açtı. Birlik Tuvı adını verdikleri bu dernek, *Birlik Tuvı* adlı bir de gazete çıkardı. Bu derneklerin hepsi de aslında *Kazak* gazetesinin önderliğini yaptığı harekete mensup olan veya en azından bu harekete sempatiyle yaklaşan kişilerden oluşuyordu. Bu yüzden *Birlik Tuvı* gazetesi, sosyalist görüşlere sahip Kölbay Toğısov’un Taşkent’te çıkardığı *Alaş* adlı gazeteye rakip olama amacını taşıyordu.³⁹⁰ Zaten *Birlik Tuvı* gazetesini çıkaran kişi *Kazak* gazetesi çevresinden olan Mustafa Çokayev idi.³⁹¹ Bu derneklerden başka Semey’de *Sarı Arka*, Oral’da *Uran* ve Omsk’ta *Balapan* adlı gazeteler çıkmaya başladı.

³⁸⁹ “Uçitelder hem Muallimder Soyuzu İhtiyat”, *Qazaq*, sayı: 232 (1917).

³⁹⁰ “Birlik Tuvı Seriktiği”, *Qazaq*, sayı: 232 (1917).

³⁹¹ “Birlik Tuvı”, *Qazaq*, sayı: 236 (1917).

Kazakistan'daki siyasi durum bir hayli kalabalıklaşıp, hareketlense de siyasi hareketin merkezi *Kazak* gazetesi ve Alaş Partisi'ydi. Bolşeviklerin iktidarı ele almasının ardından Kazak aydınlarının Kurucu Meclis'in sağlıklı işleyebileceğine olan inançları zayıfladı. Bir diğer deyişle yerel sorunların bütün Rusya'yı temsil edebilecek derecedeki bir kurumda çözülmesi yöntemi işlevsel olmaktan uzaklaştı. Bu yüzden daha değişik yöntemler izlenmesi gerekiyordu. Bu durumda kullanılabilecek bir diğer yöntem yerel sorunların yine yerel düzeyde oluşturulacak kurumlarda çözüme kavuşturulmasıydı. Alaş Partisi de bu seçeneği teklif etti. Böylelikle Alaş Partisi, Kazak tarihinde ilk kez telaffuz edilen "Millet Meclisi" fikrini ortaya attı.

Kazak gazetesinde yayımlanan konuyla ilgili bir yazıda Rusya'daki genel durum şöyle açıklanmaktadır:

"Rusya çürümekte, bir ayağı yerde bir ayağı çukurda, ne olacağı belli değil, herkes bildiğini yapmaya, kendi başının çaresine bakmaya çalışıyor. ...Biz de Kazak-Kırgızlar olarak birleşip bir iş yapmadan oturacak değiliz. Bu zamanda kanun yok, düzen yok, siper alacak korunak yok. Herkes kendi kendini korumakta. Öncelikle ölmek, ikicisi mal-mülkümüzü talan ettirmemek, üçüncüsü bu karmaşanın içine girmemek için elimizden geleni yapmamız gerek. Aydınların bilgisini, vatandaşların gayretini milleti için çekinmeden feda edeceği gün bu gündür."³⁹²

Kazak halkının başının çaresine bakması, kendi sorunlarını kendinin çözmesi için izlenmesi gereken yöntem ise şöyle açıklanmaktadır:

"Halkımızın nüfusu 5 milyon, kendimiz koruyacak güç kendimizden bulunur elbet. Bu gücü uygun bir biçimde kullanacak kurumlar gerekli. Bütün Kazaklar birleşip öncelikle 'Millet Meclisi' denen bir kurum oluşturmali. Devlet işlerinin her gün yeni bir çehre aldığı, değiştiği bir ortamda Kazak-Kırgızların toplanıp devamlı kurultay düzenlemeleri mümkün değil. Kazak-Kırgızlar adına başka halklarla ilişki kuracak, Kazak-Kırgız yurdunun işlerini danışarak düzgün bir biçimde halledecek yukarıda söylendiği gibi bir Millet Meclisi olması gereklidir. Millet Meclisi'ne halk güvendiği kişileri seçmeli ve böylece işler halledilmelidir."³⁹³

³⁹² "El Qorğau", *Qazaq*, sayı: 252 (1917).

³⁹³ a.g.m.

Kendi meclisini kurup, sorunları çözme yoluna gitmek aslında sadece Kazakların akıl ettiği, izlediği bir yöntem değildi. Rusya’da 1917 yılında yaşanan ilk devrimin hemen ardından Polonya ve Finlandiya bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Ukrayna’nın halk *Rada*’sı (meclisi) 13 Haziran’da Ukrayna Halk Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etmişti.³⁹⁴ Aralık ayının 17’sini 18’ine bağlayan gece Beyaz Rusya’nın milli kurultayı bağımsızlık kararı aldı. 22 Eylül’de ise Kafkasötesi Federal Cumhuriyeti dünyaya geldi. 1917 yılı sonlarında Litvanya ve Latviya, 1918 Şubat ayında ise Estonya bağımsızlıklarını ilan etti.³⁹⁵

Rusya’nın Avrupa tarafındaki bu gelişmeler elbette Asya kısmında yaşamakta olan halkları da etkiledi. Daha önce sözü edilen Sibirya özerkliği için önemli adımlar atıldı. Tomsk şehrinde 8-15 Ekim tarihinde Umumi Sibirya Kurultayı yapıldı. Bu kurultaya aralarında Alihan Bökeyhanov’un da bulunduğu 9 Kazak vekili de katıldı. Kurultay sonucunda oluşturulan Sibirya Şurası’nda Kazak vekillerden, çeşitli Kazak eyaletlerini temsilen Halil Abbasov, E. İtbayev, S. Doscanov; bütün Kazak ülkesi adına Alihan Bökeyhanov ve Muhammedcan Tınışbayev yer aldı. Kazakların Sibirya özerkliğine girme girişimindeki amacı Bökeyhanov şu sözlerle açıklamıştır:

“Biz öncelikle Sibirya’ya arkamızı verip, işlerimizi yoluna koyalım; daha sonra ayrılırız diye düşündük.”³⁹⁶

Türkistan’da ise işler biraz daha karıştı. Türkistan bir Taşkent diğeri Hokand olmak üzere iki siyasi merkeze bölünmüş durumdaydı. Taşkent Bolşeviklerin elindeydi. 22 Kasım 1917’de Taşkent’te Türkistan İşçi, Asker ve Köylü Sovyetlerinin III. Kurultayı yapıldı. Kurultay Türkistan’da Sovyet hakimiyetinin kurulduğunu ve Türkistan Halk Komiserleri Sovyeti’nin idareyi ele aldığını ilan etti. Fakat bu olaydan dört gün sonra 26 Kasım’da Hokand şehrinde Türkistan Müslümanlarının IV. Kurultayı açıldı. Kurultay 28 Kasım’da Türkistan Muhtariyeti’ni (özerkliği) ilan etti.

³⁹⁴ Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Volodimir Mursky, *Ukrayna ve İstiklal Mücadeleleri* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1930).

³⁹⁵ Qoygeldiev, *Alaş Qozğalı*, s. 327-328.

³⁹⁶ Alihan Bökeyhanov, “Calpı Sibir Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 251 (1917).

Türkistan Kurultayı toplanana kadar siyasi gücün Türkistan Geçici Meclisi ve Türkistan Halk İdaresi'ne ait olduğu belirtildi.³⁹⁷

Hızla gelişen bu özerklik cereyanı karşısında Kazaklar da zaten daha önceden düşündükleri özerkliği ilan etme yoluna gittiler. Kazakların kendi sorunlarını kendilerinin çözebilmesi, bunun yanında Millet Meclisi ve özerklik gibi kurumların oluşturulabilmesi için bir Umumi Kazak Kurultayı toplamak gerekiyordu. Bu iş için beş kişiden oluşan bir kurul oluşturuldu.³⁹⁸ Kurul, *Kazak* gazetesi aracılığıyla kurultay duyurusunu yaptı. Bu duyuruda 5 Aralık tarihinde Orenburg'da bütün Kazak-Kırgız temsilcilerinin katılacağı bir kurultay toplanacağı bildiriliyordu.³⁹⁹

İkinci Umumi Kazak Kurultayı duyurulduğu üzere 5 Aralık 1917 tarihinde Orenburg'da açıldı ve 13 Aralık'ta sona erdi. Bozkır eyaletlerinden başka Altay guberniyası ve Semerkand eyaleti Kazakları ve Jetisu Kırgızlarının da temsilci gönderdikleri kurultaya 82 vekil katıldı.

Kurultayın programı şu şekildeydi:

1. Sibir, Türkistan özerklikleri ve Güneydoğu Birliği hakkında
2. Kazak-Kırgız özerkliği
3. Milis güçleri
4. Millet Meclisi
5. Eğitim meselesi
6. Millet hazinesi
7. Müftülük meselesi
8. Milli hukuk

³⁹⁷ Hokand özerkliği hakkında bkz.; Mustafa Çokay, *1917 Yılı Hatıra Parçaları* (Ankara: Yaş Türkistan Neşriyatı, 1988) ve Abdullah Receb Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri* (İstanbul: Alaeddin Klişe ve Matbaası, 1945). Ayrıca Alaş Orda ile Hokand özerkliği arasındaki ilişkiler için bkz.; Baymirza Hayit, "Die Nationalen Regierungen von Kokand (Choqand) und der Alasch Orda", basılmamış doktora tezi (München, 1950).

³⁹⁸ Kurul üyeleri Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov, Miryaqub Dulatov, Sağındık Doscanov ve Eldes Ömerov idi. Daha sonra bu kişilere Ahmet Birimcanov, C. Canibekov, F. Alimbekov, K. Arğınbayev, A. Cündibayev ve A. Birimcanov da katıldı. Bkz.; "Alaş Partiyası", *Qazaq*, sayı: 250 (1917).

³⁹⁹ "Alaş Ulı Qazaq pen Ardaqtı Qırğız Ağayınğal!", *Qazaq*, sayı: 250 (1917).

9. Köy idareleri

10. Yiyecek, erzak temini meselesi

İkinci Umumi Kazak Kurultayı'nın en önemli maddesi muhakkak ki Kazak özerkliği meselesiydi. Kurultay öncelikle Alihan Bökeyhanov'un konuyla ilgili bildirisini dinledi. Daha sonra özerklik, milis güçleri ve Millet Meclisi meselelerini görüşmek üzere beş kişilik bir komisyon oluşturdu. Komisyon kararlarını Halil Abbasov okudu. Kurultay da buna uygun biçimde şu kararları aldı:

“Ekim sonunda Geçici Hükümet'in düştüğünü, Rusya devletinde halkın güvendiği ve seçtiği bir hükümetin yokluğunu, otorite olmadığı için halk arasındaki düzenin kaybolacağını, anarşinin güçlenip, bütün ülkenin bölünmeye doğru gittiğini, halkın günden güne daha kötü hale düştüğünü, bu bölünmenin bizim Kazak-Kırgızların da başına geleceğini düşünerek bütün Kazak-Kırgızları yönetecek bir hükümet gerekliliğini hatırlatıp kurultay oy birliğiyle karar verdi:

I. Bökey yurdu, Oral, Torğay, Akmola, Semey, Jetisu, Sırderya eyaletleri, Fergana, Semerkand eyaletlerindeki ve Amuderya kısmındaki Kazak illeri, Hazarötesi eyaletindeki ve Altay eyaletindeki ilgili ilçelerin toprağı bir (ortak), halkı Kazak-Kırgız, kanı, yaşayışı, dili bir olduğu için kendi başına milli-topraklı özerklik kursun.

II. Kazak-Kırgız özerkliği Alaş adını alsın.”⁴⁰⁰

Kurultay “Alaş [özerkliği] eyaletlerini mevcut bozgunculuktan korumak maksadıyla” geçici Millet Meclisini kurup, adının Alaş Orda⁴⁰¹ olmasına karar verdi. Bir diğer deyişle Kazak ve Kırgızları yönetecek bir hükümet kurulmuş oluyordu. Bu hükümetin üyeleri şu kişilerden oluşuyordu:

Velidhan Tanaşev (Bökey)

Halil Dosmuhammedov (Oral)

Aydarhan Turlıbayev (Akmola)

Ahmet Birimcanov (Torğay)

⁴⁰⁰ “Calpı Qazaq-Qırğız Siyezinin Qaulısı”, *Qazaq*, sayı: 256 (1917).

⁴⁰¹ Hanın otağının olduğu yer anlamına gelen orda (ordu) kelimesinin kullanımı Kazak siyasi tarihinin çıkış merkezlerinden birini teşkil eden Altın Orda ve Ak Orda devletlerine kadar uzanır. Kazaklar da yeni kurdukları bu devlete eski geleneklerden ilham alarak orda ekini getirmişlerdir.

Halil Abbasov (Semey)

Sadık Amancolov (Jetisu)

Mustafa Çokay (Sırderya)

Eyaletlerden ayrı olarak;

Alihan Bökeyhan

Cihanşah Dosmuhammedulı

Alimhan Ermekulı

Muhammedcan Tınışbayulı

Bahtkerey Kulmanulı

Yakub Akbayulı

Bazarbay Mamıtulı

Otıñşı Elcanulı

Bu sayılan Millet Meclisi üyelerinin yardımcıları olarak şu kişiler seçildi: İsa Kaşkınbayulı, Nüsipbek Yakubbayulı, Receb İtbayulı, Satılğan Sabatayulı, Esenali Kasabolatulı, Batır Hayırniyazulı, Mukış Boştayulı, Seyilbek Canaydarulı, Selimkerey Nuralihanulı, Ömer Almasulı, Seydazim Kadirbayulı, İsfendiyar Kenceulı, Niyaz Bekimulı, Esen Turmuhammedulı, Canek Sultanayulı (Jetisu eyaleti Kırgızlarından).

Bu listede dikkat çekici bir nokta kişilerin soyadlarının çoğunlukla Kazakça yazılmış olmasıdır. Rusça “-ov” eki yerine Kazakça “-ulı” ekinin kullanıldığı liste yeni hükümetin milliyetçi siyasetini temsil eden belirtilerden biriydi.

Kurultay çalışmaları Alaş Orda Halk Meclisi başkanının seçilmesiyle devam etti. Başkanlık için üç aday vardı; Alihan Bökeyhanov, Bahtkerey Kulmanov ve Aydarhan Turlıbayev. Gizli oylama neticesinde A. Bökeyhanov 40, A. Turlıbayev 20, B. Kulmanov 19 oy aldı. Böylelikle Alaş Orda Halk Meclisi’nin başkanı Alihan Bökeyhanov seçildi.

Kurultay delegeleri özerkliğin kurulmasını oybirliğiyle kabul ettikleri halde, özerkliğin ilan edilmesi konusunda ihtilafa düştüler. Delegelerin bir kısmı Kazak

özerkliğinin kuruluşunu hemen ilan edilmesi gerektiği fikrindeydi. Diğer bir kısım delege ise özerkliğe Türkistan Kazaklarının da katılıp katılmayacağını kesinleşmesini beklemek gerektiğini düşünüyordu. Bu iş için de Sırderya Kazaklarının, bir kurultay toplayarak Türkistan (Hokand) özerkliğine mi Alaş özerkliğine mi katılacaklarını bildirmeleri gerekiyordu. Ancak ondan sonra Alaş özerkliğinin kesin olarak ilan edilmesi yerinde bir davranış olacaktı.

Tartışmalar birkaç gün sürdü. Nihayetinde bu meselenin çözümü için oylama yapıldı. Birinci görüşü, yani özerkliğin vakit geçirmeden ilan edilmesini savunanlar 33, ikinci grup ise 42 oy aldı. Böylece özerkliğin resmi olarak ilanı ertelendi.⁴⁰²

Özerklik konusundaki bir diğer tartışma Alaş özerkliğinin tek başına mı, yoksa Türkistan özerkliğiyle bir mi olması gerektiği idi. Alaş Partisi, daha önce de belirtildiği gibi özerkliğin ya tek başına, ya da Sibirya özerkliğiyle bir olması görüşündeydi. Fakat bu konuda ortada bir muhalefet mevcuttu. Kazakların bir kısmı özerkliğin Türkistan ile bir olması gerektiğini düşünüyordu.

Irgız ilinde 28 Aralıkta yapılan bir toplantıda il komiseri (idarecisi) Temirov özerklik konusunda Türkistan ile birleşmek gerektiğini savunur. Fakat bir kısım (*Kazak* gazetesinde belirtildiği şekliyle ‘tahsilli’) gençler bu fikre karşı çıktı.

“Türkistan özerkliğine katılmamız faydasız, hata yapsak bile alaş uranlı Kazak halkıyla birlikte hata yapalım”

diyerek ne olursa olsun Alaş Partisi yolunda olduklarını belirtti.⁴⁰³

Alaş Partisi’nin kurulması ve bir Kazak özerkliğinin ortaya çıkması gibi Kazak siyaseti için çok önemli gelişmeler Bolşeviklerin 18 Ocak’ta Orenburg’u almasıyla birlikte büyük bir darbe yedi. Bolşevikler Orenburg’daki şahıslara ait fabrika ve matbaalara el koyup buraları kendileri işletmeye başladı. Aralarında Baytursinov, Bökeyhanov ve Dulatov’un da bulunduğu Orenburg’daki Kazak aydınlarından bir çoğu Semey’e kaçtı.⁴⁰⁴ Böylelikle *Kazak* gazetesi de kapandı. *Kazak*

⁴⁰² “Calpı Qazaq-Qırğız Siyezinin Qaulısı”, *Qazaq*, sayı: 256 (1917).

⁴⁰³ “Tilşilerden: Irgız”, *Qazaq*, sayı: 259 (1917).

⁴⁰⁴ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* (İstanbul: Tan Matbaası, 1969), s. 189.

gazetesi 17 Ocak 1918 tarihinde çıkan 260. sayısından sonra uzunca bir süre yayınlanmadı.

Yaklaşık yedi ay sonra, 20 Haziran 1918 tarihinde Orenburg şehri Kozak kumandanı Ataman⁴⁰⁵ Dutov tarafından Bolşeviklerden alınınca *Kazak* gazetesi de tekrar yayınlanmaya başladı. *Kazak* gazetesinin 23 Temmuz 1918 tarihli 261. sayısında Orenburg'un alınması ve şehrin genel durumu hakkında bilgiler verilmiştir.⁴⁰⁶

Artık Rusya iç savaşının en kızgın zamanları başlamıştı. Aklar ve Kızıllar arasındaki savaşta Kazaklar, Akların tarafını tutuyordu. Hatta *Kazak* gazetesi, bu amaç uğruna, çok eskiden beri hiç de iyi geçinemedikleri Kozak birlikleriyle ittifak yapmaya çağırıyordu. Aslında bu ortak bir düşmana karşı güçleri birleştirme çağrısıydı. Bir makalede bu konu şu şekilde açıklanıyordu:

“Ey Alaş [Kazak halkı]! Sen kimsin? Sen savaşçı Türk'ün yerini almış olan büyük oğlusun. Babaların at sırtında, kılıçla dünyanın yarısını almıştı. İstanbul'u almıştı, Karpatların yüksek zirvelerini ele geçirmişti. Kahraman Türk'ün kahraman yürekli oğulları, silkin, atını hazırlayıp ata bin, düşmana saldır!”

Düşmanın kim? Düşmanın Bolşevikler. Bolşeviklerin kökü kurumadan Rusya memleketinde düzen yok. Düzen olmasa başını kaldırıp, sesini çıkaramazsın. Şu komşun Kozaklardan ibret al, onlar Bolşevik zulmüne dayanamayarak, onların top-tüfeğine karşı elindeki kamçı, mızrak, kılıçla karşı koydu.

...Ortak düşman Bolşeviklere karşı savaşmak göğsünde canı, vücudunda babaları Türk'ün azıcık da olsa kanı olan Alaş halkına farzdır.”⁴⁰⁷

Kazak ülkesinin büyük kısmından Kızılların (geçici olarak) temizlenmesi Alaş Orda hükümetinin tekrar canlanmasına yol açtı. *Kazak* gazetesinde yayınlanan bir yazıda Alaş Orda hükümetinin 11-24 Haziran 1918'de Alaş [Semey] şehrinde göreve başladığı bildirildi. Bu yazıda iki önemli gelişme haber veriliyordu. Birincisi, Alaş Orda hükümetinin idareyi ele almak için yerel teşkilatlanma işine başladığıydı. Eyalet

⁴⁰⁵ Ataman: Kozak liderlerinin ünvanı.

⁴⁰⁶ “Orenburg Xaberleri”, *Qazaq*, sayı: 261 (1918).

⁴⁰⁷ C. C. “Attan Alaş Azamatı!”, *Qazaq*, sayı: 262 (1918).

ve illerde Alaş Orda komitelerinin kurulması gerektiği, bu komitelerin, geçici olarak, Kazak halkının siyasi ve kültürel işlerini idare edeceği, ancak bu komitelerin zemstvo ve şehir idarelerinin işlerine karışmayacağı ifade ediliyordu.

Yazıda bildirilen ikinci gelişme Kazak milis kuvvetlerinin oluşturulmaya başladığıydı. Semey ve Akmola eyaletlerinde milis güçleri için adam toplanarak birlikler oluşturulduğu, hatta bu birliklerin Kozak ve Ak Rus ordu güçleriyle birlikte Jetisu eyaletinde Kızıllarla (Bolşeviklerle) savaşmaya gittiği bildiriliyordu.⁴⁰⁸

Alaş Orda, milis güçlerini oluşturmak için 18 maddelik bir nizamname de çıkarır. *Kazak* gazetesinde yayınlanan bu nizamnameye göre her 25 evden bir erkek askere alınacaktı. Yerleşim birimindeki ev sayısı 25'ten az ise adam alınmayacaktı. Ev sözcüğü ile vergi verenler listesinde kayıtlı olan evler kastediliyordu. Bir evdeki tek çocuk askere alınmayacaktı. Tek çocukla kastedilen babası veya ağabeyi 45 yaşından yukarı, kardeşleri 17 yaşından küçük olan gençlerdi. Bu şartlara uyduğu halde herhangi bir kusuru varsa askerlikten muaf tutulacaktı.⁴⁰⁹

Askeri güce bu denli önem verilmesini Miryakup Dulatov, *Kazak* gazetesinin sonndan bir önceki sayısı olan 264. sayısında yayınlanan bir yazısında şu şekilde açıklamaktadır:

“-Kimin bileği güçlü ise o ülke olur. Kim güçlü ise istediğine kavuşur.

-Güç nedir?

-Güç askerdir.

Bu zamanda askeri (ordusu) olmayan ülke, ülke değil; ancak kul olur.”

Bu yüzden Alaş Orda hükümeti eğer tam anlamıyla bir yönetim kurmak istiyorsa en kısa zamanda kendisine asker toplamalı, düzenli askeri birlikler oluşturmalıydı. Sadece askeri birlikler oluşturmakla kalmayıp elbette yurdu düşmana karşı savunmalıydı.

⁴⁰⁸ “Alaş Orda Ükimetinin İske Kiriskeni Turalı Kelgen Telegram”, *Qazaq*, sayı: 262 (1918).

⁴⁰⁹ Miryaqub Dulatuli, “Torğay Oblısının Qazağınan Militsiya Alu Tertibi”, *Qazaq*, sayı: 263, 264, 265 (1918).

Bu konuda Türkleri örnek veren Dulatov’a göre Kazaklar Allah’a güvenmeli ancak sadece Allah’a tevekkül edip yatmamalı, bir şeyler yapmalıydı. Dulatov şöyle devam etmektedir:

“Biz Müslüman’mışız, Allah’a dua edecekmişiz, doğru. Fakat bizden başka Müslüman ülkeler sadece dua ile yerlerinde oturmakta mıdır? Yeryüzünde 300 milyon kadar Müslüman var. Bunların içinde en büyük devletlerden biri Türkiye. Bu Türk’ü av derisini paylaşacakmış gibi nice devlet gözlüyor değil mi? ...[Düşmanları] şu savaşta [I. Dünya Savaşı] İstanbul’u alacak olup, Ayasofya’nın kubbesi için haç bile hazırladı. Türkler Müslümanların güçlü bir devleti değil miydi, Müslümanlığı bizden eksik miydi? ‘Allah korur’ diyerek bir şey yapmadan oturdu mu? Ülkesini korumak için nice asırdan beri kan döküp, mücadele yapmıyor mu? Dört yıldan beri kızıl kana bulanıp, halkından milyonlarca kişiyi kurban vermiyor mu?”⁴¹⁰

Dulatov’a göre ülke olmanın bir diğer şartı ise kendi kendini yönetmek, yani özerk olmaktır. Aralık ayında olan ikinci Umumi Kazak Kurultayı’nda alınan karar gereği Kazak ve Kırgızların milli-kültürel özerkliği olarak Alaş Orda hükümeti kurulmuş, fakat topraklı özerklik meselesi daha sonraya bırakılmıştı. Siyasi ortamın uygun hale gelmesiyle birlikte topraklı özerklik meselesi de gündeme getirildi. Topraklı özerklik konusunun ancak Kurucu Mecliste karara bağlanabileceğini, Kurucu Meclis’in de Bolşevikler tarafından dağıtıldığına dikkat çeken Dulatov, bunun yerine Kurucu Meclis üyelerinin oluşturduğu Ufa Meclisi’nin de yetkili olabileceği görüşündedir. Ufa şehrinde 8 Eylül 1918’de açılan meclisin amacı en kısa zamanda Rusya Kurucu Meclisi’ni tekrar toplamaktı. Bu yüzden Alaş Orda da bu harekete destek olmalıydı. Zaten Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi, Alaş özerkliğini tanıdığını bildirmişti.⁴¹¹

Böylelikle yeni bir şevkle işe girişen Alaş Orda hükümetinin bu umutlu hareketine *Kazak* gazetesi de katıldı. *Kazak* gazetesinin yayınına uzun bir ara verdiğini bildiren *Kazak* gazetesi idaresi, bu zor günlerde de çıkmaya devam edeceklerini ifade etti. Fakat 16 Eylül 1918 tarihinde yayınlanan 265. sayı, *Kazak* gazetesinin son sayısı oldu. Bolşeviklerin Omsk İdare Komitesi 4 Mart 1918’de

⁴¹⁰ Madiyar [Miryaqub Dulatov], “Casasın Alaş Aftonomiyası! Körkeysin Alaş! Qaytsek Curt Bolamız”, *Qazaq*, sayı: 264 (1918).

⁴¹¹ Madiyar [Miryaqub Dulatov], “Alaş Orda”, *Qazaq*, sayı: 265 (1918).

Orenburg Sovyeti'ne *Kazak* gazetesinin kapatılması yönünde bir telgraf gönderdi.⁴¹² Böylelikle beş yıldan daha uzun bir zamandır Kazak basın ve siyaset hayatına damgasını vuran *Kazak* gazetesinin yayın hayatı sona erdi.

Rusya'da tüm halkları içine alan büyük bir iç savaş sürüyordu. 1919 yılına gelindiğinde artık pek çok bölgede Bolşevikler üstünlüğünü ilan etmişti. 23 Ocak 1919'da Müttefiklerin Bolşevik idaresini tanıdıklarını ve Rusya'nın içişlerine karışmayacaklarını ilan etmesi aslında Bolşeviklerin zaferi anlamına geliyordu. Bu durumu değerlendiren Kazak ve Başkurt aydınları Bolşeviklerle bir çeşit anlaşma yoluna gitmeyi düşündüler. Dönemin yakın tanıklarından ve önemli aktörlerinden Zeki Velidi Togan, hatıralarında Bolşeviklerle anlaşma yapmaya neden mecbur olduklarını çarpıcı bir biçimde ifade etmiştir:

"Kızılılarla anlaşmaktan başka çaremiz yoktu. Memleketi [Başkurdistan'ı] Sibiryaya, Çin'e götüremezdik, şimdi sabretmek icap eder... fakat Rusya'da inkişafı muhakkak olan bir rejime uymaktan başka yol yoktur... Çarlık taraftarı olan hiçbir general artık Rus milletini tatmin edemez. Biz de onlarla beraber yürüyemeyeceğimizi, yeniden maceralara atılmanın imkansızlığını ve faydasızlığını gördük ve Sovyetlerle anlaştık."⁴¹³

Yine Togan'ın hatıralarından öğrendiğimiz üzere Bolşeviklerle görüşmeler yapmaya Ahmet Baytursinov'la birlikte gitmişlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde iki temel konu üzerinde fikir birliğine varıldı. Alaş Orda'cılarının gerçekleştirmek istedikleri Kazak özerkliği kabul edilecek ve Alaş Orda üyelerine genel af ilan edilecekti. Bu şartlarla Ahmet Baytursinov Rusya Komünist Partisi üyeliğine başvurdu ve kabul edildi. Sovyetler, Mart 1919'da Tatar, Başkurt ve Kazakların özerkliğini tanıdıklarını bildirdi. Sovyetlerle ilişkileri düzenlemek amacıyla Halk Komiserlikleri (*Narkomnat*) kuruldu. Kazak Halk Komiserliğinin başına Ahmet Baytursinov getirildi. Sonrasında Alihan Bökeyhanov, Miryakup Dulatov ve diğer Alaş önderleri de Bolşeviklerin safına geçti.

Sovyetlerle 11-20 Ocak 1920 tarihinde gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Alaş Orda'nın fesh edildiği, Alaş Orda hükümetinin Kırgız (Kazak) Devrimci

⁴¹² Ö. Abdimenov, *Qazaq Gazeti...*, s. 43.

⁴¹³ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar...*, s. 266.

Komitesi (*Kirrevkom*) ile birleştigi, Alaş Orda'nın çıkardığı tüm kanun ve uygulamaların geçersiz olduğu ve Alaş Orda'nın elinde olan silahların teslim edileceği bildirildi. Ahmet Baytursinov *Kirrevkom* üyeliğine, Bökeyhanov Turgay komiserliğine (vali statüsünde bir görev), Muhammed Tınışbaev de Semireç'e komiserliğine getirildi.

Böylelikle Alaş Orda hükümeti dağıldı. Bir devrin sonuna gelindi. 26 Ağustos 1920'de Rusya Federasyonu'na bağlı, başkenti Orenburg olan Kırgız (Kazak) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.⁴¹⁴ Böylece Kazak tarihi, Sovyetler Birliği dönemine girdi ve 1991 yılında bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilan edilmesine kadar sosyalist bir siyasi sistem Kazakistan'da ve tüm Orta Asya'da egemen oldu.

Alaş liderleri Kazak halkını modernleştirme ideallerini Sovyet yönetimi altında devam ettirme yolunu seçti.⁴¹⁵ Ancak 1937-1939 yıllarında Stalin idaresinde gerçekleştirilen büyük baskı ve zulüm yıllarında pek çoğu idam edildi. Sonuçta Kazak aydınlarının Rus kanun ve uygulamalarına karşı geliştirmek istedikleri Kazak modernleşme projesi yine bir Rus yönetimi olan Sovyetler Birliği tarafından ortadan kaldırıldı.

⁴¹⁴ Jambıl Artıqbaev v.d., *Qazaqstan Tarixi...*, s.458.

⁴¹⁵ Alaş liderlerinin Sovyet yönetimiyle belli bir anlaşmaya vararak ülkelerinde kalması ve Kazak halkını modernleştirme projesine devam etmesi meselesi yakın zamanda yapılan bir tez çalışmasının ana konusunu oluşturmuştur. Bu konuda bkz.; Yunus Emre Gürbüz, "Caught Between Nationalism and Socialism: The Kazak Alash Orda Movement in Continuity", Doktora Tezi (Ankara: ODTÜ, 2007).

7. — SONUÇ

Bu son bölümde tez çalışması neticesinde elde ettiğim bilgileri değerlendirmeye çalışacağım. Bu amaçla çalışmanın bölümlerini sırasıyla ele almak daha analitik bir çözümleme imkanı sağlayacaktır.

Çalışmaya bir ön kabul ile başladım. Günümüzdeki Kazak siyasi yapısı modern dünya standartlarına yakın bir yapıya sahiptir. En azından sahip olduğu kurumlar ve görünürde işleyen sistem açısından günümüzdeki Kazak siyaseti 'modern' bir yapıya sahiptir denilebilir. Gelişmiş ülkeler, sanayileşmiş toplumlar ya da yüksek refah düzeyi gibi kavramlara benzer bir biçimde 'modern' terimi de ideal bir durumu temsil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında durum çok göreceli bir hal almakta ve durduğumuz zemin sağlamlığını yitirmektedir. Ancak modernliğin temel özelliklerini tespit ederek günümüzdeki Kazak siyasi yapısının modern olup olmadığını söyleyebiliriz.

Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde modernleşme kavramına kuramsal bir giriş yapmaya çalıştım. Birinci bölümden elde ettiğim sonuç modern siyasi yapının temel özellikleri oldu. Buna göre modernleşme denilen süreç, feodal bir toplumsal yapıya sahip, dine dayalı bir devlet sisteminde asillerin egemen olduğu, daha çok kırsal kesimde yaşayan, tarıma dayalı üretimin hakim olduğu, deniz aşırı ticaretin yaygın olmadığı, uluslararası ticarete merkantalist iktisadi yapıların geçerli olduğu, cemaat ilişkilerinin baskın olduğu geleneksel bir ortaçağ toplum düzeninden; seküler ve ulusal bir devlet sisteminde seçilmişlerin idare ettiği, sanayi üretiminin ve kapitalizmin egemen olduğu büyük şehirlerde yaşayan, uluslararası ticaretin gittikçe kolaylaştığı ve yaygınlaştığı, örgün eğitimin yapıldığı, yüksek okuma yazma oranlarına sahip, bireyciliğin ön plana çıktığı modern topluma dönüşüm sürecidir.

Birinci bölümden çıkarılabilecek bir diğer sonuç modernleşme sürecinin Batı dışı toplumlarda da etkili olduğudur. Çalışmanın ana konusunu oluşturan Orta Asya'da modernleşme Rusya aracılığıyla başlamıştır. Bu durum bizi çalışmanın ana tezlerinden birine götürmektedir. Orta Asya'da modernleşme Rusya İmparatorluğu'nun bölgeyi işgal etmesinden sonra başlamıştır. Rusya İmparatorluğu'nun siyasi karar ve uygulamaları Orta Asya siyasetini tümünden değiştirmiştir. Bu noktada Kazakistan önemli bir yere sahiptir. Orta Asya'da Rus sömürge siyasetinin başlangıç noktası Kazakistan'dır. Rusya, Orta Asya'da uygulamaya koyduğu kanunlar ve uygulamaları öncelikle Kazak topraklarında başlatmıştır. Coğrafi ve tarihi konum itibarıyla Rusya'ya daha yakın olan Kazaklar Rus sömürgeci gücünün modernleştirici etkisini ilk tecrübe eden halklardan biri olmuştur. Bu nedenle Kazak siyasi yapısındaki değişimlerin incelenmesi bize Orta Asya siyasi yapısındaki değişimin bir kesitini ve modelini verecektir.

Modern olan ile olmayan arasındaki farkı daha iyi görebilmek amacıyla modern öncesi, yani geleneksel siyasi yapıyı bilmek gerekmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde geleneksel Kazak siyasi yapısını incelemeye çalıştım. Kazak siyasi modernleşmesi, geleneksel Kazak siyasi yapısının değişerek daha çağdaş bir biçime evrilmesi anlamına geldiği için öncelikle geleneksel yapı ile neyi kastettiğimi ortaya koymak istedim. Bu amaçla tarihsel süreci esas alarak, Kazak halkının siyasi yapısının temellerine inmeye çalıştım. Kazak siyasi yapısının temelinde Hunlardan ve Göktürk Kağanlığından beri süregelen göçebe siyasi kültürünün izleri vardır. Bu göçebe siyasi kültür Moğol İmparatorluğu ve Altın Orda Hanlığı zamanında kurumsal bir hal almış ve Kazak adı verilen halkın oluşumuna temel teşkil etmiştir. Kazak Hanlığı, asıl itibarıyla Altın Orda Hanlığı'nın varislerinden biridir. Bu nedenle de siyasi yapısı Altın Orda ve göçebe devlet sistemiyle ortak özellikler içermektedir.

Üçüncü bölümde Rus sömürgeci gücünün modernleştirici etkisini ortaya koymaya çalıştım. Bu bölümde daha kapsayıcı bir kavram olan sömürgeci gücün modernleştirici etkisini vurgulamaya çalıştım. Yani Kazakların 1730'lardan itibaren tecrübe ettiği tarihsel süreç sadece Kazaklara özgü değildi. Tüm dünya tarihinde benzer örnekleri görmek mümkündür. Bu süreç Rusya'nın doğuya ilerlemesiyle başlamıştır. Rusya doğuya ve güneye doğru ilerledikçe Kazaklarla karşılaştı ve uzun mücadeleler sonucunda tüm Kazak bozkırını Rusya İmparatorluğu'nun egemenliği

altına aldı. Üçüncü bölümün temel konusu Rusya'nın Kazak bozkırını ele geçirme tarihidir.

Üçüncü bölümün devamı niteliğindeki dördüncü bölümde ise Rusya'nın Kazak topraklarında kurduğu 'yeni' ve 'modern' siyasi sistemin tarihsel sürecini ele almaya çalıştım. Bu bölümde özetle Rusya'nın geleneksel Kazak siyasi ve toplumsal yapısını nasıl parçaladığını anlatmak istedim. Rusya, çıkardığı kanunlar aracılığıyla Kazak hanlıklarını ve diğer geleneksel siyasi kurumları ortadan kaldırdı. Bu yolla geleneksel Kazak siyasi yapısı Rus sistemini esas alan daha 'çağdaş' bir yapıya bürünmeye başladı. 1786, 1822, 1844, 1854, 1867, 1868, 1886 ve 1891 yıllarında çıkarılan kapsamlı kanunların her biri sonrasında geleneksel Kazak siyasi yapısının Rus sistemine doğru bir değişim geçirdiği sonucuna vardım. Bu bölümde sözkonusu kanunların orijinal metinlerini kaynak olarak kullandım.

Beşinci ve altıncı bölümlerde ise XX. yüzyıl başında artık tam bir Rusya sömürgesi olan Kazak bozkırlarında yaşanan siyasi ve fikri hareketliliği ele almaya çalıştım. Kazak aydınlarının gayretleri sonucunda, devamlı surette Kazakların aleyhine işleyen Rus sistemine alternatif projeler ortaya çıktı. Kazaklar artık yıllardır çiğnenen haklarını arayacak, ellerinden alınan toprakların hesabını soracak düzeye gelmişti. Kazak aydınlarının büyük kısmı Alaş hareketi çatısı altında birleşti ve ilk Kazak siyasi partisi ve siyasi özerkliğini kurdu. Bu bölümün ana kaynağı Alaş hareketinin yayın organı konumundaki *Kazak* gazetesidir. Bu gazete Kazak aydınlarının düşüncelerini ve faaliyetlerini izleme açısından büyük kolaylık sağlamaktadır.

Kazak siyasi fikri XX. yüzyıl başında köklü değişimlere uğramıştır. Ancak bu değişimlerin kökeni XIX. yüzyıl başlarına kadar uzanmaktadır. Kazak siyasi fikir tarihi iki ana safhada incelebilir. Bu iki ana dönem, modern öncesi uygulamaların geçerli olduğu geleneksel devir ve modern yaşamın kendini gösterdiği modern dönem olarak tanımlanabilir. Ayrılma noktası olarak kesin bir tarih vermek zor olsa da 1822 yılı bir dönüm noktası sayılabilir. Bu tarihte Orta ve Küçük Jüz'de hanlık müessesesi kaldırılmış, bunun yerine Rus siyasi sistemi kısmen uygulanmaya başlamıştır.

İdari yapıdaki değişim toplumsal ve fikri hayatı da etkilemiştir. Kazak ileri gelenleri artık gelecek tasarımlarını, Kazak meselelerini ve eğitimden yerel idareye

kadar hemen her türlü konuyu yeni idari-siyasi yapı doğrultusunda ele almaya başlamıştır. Bu değişime karşı bir takım isyanlar çıkmış, ancak başarıya ulaşamamıştır.

XX. yüzyıl başlarında artık bir Kazak aydın grubu fenomeni ortaya çıkmıştır. Sayıları çok fazla olmasa da iyi eğitim almış, Batı tarzı bir modernleşme taraftarı olan ve bu doğrultuda faaliyetlerde bulunan bir Kazak aydın sınıfı meydana gelmiştir. Çoğu Rus-Kazak okullarında ve daha sonra Rusya'nın çeşitli üniversitelerinde eğitim gören bu aydınlar memleketlerine döndüklerinde Kazakları modernleştirmek ve Rusya'da gördükleri medeniyet seviyesine çıkarmak için işlere giriştiler. Bu amaçlarına ulaşabilmek için önlerinde iki yol vardı; eğitim ve siyaset. Her iki alanda da faaliyet göstermek için basın çok uygun bir ortamdı. Kazak aydınları bu yolu iyi kullandılar ve fikirlerini aktarmak için basından faydalandılar.

Dönemin Kazak aydınları kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmasalar bile iki büyük grupta değerlendirilebilirler. Birincisi İslami değerlere daha fazla sahip çıkan ve daha muhafazakar sayılabilecek *Aykap* dergisi çevresidir. İkinci grup seküler bir hayat görüşüne sahip, modernleşme yolunda daha radikal fikirlere sahip *Kazak* gazetesi çevresidir. *Aykap* dergisinin 1915'te kapanması, ancak *Kazak* gazetesinin 1918 yılına kadar yayın hayatına devam etmesi *Kazak* gazetesini daha etkili hale getirmiştir.

Ahmet Baytursinov, Alihan Bökeyhanov ve Mirjakıp Dulatov gibi aydınlar eğitim, kültür ve basının gelişmesine katkıda bulunmasının yanı sıra dönemin Kazak siyasi fikir hayatını da etkilemiştir. *Kazak* gazetesi çevresinde toplanan Kazak aydınları siyasi bir hareket başlatmışlardır. Alaş hareketi adı verilen bu oluşum Kazak siyasi fikrinde önemli bir yere sahiptir.

XX. yüzyıl başında Kazak siyasi gündemini meşgul eden konuları beş ana başlık altında toplamak mümkündür. Bu konulardan ilki toprak meselesidir. *Kazak* gazetesi yayınlanmaya başladığı günlerde en güncel mesele olan toprak meselesiyle yakından ilgilenmiştir. Toprak meselesinde Kazak çıkarlarını gözeten, bilgilendirici, uyarıcı ve etkili yazılar yayınlanmıştır. Neticesinde Kazaklarda bu mesele hususunda bir bilinç uyanmaya başlamıştır.

Bütün Orta Asya'yı etkileyen 1916 isyanları sırasında da yine Kazakların çıkarlarını gözetken bir siyaset izleyen Kazak aydınları boş yere kan dökülmesinin önüne geçmeye çalışmıştır.

Kazak aydınları Şubat 1917'deki devrimin hemen ardından Kazak idari-siyasi sistemini yenileme çalışmalarına girişmiştir. Yerel idarelerin temelini teşkil etmesi planlanan komiteler kurmaya ön ayak olmuştur. Daha sonra Kazak sorunlarına çözüm yolları aranan Kazak kurultaylarını yine *Kazak* gazetesi yazar kadrosu toplamıştır.

Kazak aydınlarının Kazak siyasi hayatına katkıları daha önceleri kullanılagelen komite ve kurultay gibi kurumlarla sınırlı kalmamıştır. Yeni kavramlar ve kurumlar da Kazak siyasi hayatına dahil edilmiştir. Kazak aydınları ilk Kazak siyasi partisini kurmuşlar, ilk Kazak özerkliği olan Alaş'ı ilan etmişler ve yine modern anlamda ilk Kazak hükümeti olan Alaş Orda'yı oluşturmuşlardır.

Bu nedenle Kazak siyasi yapısının modernleşme kaynaklarından bir diğeri Kazak aydınlarının düşünce ve faaliyetleridir. Bu gerçek tüm Sovyetler Birliği dönemi boyunca gizlenmiştir. Gelişme, modernleşme ve refaha dair ne varsa tamamının Sovyet yönetimi eliyle olduğu öne sürülmüştür. Halbuki Kazak aydınlarının Sovyetler Birliği devrinde de süren çalışmalarının Kazak siyasi hayatına etkileri yadsınamaz. İlk Kazak siyasi partisi, Kazak komiteleri, kurultaylar, millet meclisi, özerklik ve federasyon gibi kavramlar Sovyetler ve hatta Ruslardan önce Kazak aydınları tarafından Kazakistan'da dile getirilmiştir. Gerçekte modern Kazakistan denince akla gelen kavram ve kurumların kökeninde Kazak aydınlarının XX. yüzyıl başındaki faaliyetleri yatmaktadır.

Sonuçta, tamamen bir Rus sömürgesi olma yolunda ilerleyen Kazak siyasi fikir hayatı XX. yüzyıl başlarında bir kırılmaya uğramıştır. Rusların Kazak topraklarında hakim olmalarıyla başlayan sömürgeleştirme süreci bu kırılmanın ardından Sovyetler döneminde devam etmiştir. Bu kırılmayı gerçekleştirenler ise çoğunluğunu *Kazak* gazetesi yazarlarının oluşturduğu Alaş hareketi mensuplarıdır. Kazak fikir hayatını bugün bile etkilemeye devam eden bu aydın grubu Batı tarzı bir modernleşme projesini milliyetçi bir tavırla hareket ederek uygulamaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

“15nçi Martda 1917nçi Cılı 1332nçi numerli İçki İs Ministriniñ Telegramı Boyunça Torğayskiy Vaqıtça Oblosnoy Kamitetdiñ Turğay Oblısında Vaqıtça Gracdanskiy Kamitetder Casav Tuvralı Çığarğan Erecesi”, *Qazaq*, sayı: 223 (1917).

“29.126 - İyulya 22. Vısoçayşe wtverjdenniy Wstav - ob Wpravlenii İnorodtsev. ”, *PSZ*, cilt: XXXVIII, s. 394.

“29.127 - İyulya 22. Vısoçayşe wtverjdenniy Wstav o Sibirskix Kırğızax. ”, *PSZ*, cilt: XXXVIII, s. 417-433.

"3814.- İyunya 12. Vısoçayşe wtverjdenniya: I. Polojenie ob wpravlenii Twrkeştanskago kraya i II. Pravila o vvedenii pozemel'no-podatnago wsroystva v Twrkeştanskoy krae", *PSZ*, cilt: VI, 3. seri, s. 318-346.

"44831.- Ob wçrejdenii Twrkeştanskago general'-gwbernatorstva, v sostavl dvwx oblastey Semirçenskiy i Sır'-Darinskoy", *PSZ*, cilt: 42:1, 2. seri, (Sanktpeterburg: Tipografiya Otleniya Sobstvennoy E. İ. V. Kantselyarii, 1871), s. 1150.

"46380.- O preobrazovanii wpravleniya Kırğızskimi stepyami Orenburgskago i Sibirskago vedomstv i Wral'skim i Sibirski kazaç'imi voyskami", *PSZ*, cilt: 43:2, 2. seri, s. 364.

"5704.-Fevralya 19. Jalovannaya Gramota Starşin Kirgiz-Kysatskoy Ordı Ebulxaır Xanu i vsemu Voyskw, - o prinyatiu ix v Rossiyskoe Poddanstvo", *PSZ*, I. seri, cilt: VIII (Sanktpeterburg: Peçatano v Tipografiya Otdleniya Sostvennoy, 1830).

"6571.- Maiya I. Vısoçayşaya rezolyutsiya na proekt Statskago Sovetnika İvana Kirilova.- O postroenii goroda pri ust'e rekı Or, dlya poddannix Başkırtsov i prişedşix vnov v poddanstvo Kırğıs-Kaysakskago i Karakalpakskago naroda; o naryade rabotnikov dlya stroeniya o snabjenii onago goroda garnizonom,

- artilleriyskimi orwidiyami i priipasami, i ob opredelenii na sey predmet Wfinskix pribilix doxodov sverx prejnyago oklada.", *PSZ*, cilt: IX.
- "7574.- Marta 25. Vısoçayşe wtverjdennoe Polojenie ob wpravlennii oblastey Akmolinsky, Semipalatinskoy, Semireçenskoy, Wralskoy i Twrgayskoy i ob izmenenii nekotorix statey Polojeniya ob wpravlennii Twrkestanskago kraya", *PSZ*, cilt: XI, 3. seri, s. 133-147.
- "Alaş Orda Ükimetinin İske Kiriskeni Turalı Kelgen Telegram", *Qazaq*, sayı: 262 (1918).
- "Alaş Partiyası", *Qazaq*, sayı: 244 (1917).
- "Alaş Partiyası", *Qazaq*, sayı: 250 (1917).
- "Alaş Partiyası", *Qazaq*, sayı: 253 (1917).
- "Alaş Partiyası", *Qazaq*, sayı: 255 (1917).
- "Alaş Partiyası", *QSE*, cilt: I.
- "Alaş Ulı Qazaq pen Ardaqtı Qırğız Ağayınğa!", *Qazaq*, sayı: 250 (1917).
- [Ahmet Baytursınov], "Qurmetti Oquşılar", *Qazaq*, sayı: 1 (1913).
- [Axmet Baytursınov], "Bas Qosw Twrasında", *Qazaq*, sayı: 18 (1913).
- [Axmet Baytursınov], "Cer Caldav Cayınan", *Qazaq*, sayı: 34 (1913).
- ABDRAXMANOV, B. N., "Kazaxstan v Materıalax Polnogo Sobraniya Zakonov Rossiyskoy İmperii", Yüksek Lisans Tezi (Wst'-Kamenogorsk: Vostoçno Kazaxstanskogo Goswdarstvennego Wniversiteta, 2002).
- ABSADIQOV, A., "Abılay Xan Tarixı: Şındıq jane Fol'klor", *Aqıqat*, no: 3, 5 (2003).
- AHMEDCANOV, Xayırşax, "Oral Oblısınıñ Siyezi", *Qazaq*, sayı: 230 (1917).
- AKINER, Shirin, *The Formation of Kazakh Identity: From Tribe to Nation-State* (London: Royal Institute of International Affairs, 1995).
- Alaşulı Azamat [Miryaqub Dulatov], "Cer Mäselesi", *Ayqap*, sayı: 11 (1911).
- ALGAR, Hamid, "Akund", *Encyclopaedia Iranica*, cilt: I, s. 731.

- ALINGE, Curt, *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1967).
- Alixan [Bökeyxanov], “Eki Jol”, *Qazaq*, sayı: 100-101 (1915).
- Alixan [Bökeyxanov], “Men Kadet Partiyasınañ Nege Çıqtım”, *Qazaq*, sayı: 256 (1918).
- Alixan ve Mırzağazı, “Künbatıs Maydanı”, *Qazaq*, sayı: 216 (1917).
- Alixan, Mırzağazı, Tel, Musa, Xasen, “Doklad”, *Qazaq*, sayı: 219 ve 220 (1917).
- Alixan, Mustafa, Miryaqub, “Alaş Ulına”, *Qazaq*, sayı: 225 (1917).
- Alixan, Mustafa, Miryaqub, “Alaş Ulına”, *Qazaq*, sayı: 225 (1917).
- ALLSEN, Thomas T., “Mongols as Vectors for Cultural Transmission”, Nicola di Cosmo v.d. (ed.), *The Cambridge History of Inner Asia: Chinggisid Age* (New York: Cambridge University Press, 2009).
- ALLSEN, Thomas T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (New York: Cambridge University Press, 2001).
- ALLWORTH, Edward, “Encounter”, Edward Allworth (ed.), *Central Asia: 130 Years of Russian Dominance* (Duke University Press, 2002).
- ALLWORTH, Edward, *Central Asian Publishing and the Rise Nationalism* (New York: The New York Public Library, 1965).
- ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (London: Verso, 2006).
- ANISIMOV, E. V., *The Reforms of Peter the Great: Progress Through Coercion in Russia*, çev. J. T. Alexander (New York: M. E. Sharpe, 1993).
- ARAT, Reşid Rahmeti, “Kazakıstan”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: VI.
- ARAT, Reşid Rahmeti, “Matbuat: Kazan Türkleri...”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: VII, s. 380-393;
- ARĞINBAEV, X., “Jüzder”, *Qazaq Sovet Entsiklopediyası: Qazaq Sovettik Sotsiyalistik Respwblıkası* (Almatı: Qazaq Sovettik Entsiklopediyasınıñ Bas Redaksiyası, 1980).

- ARTIQBAEV, Jambıl ve Adılhan Pirmanov, *Qazaqstan Tarixı* (Almatı: Atamura, 2008).
- ATABAEV, Q., "Merzimdi Basılım Qazaqstan Tarixınıñ Derek Közi (1870-1918 jj.)", Doktora Tezi (Almatı: Äl-Farabı Unıversiteti, 2000).
- ATWOOD, C., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, (New York: Facts on File, 2004).
- AVEZOV, Muhtar, "Ahmet Baytursinov'un Ellinci Yaş Günü", çev. İbrahim Kalkan, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, no: 9 (2001), s. 169-176.
- Axmet, Alihan, Miryaqub, "Qazaq Curtuna", *Qazaq*, sayı: 192 (1916).
- AYBASOV, Birmuhammed, "Aqmola Oblısınıñ Qazaq Siyezi", *Qazaq*, sayı: 230 (1917).
- AYMAWITOV, Jüsipbek, *Şıǵarmaları*, M. Atımov ve Q. Kereyqulov (haz.) (Almatı: Jazwşı, 1989).
- ÄBENOVA, B. S., "1868 Jılǵı Äkimşilik-Basqarw Reformasınıñ Orınbor Ölkesine Engizilwi jäne onıñ Zardaptarı", Yüksek Lisans Tezi (Almatı: Al-Farabi Wniversiteti, 2000).
- ÄBDİMENOV, Ö., *Qazaq Gazeti* (Almatı: Qazaqstan, 1993), s. 35.
- ÄBSEMET, Marat Orazbayulı, *Mırjaqıp (Ömiri men Şıǵarmaşılıǵı)* (Almatı: Kenje, 1995).
- "Bas Qoswǵa Ruksat Berilmedi", *Qazaq*, sayı: 35 (1913).
- "Birlik Tuwı Seriktiǵı", *Qazaq*, sayı: 232 (1917).
- "Birlik Tuwı", *Qazaq*, sayı: 236 (1917).
- [BENNIGSEN, Alexandre ve Chantal Lemercier-Quelquejay], "The History of the Kazakh Press, 1900-1920", *Central Asian Review*, cilt: XIV, no: 2.
- BARFIELD, Thomas J., "The Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organization and Foreign Policy", *The Journal of Asian Studies*, no: 1 (1981).
- BARTHOLD, W., "Kalmuklar", *İslam Ansiklopedisi*, cilt: VI.
- BARTOLD, V. V., *Orta Asya – Tarih ve Uygarlık*, çev. A. Batur (İstanbul: Selenge, 2010).

- Basqarma, “Cer Mäselesi”, *Qazaq*, sayı: 10 (1913).
- Basqarma, “Orenburg, 9 Aynvar”, *Qazaq*, sayı: 45 (1914).
- Basqarma, “Qazaq hem Cer Mäselesi”, *Qazaq*, sayı: 54 (1914).
- BASİN, V. Ya., *Rossiya i Kazaxskïe Xanstva XVI-XVIII vv.* (Alma-Ata: Nawka, 1971).
- BAYSUN, Abdullah Receb, *Türkistan Milli Hareketleri* (İstanbul: Alaeddin Klişe ve Matbaası, 1945).
- BAYTURSINOV, Axmet, Miryaqub Dulatov, Seyitazim Qadırbayev, Muxamedyar Tunğaşın, “Torğay hem Irğız Uezinin Xalqına”, *Qazaq*, sayı: 207 (1916).
- BAYTURSINOV, Axmet, *Til Tağlımı (Qazaq Tili men Oqw-Ağartwğa Qatıstı Eñbekteri)*, Ğarifolla Anesov ve Amanqos Mektepov (haz.) (Almatı: Ana Tili, 1992).
- BAYTURSINOV, Axmet, *Şığarmaları*, Ä. Şäripov (haz.) (Almatı: Jazwşı, 1989).
- BAYTURSINULI, Axmed, Alixan Bökeyxanov, Canuzaq Canibekov, Miryaqub Dulatov, Seyitazim Qadırbayev, Eldes Ömerov, İmam Alimbekov, Nisanali Begimetov, “Şura-i İslam”, *Qazaq*, sayı: 233 (1917).
- BECKER, Seymour, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924*, 2. baskı (New York: RoutledgeCurzon, 2004).
- BEHAR, Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye’de ‘Resmi Tarih’ Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 2. baskı (İstanbul: Afa, 1996).
- BEKMAXANOV, E. B., *Kazaxstan v 20-40e godı XIX veka* (Alma-Ata, 1947).
- BEKMAXANOV, Ermuxan, *Qazaqstan XIX Ğasırdıñ 20-40 Jıldarında*, çev. Ä. Qaztaev v.d. (Almatı: Sanat, 1994).
- BENINGSEN, Alexandre ve Chantal Lemercier-Quelquajay, *La Presse et le Mouvement National Chez les Musulmans de Russie avant 1920* (Paris: Mouton &Co., 1964).
- BOBRICK, Benson, *East of the Sun: The Epic Conquest and Tragic History of Siberia* (New York: Poseidon, 1992).

- BODGER, Alan, "Abulkhair, Khan of the Kazakh Little Horde, and his Oath of Allegiance to Russia of October 1731", *The Slavonic and East European Review*, cilt: 58, no: 1 (1980).
- BODGER, Alan, "Change and Tradition in Eighteenth-Century Kazakhstan: The Dynastic Factor", Shirin Akiner (ed.), *Cultural Change and Continuity in Central Asia* (Londra: Kegan Paul International Ltd., 1991).
- Bortan, "Cer Caldav", *Qazaq*, sayı: 84 (1914).
- BOSWORTH, C. E., "Mogholistan", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, cilt: VII.
- BÖKEYHANOV, Alixan, Mirzağazı , Musa , Xasen, "Künbatıs Maydanınan", *Qazaq*, sayı: 215 (1917).
- BÖKEYXAN, Alixan, "Aşıq Xat Cihanşa Elmuhammedulı Seydalinge", *Qazaq*, sayı: 24 (1913).
- BÖKEYXAN, Älixan, *Tandamalı*, R. Nurğaliev (haz.) (Almatı: Qazaq Entsiklopediyası, 1995).
- BÖKEYXANOV, Älixan, *Şığarmalar*, Mämbet Qoygeldiev (haz.) (Almatı: Qazaqstan, 1994).
- BÖKEYXANOV, A., A. Baytursınov, Miryaqub Dulatov, "Alaştıñ Azamatına", *Qazaq*, sayı: 192 (1916).
- BÖKEYXANOV, Alixan, "Komitet Saylav", *Qazaq*, sayı: 230 (1917).
- BÖKEYXANOV, Alixan, "Qazaqtar", *Ana Tili*, sayı: 37 (29 Kasım 1990).
- BÖKEYXANOV, Alixan, Axmet Baytursınov, Miryaqub Dulatov, Eldes Omarov ve diğerleri, "Alaş Partiyasınıñ Programasınıñ Cobası", *Qazaq*, sayı: 250 (1917).
- BÖKEYXANOV, Alixan, Axmet Baytursınov, Miryaqub Dulatov, Eldes Ömerov, Esenali Turmuxammedov, Abdülxamid Cündibayev, Azimbek Birimcanov, "Alaş Partiyasınıñ Programmasınıñ Cobası", *Qazaq*, sayı: 251 (1917).
- BÖKEYXANOV, Alixan, "Calpı Sibir Siyezi", *Qazaq*, sayı: 251 (1917).

- BREGEL, Yuri, "Turko-Mongol Influences in Central Asia", Robert L. Confield (ed.), *Turko-Persia in Historical Perspective* (New York: Cambridge University Press, 1991).
- BREGEL, Yuri, *An Historical Atlas of Central Asia* (Leiden: Brill, 2003).
- BREGEL, Yuriy, "Central Asia: in the 18th - 19th Centuries", *Encyclopaedia Iranica*, cilt: V.
- C. C. "Attan Alaş Azamatı!", *Qazaq*, sayı: 262 (1918).
- "Calpı Qazaq Siyezi", *Qazaq*, sayı: 233 (1917).
- "Calpı Qazaq Siyeziniñ Qawlısı", *Qazaq*, sayı: 238 (1917).
- "Calpı Qazaq-Qırğız Siyezinin Qaulısı", *Qazaq*, sayı: 256 (1917).
- COPEAUX, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).
- COSMO, Nicola di, "The Origins of the Great Wall", *The Silk Road*, cilt: IV, no: 1 (2006).
- CUMATAYEV, Alimbek Molla, "Almatıda Bolğan Jetisu Qazaqlarınıñ Siyezi Casağan Qaulısı", *Qazaq*, sayı: 229 (1917).
- ÇOKAY, Mustafa, *1917 Yılı Hatıra Parçaları* (Ankara: Yaş Türkistan Neşriyatı, 1988).
- "Deputattar Xatı", *Qazaq*, sayı: 191 (1916).
- DAULET, Shafiga, "The First All Muslim Congress of Russia Moscow, 1-11 May 1917", *Central Asian Survey*, cilt: VIII, no: 1 (1989), s. 21-47.
- DAVIES, Norman, *Europe: A History* (Oxford: Oxford University Press, 1996).
- DAXŞLEYGER, G. F., "Patriarxaldıq-Feodaldıq Qatınastar", A. N. Nüsipbekov v.d., *Qazaq SSR Tarixı*, cilt: II (Almatı: Ğılım, 1983).
- DEMKO, George, *The Russian Colonization of Kazakhstan 1896-1916* (Bloomington: Indiana University Publications, 1969).
- DEVLET, Nadir, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998).

- DEVLET, Nadir, *Çağdaş Türkiler* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993).
- DEVLET, Nadir, "İdil-Ural'da Bağımsızlık Hareketi – Millet Meclisi 1917-1918", *XI. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), s. 2249-2256.
- DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985).
- DIAMOND, Jared, *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları*, çev. Ülker İnce (Ankara: TÜBİTAK, 1997).
- DIXON, Simon, *The Modernisation of Russia 1676-1825* (Cambridge: Cambridge University, 1999).
- DMYTRYSHYN, Basil, "Russian Expansion to the Pacific, 1580-1700 : A Historiographical Review", *Slavic Studies*, no: 25 (1980).
- DONNELLY, A. S., "Peter the Great and Central Asia", *Canadian Slavonic Papers*, cilt: XVII, no: 2/3 (1975).
- DUĞLAT, Mirza Haydar, *Tarih-i Reşidi*, çev. E. Denison Ross vd. (İstanbul: Selenge, 2006).
- DULATULI, Miryaqub, "Torğay Oblısının Qazağınan Militsiya Alu Tertibi", *Qazaq*, sayı: 263, 264, 265 (1918).
- DULATOV, Mirjaqıp, *Şığarmaları*, Marat Äbsemet ve Gülnar Dulatova (haz.), 2 cilt (Almatı: Ğılım, 1996).
- DUMAN, Hasan (haz.), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928* (İstanbul: IRCICA, 1986).
- "El Qorğau", *Qazaq*, sayı: 252 (1917).
- "Eldi Elirtuşiler", *Qazaq*, sayı: 195 (1916).
- EBERHARD, W., *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, 2. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996).
- EBSEMETOV, Marat, "Aqınnıñ Azamattıq Ajarı", Mirjaqıp Dwlutalı, *Oyan, Qazaq!*, M. Ebsemetov (haz.) (Almatı: Altın Orda, 1991).

- EBWEV, Qadirjan, *Qazaqstan Tarixiniñ ‘Aqtandaq’ Betterinen* (Almatı: Qazaqstan, 1994).
- EISENSTADT, S. N., “Multiple Modernities”, *Daedalus*, no: 1 (2000).
- EISENSTADT, Shmuel N., “The Civilizational Dimension of Modernity: Modernity as a Distinct Civilization”, *International Sociology*, cilt: XVI, no: 3 (2001).
- ELEUKENOV, Şeriazdan, *Mağjan Ömiri men Şığarmegerligi* (Almatı: Sanat, 1995).
- ELIMBEKOV, İman, “Qazaq Xalqının Tunğış Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 225 (1917).
- EROFEEVA, İ. V. (der.), *İstoriya Kazaxstana v Russkix İstočnikax XVI-XX vekov: Jurnalı i Slujebnie Zapiski Diplomata A. İ. Tevkeleva po İstorii i Etnografii Kazaxstana (1731-1759 gg.)* (Almatı: Dayk-Press, 2005).
- EROFEEVA, İ. V., “XVIII Ğasır men XIX Ğasırdıñ Ortasındağı Qazaq Qoğamınıñ Älevmettik-Ekonomikalıq Damuvı”, M. Q. Qozıbaev v.d. (der.), *Qazaqstan Tarixı: Oçerkter* (Almatı: Dävir, 1994).
- FERNANDEZ-ARMESTO, Felipe, *Civilizations: Culture, Ambition, and the Transformation of Nature* (New York: Simon & Schuster, 2000).
- FERRO, Marc, *Colonization: A Global History* (London: Routledge, 1997).
- FISHER, Alan W., “Enlightened Despotism and Islam Under Catherine II”, *Slavic Review*, cilt: XXVII, no: 4 (1968).
- FORTES, M. ve E. E. Evans-Pritchard (der.), *African Political Systems*, (London: Oxford University Press, 1940).
- FRANK, Allen J., *Muslim Religious Institutions in Imperial Russia: The Islamic World of Novouzensk District and the Kazakh Inner Horde, 1780-1910* (Leiden: Brill, 2001).
- “Gubernator Jarlığı”, *Qazaq*, sayı: 188 (1916).
- GILLEN, Paul ve Devleena Ghosh, *Colonialism and Modernity* (Sidney: UNSW Press, 2007).
- GLAZKOV, V. G., “1917-1921 Yıllarında Kazak Devletinin Yeniden İhyası”, *Dergi*, sayı: 2 (Nisan-Haziran 1955), s. 109-120.

- GOLDEN, Peter B., "Migrations, Ethnogenesis", Nicola di Cosmo v.d. (ed.), *The Cambridge History of Inner Asia: Chinggisid Age* (New York: Cambridge University Press, 2009).
- GOLDEN, Peter B., *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East* (Weisbaden: Otto Harrassowitz, 1992).
- GORBWNNOVA, S. V., "Orenbwrghskaya Pogranıçnaya Komıssıya ĩ Polıtıka Rossıı v Mladşem Kazaxskom Jwze", Doktora Tezi, (Moskova: Moskova Devlet Pedagoji Üñiversitesi, 1998).
- GÖLE, Nilüfer, "Batı-dışı Modernlik: Kavram Üzerine", U. Kocabaşoğlu (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, cilt: III (İstanbul: İletişim, 2002).
- GRACHEV, Igor, Pavel Rykin, "A European's View of Asiatic History: Willard Sunderland. Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe", *Forum for Anthropology and Culture*, no: 4 (2007).
- GROUSSET, Rene, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, çev. Naomi Walford (New Jersey: Rutgers University Press, 1994).
- GUMILEV, L. N., *Hunlar*, çev. A. Batur, (İstanbul: Selenge, 2002).
- GÜRBÜZ, Yunus Emre, "Caught Between Nationalism and Socialism: The Kazak Alash Orda Movement in Continuity", Doktora Tezi (Ankara: ODTÜ, 2007).
- HAFİZ, Abdüsettar, "Mustafa Çokay", *Türk Dünyası Araştırmaları* (Nisan 1987);
- HANCOCK-PARMER, Michael, "Historiography of the Bare-Footed Flight: Dynamics of a National History", Yüksek Lisans Tezi (Indiana University, 2011).
- HAYIT, Baymirza, "Die Nationalen Regierungen von Kokand (Choqand) und der Alasch Orda", basılmamış doktora tezi (München, 1950).
- HAYIT, Baymirza, "Some Reflections on the Subject of Annexation of Turkistani Kazakhstan by Russia", *Central Asian Survey*, cilt: III, no: 4 (1984).
- HOPKIRK, Peter, *The Great Game* (London: Oxford University Press, 1992).

- HUDSON, Alfred E., *Kazakh Social Structure* (New Haven: Human Relations Area Files Press, 1964 [1938]).
- HUNDLEY, H. S., "Speransky and the Buriats: Administrative Reform in Nineteenth Century Russia", Doktora Tezi (Urbana-Champaign: University of Illinois, 1984).
- HUNTINGTON, Samuel P., *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1968).
- ILGAR, İhsan (haz.), *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).
- ISQAQOV, A. I. v.d. (der.), *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, c: X (Almatı: Ğılım, 1986).
- ISQAQOV, Bürkit, *Qazaq-Tatar Edebi Baylanısı* (Almatı: Ğılım, 1976), s. 101.
- İBRAHİMOF, Abdürreşid, *Aftonomiya ya ki İdare-i Muxtariye* (St. Petersburg: Abdürreşid bin Ömer İbrahimof Eliktrik Basmahanesi, tarih yok).
- İBRAHİMOF, Abdurreşid, *Ço[l]pan Yuldızı*, 2. baskı (Petersburg: Eliktrik basmahanesi, 1907).
- İNAN, Abdülkadir, "Nayman Boyunun Soyu Meselesi", A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968).
- [İNAN], Afet, Mehmet Tevfik ve diğerleri, *Türk Tarihinin Ana Hatları* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930).
- "Jäña Ükimettiñ Jıyılıstar hem Soyuzdar Turalı Qavlısı", *Qazaq*, sayı: 228 (1917).
- "Jeti Jarğı", *QSE*, cilt: IV.
- "Jumışşılar Kerek", *Qazaq*, sayı: 192 (1916).
- JACKSON, Peter, "The Mongols and the Faith of the Conquered", Reuven Amitai v.d. (ed.), *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World* (Leiden: Brill, 2005).
- JUMABAYEV, Mağjan, *Tandamalı*, B. Därimbetov (haz.) (Almatı: Ğılım, 1992).
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, "Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu'su", *Doğu Batı*, no: 14 (2001).

- KALAN, Ekrem, "Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi", Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- KALKAN, İbrahim, "Düşman mı, Kahraman mı? Sovyet Tarihçiliğinin İkilemi", E. Gürsoy-Naskali ve L. Şahin (ed.), *Stalin ve Türk Dünyası* (İstanbul: Kaknüs, 2007).
- KALKAN, İbrahim, "Şakerim Kudayberdiuli", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: XXI.
- KALKAN, İbrahim, "Sovyet Dönemi Öncesi Orta Asya Aydınları ve Değişim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no: 14 (2000), s. 285-297.
- KANLIDERE, Ahmet (ed.), *Orta Asya Türk Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011).
- KAPAKLI, Fatma, "The Failure of the Concept of the White Man's Burden in James Gordon Farrell's the Siege of Krishnapur", *The Journal of International Social Research*, cilt: II, no: 9, (2009).
- KARA, Abdülvahap, *Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi* (İstanbul: Da, 2002).
- KARPAT, Kemal, "The Roots of Kazakh Nationalism: Ethnicity, Islam or Land?", *Annali della Fondazione Feltrinelli*, no: 38 (1993), s. 313-333.
- KAUTSKY, John H., *The Political Consequences of Modernization* (New York: Robert E. Krieger, 1980).
- Kazaxsko-Rwsskie Otnoşeniya v XVII-XVIII vekax: Sbornik Dokumentov i Materialov* (Alma-Ata: Akademıya Nawk Kazaxskoy SSR, 1961).
- KÄRİBAY, Bereket, "Käreı Xan", *Jas Türkistan*, no: 1 (Mayıs 1998), s. 22-26.
- KEKİŞEV, Tursınbek, *Qazaq Ädebieti Sınıñ Tarixı* (Almatı: Sanat, 1994).
- KENDIRBAY, Gulnar, "The National Liberation Movement of the Kazakh Intelligentsia at the beginning of the 20th Century", *Central Asian Survey*, cilt: XVI, no: 4 (1997), s. 492-493.
- KENJALİEV, İ., *İsatay-Maxambet* (Almatı: Qazaqstan, 1991).

- KEPPEN, P. İ., *Devyataya Reviziya. İssledovanie o Çisl Jiteley v Rossii v 1851 godw* (Sanktpeterburg: Tipografiı İmperatorskoy Akademii Nawk, 1857).
- KHALID, Adeeb, "Printing, Publishing and Reform in Tsarist Central Asia", *International Journal of Middle East Studies*, sayı: 26 (1994).
- KHAZANOV, Anatoly M., *Nomads and the Outside World*, (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1994).
- KHODARKOVSKY, Michael, "Uneasy Alliance: Peter the Great and Ayuki Khan", *Central Asian Survey*, cilt: VII, no: 4 (1988).
- KHODARKOVSKY, Michael, "Ignoble Savages and Unfaithful Subjects' Constructing Non-Christian Identities in Early Modern Russia", Daniel R. Brower ve Edward J. Lazzerini (ed.), *Russia's Orient: Imperial Borderland and Peoples , 1700-1917* (Bloomington: Indiana University Press, 1997).
- KIRIMLI, Meryem, "The Genesis of Kazak Nationalism and Independent Kazakstan: An Intellectual History", Doktora Tezi (Ankara: Bilkent Üniversitesi, 1998).
- KLYASHTORNY, S. G. ve T. İ. Sultanov, *Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge, 2004).
- KOÇ, Kenan v.d., *Kazak Edebiyatı (Kazak Folkloru ve Sovyet Dönemi Öncesi Kazak Edebiyatı)*, cilt: I (İstanbul: IQ, 2007).
- KONGAR, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 7. bsk. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999).
- KOSTELYANSKIY, A. İ. (der.), *Formı Natsional'nogo Dvijeniya v Sovremennux Goswdarstvax* (St. Petersburg, 1910).
- KOVALASCHINA, Elena, "The Historical and Cultural Ideals of the Siberian Oblastnichestvo", *Sibirica*, cilt: VI, no: 2 (2007), s. 87-119.
- KOVALEV, Roman K., "The Infrastructure of the Novgorodian Fur Trade in the Pre-Mongol Era", Doktora Tezi (University of Minnesota, 2002).
- KÖKER, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993).
- KÖMEKOV, B. E. v.d. (haz.), *Şoqan Wälixanov Köp Tomdıq Şığarmalar Jınağı* (Almatı: Tolağay Grwpp, 2010).

- KRADIN, Nikolay N., "Early State Theory and the Evolution of Pastoral Nomads", *Social Evolution and History*, cilt: VII, no: 1 (2008).
- KRAFT, İ. İ., *Polojenie ob Wpravlenii v Stepnix Oblastyax* (Orenbwrq: Tipolitoğrafiya P. N. Jaripova, 1898).
- KREINDLER, Isabelle, "İbrahim Altynsarin, Nikolai Il'minskii and the Kazakh National Awakening", *Central Asian Survey*, cilt: II, sayı: 3 (Kasım 19983).
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, 3. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993).
- LANE, George, *Daily Life in the Mongol Empire* (Westport: Greenwood, 2006).
- LANTZEFF, George V., "Russian Eastward Expansion before the Mongol Invasion", *The American Slavic and East European Review*, cilt: VI, No: 18-19 (1947).
- LEVŞİN, A. İ., *Opisanie Kirgiz-Kazakç'ix, ili Kirgiz-Kaysatskix, ord i stepey*, 2. baskı (Almatı: Sanat, 1996).
- LISENKO, L. M., *Gwbernatori i General Gwbernatori Rossiyskoy İmperiï (XVIII-naçalo XX veka)* (Moskova: MPGWS, 2001).
- M. D. [Miryaqub Dulatov], "Ğ. Duma", *Qazaq*, sayı: 170 (1916).
- M. D. [Miryaqub Dulatov], "Ğosudarstvennaya Duma hem Soldattıq Meselesi", *Qazaq*, sayı: 168 (1916).
- M. D. [Miryaqub Dulatov], "Qay Cerde Qalay", *Qazaq*, sayı: 28 (1913).
- M. D. [Miryaqub Dulatov], "Qay Cerde Qalay", *Qazaq*, sayı: 28 (1913).
- M. D. [Miryaqub Dulatov], "Qazaqtan Soldat Alına ma?", *Qazaq*, sayı: 60 (1914).
- M. D. [Miryaqub Dulatov], "Tarixı Cıl", *Qazaq*, sayı: 212 (1917).
- Madiyar [Miryaqub Dulatov], "Alaş Orda", *Qazaq*, sayı: 265 (1918).
- Madiyar [Miryaqub Dulatov], "Bizdiñ El", *Qazaq*, sayı: 198 (1916).
- Madiyar [Miryaqub Dulatov], "Casasın Alaş Aftonomiyası! Körkeysin Alaş! Qaytsek Curt Bolamız", *Qazaq*, sayı: 264 (1918).
- Madiyar [Miryaqub Dulatov], "Qazaq Siyezi", *Qazaq*, sayı: 226 (1917).
- Madiyar [Miryaqub Dulatov], "Qazaq Siyezi", *Qazaq*, sayı: 238 (1917).

- MALIKOV, Yuriy, *Tsars, Cossacks, and Nomads: The Formation of a Borderland Culture in Northern Kazakhstan in the 18th and 19th Centuries* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2011).
- MANTAYEV, Turatbek, "Bir Tarih Kaynağı Olarak Muravyev ve Velihanov'un Eserleri", Yüksek Lisans Tezi (İzmir: Ege Üniversitesi, 2010).
- MANZ, Beatrice F., "Historical Background", Beatrice F. Manz (ed.), *Central Asia in Historical Perspective* (Boulder: Westview, 1998).
- MARĞULAN, Älkey, "Şoqan Şiñğisulı Wälixanovtıñ Ömiri meñ Qızmeti", Älkey Marğulan (der.), *Şoqan Wälixanov: Tañdamalı* (Almatı: Jazuvşı, 1985).
- MARSHALL, Alex, *The Russian General Staff and Asia, 1800–1917* (London: Routledge, 2006).
- MARTIN, Virginia, *Law and Custom in the Steppe: The Kazakhs of the Middle Horde and Russian Colonialism in the Nineteenth Century* (Richmond: Curzon Press, 2001).
- MARTINENKO, N. (der.), *Alaş Orda Sbornik Dokumentov* (Alma-Ata: Aykap, 1992).
- Materialı po İstorii Političeskogo Stroya Kazaxstana*, cilt: I (Alma-Ata: Akademıya Nawk, 1960).
- MILLER, David, "Politics", David Miller (ed.), *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought* (Oxford: Basil Blackwell, 1987).
- MIYAWAKI, Junko, "History of the Dzungars: Introductory Survey", Chahryar Adle ve Irfan Habib (ed.), *History of Civilizations of Central Asia*, cilt: V (Paris: UNESCO, 2003).
- Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995).
- MOLLAOĞLU, Beria Jülide, "History and The Construction of Identity: The Kazakh Experience", Yüksek Lisans tezi (Ankara: ODTÜ, 1996).
- MORGAN, David, "The 'Great Yasa of Chinggis Khan' Revisited", Reuven Amitai v.d. (ed.), *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World* (Leiden: Brill, 2005).

- MORGAN, P. O., "The Great Yasa of Chingiz Khan and Mongol Law in the Ilkhanate", *Bulletin of the Schools of Oriental and African Studies*, cilt: XLIX, no: 1, (1986).
- MORRISON, Alexander, "What is 'Colonisation'? An Alternative View of Taming the Wild Field", *Forum for Anthropology and Culture*, no: 4 (2007).
- MUQANOV, Marat, *Qazaq Jeriniñ Tarixı* (Almatı: Atamura-Qazaqstan, 1994).
- MURSKY, Volodimir, *Ukrayna ve İstiklal Mücahedeleri* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1930).
- MÄŞİMBAEV, S. M., "Patşalıq Reseydiñ Qazaqstandağı Memlekettik Basqarw Mekemeleriniñ Tarixı (XVIII ğ. 30-şı jj. - 1868 j.)", Doktora Tezi (Almatı: Äl-Farabı Üniversitesi, 2001).
- NASH, Manning, *Unfinished Agenda: The Dynamics of Modernization in Developing Nations* (Boulder: Westview Press, 1984).
- NAUMOV, Igor V., *The History of Siberia* (New York: Routledge, 2006).
- NODA, Jin, "Titles of Kazakh Sultans Bestowed by the Qing Empire: The Case of Sultan Ghubaydulla in 1824", *The Memoirs of the Toyo Bunko*, no: 68 (2010).
- NURPEYİSOV, Keñes, *Alaş hem Alaşorda* (Almatı: Atatek, 1995).
- NURPEYİSOV, K. N., "Qazaqstandağı 1916 Jılğı Ult-azattıq Köterilisi", M. Q. Qozıbayev v.d. (der), *Qazaqstan Tarixı: Oçerkter* (Almatı: Davir, 1994).
- NURPEYİSOV, Keñes v.d. (haz.), *Xalel Dosmuxeamedulı jäne Onıñ Ömiri men Şıǵarmaşılıǵı* (Almatı: Sanat, 1996).
- NURPEYİSOV, Keñes, "Sayası Közqaras, Xalıq Azattıǵı Üşin Küres, Alaşorda Ükimeti", K. Nurpeyisov v.d., *Xalel Dosmuxeamedulı jene Onın Ömirimen Şıǵarmaşılıǵı* (Almatı: Sanat, 1996).
- NÜSİPBЕКOV, A. N. v.d. (haz.), *Qazaq SSR Tarixı: Köne Zamannan Buginge Deyin*, cilt: III (Almatı: Gılım, 1982).
- "Orenburg Xaberleri", *Qazaq*, sayı: 261 (1918).
- OLCOTT, Martha Brill, *The Kazakhs*, 2. baskı (Stanford: Hoover Institution, 1995).

- ORALTAY, Hasan, “Mustafa Çokay”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı: 121 (Ocak 1997).
- ORALTAY, Hasan, *Alaş Türkistan Türklerinin Milli İstiklal Parolası* (İstanbul: Büyük Türkeli Yayınları, 1973).
- ORAMAJ, J. O., "Bökey Ordasındaki Salıq Jüyesi", *Qazaq Tarixı*, no: 6 (2011), s. 11-13.
- ORTAYLI, İlber, “Batılılaşma Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: VII.
- PALEN, K. K., *Kraevoe Wpravlenie* (S-Peterbwrg: Senatskaya Tipografiya, 1910).
- PARKER, Charles H., *Global Interactions in the Early Modern Age* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- PARKER, Charles H., *Global Interactions in the Early Modern Age, 1400–1800* (New York: Cambridge University Press, 2010).
- PIERCE, Richard A., *Russian Central Asia 1867-1917: A Study in Colonial Rule* (Berkeley: University of California Press, 1960), s. 25.
- PIPES, Richard, *The Formation of the Soviet Union* (Cambridge: Harvard University Press, 1954).
- Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii*, 1. seri (Sanktpeterbwrg: Peçatano v Tipografii II Otdleniya Sobstvennoy ego İmperatorskago Veliçestva Kantselyarii, 1830).
- Polojenie ob Wpravlenii Orenbwrgskimi Kirgizami* (Sanktpeterbwrg: Tipografii Journal de Saint-Petersbourg, 1844).
- PİTŞULİNA, K. A., “Qazaq Xalqınıñ Qalıptaswı jäne Qazaq Xandıqtarınıñ Uyımdaswı (15-18 ğasırlar)”, *Qazaq Sovet Entsiklopediyası: Qazaq Sovettik Sotsiyalistik Respublikası* (Almatı: Qazaq Sovettik Entsiklopediyasınıñ Bas Redaksiyası, 1980).
- PİTŞULİNA, K. A., “XV-XVII Ğasırlardağı Qazaq Xandığı”, M. Q. Qozıbaev (der.), *Qazaqstan Tarixı: Oçerkter* (Almatı: Dävir, 1994).
- “Qarqaralı Qazaq Komitetiniñ Qarqaralı Eline Şaşqan Jarlığı”, *Qazaq*, sayı: 228 (1917).

- “Qazaq”, *QSE*, cilt: VI, s. 220.
- “Qazaqça Ğazete Çıǵaru Meselesinin Tarixi”, *Vakit*, sayı: 752 (24 Mart 1911).
- “Qazaqstan”, *QSE*, cilt: VI, s. 321-322.
- “Qazaqtan Soldat Alw Twralı”, *Qazaq*, sayı: 154 (1915).
- “Qoja”, *QSE*, cilt: VI.
- QASIMBAEV, J. Q., “Qazaqstannıñ Reseyge Qosılwı: Kırüvi, Javlap Aluvı, Otarlawı”, M. Q. Qozıbaev ve diğlerleri (der.), *Qazaqstan Tarixı: Oçerkter* (Almatı: Dävir, 1994).
- Qazaq basqarması, “Siyez Casav”, *Qazaq*, sayı: 221 (1917).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Cevap Xat”, *Qazaq*, sayı: 51 (1914).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Bas Qosw Twrasında”, *Qazaq*, sayı: 21 (1913).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Başqurd Ceri”, *Qazaq*, sayı: 147 (1915).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Calpı Sibir Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 251 (1917).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Cer Komiteti”, *Qazaq*, sayı: 227 (1917).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Cevap Xat”, *Qazaq*, sayı: 28 (1913).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Cevap Xat”, *Qazaq*, sayı: 29 (1913).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Qazaq Askerge Alınw Mäselesi”, *Qazaq*, sayı: 178 (1916).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Qazaq”, *Qazaq*, sayı: 8 (1913).
- Qır Balası [Alixan Bökeyxanov], “Torğay Oblısınıñ Mujiq-Qazağınıñ Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 229 (1917).
- QOYGELDİEV, Mämbet ve Talas Omarbekov, *Tarix Tağlımı ne Deydi?* (Almatı: Ana Tili, 1993).
- QOZİBAEV, M. Q. v.d. (haz.), *Qazaqstan Tarixı: Köne Zamannan Buginge Deyin*, cilt: III (Almatı: Atamura, 2010), s. 208.
- QUDAYBERDIULI, Şäkerim, *Türük, Kırğız-Kazak hem Handar Şejiresi*, M. Mirzahmetov ve M. Kazbekov (haz.) (Almatı: Kazakstan ve Sana, 1991).

- QUELQUEJAY, Chantal, “Djarida: iv-Muslim Press of Russia and the Soviet Union”, *Encyclopedia of Islam*, cilt: II, s. 476-477.
- “Rettenüv Kerek”, *Qazaq*, sayı: 223 (1917).
- RADLOV, V. V., *Opit’ Slovarya Tyurkskix’ Nareçiy*, cilt: 2/1 (S. Peterburg: İmperatorskoy Akademïa Nawk, 1899).
- RAEFF, Marc, *Michael Speransky, Statesman of Imperial Russia, 1772-1839* (Westport: Hyperion Press, 1979).
- RAEFF, Marc, *Siberia and the Reforms of 1822* (Seattle: University of Washington Press, 1956).
- REMİEV, İsmail, *Vakitli Tatar Matbuatı (Albüm) 1905-1925* (Kazan: Gajur, 1926).
- RUSTOW, Dankward A. ve Robert E. Ward, “Introduction”, Robert E. Ward ve D. A. Rustow, *Political Modernization in Japan and Turkey* (Princeton: Princeton University, 1964).
- “Sayasat Küyi”, *Qazaq*, sayı: 213 (1917).
- “Seralin Muxamedjan”, *QSE*, cilt: X, s. 134-135.
- “Soğıs Maydanında Qazaq Jumıskerler”, *Qazaq*, sayı: 186 (1916).
- “Soldattıq Mäselesi”, *Qazaq*, sayı: 16 (1915).
- “Stolıpinniñ Agrarlıq Reforması”, *QSE*, cilt: X.
- “Sibır Guberniyası”, *QSE*, cilt: X.
- SABOL, Steven, “Kazakh Resistance to Russian Colonization: Interpreting the Kenesary Kasymov Revolt, 1837-1847”, *Central Asian Survey*, cilt: XXII, no: 2/3 (2003).
- SAĞINBEKULI, Raqımjan, *Jüsipbek* (Almatı: Sanat, 1997).
- SAHLINS, Marshall D., “The Segmentary Lineage: An Organization of Predatory Expansion”, *American Anthropologist*, no: 2, (1961).
- SAID, Edward W., *Culture and Imperialism* (New York: Alfred A. Knopf, 1993).
- SERALIN, M., “Şehr-i Turaysk Aynvar 10nda 1911nçi Cıl”, *Ayqap*, sayı: 1 (1911).

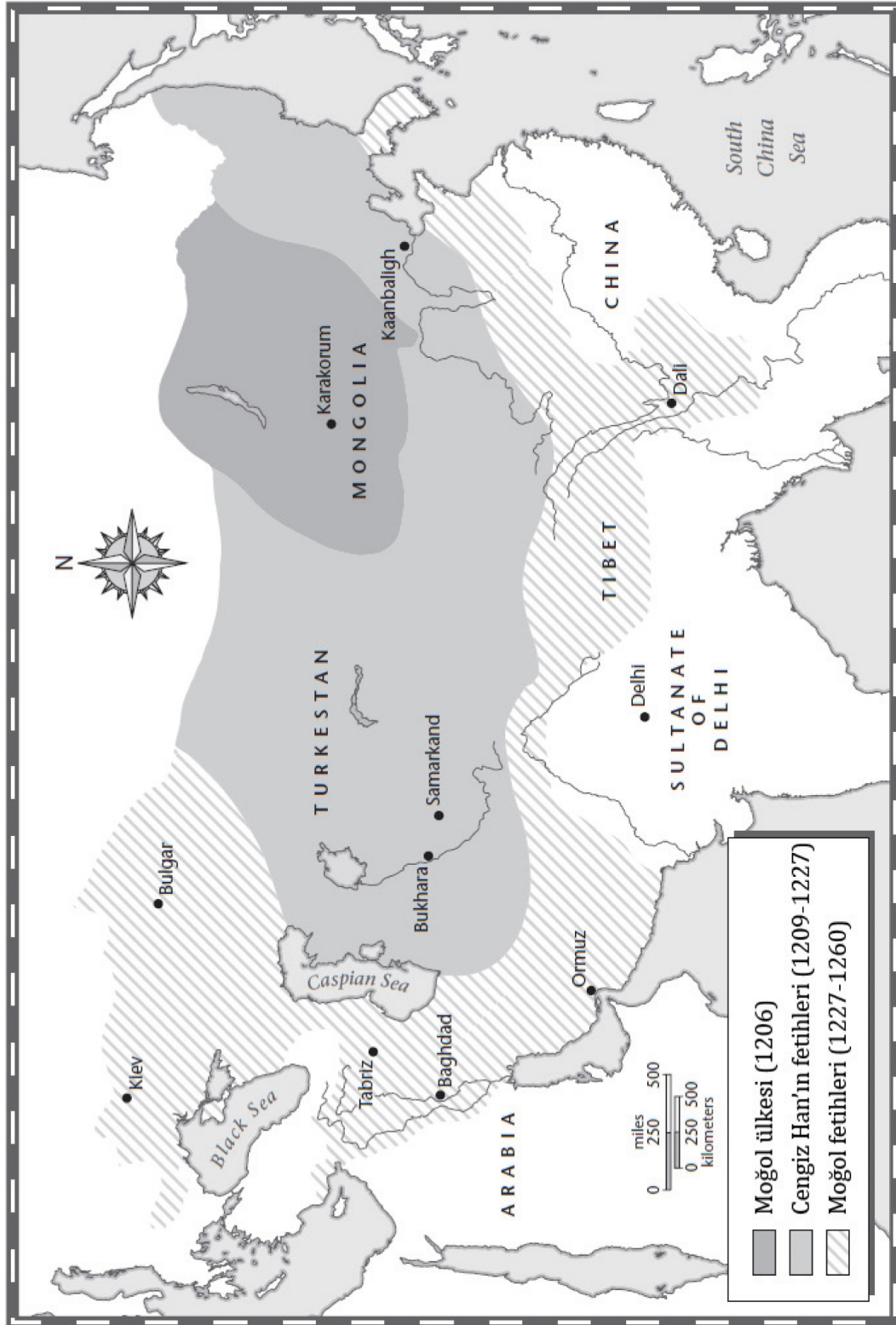
- SHAGDAR, Bira, “The Mongol Empire in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: East-West Relations”, Vadime Elisseef (ed.), *The Silk Roads: Highways of Culture and Commerce* (New York: Berghahn Books, 2000).
- SINOR, Denis, “The establishment and dissolution of the Türk empire”, Denis Sinor (ed.), *The Cambridge history of early Inner Asia*, (New York: Cambridge University Press, 1994).
- “Sibir Şebi”, *QSE*, cilt: X.
- SLOCUM, John W., “Who, and When, were the Inorodtsy? The Evolution of the Category 'Aliens' in Imperial Russia”, *The Russian Review*, no: 57 (1998).
- SNEATH, David, *The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia* (New York: Columbia University Press, 2007).
- STEBELSKY, I., “The Frontier in Central Asia”, J. H. Bate, *Studies in Russian Historical Geography*, cilt: I (London: Academic Press, 1983).
- SUBXANBERDİNA, Üşköltay ve Dilbar Seyfullina, *Qazaq Kitabınıñ Şejiresi 1807-1917* (Almatı: Rawan, 1996).
- SUBXANBERDİNA, Üşköltay ve S. Däwıtoı (der.), *Ayqap* (Almatı: Qazaq Ensiklopediyası, 1995), s. 24-25.
- SUBXANBERDİNA, Üşköltay, *Dala Walayatınıñ Gazeti 1888-1902*, cilt: V (Almatı: Ğılım, 1996).
- Sultan Maxmud, “Alixannın Semeyge Kelui”, *Sarı Arqa*, sayı: 18 (1917).
- Sultan Maxmud, “Alixannın Semeyge Kelui”, *Sarı Arqa*, sayı: 20 (1917).
- SUNDERLAND, W., “Imperial Space: Territorial Thought and Practice in the Eighteenth Century”, J. Burbank v.d. (ed.), *Russian Empire: Space, People, Power, 1700-1930*, (Bloomington: Indiana University Press, 2007).
- SUNDERLAND, Willard, *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe* (Ithaca: Cornell University Press, 2004).
- SWLEYMENOV, B. S. ve V. Ya. Basın, *Kazaxstan v Sostave Rossiı v XVIII-naçale XX veka* (Alma-Ata: Nawka, 1981).

- “Şçerbina, Fedor Andreeviç”, *QSE*, cilt: XII, s. 342.
- ŞABRİN, V. M., “Pogranıçnyı Swd v Mexanizme Goswdarstvenno-Pravovogo Regwlırovaniya Otnoşeniya Rossii s Kazaxstanom v kontse XVIII veka”, *Pravo: Vestnik Çelyabınskogo Wnıversıteta*, cilt: IX, no: 1 (2002), s. 68.
- ŞAXMATOV, V. F., *Vnutrennyaya Orda i Vosstanie İsataya Taymanova* (Alma-Ata: Nawka, 1946).
- Şejire: Kazaktın Ru-Taypalık Kurılısı* (Almatı: Ravan, 1991).
- ŞOİNBAEV, T., *Progressivnoe Znaçenie Prisoedineniya Kazaxstana k Rossii* (Alma-Ata: Kazaxstan, 1973).
- “Tağı Ąskerlik Mäselesi”, *Qazaq*, sayı: 184 (1916).
- “Tağı Calpı Qazaq Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 234 (1917).
- “Teñdik”, *Qazaq*, sayı: 224 (1917).
- “Tilşilerden: Irğız”, *Qazaq*, sayı: 259 (1917).
- “Türkistan Walayatınıñ Gazeti”, *QSE*, cilt: XI, s. 228.
- TAAGEPERA, Rein, “An Overview of the Growth of the Russian Empire”, M. Rywkin (ed.), *Russian Colonial Expansion to 1917* (London: Mansel Publishing, 1988).
- TACHAU, Frank (ed.), *The Developing Nations: What Path to Modernization?* (New York: Dodd, Mead & Company, 1974).
- TARXOV, Sergey, “İzmenenie Administrativno-territorialnogo Deleniya Rossii v XIII-XX vv.”, *Logos*, cilt: 46, no: 1 (2005).
- TAYŞIBAY, Z. S. (der.), *Abılay Xan: Ömiri men Qızmetine Qatıstı Qujattar men Materialdar* (Petropavl: Astana Baspası, 2005).
- TILEULIN, Cumaali, “Calpı Müslüman Siyezi”, *Qazaq*, sayı: 232 (1917).
- TOGAN, A. Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981).
- TOGAN, Zeki Velidi, *Hatıralar* (İstanbul: Tan Matbaası, 1969).
- TOĞISOV, Kölbay ve diğەرleri, “Calpı Qazaq Siyezın Qurw Twralı”, *Qazaq*, sayı: 232 (1917).

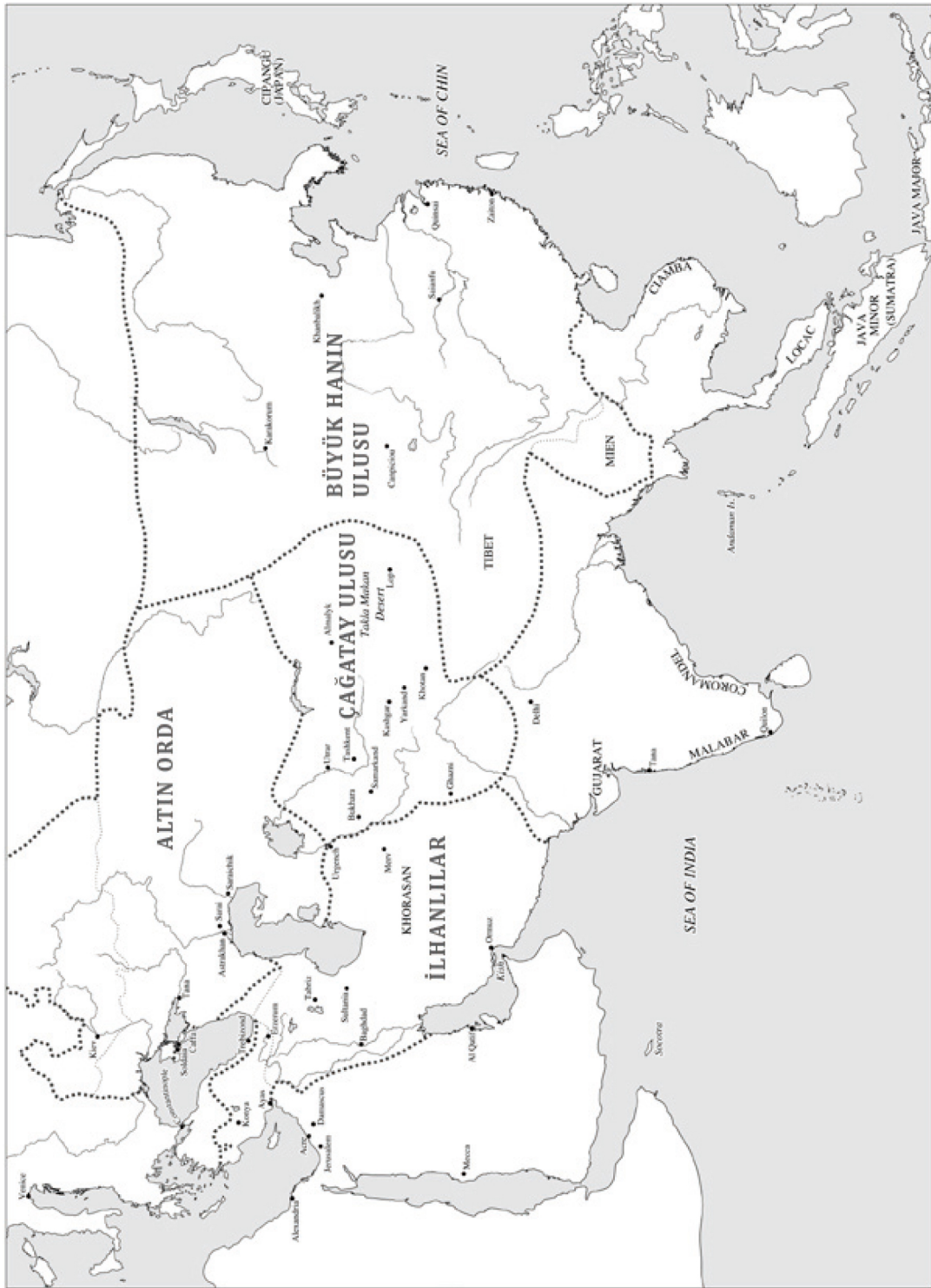
- TORAYĞIROV, Sultanmaxmut, *Eki Tomdik Şığarmalar Jinağı*, B. Mamraev v.d. (haz.), 2 cilt (Almatı: Ğılım, 1993).
- TRUDOV, Alex, "Taming the Dragon: Russian Imperial Drive towards the Far East (mid 16th Century to 1905), its Historical Significance and Consequences", Yüksek Lisans Tezi (Hawaii: Pasific University, 2004).
- TÜRKÖĞLU, İsmail, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997).
- TWRÇANINOV, N.V., "Naselenie Aziatskoy Rossii. Statiçeskii Oçerk", *Aziatiskaya Rossiya*, cilt: I (1914).
- TİMÇENKO, S. V., "Problemi Prişoedineniya Kazaxstana k Rossiı v Sovremennoy Kazaxstanskoy İstoriografii", S. N. Abaşın v.d., *Tsentralnaya Aziya v Sostave Rossiyskoy İmperii* (Moskova: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2008).
- "Uçitelder hem Muallimler Soyuzu İxtiyat", *Qazaq*, sayı: 232 (1917).
- UYAMA, Tomohiko, "A Strategic Alliance between Kazakh Intellectuals and Russian Administrators: Imagined Communities in Dala Walayatining Gazeti (1888-1902)", Hayashi Tadayuki (ed.), *The Construction and Deconstruction of National Histories in Slavic Eurasia* (Sapporo: SRC, 2002).
- ÜNAL, Fatih, *Sultan Kenesarı* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2010).
- VALİXANOV, Ç. Ç., "Zapiska o Swdebnoy Reforme", B. E. Kwmekov v.d. (haz.), Ç. Ç. *Valixanov Sobranie Soçineniy v Pyati Tomax*, cilt: IV (Alma-Ata: Glavnaya Redaktsiya Kazaxskoy Sovetskoy Entsiklopedii, 1985).
- VALİXANOV, Çokan, *Sobranie Soçineniy v 5 tomax*, cilt: I (Alma-Ata: Akademıa Nawk, 1961).
- VERNADSKY, George, *A History of Russia* (New York: New Home, 1944).
- VLADILASEVLEF, İ. V., *Rusyadaki Siyasi Fırkalar ve Onların Proğrammaları*, çev. Midhat Rifatof (Kırım-Akmescid: Kırım Ocağı Matbaası, 1917).
- VYATKİN, M., *Oçerki po İstorii Kazaxskoy SSR* (OGİZ Gospolitizdat, 1941).
- WINNER, Thomas G., *Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia* (Durham: Duke University, 1958).

- WITTROCK, Björn, "Modernity: One, None or Many?", *Daedalus*, no: 1 (2000).
- YAKUBOVSKI, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, 2. baskı (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1976).
- YORULMAZ, Osman, "Aleksey İvanoviç (Kutlu Muhammet) Tevkelev", *Bilig*, no: 34 (2005).
- "Zemskiy Naçalnikterdi Qaldıruv hem Volosnoy Komitetter Saylav", *Qazaq*, sayı: 225 (1917).
- ZAKHAROVA, Larissa, "Autocracy and the Reforms of 1861-1874 in Russia: Choosing Paths of Development", Ben Eklof v.d. (ed.), *Russia's Great Reforms, 1855-1881* (Bloomington: Indiana University Press, 1994).
- ZİMANOV, S. İ., *Rossiya i Bwkeevskoe Xanstvo* (Alma-Ata:Nawka, 1982).

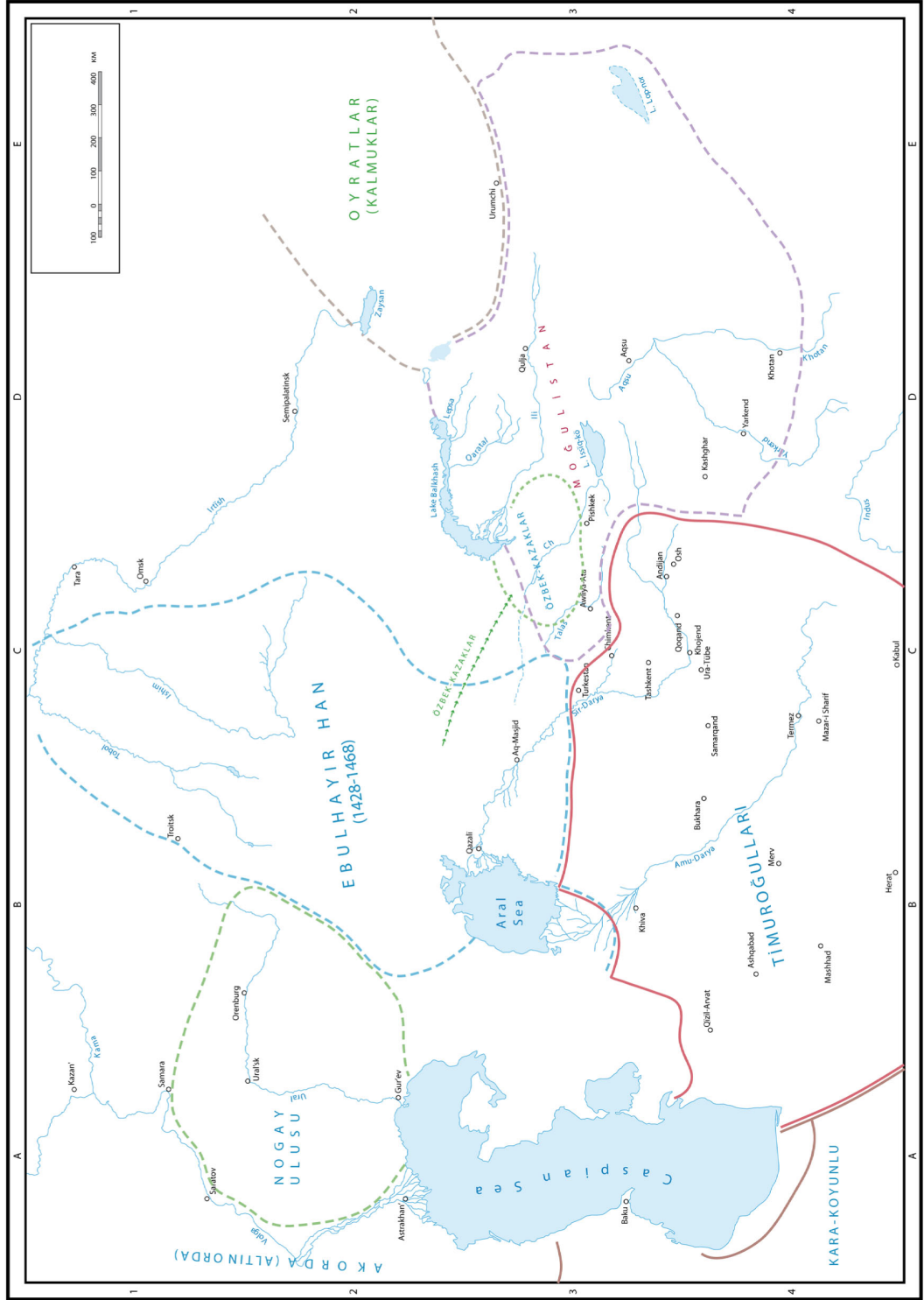
Ekler

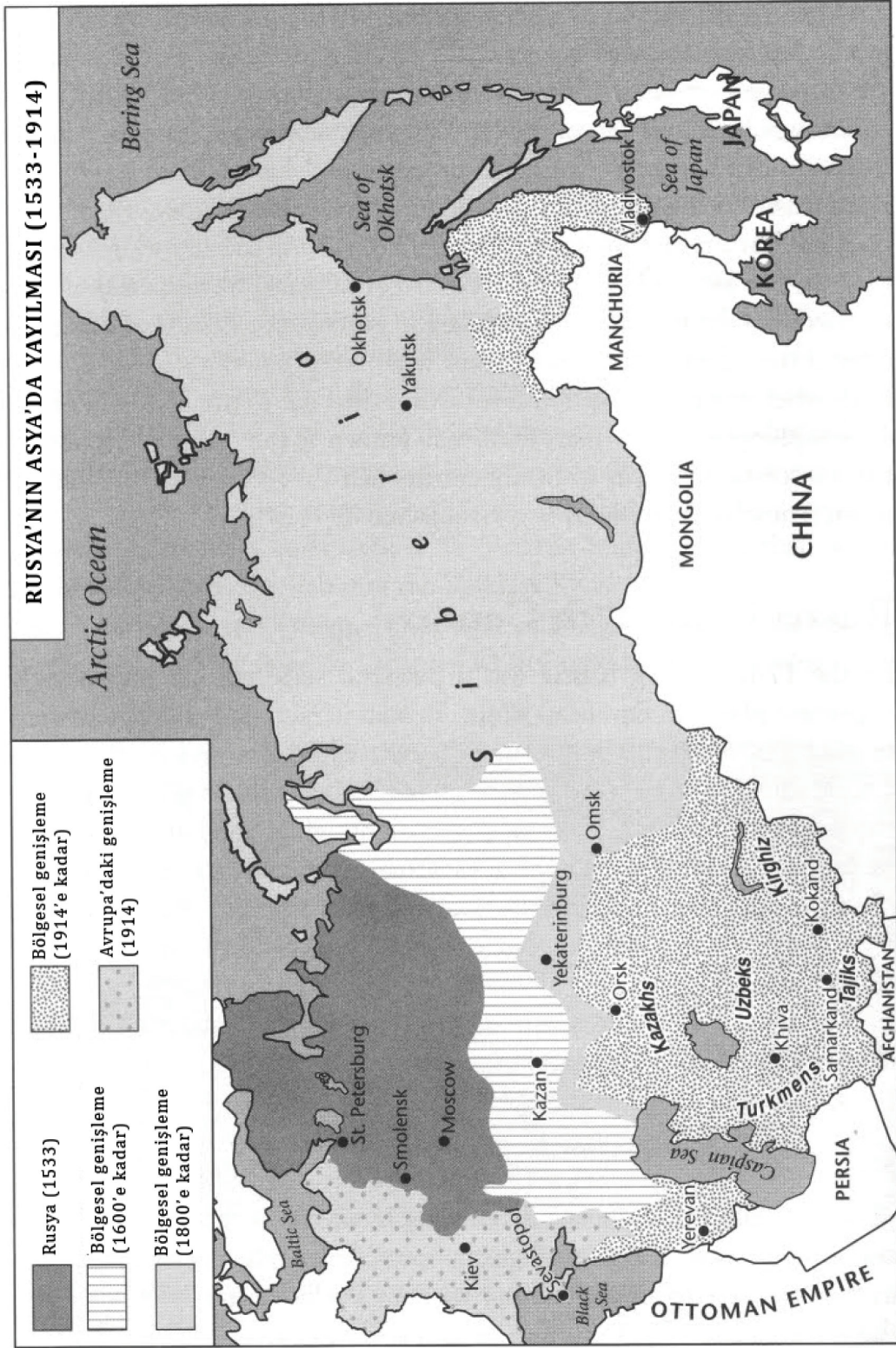
HARİTA 1: Moğol İmparatorluğu.

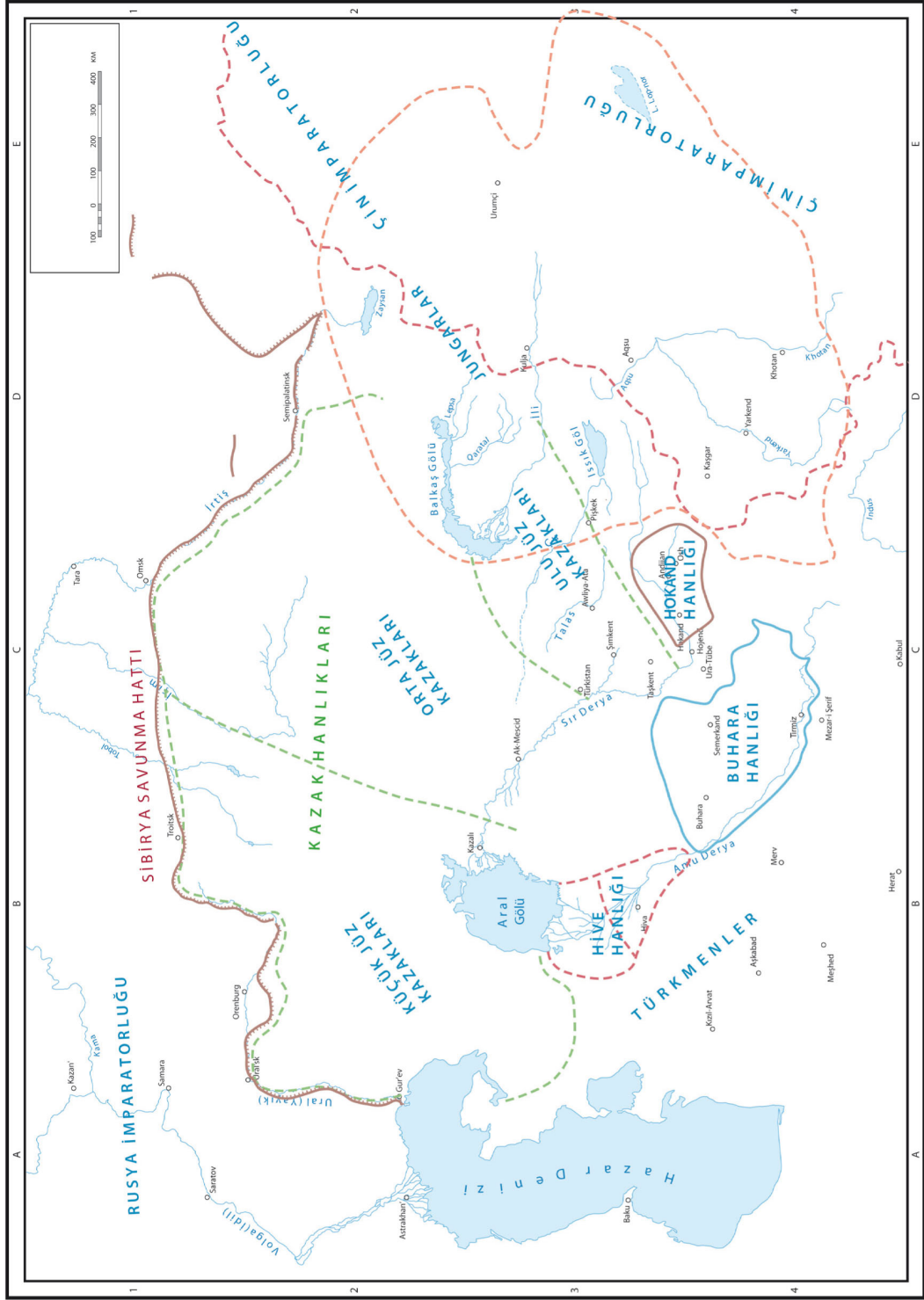
HARİTA 2: Moğol İmparatorluğunun varisleri.

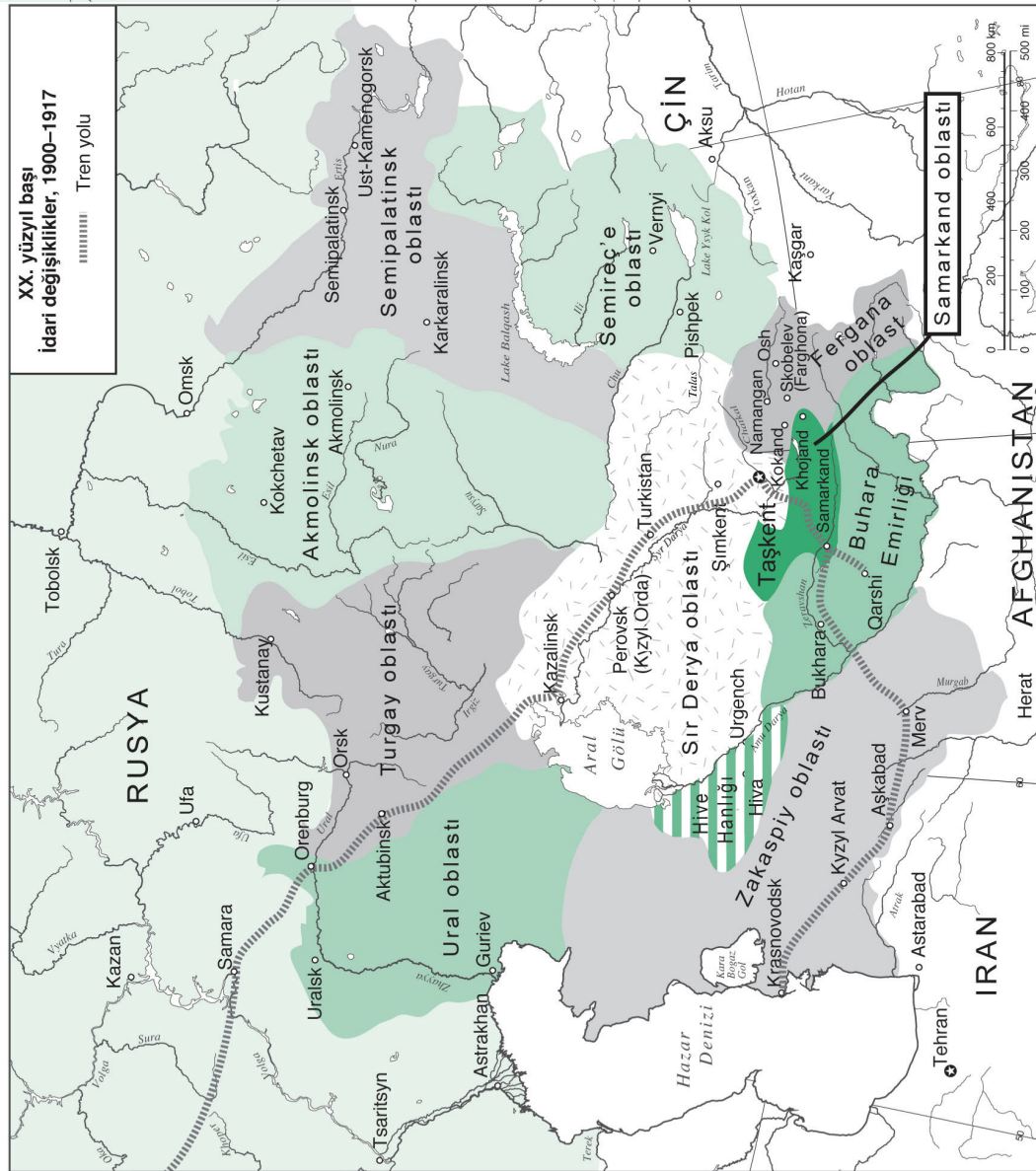
HARİTA 4: Kazak Hanlığı'nın kurulması (XV. yüzyıl ortası).

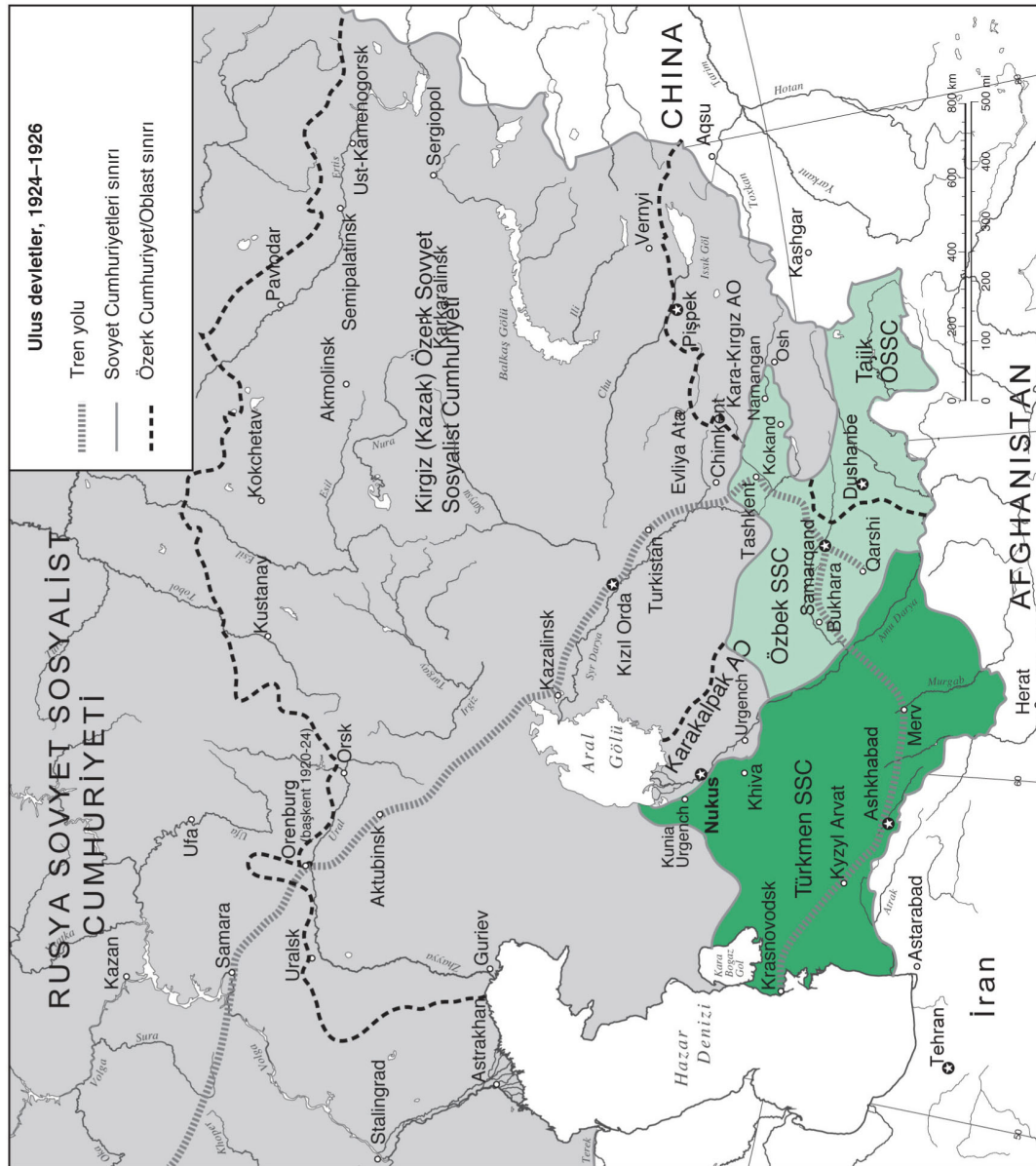
HARİTA 5: Rusya'nın doğuya yayılması (XVI-XX. yüzyıl).

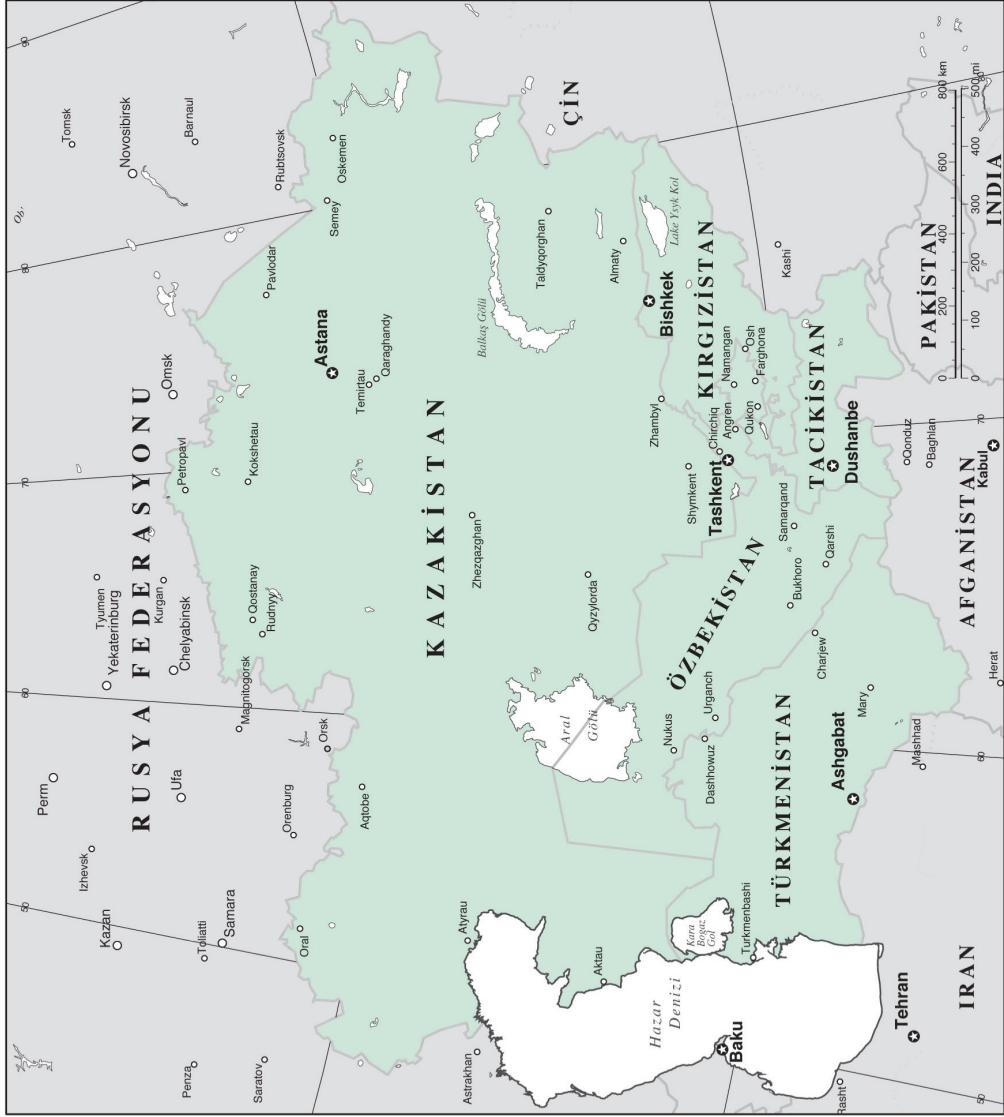
HARİTA 6: Kazak jüzleri, Jungarlar ve Sibirya Savunma Hattı (XVIII. yüzyıl).

HARİTA 8: Rusya'nın Orta Asya siyasi yapısını değiştirmesi (XX. yüzyıl başı).

HARİTA 9: 1917 Ekim Devrimi sonrası Orta Asya'da Sovyet idaresi (XX. yüzyıl başı).

HARİTA 10: Günümüzde Orta Asya cumhuriyetleri (XXI. yüzyıl başı).

1860 yılında Çar huzuruna kabul edilen Kazak sultanları. Kaynak: Marat Eskendir-Ebdeşev, *Kazak Portretinin Tarihi* (Almatı: Almatıkitap, 2008), s. 40.

Abay Kunanbayev (1845-1904). Kaynak: R. N. Nurğaliev v.d. (haz.), *Abay, Entsiklopediya* (Almatı: Atamura, 1995).

Kazan'da öğrenim gören Kazak öğrenciler (1896). Kaynak: Marat Eskendir-Ebdeşev, *Kazak Portretinin Tarihi* (Almatı: Almatıkitap, 2008), s. 91.

Rus memur Kazaklara duyuru yapıyor (1910). Kaynak: E. Sairov (haz.), *Kunstkamera Jinagındağı Kazaktın Destürli Medeniyeti* (Almatı: Poligrafkombinat, 2008), s. 189.

Aykap dergisi 1. sayı. Kaynak: Ü. Subhanberdina (haz.), Aykap (Almatı: Kazak Ent-siklopediyası Bas Redaksiyası, 1995), s. 2.

Ahmet Baytursinov (1873-1937), Alihan Bökeyhanov (1870-1937), Miryakup Dulatov (1885-1937). Kaynak: M. Koygeldiev, *Alaş Kozğalı* (Almatı: Mektep, 2008).